

ISTORIJOŠ

VADOVĖLIS

II DALIS

9 klasei

STASYS LUKŠYS
SAULIUS PIVORAS
MINDAUGAS TAMOŠAITIS

baltos lankos
VADOVĖLIAI

STASYS LUKŠYS
SAULIUS PIVORAS
MINDAUGAS TAMOŠAITIS

ISTORIJOŠ

VADOVĖLIS

II DALIS

baltos lankos

TURINYS

IV. LIETUVA CARŲ VALDŽIOJE (<i>M. Tamošaitis</i>)	6
27. Lietuva XIX a. pirmojoje pusėje	8
28. Prancūzmetis Lietuvoje	16
29. 1830–1831 m. sukilimas	22
30. 1863–1864 m. sukilimas	28
31. Žemaičių lituanistinis sąjūdis	34
32. Katalikų bažnyčia ir lietuvių tautinis atgimimas	40
33. Knygnešių laikai	46
34. Lietuviškoji vargo mokykla	52
35. Lietuvių tautinis atgimimas	58
36. Pirmosios lietuvių politinės partijos	64
37. Didysis Vilniaus Seimas	70
38. Mažoji Lietuva ir lietuvių tautinis atgimimas	76
39. Lietuvių visuomenė, ūkis ir pramonė	82
40. Laimės ieškoti svetur...	88
41. Lietuvių kasdienio gyvenimo bruožai	94
42. Pokyčiai Lietuvos kultūriniame gyvenime XX a. pradžioje	100
Apibendrinamieji klausimai	106
Rekomenduojama literatūra	107
 V. DIDŽIOSIOS PASAULIO VALSTYBĖS. GALIOS IŠAUGIMAS IR IMPERIALIZMO ĮSIGALĖJIMAS	 108
43. Didžioji Britanija (<i>S. Pivoras</i>)	110
44. Rusijos imperija (<i>M. Tamošaitis</i>)	116
45. Jungtinės Amerikos Valstijos (<i>M. Tamošaitis</i>)	122
46. Imperializmo priežastys, kryptys ir užgrobtų teritorijų valdymas (<i>M. Tamošaitis</i>)	128
47. Imperializmas Afrikoje ir Azijoje (<i>M. Tamošaitis</i>)	134
48. Užgrobtų valdų mėginimai išsivaduoti ir imperializmo padariniai (<i>M. Tamošaitis</i>)	140
49. Mokslo revoliucija, pokyčiai visuomenėje ir kasdieniame gyvenime (<i>S. Lukšys</i>)	144
50. XIX a. Europos kultūros bruožai (<i>S. Lukšys</i>)	148
Apibendrinamieji klausimai	154
Rekomenduojama literatūra	155

VI. PIRMASIS PASAULINIS KARAS (<i>M. Tamošaitis</i>)	156
51. Pirmojo pasaulinio karo priežastys ir eiga (iki 1917 m.)	158
52. Rusija dramatiškais 1917 metais	166
53. Kaizerinės Vokietijos okupuota Lietuva	174
54. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas	182
55. Vokietijos pralaimėjimas ir Pirmojo pasaulinio karo padariniai	190
Apibendrinamieji klausimai	198
Rekomenduojama literatūra	199

LIETUVÀ

CARŲ VALDŽIOJE

1795 m.

įvyko III Abiejų Tautų Respublikos (ATR) padalijimas. Valstybė nustojo gyvuoti. Didžioji Lietuvos dalis buvo prijungta prie Rusijos imperijos, o Užnemunė – prie Prūsijos. 1815 m. Vienos kongreso sprendimu ir Užnemunė atiteko Rusijai (Prūsijos valdžioje ir toliau liko Mažoji Lietuva). Tokia padėtis išliko visu carų valdžios laikotarpiu (1795–1915 m.). Okupacinė valdžia Lietuvoje įdiegė savo valdymo modelį, sustiprėjo rusinimas. Tuo nepatenkinti lietuvių ir lenkų bajorai jau XIX a. pradžioje Prancūzijos imperatoriaus Napoleono Bonaparto (*Bonaparte*) padedami pamėgino atkurti ATR. Kai šių planų nepavyko įgyvendinti, abiejų tautų bajorija, kitų luomų remiama, 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. net du kartus surengė ginkluotus sukilimus, kurių tikslas buvo atkurti ATR. Abu sukilimai baigėsi nesėkme. Tai buvo paskutinis kartas, kai abiejų tautų atstovai veikė turėdami bendrų politinių siekių (po kelių dešimtmečių lietuviams jau buvo neparanku veikti išvien su lenkais).

Nuslopinus 1863–1864 m. sukilimą buvo pakirsta bajorijos luomo galia, dar labiau sustiprėjo rusinimo politika, pradėta įgyvendinti Rusų pradų atkūrimo programą, kurios tikslas buvo per kelerius metus galutinai surusinti vakarines Rusijos imperijos gubernijas, įskaitant ir Lietuvą. 1864 m. lietuviškos spaudos uždraudimas tebuvo sudėtinė Rusų pradų atkūrimo programos dalis. Nors 1863–1864 m. sukilimas buvo žiauriai numalšintas ir pradėtas rusinimas, lietuvių tauta okupacinės valdžios primestai politikai priešinosi, toliau išliko gyva išsilaisvinimo iš Rusijos okupacijos idėja.

XIX a. viduryje ir po sukilimo rusinimui daugiausia priešinosi Katalikų bažnyčia ir vyskupas Motiejus Valančius. Maždaug nuo 1883 m. lietuvių tautiniam atgimimui pradėjo vadovauti iš valstiečių kilusi lietuvių inteligentija. Priešingai negu sulenkėjusi bajorija (iki 1863 m.), lietuvių tautinio atgimimo veikėjai (Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka ir kt.) daugiausia dėmesio skyrė lietuvių tautai, jos praeičiai, kalbai, papročiams, tradicijoms. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai pradėjo šalintis lenkų ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje iškėlė ne ATR, o Lietuvos valstybingumo ateities klausimus. Tokio naujo kelio pasirinkimas buvo nesuvokiamas lenkams, kurie ir toliau liko ištikimi ATR atkūrimo idėjai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių tautinis atgimimas įgavo politinių aspektų. 1905 m. gruodžio 4–5 d. į Vilniaus suvažiavimą (Didįjį Vilniaus seimą) susirinko lietuvių iš visos Lietuvos, kurie pirmą kartą bendrai pareikalavo Lietuvos autonomijos Rusijos imperijoje. Maždaug po dešimtmečio pasiektas svarbiausias tikslas – atkurta nepriklausoma Lietuva.

Carų valdžios laikotarpiu įvyko esminių Lietuvos kultūros, žemės ūkio pokyčių (panaikinus baudžiavą 1861 m., valstiečiai tapo laisvi), nuo XIX a. atsirado galimybių plėtoti pramonę, pamažu daugėjo miestų gyventojų.

27.

Lietuvà XIX a. pirmojoje pusėje

- Kodėl skyrėsi okupacinis valdymas Rūsijos užimtoje Lietuvės dalyje ir Užnemunėje?
- Kodėl XIX a. pradžioje Lietuvės didikams nepavyko iškovoti autonomijos Rūsijos impėrijoje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

CARŲ VALDŽIŲS LAIKOTARPIS – 1795–1915 m. LAIKOTARPIS, KAI LIETUVĄ BUVO OKUPAVUSI RŪSIJOS IMPĖRIJA.

GENERALGUBERNATORIUS – CARO RŪSIJOJE GUBĖRNIJOS VIRŠININKAS, TURINTIS AUKŠČIAUSIĄ KARINĘ IR ADMINISTRACINĘ VALDŽIĄ.

GUBĖRNIA – CARO RŪSIJOS TERITORIJOS SUSKIRSTYMO VIENETAS.

ISPRAVNİKAS – CARO RŪSIJOS APSKRITIES POLICIJOS VIRŠININKAS.

PANSLAVISTINIS – SUSIJĘS SU XIX A. KILUSIU KULTŪRINIU POLITINIU JUDĖJIMU, SIEKIANČIU SUVIENYTI VISUS SLAVUS Į VIENĄ VALSTYBĘ, KURIAI VADOVAUTŲ RŪSIJOS CARAS.

RŪSINIMAS – CARO RŪSIJOS VYKDYTA POLITIKA LIETUVOJĖ 1795–1915 METAIS.

VICEGUBERNATORIUS – GUBERNATORIAUS PADĖJĖJAS.

BENDROJI PADĖTIS.

Įvykdžius III Lėnkijos ir Lietuvės valstybės padalijimą didžioji LDK dalis buvo prijungta prie Rūsijos impėrijos, o mažesnioji, vadinamoji Užnemunė, atiteko Prūsijai. 1815 m. Vienos kongreso sprendimu Užnemunė atiteko Rūsijai (Prūsijos valdžioje ir toliau liko Mažoji Lietuvà). Po visų padalijimų Rūsijai teko daugiau kaip pusė (62 proc.) Lėnkijos ir Lietuvės teritorijos ir maždaug pusė šių kraštų gyventojų (apie 6 mln.). Prie Rūsijos buvo prijungtos lietuvių, baltarusių ir ukrainiečių gyvenamosios žemės. Senosios lenkų žemės per padalijimus atiteko Áustrijai (Galicija su Krokuva) ir Prūsijai (lenkų žemės su Váršuva ir Poznane) (1).

RŪSIJOS OKUPACINĖS VALDŽIOS ADMINISTRACINIS SKIRSTYMAS.

1795–1915 metai, kai Lietuvà buvo Rūsijos impėrijos dalis, istorikų dažnai vadinami **carų valdžios laikotarpiu**. Iš karto imta naikinti buvusios Lėnkijos ir Lietuvės valstybės valstybingumą, pradėtas **rūsinimas** (1). 1795 m. lapkričio mėn. paskelbta, kad naikinama Lėnkijos ir Lietuvės karaliaus institucija, valstybės pareigūnai, titulai ir pilietybė. Lietuvojė pradėtos pertvarkos. 1796 m. pradžioje Lietuvės gyventojams buvo paskelbtas Rūsijos imperatorės Jekaterinos II (5) manifestas, kuriame buvo reikalaujama jai prisiekti ir pripažinti „amžiną valdinystę¹ ir

¹ Valdinystė – buvimas valdiniu.

1. Rusijos prijungta Lenkijos ir Lietuvos dalis (1773–1915 m.)

ištikimybę“. Pranešta, kad šalyje kuriama tokia pati nauja administracija kaip ir Rusijos imperijoje, pripažįstama tikybos laisvė, bajorams – žemės nuosavybės teisė ir teisė valdyti priklausančius valstiečius. Nuo tų pačių metų pradžios dalis Lietuvos gyventojų tapo Rusijos valstybės valdininkais.

Rusijos imperatorė Jekaterina II iš prijungtų LDK žemių norėjo sudaryti Vilniaus ir Slanimo **gubernijas**, kurias turėjo valdyti **generalgubernatoriai**. 1796 m. Jekaterina II mirė, caru tapo jos sūnus Pavelas I. Jis iš LDK žemių sudarė vieną Lietuvos guberniją. 1801 m. sąmokslininkai nužudė Povelą I, caru tapo jo sūnus Aleksandras I (valdė 1801–1825 m.). Jis Lietuvos guberniją padalijo į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas. Abi gubernijos sudarė Lietuvos generalguberniją (centras – Vilnius). 1819 m. nuo Lietuvos Vilniaus gubernijos buvo atskirtos Palangos bei Šventosios

apylinkės (jose daugiausia gyveno latvių) ir prijungtos prie Kuršo gubernijos. Didžioji dalis etnografinės Lietuvos žemių priklausė Vilniaus generalgubernijai, kurią sudarė 11 gubernijų. 1843 m. iš septynių Vilniaus generalgubernijos apskričių sudaryta Kauno gubernija, prie Vilniaus gubernijos prijungtos trys apskritys, kurios priklausė Gardino ir Minsko gubernijoms (2).

Aukščiausioji valdžia priklausė generalgubernatoriui (3), jo būstinė buvo Vilniuje (4). Generalgubernatorių, kaip ir **vicegubernatorių**, skyrė Rusijos caras. Generalgubernatorius administravo gubernijas ir vadovavo apskričių vykdomosios valdžios organams, buvo krašte esančios rusų kariuomenės vadas. **Isprāvnikai** buvo renkami iš apskrities bajorų. Nors veikė apskričių seimeliai ir buvo renkami gubernijų seimeliai, jų teisės, palyginti su LDK laikais, buvo gerokai menkesnės. Apskrities

2. Lietuvà XIX amžiuje

seimeliuose buvo renkami apskrities valdžios pareigūnai ir atstovai į gubernijos seimelį, sprendžiamą, kaip paskirstyti valstybės nustatytus mokesčius ir prievoles. Apskrities seimelis savo pageidavimus

ar pasiūlymus teikdavo aukštesniajai administracijai (kartais ir pačiam carui). Dar mažiau galių turėjo gubernijų seimeliai, jie buvo atstovaujamojo ar patariamojo pobūdžio. Iš pradžių bajorų seimeliai

3. Hierarchinė caro Rusijos administracijos Lietuvoje tvarka okupacijos metais

PAREIGŪNAS	GALIA, ĮTAKA AR VALDOMA SRITIS
generalgubernatoriaus	aukščiausioji valdžia
gubernatoriaus	gubernijos valdytojas
isprāvnikas	apskrities valdytojas
viršaitis	valsčiaus valdytojas
seniūnas	seniūnijos valdytojas

4. Vilniaus generalgubernatoriaus rūmai XIX a. pirmojoje pusėje

rinkdavosi kiekvienais metais, prasidėjus Rūsijos okupacijai – tik kas treji metai.

Labai nukentėjo smulkieji bajorai. Pagal 1802 m. įsaką seimelių susirinkimuose galėjo dalyvauti tik tie bajorai, kurie turėjo nekilnojamojo turto ir ne mažiau kaip 150 rublių metinių pajamų. Taigi seimeliuose nebuvo bežemių ir mažžemių bajorų. Antra vertus, bajorams pavyko išsaugoti teisę į žemę ir valstiečius, lenkų kalba liko pagrindinė bajorų seimelių ir apskritai viso viešojo gyvenimo kalba.

Caro valdžia kelis dešimtmečius leido veikti LDK teisei. Tik numalšinus 1830–1831 m. sukilimą (žr. „1830–1831 m. sukilimas“) sustiprėjo krašto ir kultūros rusinimas (2, 3). 1840 m. buvo panaikintas Lietuvos Statutas, Lietuvos vardas išbrauktas tiek iš Vilniaus, tiek iš Gardino gubernijų pavadinimų.

Kiek geresnė buvo Užnemunės padėtis. Napoleonui Bonapartui nugalėjus Prūsiją ir Rūsiją, 1807 m. buvo įkurta Varsuvos kunigaikštystė (jai priklausė ir Užnemunė). Visoje Varsuvos kunigaikštystėje ėmė galioti Napoleono kodeksas, buvo panaikinta baudžiava, valstiečiams buvo suteiktos asmens laisvės, nors jie ir negavo teisės įsi-

gyti žemės ir ją valdyti. Užnemunėje okupacinė valdžia buvo ne tokia griežta kaip Rūsijos valdomoje Lietuvos teritorijoje. Rūsijos valdomoje Lietuvos dalyje baudžiava buvo panaikinta tik 1861 metais.

PIRMASIS BANDYMAS ATKURTI LDK RŪSIJOS IMPĖRIJOJE.

Lietuvės bajorai, skaudžiai išgyvenę ATR padalijimus, XIX a. keletą kartų bandė atkurti iš žemėlapio dingusią valstybę. XIX a. pradžioje iš bajorų buvo sudaryta prorusiška grupuotė, kuri siekė pasitaikius progai atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę, valdomą Rūsijos caro ar vieno iš jo brolių. Šiai grupei vadovavo kunigaikštis Adomas Jurgis Čartoriskis (*Czartoryski*, 1770–1861 m.) (6), kurį caras gerai pažinojo nuo jaunystės. Įgijęs Aleksandro I pasitikėjimą, A. J. Čartoriskis 1802 m. buvo paskirtas Rūsijos užsienio reikalų viceministru, o po dvejų metų – tos pačios ministerijos ministru. A. J. Čartoriskis Aleksandru I siūlė atkurti ATR, kuri padėtų Rūsijai kariauti su Napoleonu. Todėl, A. J. Čartoriskio nuomone, Rūsija negalėjo leisti, kad ATR būtų padalyta, privalėjo turėti ją pati. A. J. Čartoriskis

5. Paminklas Jekaterinai II Vılniaus Katedros aikštėje, pastatytas 1904 metais (XX a. pradžia)

kėlė slavų tautų išlaisvinimo ir Rūsijos globojamos **panslavistinės** federacijos idėją. 1807 m. Aleksandras I ir Napoleonas sudarė Tilžės taiką (7) ir nustatė nekintamas abiejų valstybių sienas. Taigi savaime atkrita A. J. Čartoriskio planai.

ANTRASIS BANDYMAS ATKURTI VALSTYBINGUMĄ.

Po 1809 m. Napoleono karo su Áustrija buvo išplėstos Váršuvos kunigaikštystės ribos, prijungta Krokuva, Liublinas ir kitos Áustrijos valdžioje esančios lenkų žemės. Rūsijos ir Prancūzijos santykiai vis blogėjo. Rūsijos caras Aleksandras I baiminosi netekti Lietuvės ir kitų šalių, kurios buvo atitekusios Rūsijos impėrijai padalijus ATR, todėl siekė pelnyti lietuvių ir lenkų didikų palankumą. Jis pritarė siekiui atkurti jų valstybę, kiek tai atitiko Rūsijos interesus.

Šį kartą iniciatyvos ėmėsi grafas Mykolas Kleopas Oginskis (1765–1833 m.) (8), aktyvus 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimo dalyvis. 1810 m. Aleksandras I jam pavedė atstovauti Lietuvės interesams ir paskyrė caro slaptuoju (asmeniniu) patarėju ir senatoriumi. 1811 m. M. K. Oginskis, įsitikinęs, kad Napoleonas puls Rūsiją, pasitaręs su caru iškėlė mintį atkurti LDK. 1811 m. spalio 22 d. (lapkričio 3 d.)

6. Adomas Jurgis Čartoriskis su sūnumis (apie 1861 m.)

7. Napoleonas Bonapartas ir Aleksandras I Tilžėje 1807 m. (dail. G. Kislingas, XIX a. pirmoji pusė)

M. K. Oginskis įteikė Aleksandrui I LDK atkūrimo įsako projektą, kurį sudarė 11 paragrafų. Įsakas skelbė, kad įkuriamą Lietuvės Didžioji Kunigaikštystė, kurią sudarys Vilniaus, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliavo, Voluinės, Podolės, Kijevo gubernijos, taip pat Balstogės ir Ternopilio sritys. Lietuvą turėjo gauti autonomiją Rusijos impėrijoje. Kitų metų pradžioje M. K. Oginskis Aleksandrui I įteikė LDK konstitucijos, pavadintos valdžios nuostatais, projektą. Tai buvo jau anksčiau įteikto atkūrimo įsako straipsnių papildymas. Nors M. K. Oginskio projektus Lietuvės didikai sutiko palankiai, caras Lietuvės didikų lūkesčių nesiruošė tenkinti. Kiekviena proga caras Aleksandras I nešykštėjo M. K. Oginskiui malonių žodžių ir gražių pažadų, tačiau nesiskubino reformos įgyvendinti, sprendimą atidėliojo. Parengtas įsakas dėl LDK atkūrimo vis nesirodė. Caras ilgai svarstė, kaip užsitikrinti Lėnkijos ir Lietuvės dvarininkų palankumą ir išsaugoti Rusijos interesus. Autonominės Lietuvės, ypač Lėnkijos, paskelbimo planams prieštaravo stambieji rusų žemvaldžiai, ku-

rie turėjo dvarų prijungtose provincijose. Jie buvo įsitikinę, kad Lietuvės planai pavojingi Rusijos impėrijos vienybei, ir Lietuvą bei kitas per Respublikos padalijimus prijungtas teritorijas laikė istoriškai rusiškoms žemėms. Kaip ir buvo galima tikėtis, LDK atkūrimo planus priešiška sutiko Vėršuvos kunigaikštystė ir lenkų bajorai, kurie turėjo planų atkurti Lėnkijos ir Lietuvės valstybę.

1811 m. pabaigoje buvo pasiūlytas naujas planas – atkurti Lėnkijos karalystę. Iniciatyvos vėl ėmėsi M. K. Oginskis. Jis manė, kad būtų daug veiksmingiau paskelbti Lėnkijos karalystę – tai labiau susilpnintų Napoleoną ir sustiprintų Rusiją. Tai M. K. Oginskis 1811 m. pabaigoje išdėstė raštuose carui. Šiai idėjai pritarė lietuviai ir lenkai. 1812 m. pavasarį caras lankėsi Vilniuje. Tuo metu visuomenėje sklido kalbos apie LDK ir Lėnkijos karalystės atkūrimą. Buvo kalbama, kad pasibaigus Rusijos ir Prancūzijos karui Aleksandras I pasiskelbsiąs Lėnkijos karaliumi arba juo būsiąs kas nors iš jo šeimos narių.

Prasidėjus Prancūzijos ir Rusijos karui Napoleono kariuomenė greitai priartėjo prie Lietuvės. Tai gi M. K. Oginskio projektai nebuvo įgyvendinti, Lietuvą atiteko prancūzams, prasidėjo nauja okupacija, vadinamasis prancūzmetis.

8. Mykolas Kleopas Oginskis (dail. F. K. Fabras, 1805–1806 m.)

1. Išvardykite svarbiausius Rūsijos vykdyto okupacinio valdymo bruožus.
2. Kodėl Rūsijos okupacijos laikotarpiu aukščiausioji valdžia buvo kitataučių rankose?
3. Kodėl Užnemunėje XIX a. pradžioje buvo panaikinta baudžiava?
4. Kaip Tilžės taika paveikė A. J. Čartoriskio planą?
5. *Dėl kokių priežasčių caras Aleksandras I nesiryžo atkurti LDK?
6. **Kodėl lenkų bajorai prieštaravo LDK atkūrimui?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Šių laikų istorikai apie okupacinės caro valdžios vykdytą rusinimą XIX a. pradžioje:

Tad rusinimo, ypač suprantant jį etnokultūriniu aspektu, negalime laikyti neišvengiamu carizmo politikos principu: 1809 m. prie Rūsijos prijungta Suomija gavo Didžiosios Kunigaikštijos statusą ir turėjo plačią politinę autonomiją. Tokį patį statusą (teisine, o ne pavadinimo prasme) nuo 1815 m. iki 1831 m. Rūsijos imperijoje turėjo Lėnkijos karalystė. Vadinamosios (Ostžėjiškos) gubernijos (kraštas), kurias sudarė etniniai latviai (be Latgalos) bei estų žemės, ilgą laiką turėjo kultūrinę ar kultūrinę-politinę autonomiją. Iš esmės tokios pat politikos Aleksandras I laikėsi ir „nuo Lėnkijos prijungtose gubernijose“, t. y. buvusiose LDK žemėse, Latgaloje bei Dešiniakrautėje Ukrainoje. O 1811 m. net buvo svarstomas autonominės LDK sukūrimo Rūsijos imperijos valdžioje klausimas. Be to, etnokultūrinis rusinimas tokiais pat mastais ir metodais vyko ne visuose prijungtuose kraštuose.

Žodžiu, kalbėdami apie rusinimą, kaip apie svarbiausią carizmo tautinės politikos prijungtuose imperijos regionuose ar „pakraščiuose“ principą, kurio laikomasi visur ir visada, privalome suprasti, kad šiuo principu pirmiausia siekta etnopolitinių tikslų. Konkretaus regiono žmonėms tai reiškia, kad juos siekiama paversti lojaliais (jeigu tokie nėra) Rūsijos valdovo valdiniais.

Pagal E. Aleksandravičiaus, A. Kulakausko kn. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 55–56.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Koks Rūsijos valdžios užgrobtų kraštų rusinimo tikslas?
- b) Kuo pasižymėjo XIX a. pradžioje caro valdžios vykdytas rusinimas?
- c) Ko siekta vykdant rusinimo politiką XIX a. pradžioje?
- d) Kokią išvadą galima padaryti apie caro Rūsijos okupuotų teritorijų rusinimą XIX a. pradžioje?

2. Istorikas Zigmantas Kiaupa apie caro Rūsijos valdžios vykdytą Lietuvės kultūros vertybių politiką:

Anksčiau didžiausią kultūros vertybių perkėlimą iš vienos vietos ar šalies į kitą (išskyrus natūralų kilnojamųjų kultūros vertybių judėjimą) buvo galima pastebėti per karus, o dabar aktyviausios šioje gyvenimo srityje buvo Rūsijos imperijos, valstybės, į kurios sudėtį įėjo Lietuvą, valdžios institucijos. Jos ypač buvo aktyvios numalšinusi 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. Lėnkijos ir Lietuvės sukilimus prieš Rūsijos valdžią. Perkeliant kilnojamąsias kultūros vertybes aktyviai dalyvavo ir Rūsijos visuomeninės ar valstybės mokslo institucijos, vis daugiau kolekcininkų bei tų vertybių savininkų.

Kitas šio laikotarpio bruožas – tai Rūsijos valdžios valia paimta iš saugojimo vietos ir iš Lietuvės išgabenta didelė dalis Lietuvės kilnojamųjų kultūros vertybių. Visos jos buvo išgabentos be tų vertybių savininkų ar Lietuvės visuomenės sutikimo, neatsiklausus jų. Todėl tokius veiksmus galima įvardyti kaip kilnojamųjų kultūros vertybių grobimą.

Pagal Z. Kiaupos kn. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.*, Vilnius, 2006, p. 55.

3. Kai kurių kultūros vertybių likimas carų valdymo laikotarpiu:

1795 m., kai įvyko trečiasis Respublikos padalijimas, rusai Lietuvės Metriką išgabeno į Peterburgą. Čia ji atsidūrė Rūsijos imperijos Senato žinioje. 1799 m. kai kurios Metrikos knygos buvo atiduotos Prūsijai, ji jas laikė Váršuvoje. Po Vienos kongreso 1815 m. Váršuva atiteko Rūsijai. Taigi Prūsijai atiduotos Lietuvės Metrikos knygos vėl atsidūrė

Rusijos imperijoje. Pralaimėjus 1830–1831 m. sukilimą, 1832 m. buvo uždarytas Vilniaus universitetas. Tiesa, kai kurie jo padaliniai buvo pertvarkyti, Vilniuje pradėjo veikti Vilniaus medicinos ir chirurgijos akademija ir Dvasinė akademija. Jos paveldėjo dalį Universiteto turto, tarp jo ir knygų bei kitų rinkinių. Bet didžioji dalis Universiteto bibliotekos, archyvas, įvairūs rinkiniai ir mokslo priemonės buvo išdalyti įvairioms Rusijos imperijos mokslo ir švietimo institucijoms ar pateko į valstybės įstaigas. Toks pat likimas ištiko ir 1842 m. uždarytos Medicinos ir chirurgijos akademijos turtą, o Dvasinė akademija 1842 m. su visu turtu, taigi ir su kultūros vertybių rinkiniais, rusų valdžios buvo iškelta į Peterburgą ir tapo savotiška Lietuvos mokslo institucija tremtyje. Į Peterburgą buvo išvežtas ir Universiteto archyvas. Jame buvo didelės ir Lietuvos istorijos mokslui labai svarbios dalys: Universiteto privilegijos ir kiti dokumentai bei Universiteto paveldėta Edukacinės komisijos archyvo lietuviškoji dalis su Komisijos dokumentais ir labai gausiais Universiteto iš Komisijos paveldėtų mokyklų ir kitų pastatų bei žemės valdų nuosavybės dokumentais, siekiančiais mažiausiai XVI a. pradžią.

Pagal Z. Kiaupos kn. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.*, Vilnius, 2006, p. 56, 58, 60.

***Remdamiesi šaltiniais, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokia problema aptariama pateikiamuose šaltiniuose?
- b) Kaip suprantate sąvoką „kilnojamosios kultūros vertybės“?
- c) Kuo pasižymėjo Rusijos valdžios vykdyta kultūros vertybių politika?
- d) Koks tokios Rusijos valdžios politikos tikslas?
- e) Kodėl „perkeliant kilnojamąsias kultūros vertybes aktyviai dalyvavo ir Rusijos visuomeninės ar valstybės mokslo institucijos, vis daugiau kolekcininkų bei tų vertybių savininkų“?
- f) Kam Rusijai prireikė Lietuvos Metrikos?
- g) Kaip suprantate teiginį, kad Dvasinė akademija Peterburge „tapo savotiška Lietuvos mokslo institucija tremtyje“?
- h) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių XIX a. Lietuvos mokslo institucijų inventorių buvo išvežamas į kitus Rusijos imperijos miestus.
- i) Kodėl lietuvių tauta negalėjo pasipriešinti tokiai caro Rusijos kultūros politikai?
- j) Nurodykite caro Rusijos XIX a. vykdytos Lietuvos kultūros vertybių politikos padarinius Lietuvos kultūrai.

4. Remdamiesi žemėlapiu (1 iliustracija), tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Po kokio istorinio įvykio susiformavo žemėlapyje matomos sienos?
- b) Kuriais metais šis įvykis vyko?
- c) Įvardykite tris Europos valstybes, kurios dalyvavo minėtame įvykyje.
- d) Įvardykite valstybes, kurioms po šio įvykio atiteko dabartinė Lietuvos teritorija.
- e) Nurodykite, kokios Lietuvos teritorijos atiteko įvardytoms valstybėms. Kuo skyrėsi tų teritorijų okupacinis valdymas?

5. Remdamiesi nuotraukomis ir paveikslu (4, 6, 7 iliustracijos), tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kuo yra žymūs 4 iliustracijoje vaizduojami rūmai?
- b) Kaip rūmai ir juos supanti aplinka atrodo šiais laikais?
- c) Kuo XIX a. pradžioje tarp lietuvių ir lenkų pagarsėjo A. J. Čartoriskis?
- d) Kodėl jo tikslai nebuvo įgyvendinti?
- e) Kokiu tikslu susitiko 7 iliustracijoje vaizduojami Napoleonas Bonapartas ir Aleksandras I?
- f) Kokius svarbius sprendimus Napoleonas Bonapartas ir Aleksandras I priėmė Tilžėje?
- g) Įvardykite bent vieną Tilžės taikos sprendimą, kuris netrukus buvo įgyvendintas.
- h) Kokių pažiūrų yra iliustracijų autoriai? Atsakymą pagrįskite.

28.

Prancūzmetis Lietuvoje

- Kodėl 1812 m. vasarą Napoleono kariuomenė be kovos užėmė Lietuvą?
- Kuo pasižymėjo Prancūzijos okupacinis valdymas Lietuvoje?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

INTENDANTAS – KARIUOMENĖS ŪKIO REIKALŲ TVARKYTOJAS, TIEKĖJAS; KARINIS LAIPSNIS.

LIETUVŲS LAIKINŲSIS VYRIAUSYBĖS KOMISIJA – AUKŠČIAUSIOJI VALDŽIA LIETUVOJE NAPOLEONO BONAPARTO VALDymo LAIKOTARPIU 1812 M.; LIETUVŲS VYRIAUSYBĖ.

REKVIZICIJA – PRIVERSTINIS ATLYGINTINIS NUSAVINIMAS AR LAIKINAS PAĖMIMAS VALSTYBĖS REIKALAMS.

NAPOLEONO KARIUOMENĖ UŽIMA LIETUVĄ.

Prancūzijos imperatorius Napoleonas nusprendė pradėti karą su Rusija. 1812 m. birželio 22 d. iš Parýžiaus jis atvyko į Vilkaviškį, kuris priklausė Vársuvos kunigaikštystei, ir paskelbė kreipimąsi į savo kariuomenę. Jame imperatorius priminė, kad Rusija sulaužė įsipareigojimus, todėl įsakė kariams pereiti Nėmuną ir kariauti Rusijos teritorijoje (1).

Napoleonas numatė, kad reikės persikelti per Nėmuną ir susikauti su rusų kariuomene. Buvo nuogąstaujama, kad mūšis bus aršus, rusai trukdys prancūzams įgyvendinti planus. Tačiau prancūzų kariuomenė pasipriešinimo nesulaukė. Rusų kariuomenė ir caras Aleksandras I šį kartą neketino kautis su prancūzais. Taigi birželio 24 d. Napoleono kariuomenė persikėlė per Nėmuną ir užėmė Kauną (2). Tuo metu Vėlniuje viešintis caras Aleksandras I ir rusų kariuomenė skubiai pasitraukė į Rusiją (1). Tokiems rusų veiksams lemiamą įtaką turėjo keli veiksniai. Pirma, Rusijos karinė vadovybė, ruošda-

masi karui su Prancūzija, neturėjo bendro veiksmų plano. Antra, nuo rusų žvalgybos Napoleonui pavyko nuslėpti persikėlimo per Nėmuną vietą ir laiką. Trečia, prancūzų kariuomenė buvo gerokai gausesnė. Dėl šių priežasčių Napoleonas užėmė Lietuvą be kovos.

PRANCŪZIJOS OKUPACINIS VALDYMAS LIETUVOJE.

Napoleonui (2) ir jo kariuomenei užėmus Lietuvą, liepos 1 d. Prancūzijos imperatoriaus įsaku buvo įsteigta **Lietuvųs laikinųsios vyriausybės komisija**. Pirmininku buvo paskirtas Stanislovas Soltanas (*Soltan*) (3). Ši komisija buvo okupacinės valdžios ir vietos gyventojų tarpininkė. Komisiją sudarė vietos kilmingųjų luomų atstovai, Napoleono šalininkai. Šios valdžios institucijos veiklą prižiūrėjo ir kontroliavo prancūzų pareigūnai. Liepos pradžioje prancūzai suformavo Lietuvos laikinosios valdžios sistemą: laikinosios vyriausybės komisiją (ją sudarė

1. Napoleonas ir jo kariuomenė Rūsijoje (scena iš filmo „Karas ir taika“, 1968 m., rež. S. Bondarčiukas)

7 nariai), septynis komitetus (Maisto ir magazinų¹, Policijos, Teisingumo, Vidaus reikalų, Švietimo ir religijos, Karo ir finansų), keturių (Vilniaus, Gardino, Minsko ir Balstogės) departamentų administracines komisijas (kiekvieną jų sudarė pirmininkas ir trys nariai). Buvo formuojamas biudžetas ir

¹ Magazinas (ntk.) – parduotuvė.

2. Napoleono kariuomenė keliai per Nemuną ties Kauną (XIX a.)

kitos vietos valdžios institucijos. Pažymėtina, kad liepos 1 d. įsaku Napoleonas departamentų administracinių komisijų pirmininkais paskyrė ne vietos atstovus, bet **intendántus** – prancūzų valdininkus. Tokiam sprendimui įtakos turėjo kitaip nei planuota susiklosčiusi prancūzų karo su rusais pradžia (tikėtasi „rusų klausimą“ išspręsti vos tik įžygiavus į Rūsijos impėrijos teritoriją) ir iškilę kariuomenės aprūpinimo maistu ir pašarais sunkumai (3), kuriuos tikėtasi įveikti panaudojant kuo daugiau užimto krašto išteklių ir išnaudojant gyventojus (4).

Prancūzmečio pradžioje gyventojai daug tikėjosi iš Napoleono (5), okupacinė valdžia stengėsi įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Nauja valdžia nuolatos ragino Lietuvės laikinosios vyriausybės komisiją rūpintis prancūzų kariuomenės aprūpinimu. Vyriausybė turėjo skirti transportą įvairiems kroviniams ir žmonėms gabenti, steigti ligonines ir aprūpinti jas vaistais, pristatyti maisto į nurodytas vietas. Prancūzai reikalavo vis didesnių **rekvizicijų**, gerokai viršijančių vietos gyventojų galimybes, todėl okupacinės valdžios reikalavimai tik iš dalies buvo patenkinti. Įtakos turėjo ir nuolatinė prancūzų karių savivalė.

3. Stanislovas Soltanas, LDK dvaro (rūmų) maršalas, Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos pirmininkas (dail. E. Komaras, XIX a. antroji pusė)

Bajorai buvo pasipiktinę prancūzų valdžia, nes neteko teisės tiesiogiai valdyti kraštą. Prancūzų politika Lietuvoje buvo nepatenkinti ir kiti gyventojai.

Prancūzmečio negalima vertinti tik neigiamai, nes tai buvo naujos valstybės ir visuomenės modelio kūrimo pradžia. Kaip tik tuo laikotarpiu darėsi aktyvesni visi gyventojų sluoksniai, formavosi nauja pasaulėžiūra. Atgimė jėga užgniaužti bajorų garbės ir tėvynės meilės jausmai. Santykiai su prancūzų valdžia bajorams parodė kitokią krašto politinio ir visuomeninio gyvenimo perspektyvą, jie suvokė, kad valstybingumo atkūrimo negalima sieti su grįžimu prie buvusio politinio ir visuomeninio gyvenimo. Pavyzdžiui, prancūzmečiu bajorai paskelbė kreipimąsi į beteisius valstiečius kaip į „tėvynės sūnus“. Taip buvo atkreiptas dėmesys į sunkią valstiečių padėtį. Neaišku, kaip būtų pakitusi padėtis, jei prancūzmetis būtų užtrukęs ilgiau. Turint omenyje, jog daugumoje Napoleono valdomų kraštų buvo panaikinta baudžiava, tikėtina, kad panašūs procesai galėjo įvykti ir Lietuvoje. Po kelių mėnesių pran-

cūzų valdžia žlugo, prasidėjusias minėtas naujoves įgyvendinti buvo per mažai laiko, taigi svarbių pokyčių visuomenėje neįvyko.

PROJEKTAS ATKURTI LDK VALSTYBINGUMĄ.

Nors prancūzų valdžios primesta politika gyventojai buvo nepatenkinti, dauguma lietuvių bajorų puoselėjo viltį atkurti LDK. Anksčiau Rūsijos caras Aleksandras I neleido įgyvendinti šio siekio, taigi bajorai šį sumanymą pabandė įgyvendinti Napoleono padėdami. Panašiai samprotavo ir Prancūzijos okupuotos Lėnkijos bajorai – jie tikėjosi atkurti Lėnkiją kartu su LDK. Tiesa, Napoleonui įžengus į Lietuvės žemes, kiek išsiskyrė lietuvių ir lenkų pozicijos dėl valstybingumo. Iš pradžių 1812 m. birželio viduryje Váršuvoje susirinko Seimas, kuris, nesuderinęs veiksmų su lietuvių bajorais, paskelbė, kad atkuria Lėnkijos karalystę. Lietuvoje vis dar buvo gaji LDK atkūrimo idėja, kuriai kategoriškai prieštaravo lenkų bajorai. Pagaliau liepos 14 d. Lietuvos vyriausybės spaudžiama Komisija nutarė prisidėti prie jau anksčiau paskelbto Lėnkijos atkūrimo akto. Nors šiame akte nebuvo žodžio „unija“, nėra jokių abejonių, kad kalbėta apie bendros Lėnkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimą. Lietuvių bajorai norėjo, kad Lėnkija būtų dvilypė valstybė, „unija“ jiems reiškė „ne tik siekį susijungti su Lėnkija, bet ir turėti, kaip anksčiau, atskirą Lietuvos valstybinę organizaciją“.

Netrukus paaiškėjo, kad Lėnkijos atkūrimas buvo tik formalus. Napoleonas, kaip ir kiek anksčiau Aleksandras I, neketino atkurti 1795 m. iš žemėlapio pranykusios valstybės. Napoleonas nebuvo didelių valstybių atkūrimo ar sukūrimo šalininkas. Jis paliko suskaldytą Vokietiją, nenorėjo suvienyti Itālijos. Napoleonas baiminosi, kad Lėnkijos karalystė, atkurta su senomis sienomis, gali pasijusti pernelyg nepriklausoma, išsprūsti iš jo valdžios ir tapti kaimynės Rūsijos sąjungininke. Napoleonas apskritai buvo naujų politinių vienetų kūrėjas, o ne senųjų atkūrėjas. Taigi nebuvo atkurta nei LDK, nei Lėnkijos ir Lietuvos valstybė. Netrukus pradėjo žlugti ir Napoleono imperija. Vieni pirmųjų šios imperijos griūties požymius išvydo Lietuvos gyventojai, kai prancūzų kariuomenė po pralaimėto karo su Rūsija antrą kartą įžengė į Lietuvos teritori-

4. Grįžtanti Napoleono kariuomenė Vilniaus rotušės aikštėje (iš J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumo“, 1846 m.)

ją (6). Vilnių pasiekė tik mažoji Napoleono kariuomenės dalis (4). Kareiviai veržėsi į vilniečių namus, juos siaubė, atiminėjo maisto atsargas, tempė lauk baldus, degino juos bandydami sušilti. Tūkstančiai jų mirė gatvėse. Jie buvo visiškai pervargę, išsekę nuo bado ir šalčio, kuris tą žiemą siekė trisdešimt ir daugiau laipsnių. Pirma krito žirgai, o paskui ir kavaleristai. Kariuomenė nebuvo pasirengusi sunkioms sąlygoms, neturėjo tinkamos aprangos.

Netrukus keletą mėnesių trukusį prancūzmetį vėl pakeitė caro Rūsijos okupacija.

2001 m. rudenį Vilniuje, Šiurės miestelyje, archeologai aptiko 3 tūkst. Napoleono kariuomenės karių palaikų. Remiantis 1812–1813 m. Vilniaus gubernatoriaus ataskaita carui, Vilniuje buvo palaidota maždaug 40 tūkst. Napoleono kariuomenės karių. Surasti prancūzų kariai buvo perlaidoti Vilniuje, Antakalnio kapinėse 2003 m. (6).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl Napoleonas su savo kariuomene įžengė į Lietuvą?
2. Kuo skyrėsi ir kuo buvo panaši Prancūzijos ir Rūsijos okupacija Lietuvoje?
3. Kodėl okupacinė valdžia atidžiai prižiūrėjo Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijos darbą?
4. Dėl kokios priežasties prancūzai karo pradžią su Rūsija laikė nesėkminga?
5. *Kodėl nesutapo lietuvių ir lenkų bajorų siekiai atkurti valstybingumą Napoleono okupacijos metu?
6. **Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių lietuvių ir lenkų didikai neatkūrė valstybingumo Napoleono padedami.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš Vilniaus universiteto profesoriaus Jozefo Franko (*Frank*, 1771–1842 m.) atsiminimų apie rusų pasitraukimą ir prancūzų kariuomenės įžengimą į Vilnių:

Tarp vienos armijos pasitraukimo, o kitos pasirodymo buvo dvi dienos. Prancūzų avangardas pasuko prie rusų padegto Žaliojo tilto, kad sutrukdytų priešui persikelti per Nėrį ir persekioti juos, o vienas lenkų būrys, dideliame Vilniaus gyventojų džiaugsmui, įžengė į miestą. Apsvaigimas buvo visuotinis; visi skubiai rinkosi ginklus. Keisčiausiai apsiginklavusios visuomenės padugnės būrėsi Rotušės aikštėje, mėtė į orą kepure, skambant patriotiniams šūkams, broliavosi su vadinamaisiais išvaduotojais. Ir vieni, ir kiti negailėjo degtinės. Visi, matydami Napoleono armiją Vilniuje, kalbėjo: „Su tokia jėga užkariaus ne tik Rusiją, bet ir Indiją.“ Atrodo, tik Napoleonas, sprendžiant iš jo susirūpinusio, nepatenkinto veido, buvo kitokios nuomonės. Jis tikriausiai spėliojo, ką reiškė rusų atsitraukimas, ir buvo, ko gero, supykęs, kad Vilniaus užėmimas jam nekainavo bent 20 000 gyvybių, kaip tikėjosi.

Pagal J. Franko kn. *Atsiminimai apie Vilnių*, Vilnius, 2001, p. 385.

2. Amžininko vienuolio įspūdžiai apie Napoleoną, ką tik įžengusį į Vilnių:

Štai tas žmogus, kurio tik vardą išgirdę milijonai dreba ir kuris gali šimtus tūkstančių pasiųsti į mirtį ar į pasaulio kraštą. Štai jisai! Nejau iš tikrųjų tai tas pats žmogus, kurio vardas visur ir visada kartojamas visomis kalbomis ir kurio garbė skambėte skamba po visą pasaulį? Maniau kažką nepaprastą išvysti, tačiau, tiesą pasakius, nebuvo nė į ką žiūrėti. Stotas jo niekuo neypatingas, net nedailus, su mūsų net iš tolo negalima lyginti. Kai jis pasukęs galvą pasižiūrėjo į mūsų pusę ir atsitiktinai pervėrė žvilgsniu mane, tai, prisipažįstu, drebulys perbėgo visu kūnu. Niekada nepamiršiu tokio ugningo žvilgsnio.

Pagal V. Pugačiausko kn. *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius, 2004, p. 18.

Remdamiesi šaltiniais, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kodėl dauguma gyventojų labai palankiai sutiko Napoleono kariuomenę Vilniuje?
- Dėl kokios priežasties „visi skubiai rinkosi ginklus“?
- Kodėl su prancūzų kariuomene į Vilnių įžengė vienas lenkų būrys?
- Paaškindite sakinį: „Su tokia jėga užkariaus ne tik Rusiją, bet ir Indiją.“
- Kodėl Napoleono veidas buvo susirūpinęs, kai jo kariuomenė įžygiavo į Vilnių.
- Dėl kokios priežasties vos išgirdę Napoleono vardą milijonai žmonių drebėdavo?
- Kodėl amžininkas nusivylė iš arti išvydęs Napoleoną?

3. Amžininko atsiminimai apie Napoleono kariuomenės sunkumus pirmą kartą įžengus į Vilnių:

Imperatorius išsiblaškęs uždavė daug klausimų, liko nepatenkintas atsakymais, nes Libošico² nupieštas Lietuvės paveikslas nebuvo linksmas. Tai kraštas, kur paprastas pilietis su šeima nepajuda iš vietos, neapsirūpinęs maistu; Napoleonas žygiavo su 600 000 vyrų be pašaro ir maisto per rusų armijos nusiaubtą kraštą. Tiesa, iš pradžių gyventojai nepaprastai stengėsi aprūpinti vadinamuosius išlaisvintojus, bet pamatę, kad tie ponai elgiasi kaip priešai, pakeitė savo nuomonę ir su žmonėmis, vaikais, gyvuliais ir t. t. slėpdavosi miškuose. Kai kurie savininkai, su didžiausiu vaišingumu priėmę generolus, labai nustebo, kai tie savo tarnams liepė supakuoti ir paimti indus, iš kurių ką tik valgė.

Pagal J. Franko kn. *Atsiminimai apie Vilnių*, Vilnius, 2001, p. 388.

4. 1812 m. liepos 16 d. Prancūzijos valdžios paskelbta rekvizicija Vilniaus gyventojams:

3 597 lovos, 2 818 čiužinių, 200 pagalvių, 8 666 paklodės, 3 121 vilnonė antklodė, 8 900 marškinių, 4 400 šaukštų, 1 000 staltiesių, 150 kibirų, 2 000 ąsotėlių ir puodelių, 1 000 rankšluosčių ir t. t. Savo ruožtu žydų kahalas³ įpareigotas kasdien pristatyti po 25 jaučius, sveriančius ne mažiau kaip 400 svarų. Miestiečiai iki liepos 25 d. pristatė 132 marškinius, atvežė 133 vežimus šiaudų, 170 čiužinių, 145 antklodes ir 183 paklodes.

Pagal V. Pugačiausko kn. *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius, 2004, p. 47.

***Remdamiesi šaltiniais ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kodėl Prancūzijos okupacinė valdžia daug dėmesio skyrė maistui?

² Gydytojas.

³ Kahalas – žydų autonominė bendruomenė neżydų šalyse.

- b) Paaiškinkite sakinį: „Napoleonas žygiavo su 600 000 vyrų be pašaro ir maisto per rusų armijos nusiaubtą kraštą.“
- c) Dėl kokios priežasties Napoleono kariuomenė maistu nebuvo apsirūpinusi iš anksto?
- d) Kodėl iš pradžių gyventojai stengėsi pagelbėti prancūzams, tačiau vėliau jų požiūris pasikeitė.
- e) Padarykite išvadą apie Prancūzijos kariuomenės veiksmus Lietuvoje.

5. Istorikas Virgilijus Pugačiauskas apie Napoleono socialinę politiką Lietuvoje:

Prancūzų armijai įžengus į Vilniaus departamento teritoriją, labai padidėjo valstiečių aktyvumas. Su Napoleonu valstiečiai siejo viltis išsilaisvinti iš baudžiavinės priespaudos. Jau prieš įžengiant prancūzų armijai po miestelius ir kaimus sklandė gandai, esą atėjęs prancūzų „ciesorius“ suteiksias asmens laisvę ir netgi panaikinsias prievolos dvarui. Be abejonės, šiais žodžiais valstiečiai tikėjo, nes juos pasiekdavo žinios apie baudžiavos panaikinimą kaimyninėje Varsuvos kunigaikštystėje. Kalbant apie prancūzų poziciją socialiniu klausimu, būtina pabrėžti, jog Napoleonas ir jo administracijos Lietuvoje pareigūnai visų pirma rūpinosi kariniais ir su jais tiesiogiai susijusiais reikalais, bet ne krašto pertvarkymo problemomis. Tuo metu prancūzų valdžiai valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavos klausimas nebuvo aktualus ir spręstinas.

Pagal V. Pugačiausko kn. *Napoleono administracija Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 114.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl Lietuvės valstiečiai daug tikėjosi iš Napoleono?
- b) Kuriais metais vyko šaltinyje aprašomi įvykiai?
- c) Kuriais metais buvo panaikinta baudžiava Varsuvos kunigaikštystėje?
- d) Kokiomis aplinkybėmis buvo panaikinta baudžiava Varsuvos kunigaikštystėje?
- e) Kodėl „prancūzų valdžiai valstiečių išlaisvinimo iš baudžiavos klausimas nebuvo aktualus ir spręstinas“?
- f) Kodėl Napoleonas ir jo administracija Lietuvoje pirmiausia rūpinosi kariniais reikalais?

6. Iš Vilniaus universiteto profesoriaus Jozefo Franko atsiminimų apie Napoleoną ir prancūzų kariuomenę, antrą kartą įžengusią į Vilnių:

Napoleonas apsistojo šalia Vilniaus, arklių turguje, išsikvietė kunigaikštį de Basaną ir su juo trumpai pasikalbėjo. Tris savaites ministras neturėjo jokių naujienų apie Didžiąją armiją ir buvo išsiuntęs moterimi perrengtą Abramovičių jų sužinoti.

Gailėdamas skaitytojo, neaprašinėsiu baisumų, kurie lydėjo per Vilnių bėgančius Napoleono armijos likučius. Vilniuje ir jo apylinkėse tysojo 40 000 lavonų: dauguma uniformuoti, sustingę nuo šalčio tokiomis pozomis, kaip užtiko mirtis arba kaip išdykaudami nutaisė gatvių padaužos. Tokia jų gausybė vertė baimintis visuotinės infekcijos bent kiek atšilus. Buvo liepta masiškai laidoti. Laidojo grioviuose, kuriuos prancūzai buvo išrausę gynybos tikslais.

Pagal J. Franko kn. *Atsiminimai apie Vilnių*, Vilnius, 2001, p. 397–398.

*Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Su kokiais sunkumais susidūrė Napoleonas antrą kartą įžygiavęs į Vilnių?
 - b) Kuriais metais vyko aprašomi įvykiai?
 - c) Kodėl Napoleonas tris savaites neturėjo jokių žinių apie savo „Didžiąją armiją“?
 - d) Kodėl Abramovičius, Prancūzijos okupacinės valdžios Lietuvoje patikėtinis, buvo perrengtas moterimi?
 - e) Kodėl per Vilnių bėgo tik Napoleono kariuomenės likučiai?
 - f) Iš kur ir kur bėgo Napoleono kariuomenės likučiai?
 - g) Kodėl Vilniuje ir jo apylinkėse atsirado 40 000 prancūzų karių lavonų?
 - h) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių masiškai mirdavo prancūzų kariai.
 - i) Kodėl lavonus laidavo ne kapinėse, bet grioviuose?
 - j) Padarykite išvadą apie to meto Prancūzijos kariuomenę.
 - k) Prisiminkite, kaip aprašomi įvykiai susiję su Napoleono Bonaparto valdymo pabaiga.
 - l) Tai viešas ar privatus šaltinis?
- Atsakymus pagrįskite.

29.

1830–1831 m. sukilimas

- Kodėl lietuviai ir lenkai sukilo prieš caro valdžią?
- Dėl kokių priežasčių sukilimas buvo pralaimėtas?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

EMISĀRAS – ASMUO, VALSTYBĖS VALDŽIOS AR POLITINĖS ORGANIZACIJOS SIUNČIAMAS Į KITĄ ŠALĮ SU SLAPTA MISIJA.

MASŌNAI – NUO XVIII A. EUROPOJE IŠPLITUSIOS SLAPTOS DRAUGIJOS, KURIOS SKATINO ŽMONIŲ DOROVĘ IR VIENIJO JUOS BROLIŠKOS MEILĖS, LYGYBĖS, SAVITARPIO PAGALBOS IR IŠTIKIMYBĖS PAGRINDU.

SUKILIMO PRIEŽASTYS.

Rūsijos impėrijos okupaciją dauguma buvusios Lėnkijos ir Lietuvės valstybės bajorų sutiko priešškai. Napoleono okupacijos laikotarpiu nepavyko atkurti valstybingumo, bet šios idėjos lenkų ir lietuvių bajorai neketino atsisakyti. Po prancūzmečio Lietuvoje sustiprėjo **masŏnų** veikla. Įtakingiausia buvo „Uoliojo lietuvių ložė“, kuri 1816 m. turėjo per šimtą narių. Kitais metais Vilniaus universitete (1) buvo įsteigtos studentų ir dėstytojų šubravcų, filomatų ir filaretų slaptosios kultūrinės draugijos. Po kiek laiko filomatų ir filaretų draugijos tapo politinėmis draugijomis. Filomatas buvo žinomas poetas Adomas Mickevičius (2). XIX a. 3-jojo dešimtmečio pirmojoje pusėje dėl nepasitenkinimo caro valdžia masonų ložės ir slaptos draugijos buvo uždarytos, jų aktyviausi nariai, pavyzdžiui, A. Mickevičius, buvo ištremti iš Vilniaus (1). Vilniaus universiteto pertvarkymas sukėlė studentų pasipiktinimą (2). Neatsitiktinai per 1830–1831 m. sukilimą

į sukilėlių gretas įsiliejo nemažai Vilniaus universiteto studentų.

Tuo metu, kai Lėnkijoje ir Lietuvoje prasidėjo sukilimas, visoje Europoje sustiprėjo pavergtų tautų siekis išsivaduoti iš priespaudos. Džiaugsmingai buvo sutikta žinia apie Graikijos išsivadavimą iš Osmānų impėrijos 1829 metais. Po metų belgams pavyko išsivaduoti iš Nýderlandų karalystės valdžios, Prancūzijoje kilo revoliucija, kurią caro Rūsija, kaip Šventosios Sąjungos narė, rengėsi padėti numalšinti. Rusų kariuomenė Prancūzijoje taip ir nepasirodė tik todėl, kad prasidėjo sukilimas Lėnkijoje ir Lietuvoje.

To meto šaltinių išliko mažai, todėl žinios apie politinę sukilėlių programą ir jų turėtą Lietuvės viziją yra skurdžios. Sukilimo aktai paskubomis rašyti pavienių žmonių. Taigi nei juose, nei viešuose pareiškimuose nebuvo išsamiai nusakyta, kokie Lėnkijos ir Lietuvės karalystės santykiai turėjo būti iškovojus nepriklausomybę. Lietuvės sukilėliai, norėda-

1. Didysis Vėlniaus universiteto kiemas (iš J. K. Vilėinskio „Vėlniaus albumo“, 1850 m.)

mi pabrėžti, kad jie atsiskiria nuo Rėsijos impėrijos, visuose sukilimo aktuose ir pareiškimuose skelbė Lėnkijos ir Lietuvėos karalėystės vienybę. Iš minėtu dokumentų sunku spręsti, kokios Lėnkijos ir Lietuvėos karalėystės politinės santvarkos šalininkai buvo Lietuvėos sukilėliai. Pačioje sukilimo pradėioje dalis apskrėių vadų, matyt, aiėkiai neįsivaizdavo, kokia bus valstybės, dėl kurios atkėrimo kovojo, struktūra. Svarbiausias 1831 m. sukilimo tikslas buvo išsivaduoti iš Rėsijos priespaudos. Toliau bėtų sprendžiama, kokį valstybės modelį pasirinkti.

Viena iš sukilimo priežasčių buvo ėmimas į rekrutėus. Į Rėsijos kariuomenę rekrutais imdavo 5–10 vyrų nuo tūkstančio (3). Lenkų ir lietuvių vyrai labai vengė tarnybos Rėsijos kariuomenėje. Prisidėdami prie sukilėlių valsčių gyventojai tikėjosi, kad bus panaikinta baudžiava, jų teisės sulygintos su kitų gyventojų luomų teisėmis.

SUKILIMO EIGA.

1830 m. lapkričio mėn. Lėnkijos karalėystėje (taip pat ir Ūžnemunėje) prasidėjo sukilimas, kitų metų pradėioje jis pasiekė ir Lėtuvą (4). Sukilimas Lietuvėje vyko dviem etapais (5). 1831 m. sausio mėn. Vėlniuje sukilimui vadovauti buvo įkurtas Vyriausiasis komitetas. Nors iš pradžių sukilėliams pavyko užimti daugumą apskrėių centrų, Rėsijos karinės pajėgos greitai atsiėmė sukilėlių valdomas teritorijas. Kiek geriau sekėsi Pānevėžio apskrėityje – ėia sukilėliai išlaikė valdžią iki pat 1831 m. vasaros. Pirmuoju etapu sukilėliai buvo silpnai organizuoti, neturėjo vienos vadovybės, buvo prastai ginkluoti. Mėšiuose naudota partizaninio karo taktika.

1831 m. birželio mėn. prasidėjo antrasis sukilimo etapas. Padėtis kiek pasikeitė. Į Lėtuvą su lenkų korpusu (12,7 tūkst. karių) atvyko generolai Antanas Gelgaudas ir Dezideras Chlapovskis (*Chlapowski*). Jungtinės lietuvių ir lenkų sukilėlių pajėgos greitai užėmė Kaūną. Buvo planuojama užimti Vėlnių, kuriame buvo sutelktos dvigubai gausesnės Rėsijos kariuomenės pajėgos, taėiau šio tikslo įgyvendinti nepavyko. Birželio 19 d. Panerių kautynėse šalia Vėlniaus sukilėliai pralaimėjo lemiamą kovą. Žuvo apie 600 sukilėlių, beveik tiek pat pateko į

2. Adomas Mickevičius (nežinomas dailininkas, XIX a. pirmoji pusė)

3. Tarnyba caro Rūsijos kariuomenėje

METAI	TARNYBOS TRUKMĖ METAIS
1796	25
1834	20
1855	12

nelaisvę. Sukilėlių likučiai skubiai pasitraukė į Prūsiją, dalis – į Lėnkiją. Nors pavieniai partizanų veiksmai kai kuriose Lietuvos srityse dar tęsėsi (per juos 1831 m. gruodžio pabaigoje nuo žaizdų mirė grafitė Emilija Pliaterytė, aktyvi sukilimo dalyvė, dar vadinama lietuvių Žana d'Ark) (6), pralaimėta kova prie Panerių buvo lemtinga – rudenį sukilimas buvo galutinai numalšintas. Tokią baigtį lėmė akivaizdi Rūsijos kariuomenės persvara, aiškios sukilimo programos trūkumas, prasta karinė parengtis (sukilėliai nebuvo tinkamai ginkluoti) ir net sukilėlių nesutarimai (3). Per sukilimą Žemaitijoje įvyko valstiečių maištų prieš sukilėlių administraciją.

SUKILIMO PADARINIAI.

1830–1831 m. Lietuvės sukilėlių veiksmai buvo labai reikšmingi. Jų kova turėjo nemažą poveikį caro kariuomenės veiksmams Lėnkijos karalystėje. Sukilusi Lietuva suteikė didelę paramą Lėnkijos karalystės sukilėliams – atitraukė nuo jų dalį caro kariuomenės pajėgų. 1830–1831 m. sukilimas buvo pavyzdys tautoms, kurios tuo metu kovojo už laisvę. Kai sukilėliai Lietuvoje ir Lėnkijoje pralaimėjo, daugelis jų pasitraukė į užsienį ir parodė, kad jie neatsisakė savo tikslo, nesudėjo ginklų. Jie susibūrė Vakarų Europos kraštuose ir palaikė ryšius su gimtuoju kraštu, siuntė literatūrą ir **emisarūs**, skatino demokratinės minties raidą Lietuvoje ir Lėnkijoje.

Rūsiją tuo metu valdė imperatorius Nikolajus I (valdė 1825–1855 m.). Kai sukilimas buvo nuslopintas, okupacinis valdymas Lėnkijoje ir Lietuvoje dar labiau sugriežtėjo. Sustiprėjo rusinimas. Caro valdžia konfiskavo dvarus tų bajorų, kurie dalyva-

4. 1830–1831 m. sukilimo pagrindinės kovos Lietuvoje

5. 1831 m. sukilimo Lietuvoje etapai

ETAPAS	LAIKOTARPIS	SVARBIAUSIAS BRUOŽAS
I	1831 m. kovo mėn. – birželio mėn.	Lietuviai kovėsi vieni, nesulaukė paramos iš Lenkijos
II	1831 m. birželio mėn. – spalio mėn.	Lietuviai kovėsi lenkų remiami

vo sukilime. Dalis bajorų buvo ištremti į Sibirą (4), iš kitų pareikalauta mokėti papildomus mokesčius ir prisiekti ištikimybę carui, nors bajorų savivalda nebuvo labai apribota. Taigi šis luomas kartu su okupacine valdžia išlaikė įtaką šalyje. Kai kurie sukilėliai buvo nubausti, įkalinti ar nuteisti mirties bausme, kiti buvo atiduoti į rekrutus, o jų vaikai – į karo mokyklas. Iš sukilėlių buvo atimtos politinės teisės. Visose valdžios įstaigose įsigalėjo rusų kalba, į svarbiausius valdžios postus pradėti skirti tik rusai bajorai. Dar labiau suvaržyta Katalikų bažnyčios veikla, pradžios mokyklos pradėtos stipriau rusinti, kraštas buvo toliau kolonizuojamas. 1840 m. valdžia panaikino Lietuvės Statutą ir įvedė Rusijos teisę. Nuo 5-ojo dešimtmečio Vakarų Rusijos gubernijos oficialiai pradėtos vadinti Šiaurės vakarų kraštu. 1840 m. iš Vilniaus ir Gardino gubernijų išbrauktas Lietuvės vardas. Po trejų metų iš dalies Vilniaus gubernijos sudaryta Kauno gubernija.

Kartu buvo vykdoma nulenkinimo, arba lenkų pradų naikinimo, politika. Panaikinta Lenkijos karalystės politinė autonomija, kurią lenkai turėjo nuo Vienos kongreso laikų. Kaip pagrindinis lenkų kultūros centras 1832 m. buvo uždarytas Rusijos imperatoriškasis Vilniaus universitetas. Jo pagrindu po dvejų metų caro valdžia įkūrė Kijevo Šv. Vladimiro universitetą. Medicinos fakultetas tapo Medicinos ir chirurgijos akademija, kuri veikė iki 1842 metų. 1833–1842 m. Vilniuje veikė Romos katalikų dvasinė akademija, kuri buvo įsteigta Vilniaus universiteto Teologijos fakulteto pagrindu. 1844 m. Akademija iš Vilniaus buvo perkelta į Peterburgą, kad būtų lengviau kontroliuoti studentus. Dėl tokios padėties lietuviai savo krašte negalėjo įgyti aukštojo išsilavinimo. Mokslo siekiantiems jaunuoliams teko rinktis Rusijos imperijos ar užsienio valstybių universitetus. Griežta valdžios politika iš esmės nesikeitė iki 6-ojo dešimtmečio vidurio.

6. Emilija Pliaterytė per sukilimą 1831 m. (dail. G. B. Vunderis, XIX a.)

1. Kodėl iš pradžių sukilimas kilo Lėnkijoje, ir tik paskui – Lietuvoje?
2. Dėl kokios priežasties sukilimui vadovavo bajorai?
3. Kodėl sukilėliai neturėjo bendros programos?
4. Kuo skyrėsi aptariamo sukilimo etapai?
5. *Kodėl nuslopinus sukilimą buvo uždarytas Vilniaus universitetas?
6. **Nurodykite skaudžiausią sukilimo padarinį. Atsakymą pagrįskite.

D A R B A S S U Š A L T I N I A I S

1. Tardymo komisijos sprendimas dėl filomatų ir filaretų draugijų veiklos:

Visų filomatų ir filaretų tardymas, kuriam vadovavo N. Novosilcevas, vyko buvusiuose vyskupų rūmuose. Tardymas buvo baigtas 1824 metų balandį. N. Novosilcevas tų pačių metų gegužę nusiuntė į Varsuvą didžiajam kunigaikščiui Konstantinui išsamų pranešimą, kuriame tvirtino, kad daugelio Vokietijos, Varsuvos ir Krokuvos aukštųjų mokyklų nuotaikos paveikė ir Vilniaus universiteto studentus, kurie susibūrė į filomatų draugiją, šios vadovai vėliau įsteigė kitas draugijas. Visi kaltinamieji darė blogą įtaką jaunimui ir kurstė prieš vyriausybę. Jie siekė kurti „valstybę valstybėje“ ir „tėvynę tėvynėje“. Čechotas, Suzinas, Jankovskis studentų sueigose skaitė nepagarbius eilėraščius apie valdžią ir carą. Tačiau N. Novosilcevas nesiūlė visų išvardytųjų atiduoti teismui, nes, anot jo, jie nusikalto dėl Universiteto vadovybės aplaidumo ir nepakankamos policijos priežiūros.

Didysis kunigaikštis Konstantinas N. Novosilcevo pranešimą nusiuntė carui Aleksandrui I. Šio nurodymu buvo parengtas sprendimas. Caras jį patvirtino rugpjūčio mėn. Sprendime rašoma, jog įrodyta, kad 108 asmenys dalyvavo filomatų ir filaretų draugijų veikloje. Bet atsižvelgiant į tai, kad beveik visi jie iškalėjo septynis mėnesius, nuo tolesnės įkalinimo bausmės atleidžiami. Vis dėlto pagal tą sprendimą dvidešimt iš jų ištremiami iš Lietuvos ir pavedami Dvasinių reikalų ir švietimo ministerijai, kad jiems duotų darbo, tačiau tolimose gubernijose. Ištremiami dešimt filomatų. Pagal sprendimą profesoriai J. Lelevelis, M. Bobrovskis ir I. Danilevičius dėl „žalingos įtakos jaunimui“ iš darbo Universitete buvo atleisti. Prof. I. Danilevičius dar ir ištremtas į Peterburgą. Iš Universiteto dėl „politinės neišitikybės“ buvo pašalintas ir prof. J. Educhovskis.

Iš viso įvairiomis bausmėmis, įskaitant policijos priežiūrą, buvo nubaustas 31 filomatų ir filaretų draugijų narys.

Pagal V. Skuodžio kn. *Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai, jų likimai*, Vilnius, 2003, p. 64, 69.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite, kuo valdžia kaltino filomatų draugijos narius.
- b) Kodėl dėl filomatų ir filaretų draugijų narių veiklos valdžia kaltino Vilniaus universiteto dėstytojus?
- c) Dėl kokios priežasties keletas Vilniaus universiteto dėstytojų buvo atleisti iš darbo?
- d) Ką manote apie rusų valdžios paskirtas bausmes filomatams ir filaretams?

2. Vilniaus universitetas sprendžiant filomatų ir filaretų bylą ir po jos:

Prasidėjus filomatų ir filaretų areštams ir tardymui, naujuoju Vilniaus universiteto rektoriumi tapo ne Universiteto senato išrinktas, o valdžios paskirtas prof. V. Pelikanas. Jis buvo caro valdžios pataikūnas ir veikė vienvaldiškai, paversdamas Universiteto senatą savo valios vykdytoju. Vilniaus švietimo apygardos, vėliau (po K. Livenio) ir Universiteto kuratoriumi tapęs N. Novosilcevas pradėjo šios aukštosios mokyklos ir kitų mokyklų rusinimą. Visur buvo sustiprintas rusų kalbos mokymas. Padaryta visų mokyklų vadovėlių atranka, dalis jų sunaikinta. Įvesta griežta iš užsienio įvežamų knygų cenzūra. Sustiprinta studentų priežiūra, pareikalauta privalomai dėvėti uniformą. Buvo atleisti keli studentų mėgstami profesoriai ir užgniaužta Universiteto liberalioji dvasia.

Tačiau tai neatbaidė studentų nuo politinės veiklos. Prasidėjus 1830–1831 metų sukilimui, gegužės pradžioje mokslo Universitete buvo nutrauktas, jame apsistojo kariuomenė, o studentai gausiais būriais stojo į sukilėlių gretas. Sukilime dalyvavo apie ketvirtadalis studentų (jų tuo metu Universitete iš viso buvo 1 320). Studentai su Vilniaus amatininkais ir tarnautojais sudarė atskirą akademinį sukilėlių būrį, kuris netrukus A. Gelgaudo vadovaujamoje kariuomenėje tapo atskiru batalionu. Sukilime dalyvavo nemažai buvusių filaretų, tarp jų Ignotas Šemeta, filomatas Ignotas Domeika.

Pagal V. Skuodžio kn. *Vilniaus universiteto filomatai ir filaretai, jų likimai*, Vilnius, 2003, p. 77–79.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kodėl uždraudus filomatų ir filaretų veiklą naująjį Vilniaus universiteto rektorių skyrė valdžia, o ne rinko šios aukštosios mokyklos vadovybę?
- Kodėl naujasis rektorius savavališkai elgėsi su kitais aukštais Vilniaus universiteto pareigūnais?
- Koks rusinimo tikslas?
- Kaip buvo rusinamas Vilniaus universitetas ir kitos mokyklos?
- Kodėl buvo įvesta griežta iš užsienio įvežamų knygų cenzūra?
- Kodėl studentai aktyviai įsitraukė į 1830–1831 m. sukilimą?
- Padarykite išvadą apie to meto studentų padėtį Vilniaus universitete.

3. Šių laikų istorikai apie sukilėlių pasipriešinimo būdus ir jų nesutarimus:

Tado Kosciuškos sukilimo taktikos ypatybė, partizaninio karo bruožas, galimybė savoje žemėje ir nedidelėmis jėgomis paralyžiuoti išmankštintų ir gerai ginkluotų priešų dalinių veiksmus buvo panaudota 1831 metų pavasarį; tokios taktikos laikėsi ir 1863 metų sukilėliai. Tačiau daug buvo ir netvarkos. Artinantis caro kariuomenės daliniams, kai kurie apskričių sukilėlių valdžios nariai metė savo pareigas, kiti perėjo į rusų pusę. Štai Šiaulių apskrities bajorų maršalka E. Kaunackis, Užnerio (Švenčionių) apskrities bajorų maršalka grafas Mostovskis, Ukmergės apskrities bajorų maršalka B. Petkevičius, išrinkti apskričių sukilėlių valdžios pirmininkais, pasidavė caro valdžiai pačioje sukilimo pradžioje ir net tapo uolūs atėjūnų talkininkai.

Pagal E. Aleksandravičiaus, A. Kulakauskos kn. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 127.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kodėl sukilėliai laikėsi partizaninio karo taktikos?
- Dėl kokios priežasties per sukilimą buvo daug netvarkos?
- Kodėl kai kurie sukilėliai prasidėjus sukilimui perėjo į caro Rusijos pusę?
- Padarykite išvadą apie sukilėlių veiksmus per sukilimą.

4. Istorikė Vida Girininkienė apie XIX a. caro Rusijos valdžios tremtinių kelią:

Tremtinių kelias... Grandinėmis sukaustytus kalinius veždavo traukiniu iki Peterburgo ir Maskvės. Iš Maskvės jau vykdavo kas kur pagal nuosprendį: vieni į centrinės Rusijos gubernijas, kiti už Uralo. Pasmerktųjų į Sibirą laukė labai sunki kelionė. Žvangindami grandinėmis, išbadėję ir apiplyšę, tremtiniai dažniausiai pėsčiomis klampodavo rytų link lyjant, šalant, sningant. Per dieną reikėdavo nueiti apie 30–40 km. Žmonės nakvodavo po atviru dangumi arba nešvariuose pastatuose. Vėliau visi buvę tremtiniai prisimins, kiek draugų jie paliko pakelėse, kiek kryželių matė ant kapų tų, kurie jau buvo eję tais takais ne tik 1863 ar 1864 metais, bet ir gerokai anksčiau – 1832 ar 1838 metais. Tokie keliai vedė į Kazanę, Permę, Jekaterinburgą, Tiumenę, Tobolską. Tobolsko punkte tremtiniai buvo išskirstomi į įvairias Sibiro vietas. Iki Tomsko baržomis plukdydavo juos Irtyšiaus arba Obės upėmis, o iš ten veždavo garsiosiomis rusų triukšmėmis iki Krasnojarsko, Irkutsko ar dar toliau. Apgyvendinti nuošaliuose kaimeliuose Nerčinsko, Kadajos ar kituose rūdynuose nuo aušros iki sutemų dirbo sunkų fizinį darbą. Aišku, ne vienas palūžo ne tik fiziškai, bet ir moraliai. Visų tremtinių keliai buvo panašūs: žiaurūs ir nežmoniški. Daugeliui jų, pasibaigus tremties laikui, nebuvo leista sugrįžti numirti į Lietuvą. Tremties prašymai, maldavimai likdavo be atsako. Už Tėvynę kovoję, Tėvynės nebeišvysdavo.

Pagal kn. *1863–1864 metai Lietuvoje. Straipsniai ir dokumentai*, sud. V. Girininkienė, Kaunas, 1991, p. 80–81.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- Koks caro Rusijos valdžios trėmimų tikslas?
- Kokius žmones tremdavo daugiausia?
- Kodėl tremdavo į Sibirą?
- Įrodykite arba paneikite teiginį, kad tremtinių kelias buvo sunkus.
- Kaip trėmimai palietė Lietuvos gyventojus?
- Kodėl pasibaigus tremties laikui tremtiniai nebuvo leista sugrįžti numirti į Lietuvą?

30.

1863–1864 m. sukilimas

- Kodėl 1863–1864 m. sukilimo iniciatoriai buvo bajorai?
- Kodėl Vilniaus generalgubernatorių M. Muravjovą lietuviai tauta praminė Koriku?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

RŪSŲ PRADŲ ATKŪRIMO PROGRAMĄ – PO 1863–1864 M. SUKILIMO CARO RŪSIJOS PRADĖTA VYKDYTI PROGRAMA, KURIOS TIKSLAS – SURUSINTI VAKARINĖS GUBERNIJAS.

SUKILIMO PRIEŽASTYS.

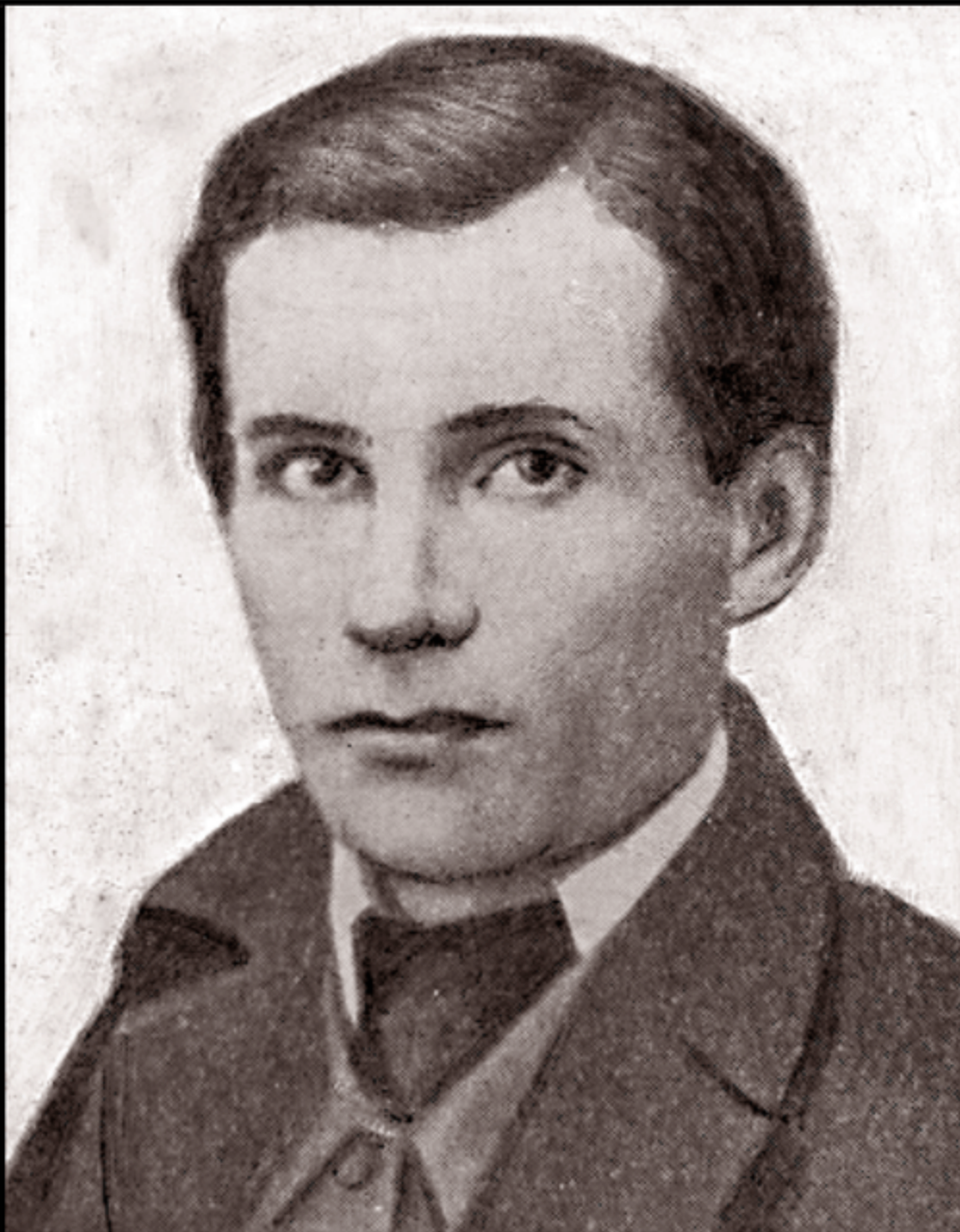
1855 m. Rūsiją pradėjęs valdyti caras Aleksandras II (valdė 1855–1881 m.) nesėkmingai vykdė užsienio politiką: 1856 m. Rūsija pralaimėjo Krymo karą su Osmānų impėrija ir Vakarų Europos valstybėmis. Per karą labai smuko šalies valdžios autoritetas. Mėgindamas pakelti savo ir šalies prestižą, Aleksandras II pradėjo vykdyti reformas (žr. „Rūsijos impėrija“). Caro valdžia sušvelnėjo ir Lietuvoje. Buvo amnestuoti visi 1830–1831 m. sukilimo dalyviai. Lietuvės bajorams buvo suteikta daugiau galimybių užimti tarnybą savo šalyje, o 1861 m. vasario mėn. paskelbta valstiečių reforma, kuri visoje Rūsijoje panaikino baudžiavą. Tiesa, nors dauguma valstiečių tikėjosi gauti ne tik asmens laisvę, bet ir visą naudojamą žemę be išpirkos, jie dar dvejus metus turėjo eiti baudžiavą ir atlikti kitas prievoles savo ponui.

Nors valdžia vykdė pertvarkas, 1863 m. Lėnkijoje, kiek vėliau ir Lietuvoje, vėl kilo sukilimas. Europoje tuo metu sustiprėjo nacionalizmas, pradėjo vienytis naujos valstybės, pavyzdžiui, Itālija. Tai turėjo įtakos sukilimui. Sukilėliai siekė panaikinti re-

krutus, galutinai išvaduoti iš baudžiavos valstiečius, kaip ir buvo numatyta 1861 m. paskelbtame valdžios nutarime, reikalavo dovanoti laisvę baudžiauninkams. Lenkų ir lietuvių bajorai, tikrieji naujo sukilimo organizatoriai, siekė atkurti bendrą Lėnkijos ir Lietuvės valstybę. Kaip ir 1830–1831 m., sukilėliai nekalbėjo apie nepriklausomos Lietuvės atkūrimą (1, 2). Tokia idėja lietuviams kilo gerokai vėliau.

SUKILĖLIŲ GRUPUOTĖS IR SUKILIMO EIGA.

Lėnkijoje ir Lietuvoje pradėta rengtis naujam sukilimui prieš caro valdžią. Buvo įkurtos dvi politinės grupuotės: raudonieji ir baltieji. 1861 m. vasarą Vilniuje, Kėdāiniuose, Trākuose, Panevėžyje ėmė burtis raudonųjų būreliai. Raudoniesiems vadovavo Konstantinas Kalinauskas, Antanas Mackevičius (1), Zigmantas Sierakauskas (2). Raudonieji, kaip ir baltieji, siekė atkurti Lėnkijos ir Lietuvės valstybę su 1772 m. sienomis. Kairieji raudonieji norėjo, kad lietuvių, gudų ir ukrainiečių tautos apsispręstų pačios, ar jos nori jungtis prie Lėnkijos. Raudonieji palaikė revoliucines pertvarkas. Jie

1. Antanas Mackevičius (XIX a. antroji pusė)

2. Zigmantas Sierakauskas (XIX a. antroji pusė)

manė, kad reikia duoti valstiečiams žemės, suteikti jiems tokias pat teises kaip ir bajorams. Buvo tikimasi, kad sukilimą pavyks organizuoti kitose Rūsijos vietovėse.

Nuo 1862 m. vidurio pradėjo veikti baltieji (dvarininkai ir dalis inteligentijos), jiems Lietuvoje vadovavo Jokūbas Geištoras. Baltieji manė, kad visų pirma reikia išsivaduoti iš Rūsijos valdžios, o tik paskui imtis socialinių pertvarkų. Per sukilimą baltieji tikėjosi paramos iš Vakarų Europos valstybių. Jie priešinosi radikalioms pertvarkoms.

Pirmieji 1863 m. sausio mėn. sukilo lenkai, vasarą sukilimas persimetė ir į Lietuvą (3). Sukilėliai aktyviausiai veikė Kauno gubernijoje, kurioje, rusų valdžios duomenimis, iš viso buvo apie 15 tūkst. sukilėlių. Per sukilimą buvo naudojama partizaninio karo taktika. Kaip ir 1830–1831 m., šis sukilimas baigėsi nesėkme. Nors Konstantino Kalinausko ir Boleslovo Kajetono Koliškos vadovaujami sukilėlių būriai gegužės 7 d. prie Medeikių (dabartinis Bėržų r.) nugalėjo rusų pajėgas, sukilėliai pergale džiaugėsi neilgai. Jau kitą dieną juos sumušė gausesnė rusų kariuomenė, kuri atskubėjo saviesiems

į pagalbą. Per mūsų abu sukilėlių vadai pateko į nelaisvę, vėliau jie buvo nubausti mirties bausme. Nesėkmė ištiko ir pavėluotai į pagalbą K. Kalinauskui ir B. K. Koliškai atvykusį Pabėržės kunigą A. Mackevičių ir jo vadovaujamus sukilėlius (4, 4). A. Mackevičiui su likusiais sukilėliais pavyko pasitraukti į Pānevėžio miškus. Kauno gubernijoje ir lietuviškose Augustavo bei Vilniaus gubernijų apskrityse nuo balandžio mėn. iki liepos mėn. įvyko 86 mūšiai, kuriuose išryškėjo akivaizdus caro kariuomenės pranašumas.

1863 m. gegužės 13 d. Vilniaus generalgubernatoriumi buvo paskirtas Michailas Muravjovas (5). Jis žiauriai susidorojo su sukilėliais. Buvo areštuota daug žmonių, žiauriai tardomi tie, kuriuos įtarė prisidėjusius prie sukilimo. Birželio pabaigoje buvo pakartas Z. Sierakauskas (3), gruodžio mėn. – A. Mackevičius, kitų metų pavasarį – K. Kalinauskas. 1863 m. antrojoje pusėje Lietuvoje įvyko 72 kautynės, iš jų daugiau kaip pusė – Kauno gubernijoje. Lietuviškose Augustavo ir Vilniaus gubernijų apskrityse sukilimas vyko iki spalio pabaigos. Kauno gubernijoje sukilėliai kovojo ir visą

1863–1864 M. SUKILIMO PAGRINDINĖS KOVOS LIETUVOJE

3. 1863–1864 m. sukilimo pagrindinės kovos Lietuvoje

1864 m. žiemą. Sukilimo pabaiga laikoma 1864 m. vasario 10 diena, kai buvo suimtas K. Kalinauskas. Po mėnesio Vilniuje jam įvykdytas mirties nuosprendis.

SUKILIMO NUSLOPINIMAS.

Sukilimo padariniai buvo skaudūs. M. Muravjovas žiauriai susidorojo su sukilimo dalyviais: jo įsakymu buvo sušaudyti ar pakarti dauguma sukilėlių (6, 7), kiti sukilimo dalyviai buvo ištremti į Sibirą. Iki 1865 m. pradžios buvo nuteisti mirti, nubausti katorga, ištremti į Rūsiją arba atiduoti policijai prižiūrėti 21 700 asmenų.

Sukilimo nuslopinimas buvo didžiulis smūgis tradicinei Lėnkijos ir Lietuvės visuomenės politinei jėgai – bajorijai. Kautynių aukos, emigracija į Vakarų ir tremtis į Rytus, daugelio dvarų konfiskavimas ir visiems žemvaldžiams skirta didelė kontribucija, draudimas inteligentams (išskyrus dvasininkus ir gydytojus) įsidarbinti savame krašte, kultūros rusinimas – visa tai pakeitė politines nuotaikas. Į politi-

nį gyvenimą įsitraukė valstiečiai, kurie po 1861 m. reformos tapo piliečiais, vis aktyvesnė darėsi intelektualioji lietuvių visuomenė, taigi bajorų svarba ir įtaka pamažu blėso. Sukilimas privertė caro valdžią išplėsti valstiečių reformą, sudaryti jiems geresnes gyvenimo sąlygas ir kaip atsvarą maištaujantiems

4. Antano Mackevičiaus vadovaujamų sukilėlių kautynės prie Šventýbrasčio (netoli Kėdainių) 1863 m. spalio 19 d. (dail. H. Dziarkovskis, 1864 m.)

5. Michailas Muravjovas, Vėlniaus generalgubernatorius (XIX a. antroji pusė)

bajorams pabandyti sukurti socialinę grupę, kuri krašte palaikytų caro politiką.

RUSINIMO SUSTIPRĖJIMAS PO 1864 M.

Kai Vėlniaus generalgubernatorius žiauriai numalšino 1863–1864 m. sukilimą, tuoj pat Šiaurės vakarų krašte caro administracija pradėjo įgyvendinti vadinamąją **Rūsų pradų atkūrimo programą**, kurios tikslas buvo panaikinti lenkų įtaką viešajam gyvenimui ir įtvirtinti rusinimą.

6. Lūkiškių aikštė Vėlniuje, kurioje caro valdžia pakorė kai kuriuos sukilimo dalyvius (1874 m.)

7. 1863–1864 m. egzekucijų sukilėliams vykdymo chronologinė lentelė

1863 m.	1864 m.
Kovo mėn. – 1	Sausio mėn. – 4
Gegužės mėn. – 7	Vasario mėn. – 4
Birželio mėn. – 14	Kovo mėn. – 8
Liepos mėn. – 8	Balandžio mėn. – 3
Rugpjūčio mėn. – 23	Gegužės mėn. – 1
Rugsėjo mėn. – 5	Birželio mėn. – 2
Spalio mėn. – 8	Rugpjūčio mėn. – 1
Lapkričio mėn. – 12	Rugsėjo mėn. – 5
Gruodžio mėn. – 16	Spalio mėn. – 4
Iš viso – 94	Lapkričio mėn. – 1
	Gruodžio mėn. – 1
	Iš viso – 34

Rūsų pradų atkūrimo programa buvo pagrįsta šiais nuostatais:

1. Visiškai pašalinti lenkų kalbą iš viešojo visuomenės gyvenimo (uždrausti vartoti lenkų kalbą buityje ir žmonėms tarpusavyje bendraujant buvo neįmanoma; leista ją vartoti ir bažnyčiose vykdant pastoraciją¹).

2. Neleisti „lenkų kilmės“ asmenims, faktiškai visiems katalikų tikėjimo, taigi ir etniniams lietuviams, eiti krašte jokios valstybės tarnybos, įskaitant ir pradžios mokytojų tarnybą.

3. Skiriant valdininkus, pirmenybę teikti rusams stačiatikiams, kviečiamiems iš Rūsijos centrinių gubernijų.

4. Visokeriopai kontroliuoti ir varžyti Katalikų bažnyčią.

5. Sudaryti sąlygas plėsti stačiatikybę.

6. Daugiausia valstiečių lėšomis sparčiai steigti rusiškas pradžios, vadinamąsias liaudies, mokyklas su rusais mokytojais (laikinasias šių mokyklų steigimo taisyklės caras patvirtino dar 1863 m. balandžio mėn., t. y. iki M. Muravjovo paskyrimo vyriausiuoju Šiaurės vakarų krašto viršininku).

7. Skatinti rusus keltis į vadinamąjį Vakarų kraštą.

8. Pakeisti lotyniškąją (lenkiškąją) abėcėlę lietuvių raštijoje rusiškąja ir visiškai uždrausti lietuvių spaudą senuoju raidynu visoje imperijoje.

Šių nuostatų caro valdžia laikėsi iki pat XX a. pradžios.

¹ Pastoracija – kunigo darbas su tikinčiaisiais.

1. Kodėl sukilimui vadovavo bajorai, o ne kuris kitas gyventojų sluoksnis?
2. Dėl kokių priežasčių skyrėsi sukilėlių programos?
3. Kodėl sukilėliai pralaimėjo?
4. Nurodykite tris lietuvių tautai skaudžius Rusų pradų atkūrimo programos nuostatus. Kodėl būtent juos nurodėte?
5. *Kodėl represijos daugiausia palietė bajoriją?
6. **Palyginkite 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimus. Aptarkite jų tikslus ir pralaimėjimo priežastis.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Lietuvių politinė sukilimo programa:

Lietuvės sukilimas 1863 m. buvo sudėtinė bendro buvusios Lėnkijos ir Lietuvės unijos partnerių judėjimo dalis. Tas antirusiškas ginkluotas judėjimas anuomet dažniausiai buvo vadinamas „lenkų sukilimu“, „lenkų karu“, bet žodis „lenkas“ krašto visuomenei visų pirma reiškė unijinės Lėnkijos valstybės pilietį, tad šiuo etnonimu pridengiamas visas lietuvių visuomenės sluoksnis, kovojęs už seno valstybingumo atkūrimą. Kita vertus, lietuvių politinių siekių autentiškumas ir savarankiškumas buvo ne absoliutus, o dalinis. Tuo metu beveik netenka rasti užuominos apie visiškai nepriklausomo valstybinio būvio idėją. Ano meto tekstuose klausimas, „su kuo“ – su Lėnkija ar su Rūsija – turi eiti Lietuvą, buvo labai dažnas. Tai rodė padėtį, kai lietuvių visuomenė ir jos politinė mintis buvo subrendusi tiek, kad suvoktų save kaip atskirą etnopolitinę bendriją, bet dar ne tiek, kad formuluotų nepriklausomos valstybės koncepciją. Senojo valstybingumo tradicijos per sukilimą vyravo.

Pagal E. Aleksandravičiaus str. „Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m.“, *Metmenys*, 1991, nr. 27, p. 26–27.

2. Istorikas Egidijus Aleksandravičius apie lietuviškąjį patriotizmą ir dvasininko Antano Baranausko požiūrį į Lėnkijos laisvės viziją:

Kokią Lietuvą matė sukilimui pasiryžtantys Lietuvės patriotai? Ir koks buvo A. Baranausko požiūris į šias Lėnkijos ir Lietuvės ateities vizijas? Mano įsitikinimu, dėmesys socialiniams ir kultūriniais lietuvių liaudies lūkesčiams neprieštaravo tuometiniam bendros politinės lenkų ir lietuvių ateities modeliui. Federacinis, unijinis, bendras su Lėnkija valstybinis darinys, kuriame visi piliečiai turi įgyti vienodas galimybes savo etnokultūriniais poreikiais tenkinti, – tai buvo svarbiausia. Lietuviai suvokė save kaip atskirą politinio gyvenimo veiksnį, bet dar nekūrė (su itin retomis išimtimis) visiškai nepriklausomos politinės ateities planų. Taigi ir politinė lietuvių sąmonė ir pasiryžimas dirbti dėl kultūrinio lietuvių atgimimo derinosi su sukilėlių politine programa. Tikėtina, kad pats A. Baranauskas ganėtinai aiškiai tapatinosi su tokiais siekiais. Negalima sutikti su tuo, kad A. Baranauskas, 1857–1859 metais užsidegęs lietuviškuoju patriotizmu, buvo kaip nors antilenkiškai nusiteikęs. Jo noras kultūrinti liaudį ir prabilti į ją gimtąją kalbą neturėjo tiesioginio antilenkiško užtaiso. Lygiai taip pat negalima pritarti minčiai, kad nustojęs poetinės aistros, praradęs tą patriotinę ugnelę A. Baranauskas senatvėje pasidarė aršus lenkintojas. 1863-ųjų išvakarėse A. Baranauskas buvo toks pat Lietuvės patriotas, kokie stvėrėsi ginklo sukilimo mūšiuose. Mano galva, jo pažiūros nelabai keitėsi per visą laikotarpį po sukilimo. Visa esmė, kad per tą laiką nebuvo sustingusios Lietuvės visuomenės nuotaikos, kėlėsi jaunoji nacionalinio judėjimo karta, ir todėl tai, kas atrodė pozityvu 1859-aisiais, po keturiasdešimt metų ėmė rodytis kaip visiškai nepriimtinas, konservatyvus, kenksmingas lietuvių atgimimui dalykas. Čia ir glūdi A. Baranausko likimo dramatismas, pasmerkęs jį derinti XX amžiaus pradžioje nesuderinamus dalykus. Kylant ir lietuvių, ir lenkų moderniam nacionalizmui, nebuvo lengva likti ištikimam 1863 metų sukilėlių šūkiui – *Už mūsų ir jūsų laisvę!*

Pagal E. Aleksandravičiaus kn. *Giesmininko kelias*, Vilnius, 2004, p. 108–110.

Remdamiesi šaltiniais, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių lietuviai sukilėliai neturėjo aiškios politinės programos.
- b) Kodėl per sukilimą lietuviai veikė su lenkais?
- c) Dėl kokių priežasčių tuo metu žodis „lietuvis“ buvo prilyginamas žodžiui „lenkas“?
- d) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių lietuviai nekėlė nepriklausomos Lietuvės atkūrimo idėjos.
- e) Kas buvo A. Baranauskas?

- f) Paaiškinkite žodžius: „užsidegęs lietuviškuoju patriotizmu“, „1863–ųjų išvakarėse A. Baranauskas buvo toks pat Lietuvos patriotas, kokie stvėrėsi ginklo sukilimo mūšiuose“.
- g) Kokią asmeninę dramą XIX a. išgyveno A. Baranauskas?
- h) Paaiškinkite sakinį: „Kylant ir lietuvių, ir lenkų moderniam nacionalizmui, nebuvo lengva likti ištikimam 1863 metų sukilėlių šūkiui – *Už mūsų ir jūsų laisvę!*“
- i) Padarykite išvadą apie lietuvių ir lenkų santykių raidą XIX amžiuje.

3. Ištrauka iš Apolonijos Dalevskytės–Sierakauskienės atsiminimų apie Zigmanto Sierakausko tardymą:

Po kiekvienos baisiai karščiuojant praleistos nakties, kai išsikankinęs paryčiui užmigdavo, ateidavo vienas arba keli iš komisijos (Karo lauko teismo komisija – aut.), žadindavo apsimetę susirūpinę jo sveikata ir esą norėdami tik pasikalbėti, pradėdavo tardyti, visa tai buvo tikra kankynė sužeistam kaliniui, – kiek savitvardos, kiek jėgų reikėjo nelaimingajam, kad taip karščiuodamas netyčia neištartų kokio žodžio, galinčio pakenkti reikalui arba žmonėms, vadovaujantiems Karalystėje, Vilniuje ar Peterburge, o siekta kaip tik to.

Atvykus Muravjovui, tardymo komisijos pradeda veiklą. Muravjovas garsėjo gudrumu, klasta, melagingumu, tuo, kad sugalvojo ilgų parodymų, kurie šmeižė labiausiai šalyje gerbiamus žmones. Žandaras Losevas tikriausiai pirmą ir paskutinį kartą pasakė teisybę, kai jį kažkoks kalinys apkaltino žeminančiu melu: „Negi jūs, ponai lenkai, manote, kad mes norėsime jus iškelti ir išaukštinti jūsų visuomenės akyse? Ne, ponai, mūsų uždavinys yra ne tik išgauti iš jūsų parodymus, bet ir išleisti jus iš savo rankų tokius juodus, kad tikros motinos nepažintų.“

Pagal kn. 1863–1864 metai Lietuvoje. Straipsniai ir dokumentai, sud. V. Girininkienė, Kaunas, 1991, p. 38.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl į nelaisvę paimtam Z. Sierakauskui buvo suteikiama medicinos pagalba?
- b) Ką tardytojai siekė sužinoti iš sužeistojo?
- c) Kuriame mieste buvo tardomas Z. Sierakauskas?
- d) Kas buvo šaltinyje minimas M. Muravjovas?
- e) Paaiškinkite šaltinyje kabutėmis išskirtus žodžius.
- f) Kodėl tardytojai nekętė lenkų?
- g) Kuo pasibaigė Z. Sierakausko tardymas?

4. Ištrauka iš sukilėlių vado Antano Mackevičiaus priešmirtinio laiško, rašyto tardymo kameroje:

Mano troškimas žmonėms gero davė man jėgų ir galimybę sukelti liaudį, ir ne kuriuo nors kitu tikslu, o tik siekiant ją pakelti, kad ji įsisąmonintų ir pasakytų, ar su Rusija, ar su Lenkija ji nori būti susijungusi. Ši teisė [tautų apsisprendimo] jau egzistuoja Europoje, o ji negalėjo būti pareikšta kitaip, kaip tik išsivaduojant. Kadangi Lietuvai trūksta daugelio sąlygų savarankiškai revoliucijai ir kartu siekti ko nors aiškaus ateičiai, aš ir norėjau padėti Lenkijai, o iš jos reikalauti pagalbos sukelti revoliuciją Lietuvoje ir taip iškovoti liaudžiai bent laikiną pilietinių teisių pripažinimą, anksčiau ar vėliau ji būtų tarusi žodį dėl savo likimo ateityje.

Pagal E. Aleksandravičiaus, A. Kulakauskos kn. *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 151.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis parašytas šis šaltinis?
- b) Ko siekė A. Mackevičius dalyvaudamas sukilime?
- c) Kodėl per sukilimą nebuvo kovojama už nepriklausomą Lietuvos valstybę?
- d) Kaip Europos įvykiai paveikė A. Mackevičiaus siekius?
- e) Kokia Lietuvos gyventojų padėtis aiškėja iš šio šaltinio?
- f) Kodėl A. Mackevičiui ir kitiems sukilėliams nepavyko pasiekti savo tikslų?
- g) Kuriais metais galėjo būti sukurtas šis šaltinis? Atsakymą pagrįskite.

31.

Žemaičių lituanistinis sąjūdis

- Dėl kokių priežasčių XIX a. pradžioje Žemaitijoje kilo lituanistinis sąjūdis?
- Kodėl S. Daukantas laikomas žymiausiu žemaičių lituanistinio sąjūdžio atstovu?

ŽEMAIČIŲ LITUANISTINIO SĄJŪDŽIO PRIEŽASTYS.

Lietuvių tautinio atgimimo negalima suvokti plačiau neaptarus XIX a. pirmojoje pusėje Žemaitijoje kilusio vietos lietuvių sąjūdžio, žemaitiškojo Lietuvos tautinio atgimimo etapo, arba tiesiog žemaičių bajorų kultūrinio sąjūdžio. Viena svarbiausių sąjūdžio priežasčių buvo socialinės ir ūkinės žemaičių visuomenės raidos ypatybės. Žemaitiją turėjo tik jai būdingų bruožų (1). Čia, priešingai nei kitose Lietuvos dalyse, XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje buvo gana artimi dvaro ir kaimo kultūriniai santykiai. Be to, dažnai patys valstiečiai suklustodavo dokumentus ir tapdavo bajorais. Dvaro ir kaimo ryšius artino gana dažnos bajorų ir valstiečių vaikų santuokos. Galbūt tai turėjo įtakos bendram bajorų išsilavinimo lygiui. Amžininko teigimu, tik trečdalis bajorų galėjo pasigirti, kad gerai moka skaityti ir rašyti, iš jų dauguma „tiktai gimtąja žemaičių kalba spausdintą raštą paviršutiniškai paskaito“. Kita vertus, aptariamuoju laikotarpiu bajorai ir valstiečiai stengėsi įgyti išsilavinimą, vis daugiau valstiečių vaikų ėmė mokytis (1). Rūsijos imperatoriškajame

me Vilniaus universitete net dešimtadalis studentų buvo žemaičiai. Svarbu ir tai, kad lietuvių (žemaičių) kalbą vartojo ne tik valstiečiai, bet ir dauguma žemaičių bajorų. Kitoje Lietuvos dalyje bajorai buvo sulenkėję ir į lietuvių kalbą žiūrėjo iš aukšto, ją laikė prasčiokų kalba. Ši nuostata Lietuvoje ėmė keistis tik XIX a. antrojoje pusėje (2). Taigi Žemaitijos bajorai ir valstiečiai XIX a. pradžioje prasidėjusiame vietos lituanistiniame sąjūdyje veikė drauge.

ŽEMAIČIŲ LITUANISTINIO SĄJŪDŽIO VEIKĖJAI IR JŲ VEIKLA.

Žemaičių lituanistinis sąjūdis buvo kultūrinio pobūdžio. Atsirado nemažai žemaičių inteligentų, kurie panoro įrodyti, kad, pasak Simono Stanevičiaus (1799–1848 m.) (4), „taip gražiai ir dailiai gali žemaitiškoj kalboj¹ ką nors rašyti ir aukštas² giesmes ir dainas dainuoti, kaip ir kitose jau išdailintose kalbose³“. Žemaičių lituanistinio sąjūdžio pradininkai daugiausia buvo mecenatų globojami žemaičiai kultūrininkai (paprastai išsilavinę vietos bajorai) (3). Jie buvo susiję su žemaičių vyskupo kunigaikščio Juozapo Arnulfo Giedraičio (1754–1838 m.) (2) aplinka. J. A. Giedraitis 1801 m. įsikūrė Žemaitijoje ir ėmė burti krašto šviesuomenę. Jis ilgai gyveno užsienyje, buvo labai išsilavinęs ir ėmėsi kultūros

1. Mokinių skaičius Lietuvoje (1822 m. duomenys)

VIETOVĖ	MOKINIŲ SKAIČIUS	IŠ JŲ VALSTIEČIŲ VAIKAI
Žemaitiją (įskaitant Upytę)	4 680	2 427
Kitos Lietuvos apskritys	2 484	284

¹ Žemaičių kalba.

² Puikias.

³ Kaip ir kitomis jau išdailintomis kalbomis.

2. Vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis (nežinomas dailininkas, XIX a.)

mecenato darbo. J. A. Giedraitis rūpinosi, kad krašte būtų kuo daugiau mokyklų, domėjosi žemaičių (lietuvių) kalbos klausimais, lietuviškų religinių

raštų kalbos kultūra. 1806 m. į lietuvių kalbą išvertė evangelijas, 1816 m. – visą Naująjį Testamentą, kuris buvo išleistas vyskupo lėšomis. Svarbu tai, kad J. A. Giedraitis su žemaičių šviesuomene pradėjo susirašinėti žemaitiškai.

Dionizas Poška (1757–1830 m.) – pasiturintis žemaičių bajoras, didi žemaičių lituanistinio sąjūdžio asmenybė. Jis palaikė ryšius su vyskupu J. A. Giedraičiu ir kitais žymiais žemaičių kultūrininkais. D. Poška priklausė vyresniajai sąjūdžio kartai, kuri subrendo XVIII a. antrojoje pusėje. Jis parašė poemą „Mužikas⁴ Žemaičių ir Lietuvės“, kurioje aukštinamas valstietis kaip tikrasis vertybių kūrėjas. Autorius nesupriešina valstiečių ir smulkiosios bajorijos. Neigiamai vertinami tik stambieji bajorai, kurie negailestingai išnaudojo valstiečius. Be to, D. Poška išgarsėjo 1812 m. įkurtu senienų muziejumi, kuris vadinamas Baubliais (3).

Žemaičių lituanistiniam sąjūdžiui priklausė ir Antanas Klementas, Jurgis Pabrėža, Mikalojus Akelaitis. Išsilavinę žemaičiai daug bendravo, rašė lietuviškai.

⁴ Mužikas (ntk.) – valstietis, prasčiokas.

3. Dionizo Poškos senienų muziejus (XX a. pirmoji pusė)

4. Simono Daukanto biustas (skulpt. V. Grybas, 1930 m.)

ŽEMAIČIAI VILNIAUS UNIVERSITETE.

Nors XIX a. pradžioje Vilniaus universitetas buvo lenkų kultūros centras, jame studijavo ir iš Žemaitijos kilę studentai. Apie tai užsimena Vilniaus universitete studijavęs Simonas Stanevičius odėje „Šlovė žemaičių“ (4). 1822–1824 m. Vilniaus universitete pradėjo aktyviai veikti subrendusi naujoji žemaičių karta, gerokai suaktyvėjo ir žemaičių kultūrinė veikla. 1822 m. visi Krėžių mokyklos absolventai, išskyrus du, išvyko studijuoti į Vilniaus universitetą. Su jais vyko ir S. Stanevičius. Minėtu laikotarpiu universitete studijavo ir kiti žymūs žemaičiai: Simonas Daukantas (1793–1864 m.) ir Kajetonas Nezabitauskis (1800–1876 m.). Studijų metais S. Stanevičius rašė lietuviškas pasakėčias, sukūrė jau minėtą odę, 1829 m. pasirodė jo knyga „Dainės žemaičių“. K. Nezabitauskis 1824 m. išspausdino lietuvių (žemaičių) kalbos elementorių.

Vilniaus universitete lietuviybės reikalais rūpinosi ir universiteto bibliotekininkas Kazimieras Kontrimas. Jis universiteto tarybai pasiūlė įsteigti

Lietuvių kalbos katedrą. Deja, K. Kontrimo idėja nebuvo įgyvendinta.

S. DAUKANTAS – LIETUVIŠKOS LIETUVŲ ISTORIJOS PRADININKAS.

Žymiausias Vilniaus universiteto žemaičių studentas buvo S. Daukantas (4). Jis dažnai laikomas svarbiausia XIX a. pirmosios pusės žemaičių lituanistinio sąjūdžio asmenybe. Universitete S. Daukantas įgijo magistro laipsnį. Dar studijų laikais S. Daukantas pirmasis parašė Lietuvės istoriją lietuvių kalba („Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“). Dėl sudėtingų to meto sąlygų veikalas pasirodė gerokai vėliau. Panašiai atsitiko ir su kitais S. Daukanto istoriniais veikalais (5, 6). Išimtis – 1846 m. Peterburge išleista knyga „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. S. Daukantas visą gyvenimą tyrinėjo Lietuvės istoriją.

Iš pradžių jis gavo tarnybą Rygės generalgubernatoriaus kanceliarijoje, nuo 1835 m. pavasario buvo paskirtas dirbti Peterburge. Kaip caro Rusijos valstybės tarnautojas, S. Daukantas galėjo tyrinėti Lietuvės Metriką, kuri buvo naudojama caro administracijos ir teismo reikalams. Galėdamas pasinaudoti unikaliu Lietuvės istorijos šaltiniu Simonas Daukantas laisvu nuo tarnybos laiku toliau tyrinėjo tautos praeitį, išrašais iš Lietuvės Metrikos aprūpindavo istoriką Teodorą Narbutą (1784–1864 m.) ir vyskupą Motiejų Valančių (1801–1875 m.), kai šis rašė didelį istorinį veikalą „Žemaičių vyskupystė“. Dirbdamas toli nuo tėvynės S. Daukantas palaikė glaudžius ryšius su to meto iškiliais žemaičiais.

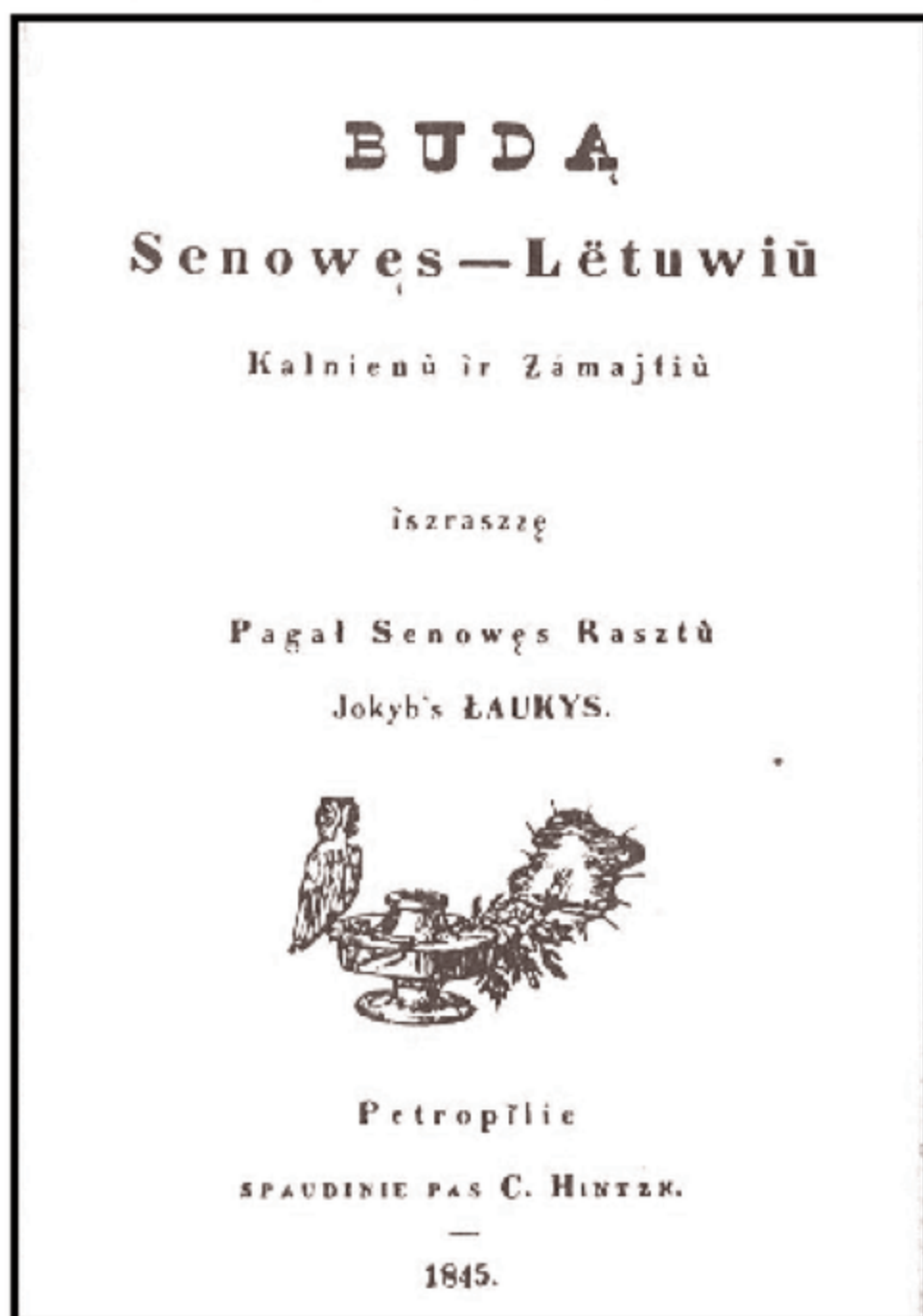
5. Simono Daukanto parašyti Lietuvės istorijos veikalai

PARAŠYMO METAI	VEIKALO PAVADINIMAS
1822	„Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“
1838	„Istorija žemaitiška“
1845	„Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“
1850	„Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“

1850 m. S. Daukantas grįžo iš Peterburgo ir apsigyveno Važniuose pas savo bičiulį vyskupą M. Valančių. Po penkerių metų S. Daukantas atsisakė M. Valančiaus pagalbos ir išsikėlė iš Važnių. Tam įtakos turėjo abiejų žemaičių užsispyrimas. Solidaus amžiaus sulaukęs S. Daukantas norėjo, kad Važniuose būtų įsteigta pasaulietinė Žemaičių akademija, tačiau M. Valančius norėjo, kad akademija rengtų tik būsimus dvasininkus. Užuoť sėkmingai dirbė kartu, du iškiliausi XIX a. žemaičiai išsiskyrė taip ir nesutarę. Beje, S. Daukantas nei gyvendamas Važniuose, nei vėlesniu laikotarpiu naujų istorinių veikalų jau nebeparašė.

Kodėl S. Daukantas, kaip istorikas, yra labai svarbus lietuvių tautai? Priešingai negu kiti Lietuvos istoriją rašę autoriai, S. Daukantas buvo profesionalus istorikas ir turėjo aukštąjį išsilavinimą, kurį įgijo Vilniaus universitete. Jo pažiūroms didelę įtaką turėjo universiteto profesoriai Joachi-

6. Simono Daukanto knygos „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ viršelis (1845 m.)

7. Joachimas Lelevelis (dail. S. Oleščynskis, 1825 m.)

mas Lelevelis (*Lelewel*) (7) ir Ignotas Onacevičius (*Onacewicz*), kuris dėstė ir Lietuvos istoriją, romantiškai vaizdavo jos didingą praeitį. Įsidėmėtina, kad S. Daukantas, priešingai negu Motiejus Strijkovskis (*Strykowski*, apie 1547 m. – prieš 1593 m.) ar Albertas Kojalavičius-Vijūkas, buvo pirmasis istorikas, kuris istorinius veikalus rašė žemaičių (lietuvių) kalba. Juose autorius aukštino tautos praeitį, ją idealizavo. S. Daukantas ne tik siekė parašyti Lietuvos istoriją, bet ir skatino lietuvius didžiuotis tautos praeitimi. Taigi S. Daukanto, kaip ir viso XIX a. pirmojoje pusėje Žemaitijoje kilusio lituanistinio sąjūdžio, reikšmė Lietuvos istorijai yra neįkainojama.

Žemaičių kultūrinė veikla buvo didelis postūmis pradedančiai atsibusti lietuvių tautai. XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje žemaičių lituanistinio sąjūdžio idėjas toliau plėtojo kiti lietuvių tautinio atgimimo veikėjai, visų pirma – vyskupas M. Valančius.

1. Kodėl lietuvių tautinis sąjūdis kilo būtent Žemaitijoje?
2. Kuo svarbi J. A. Giedraičio veikla žemaičių lituanistiniam sąjūdžiui?
3. Kodėl žemaičių lituanistinis sąjūdis neišplito visoje Lietuvoje?
4. Kokios įtakos S. Daukantai turėjo studijos Vilniaus universitete?
5. *Kodėl S. Daukantas savo kūrinuose idealizavo lietuvių tautos praeitį?
6. **Nurodykite tris priežastis, dėl kurių S. Daukantas laikomas Lietuvos Herodotu.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Mykolas Rėmeris (*Römer*) 1908 m. išleistoje knygoje apie Žemaitiją rašė:

Žemaitijos politinės sąlygos yra tokios pat, kaip ir didelės dalies Aukštutinės Lietuvos⁵; tačiau kaip istorinis darinys turi skiriamųjų bruožų ir nuo Lietuvos dar skiriasi savąja tarme. Vis dėlto skirtumai yra nedideli, ir kultūrine prasme jie vis labiau tirpsta tautinio atgimimo procese, cementuojančiame visas atskiras dalis į vienybę lietuvių tautą. Čia, Žemaitijoje, ypač Telšių pavieta⁶, stipriausiai per amžius išsilaikė grynoji lietuviška tradicija, laisva nuo lenkiškumo apnašų ir įtakų. Čia taip pat išliko mažiausiai kultūriškai ir politiškai sulenkėjusių lietuvių bajorų, tarp kurių tautinis atgimimas, dar vos prasidedantis, įgavo daugiau savitų bruožų bei sulaukė pritarimo, negu tarp kitų Lietuvos sričių bajorų.

Pagal M. Römerio kn. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius, 2005, p. 3–4.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite du skirtumus, kurie Žemaitiją skyrė nuo likusios Lietuvos teritorijos.
- b) Paaiškinkite teiginį, kad Žemaitijoje „per amžius išsilaikė grynoji lietuviška tradicija, laisva nuo lenkiškumo apnašų ir įtakų“.
- c) Kodėl Žemaitijos bajorai, priešingai negu kitų Lietuvos sričių, „įgavo daugiau savitų bruožų bei sulaukė pritarimo“?

2. Sąvokos „lietuvis“ samprata XIX amžiuje:

Dėl komplikoto ir prieštaringo LDK etnopolitinio bei etnosocialinio palikimo žodis „lietuvis“ (*litwin*) taip pat būdavo taikomas dviem svarbiausiais atvejais. Labiau supaprastinus, tas pats etnonimas buvo taikomas dviem labai atitolusioms viena nuo kitos socialinėms grupėms: a) sulenkėję bajorai, neretai visiškai užmiršę lietuvių kalbą, ir b) valstiečiai ir iš jų kilę šviesuoliai, kartais sinonimiškai vartojant etnonimą „žemaitis“ (*samogita*). Pirmoji grupė XIX a. pabaigoje savo lietuviškumo sandarą vis labiau įvardijo lotyniška formuluote *gente Lituanus, nationale Polonus*⁷, o antroji, iki tol socialiai atsiskyrusi, siekdama demokratinių visuomenės pertvarkymų bei lygybės, neretai žiūrėjo į pirmuosius su socialine neapykanta ir tautiniu nepasitikėjimu. Kylant naujai lietuvių judėjimo bangai XIX a. pabaigoje, bajorai atsidūrė nacionalinio pasirinkimo kryžkelėje. Lietuvos bajorai turėjo pasirinkti, ar su lietuviais, ar lenkais eiti toliau.

Pagal E. Aleksandravičiaus str. „Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m.“, *Metmenys*, 1991, nr. 27, p. 25.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl valstiečiai įvardyti kaip „socialiai atsiskyrusi“ grupė?
- b) Kaip žodis „žemaitis“ buvo suprantamas XIX a. pirmojoje pusėje?
- c) Kodėl XIX a. pabaigoje bajorai atsidūrė tarsi kryžkelėje?
- d) Padarykite išvadą apie bajorų ir valstiečių santykius XIX a. Lietuvoje.

3. Mykolas Rėmeris apie dvasininkų ir bajorų dalyvavimą žemaičių lituanistiniame sąjūdyje:

XIX a. lietuviškoje raštijoje krinta į akis reikšmingas kunigų ir bajorų dalyvavimas šiame procese. Iš tiesų lietuvių dvasininkija ir net iš liaudies kilę kunigai gerokai sulenkėdavo jau studijuodami, tačiau dvasininkijos dalyvavimas lietuvių

⁵ Aukštutinė Lietuva – Aukštaitija.

⁶ Paviėtas – Didžiųjų Lietuvos Kunigaikštystės apskritis.

⁷ *Gente Lituanus, nationale Polonus* (lot.) – lietuvių kilmės, lenkų tautybės.

kultūrinėje kūryboje yra labiau paaiškinamas negu bajorijos. Didžiiosios Lietuvos ir Prūsų Lietuvos kunigai lietuviai gana greit pasiduodavo lenkų ir vokiečių įtakai. Tačiau kunigai, jei jie grįždavo atgal į kaimo parapijas, vėl užmegzdavo artimus ryšius su liaudimi, kurioje buvo nepajudinamai išlikusi lietuviškos kultūros šerdis. Smulkioji bajorija, nors ir buvo atskiras luomas, nuolat turėjo ryšių su kaimo liaudimi, todėl ją stipriau veikė procesai, vykstantys liaudyje. Kalbant apie vidutinę ir aukštesnio sluoksnio bajoriją [didikus žemvaldžius], šioji dėl savo gyvenimo būdo bei dėl turtinių santykių ir gilesnio bei nuolatinio ryšio su išorinėmis aukštesnės intelektualinės kultūros apraiškomis natūraliai buvo labiau atitolusi nuo liaudies.

Pagal M. Römerio kn. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius, 2005, p. 31–32.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl dvasininkai ir smulkieji bajorai neprarasdavo ryšio su kaimo liaudimi?
- b) Kodėl vidutiniai ir aukštesnio sluoksnio bajorai su valstiečiais glaudžiau nebendravo?

4. Ištrauka iš 1823 m. Simono Stanevičiaus odės „Šlovė žemaičių“:

Mačiau Vėlnių, šaunų miestą,
Seną mokslų gyvenimą,
Nuo žemaičių beapsėstą
Ir jų gerą sutarimą.
Šlovė visus sujudino
Gerą tėviškei daryti,
Ir ką amžiai pagadino,
Čėsas⁸ yra sutaisyti.

<http://www.antologija.lt/texts/14/tekstas/2.html#14.7>

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kodėl Vėlnius siejamas su „senu mokslų gyvenimu“?
- b) Paminėkite bent du tuo metu Vėlniujė gyvenusius žemaičius.
- c) Kaip manote, kokie buvo Vėlniujė gyvenusių žemaičių santykiai.
- d) Paaiškinkite žodžius: „Šlovė visus sujudino / Gerą tėviškei daryti.“
- e) Kokiomis aplinkybėmis sukurtas šis šaltinis?
- f) Kuo lietuvių tautai nusipelnė šaltinio autorius?
- g) Ar tekste pateikiama informacija objektyviai nusako įvykius? Atsakymą pagrįskite.

5. Šiandienis žemaičių lituanistinio sąjūdžio vertinimas:

Ko gero, Lietuvos istorijoje nėra itin gausu tokių reiškinių, kurie būtų įvardijami kaip lemtingi tautos išlikimui. Krikštas, pirmosios knygos pasirodymas, Universiteto įsteigimas – prie tokių mūsų praeities apraiškų priskirtinas kultūrinis žemaičių sąjūdis XIX a. pirmojoje pusėje. D. Poškos, S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus kartos žemaičių šviesuomenė išties suvaidino lemtingą vaidmenį Lietuvos atgimimo istorijoje. Dabarties istorinėje sąmonėje šie vardai nuolat iškyla šalia Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir karvedžių. Jie minimi greta tų atgimimo veikėjų, kurie prikėlė Lietuvą naujam politiniam gyvenimui 1918-aisiais.

Pagal A. Butrimo ir kt. kn. *Žemaitijos istorija*, Vilnius, 1997, p. 270.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Įrodykite arba paneikite teiginį, kad „D. Poškos, S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus kartos žemaičių šviesuomenė išties suvaidino lemtingą vaidmenį Lietuvos atgimimo istorijoje“.
- b) Kodėl tekste paminėtus asmenis istorikai nuolat mini šalia Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir karvedžių?
- c) Padarykite išvadą apie XIX a. pradžioje Žemaitijoje kilusį lituanistinį sąjūdį.

⁸ Čėsas (ntk.) – laikas, metas.

32.

Katalikų bažnyčia ir lietuvių tautinis atgimimas

- Dėl kokios priežasties Katalikų bažnyčia buvo glaudžiai susijusi su lietuvių tautiniu atgimimu?
- Kodėl aptariamasis laikotarpis vadinamas vyskupo Motiejaus Valančiaus epocha?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

KLIĖRIKAS – KATALIKŲ DVASININKŲ MOKYKLOS ARBA VIENUOLYNO AUKLĖTINIS.

KNYGNEŠYS – ŽMOGUS, DAUGIAUSIA NELEGALIAI PER SIENĄ GABENĖS CARO UŽDRAUSTĄ SPAUDĄ Į LIETUVĄ.

KRĄŽIŲ SKERDYNĖS – 1893 M. CARO VALDŽIOS SUSIDOROJIMAS SU UŽDAROMOS BAŽNYČIOS GYNĖJAIS.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS PADĖTIS PO 1863 M.

Katalikų bažnyčios rusinimas dar labiau sustiprėjo nuslopinus 1863–1864 m. sukilimą. Rūsijos valdžia pradėjo uždarinėti vienuolynus bei bažnyčias, vietoj jų ėmė steigti stačiatikių cerkves (1) ir koplyčias (pvz., M. Muravjovui valdant Šiaurės vakarų krašte buvo pastatyta apie 100 cerkvių ir koplyčių). Be valdžios leidimo buvo draudžiama statyti, pertvarkyti ar remontuoti katalikų bažnyčias. Dvasininkai privalėjo pamokslus skaityti tik iš vyriausybės patvirtintų pamokslų knygų, reikalauta, kad pamokslai būtų sakomi rusų kalba. Taip siekta Šiaurės vakarų krašto gyventojus atvesti į stačiatikybę. Tik dėl prasidėjusio Katalikų bažnyčios lietuvių tautinio atgimimo bei gyventojų pasipriešinimo (pvz., 1893 m. Žemaitijoje, valdžiai prievarta uždarant Krėžių bažnyčią (2), per vadina-
masias **Krėžių skerdynės** buvo užmušti 9 vietos gyventojai, 50 – sužeista) caro administracijai savo

planų – išguiti katalikybę ją keičiant stačiatikybę – taip ir nepavyko įgyvendinti.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS SITUACIJA LIETUVIŲ TAUTINIO ATGIMIMO LAIKOTARPIU.

XIX a. viduryje ir pirmuosius du dešimtmečius po 1863–1864 m. sukilimo lietuvių tautiniam sąjūdžiui ir prasidėjusiam atgimimui vadovavo Katalikų bažnyčia, nes nebuvo iš valstiečių kilusių lietuvių inteligentų. Priešingai negu kiti gyventojų sluoksniai, dvasininkai, nors ir daug nukentėjo, vis dėlto išliko pakankamai pajėgūs sėkmingai priešintis rusinimui, palaikyti lietuviybę, rengti dirvą lietuvių tautiniam atgimimui. Tam didelę įtaką turėjo Katalikų bažnyčios atsinaujinimas. Katalikų bažnyčia Rūsijos impėrijoje pabrėžė katalikybės pirmenybę prieš stačiatikybę. Visų pirma tai buvo matyti iš teologijos, kultūros ir krikščioniškojo švietimo. Prasidėjo tam tikras Katalikų bažnyčios atgimimas, jis vyko ir Že-

1. Šv. Kazimiero bažnyčia Vilniuje, rekonstruota į Nikolajaus soborą (XIX a. pabaiga)

maičių vyskupijoje (1). Katalikybę stiprinti pradėjo Žemaičių vyskupijos (3) valdytojas (1844–1850 m.) Jonas Krizostomas Gintila, vėliau tai darė vyskupas (1850–1875 m.) Motiejus Valančius (4). Vis plačiau vartojant lietuvių kalbą, prasidėjo Katalikų bažnyčios lietuvinimas. Vyskupijos vadovai ėmė rūpintis, kad būtų sudarytos sąlygos vartoti lietuvių kalbą, buvo leidžiama lietuviška religinė literatūra. Katalikų bažnyčios lietuvinimui didelę reikšmę turėjo tai, kad Žemaičių vyskupijos seminarija pradėjo rengti **kliėrikus** ganytojiškajam darbui su valstiečiais lietuvių kalba (2). 1846 m. lietuvių kalba buvo įtraukta į bažnytinės iškalbos (homilėtikos) kursą, nustatyta seminaristų lietuviškų pamokslų praktika, bibliotekoje pradėtos kaupti lietuviškos knygos.

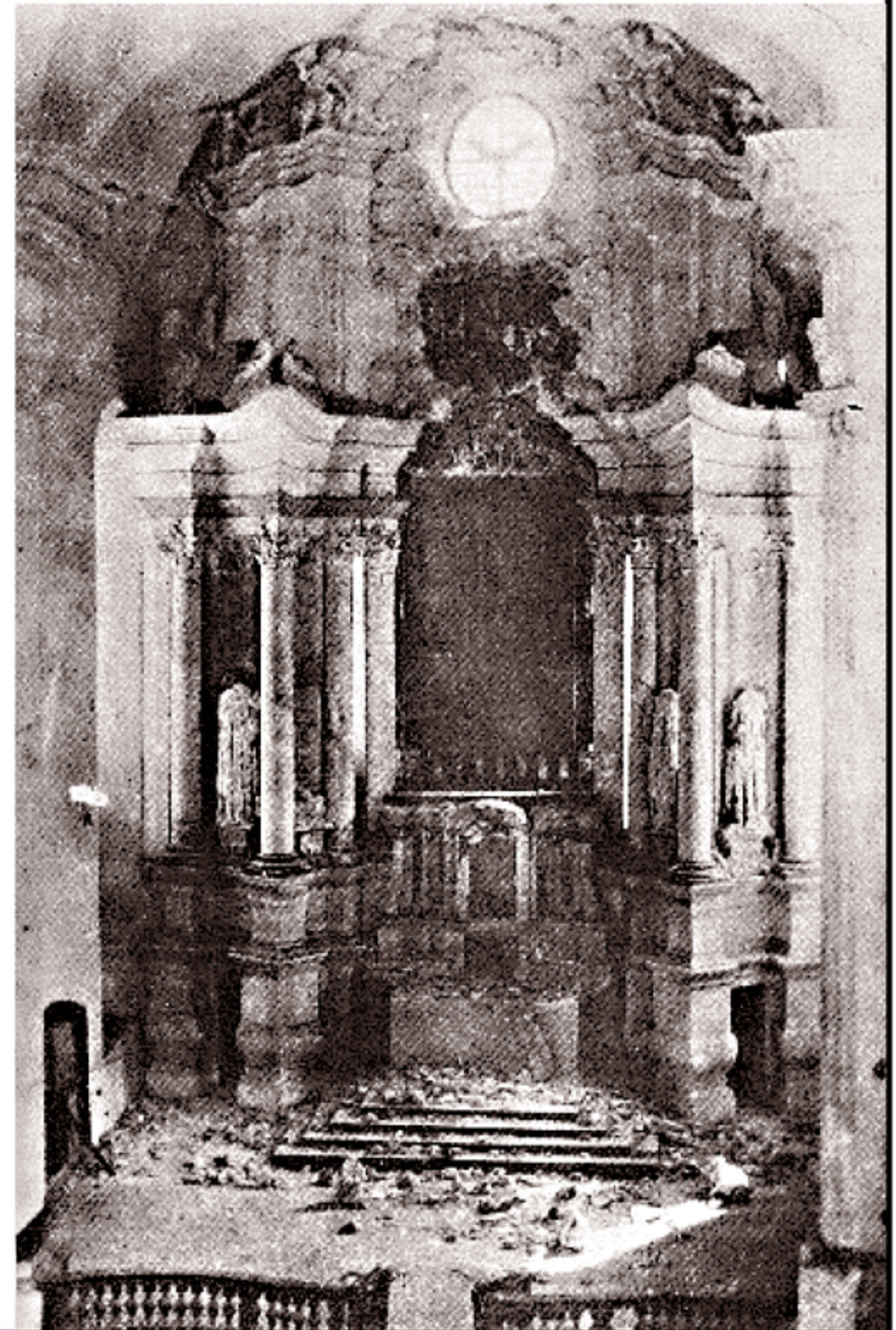
Nors lietuviybę saugoti padėjo daugelis Katalikų bažnyčios dvasininkų, pavyzdžiui, Sudárgo kunigas

Martynas Sederavičius (3), didžiausi nuopelnai priskiriami Žemaičių (Telšių) vyskupui Motiejui Valančiui. Jo kelių dešimtmečių veikla įvardijama kaip Motiejaus Valančiaus epocha. Kita vertus, Katalikų bažnyčia, ypač Vilniaus vyskupijoje, liko lenkakalbė institucija.

M. VALANČIAUS VEIKLA VARNIUOSE.

Caro valdžia po 1830–1831 m. sukilimo uždarė Vilniaus universitetą, ir Varnių kunigų seminarija (4) liko viena iš nedaugelio aukštesniųjų mokyklų to meto Lietuvoje. 1845 m. seminarijai pradėjo vadovauti buvęs jos auklėtinis M. Valančius. Jo dėka Varniai beveik du dešimtmečius buvo lietuviškos kultūros centras, kuriame klierikai buvo auklėjami lietuviška dvasia. Varniuose buvo parašytas svarbiausias M. Valančiaus istorinis veikalas „Žemaičių vyskupystė“ (1848 m. išleistas Vilniuje).

2. Krėžių bažnyčios didysis altorius po skerdynių 1893 m.

3. Varnių, arba Telšių, vyskupija

Vyskupas M. Valančius pamokslus sakė lietuvių kalba ir siekė, kad taip elgtųsi kiti jo vyskupijos kunigai. Siekdamas sustiprinti lietuviybę, vyskupas į svarbiausias parapijas stengėsi skirti patikimus savo auklėtinius. Taigi M. Valančiaus laikais Žemaičių vyskupijoje, išskyrus kai kuriuos miestus ir Zarasų apskrities rytinio paribio bažnyčias, pamokslai buvo sakomi lietuviškai.

M. Valančius išgarsėjo ir kaip blaivybės šalininkas, kovotojas su alkoholizmu. Vyskupo pastangomis 1858 m. Lietuvoje pradėtos steigti blaivybės brolijos, kurios pirmiausia darė didelę įtaką valstiečiams (5). Pagal blaivybės brolijos įstatus vyriausiasis brolijos vadovas buvo Žemaičių vyskupas. Vyskupijos broliją sudarė daug parapijų brolijų, kurioms vadovavo vietos kunigai. Į broliją buvo priimama viešai. Dažniausiai kunigas per atlaidus ar šventadienius išventindavo naujus narius, kurie atliko išpažintį ir priėmė komunią. Nauji brolijos nariai būdavo įrašomi į atskirą knygą. Brolijos nariu tapęs asmuo turėdavo viešai prisiekti ir įsipareigoti „per visą savo amžių nebgeriti¹ arielkos², romo ir arako³“, raginti kitus stoti į broliją. Už priesaikos sulaužymą grėsė žmonių pajuoka ir pašalinimas iš brolijos. Po priesaikos kunigas naują blaivininką pašventindavo vandeniu ir jam pasakydavo pamokslėlį.

¹ Nebegerti.

² Arielka (ntk.) – degtinė.

³ Ąrakas – stiprus alkoholinis gėrimas, gaminamas Pietų Azijoje iš ryžių arba palmių sulčių.

Vieša išventinimo procedūra ir priesaika Dievui padarydavo didžiulį įspūdį ne tik naujam brolijos nariui, bet ir vietos bendruomenei. Konservatyviai to meto lietuvių visuomenei, kurios daugumą sudarė valstiečiai, dvasininko autoritetas buvo neginčijamas. Kiekviename kaime girtuokliai buvo viešai smerkiami ir skundžiami pačiam vyskupui ar vietos parapijos kunigui. Tikras pragaras laukė brolijos priesaiką sulaužusių asmenų. Apie jų paklydimą pranešdavo per pamokslą, į juos pašaipiai žiūrėjo vietos bendruomenė. Valstiečiai savo kaimų, seniūnijų sueigose sprendavo, kaip tramdyti girtuoklius, su jais mėgino kovoti įvairiais būdais. Blaivybės brolijos skatino rinktis blaivų gyvenimą, kėlė M. Valančiaus ir visos Katalikų bažnyčios autoritetą visuomenės akyse.

Dėl blaivybės brolių daug nuostolių patyrė Rūsijos prekybininkai ir dvarininkai. Jie dėl to nuolat skųsdavosi caro administracijai. 1864 m. caro valdžia uždraudė blaivybės brolių, kaip priešvalstybinių organizacijų, veiklą.

4. Buvusi Žemaičių vyskupijos dvasinė seminarija Varniuose (dabar – Žemaičių vyskupystės muziejus)

5. Žemaičių vyskupijos blaivininkų statistika 1860 m.

APSKRITIS	IŠ VISO KATALIKŲ	IŠ JŲ BLAIVININKŲ	PROC.
Kaūno	99 109	65 870	66,46
Pānevėžio	116 919	104 599	89,46
Ukmergės	121 664	103 239	84,86
Zarasų	118 022	109 869	93,09
Šiaulių	133 576	118 391	88,63
Telšių	120 857	106 725	88,31
Rasėinių	110 607	79 771	72,12
Kaūno gubernijoje	820 754	688 464	83,88

M. Valančius (6) labai rūpinosi būsimų dvasininkų ugdymu. 1862–1863 m. jis norėjo Vařniuose įsteigti Žemaičių seminariją, arba Mažąją seminariją. Joje turėjo būti mokoma žemaičių kalbos (pasak vyskupo, tai vietos Telšių vyskupijos tarmė, labiau už kitas reikalinga dvasininkų luomui). Baigę Mažąją seminariją, jos auklėtiniai būtų galėję mokslus tęsti Žemaičių kunigų seminarijoje. Rūsijos valdžia šiam M. Valančiaus sumanymui nepritarė, taigi jis nebuvo įgyvendintas.

VYSKUPO VEIKLA KAUNĖ.

1864 m. kurija ir kunigų seminarija iš Vařnių buvo perkelta į Kauną. Šis miestas tapo Žemaičių vyskupijos centru. Iš Vařnių į Kauną persikėlė ir vyskupas M. Valančius. Naujoje vietoje jis gyveno beveik namų arešto sąlygomis. Caro administracija draudė M. Valančiui lankyti parapijas, jo veikla buvo atidžiai stebima. Tačiau vyskupas ir toliau rūpinosi lietuviybės reikalais. 1864 m. sustiprėjo rusinimas. M. Valančius tais pačiais metais išleido potvarkį, kuriuo ragino kunigus mokyti vaikus katekizmo lietuviškai. Vyskupas pats leido lietuviškas knygeles. 1868–1869 m. Tilžėje buvo išspausdintos net aštuonios M. Valančiaus parašytos knygelės. Vyskupas ragino lietuvius valstiečius nelankyti valdiškų mokyklų, vaikus mokyti namie, neimti į rankas valdžios išleistų knygų lietuvių kalba nelotyniškais rašmenimis, nuo valdžios slėpti draudžiamus leidinius. Savo knygelėse M. Valančius kritikavo Rūsijos įvestą tvarką Lietuvoje. Vyskupas smerkė neribotas stačiatikių teises krašte ir kvietė tikinčiuosius kovoti su prievarta brukama stačiatikybe.

Kaūno laikotarpiu buvo išleisti ir geriausi M. Valančiaus literatūros kūriniai: „Paaugusių žmonių knygelė“ (Berlynas, 1868 m.), „Palangos Juzė“ (Klaipėda, 1869 m.), tautosakos rinkinys „Patarlės žemaičių“ (Tilžė, 1867 m.).

Vyskupo pastangomis 1867 m. buvo įsteigta pirmoji **knygnešių** organizacija, į kurią M. Valančius įtraukė keletą dvasininkų, valstiečių ir kaimo amatininkų. 1870 m., kai organizacijos veikla buvo atskleista, vyskupo ir jo pagalbininkų namuose buvo padarytos kratos. Per kratas caro

6. Vyskupo Motiejaus Valančiaus portretas Vařnių parapijos bažnyčioje (nežinomas dailininkas, XIX a. vidurys)

valdžia nerado jokių įkalčių ir bijodama liaudies pasipiktinimo dėl Katalikų bažnyčios persekiojimo bei atsižvelgdama į didelį M. Valančiaus autoritetą vyskupo ištremti iš Kauno nesiryžo. Tokios baigties vargu ar tikėjosi pats knygnešių organizacijos įkūrėjas. M. Valančius Kauno gubernatoriui pareiškė: „Na tai ką? Sudiev, karkite, tremkite į Sibirą, aš jau senas ir to tenoriu.“ Tačiau vyskupo bendrininkų valdžia nepasigailėjo – knygnešių organizacijai priklausantys dvasininkai buvo ištremti į Rusiją, daugiausia į Sibirą. Valstiečiai, tik panai-kinus baudžiovą gavę piliečių teises, anot valdžios pareigūnų, kaip dar nepasiruošę savarankiškiems

priešvalstybiniais veiksmais atsipirko lengvomis nuobaudomis.

Atkaklus M. Valančiaus ir katalikų dvasininkų pasipriešinimas davė rezultatų: 1878 m. caro valdžia liovėsi drausti statyti kryžius, 1897 m. panaikino įsaką, pagal kurį katalikai mokiniai caro švenčių dienomis buvo verčiami eiti į cerkves, leido statyti katalikų bažnyčias. 1905 m. pabaigoje sušvelnėjo Rusijos okupacinis valdymas, ir daugelis katalikų, kurie anksčiau „virto stačiatikiais“, grįžo į katalikybę. Katalikų dvasininkai atgavo po 1864 m. prarastas pozicijas ir toliau aktyviai puoselėjo lietuvių tautinio atgimimo veiklą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Paaiškinkite temos pavadinimą.
2. Kuo svarbus Katalikų bažnyčios lietuvinimas lietuvių tautiniam atgimimui?
3. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių sparčiai daugėjo blaivininkų Žemaičių vyskupijoje (5 lentelė).
4. Nurodykite du svarbiausius vyskupo M. Valančiaus darbus. Kodėl būtent šiuos nurodėte?
5. *Kodėl Kaunė M. Valančius gyveno „namų arešto sąlygomis“?
6. **Kuo buvo panaši ir kuo skyrėsi M. Valančiaus veikla Važniuose ir Kaunė?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Istorikė Ieva Šenavičienė apie Katalikų bažnyčios atsinaujinimą Žemaičių vyskupijoje XIX amžiuje:

Atsinaujinimo pobūdį Žemaičių vyskupijoje lėmė gyventojų religinė, etninė, socialinė bei kultūrinė specifika, dvasininkijos socialinė kilmė, stipresnės liaudies kalbos bažnyčioje vartojimo tradicijos, taip pat švietėjų ir lietuvių etninės kultūros puoselėjamos palankios vyskupijos vadovų nuostatos. Panašiai kaip ir kitose vyskupijose, čia buvo akivaizdžiai skatinamas dvasininkų pamaldumas, dorumas, švietimasis. Buvo platinami teologiniai veikalai, steigiamos dekanatų bibliotekos, gerinamas mokymas seminarijoje. Tačiau galima sakyti, kad svarbiausią Bažnyčios atsinaujinimo turinį, jo specifiką vyskupijoje sudarė religinė švietėjų dvasininkų veikla, ja siekta stiprinti valstiečių katalikybę tobulinant ganytojiškąjį darbą ir pirmiausia plečiant liaudies kalbos (lietuvių, nuo 1849 m. pabaigos prie vyskupijos prijungus Kuršo gubernijos teritoriją, – ir latvių kalbos) vartojimą religijai skleisti.

Pagal I. Šenavičienės str. „Katalikų bažnyčios atsinaujinimas ir lietuvybė“, *Istorijos akiračiai*, Vilnius, 2004, p. 366–367.

2. Katalikų bažnyčios lietuviška veikla ir valstiečiai:

Visai kitokias galimybes veikti valstiečių gyvenseną turėjo dvasininkai, nes ganytojiškojo darbo specifika leido baudžiovos sąlygomis jai eiti tiesiogiai į liaudį. Stiprindama valstiečių religingumą ir krikščionišką moralę, ji pradėjo plačiai bendrauti valstiečių kalba tiek bažnyčioje, tiek mokykloje. Ne tik rengė liaudžiai lietuviškus, latviškus skaitinius, bet ir sudarė valstiečiams sąlygas išmokti skaityti bei rašyti, ne tik propagavo blaivų gyvenimo būdą, bet ir pati padėjo organizuoti brolijas, ne tik smerkė žemvaldžių savivalę, bet ir naudojos savo įtaka valstiečiams ginti. Dvasininkų pastangos stiprinti religingumą, kurios ilgainiui tapo švietėjiškos, XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje turėjo didžiulę įtaką keičiant valstiečių gyvenimą.

Pagal I. Šenavičienės str. „Katalikų bažnyčios atsinaujinimas ir lietuvybė“, *Istorijos akiračiai*, Vilnius, 2004, p. 370.

Remdamiesi šaltiniais ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite du pagrindinius Katalikų bažnyčios atsinaujinimo bruožus. Kodėl manote, kad jie svarbiausi?
- b) Dėl kokių priežasčių katalikų dvasininkai gimtajai kalbai skyrė daug dėmesio?
- c) Kodėl dvasininkai turėjo išskirtines sąlygas bendrauti su liaudimi?
- d) Kuriam socialiniam sluoksniui atstovavo vadinamoji liaudis?

3. Istorikas Vytautas Merkys apie Sudárgo kunigo Martyno Sederavičiaus veiklą:

M. Sederavičius knygų leidimą ir jų platinimą laikė vieno darbo dviem dalimis. Jis pats tapo knygnešiu, subūrė daug padėjėjų, neretai net per sieną važinėdavo savo vežimu dvigubu dugnu, grįždamas pasiimdavo knygų. Su pasienio sargybos ir muitinės viršininkais bei policija stengdavosi „sugyventi geruoju“. Nors pats buvo abstinentas, juos savo namuose po kelias dienas vaišindavo svaigiaisiais gėrimais. Matyt, dėl to ir dėl savo atsargumo M. Sederavičius nebuvo nė karto įkliuvęs. M. Sederavičius nenorėjo ribotis Suvalkiją ir panemunėmis, jis pats yra vežęs knygų į Vilnių, bet ypač stengėsi jas platinti Žemaitijoje. M. Sederavičius, sutelkęs nemažai knygnešių, stengėsi, kad jie platintų katalikiškas knygas. Pats M. Sederavičius knygnešiams neleido turėti įtartinos pasaulietiškos spaudos; šito reikalavo ir iš kitų kunigų.

Pagal V. Merkio kn. *Knygnešių laikai 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 247–248.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Apie kokį konkretų istorijos laikotarpį kalbama šaltinyje?
- b) Kodėl M. Sederavičius per sieną vykdavo vežimu dvigubu dugnu?
- c) Paaiškinkite teiginį: „Su pasienio sargybos ir muitinės viršininkais bei policija stengdavosi „sugyventi geruoju“.“
- d) Kodėl M. Sederavičius ypač Žemaitijoje stengėsi platinti knygas?
- e) Dėl kokios priežasties M. Sederavičiui buvo nepriimtina pasaulietiška spauda?

4. Istorikas Vytautas Merkys apie Motiejaus Valančiaus nuopelnus lietuvių tautai:

Katalikų bažnyčia tuomet buvo ta versmė, kuri perdavė Vakarų Europos kultūrą. Ši kultūra patyrė vietinę adaptaciją, suaugo su liaudies kultūra, sudarydama lietuvių tautinės kultūros sudėtinę dalį. Ėjimas prie Europos kultūros vien pasaulietiniu keliu, t. y. daugiausia per rusų valdžios mokyklą ir per rusišką (ir lenkišką) spaudą, buvo lydimas nuolatinės grėsmės lietuvių tautos egzistencijai. Turime pripažinti, kad ir aktyvus Bažnyčios įsitraukimas į besirutuliojančios lietuviybės rėmimą ir jos puoselėjimą yra vyskupo Valančiaus nuopelnas. Nei prieš Valančių, nei ilgai po jo nebuvo kito tokio istoriškai įžvalgaus vyskupo. Netgi atvirkščiai, jo įpėdiniai, vėl „atkritę“ į praeitį – sustiprinę savo sąsajas su bajorų luomu, iš dalies sugriovė tai, ką Valančius buvo nuveikęs.

Pagal V. Merkio kn. *Motiejus Valančius. Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 783.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Paaiškinkite teiginį: „Katalikų bažnyčia tuomet buvo ta versmė, kuri perdavė Vakarų Europos kultūrą.“
- b) Kodėl buvo pavojingas „ėjimas prie Europos kultūros vien pasaulietiniu keliu“?
- c) Kaip suprantate žodžius: „besirutuliojanti lietuviybė“?
- d) Koks konkretus M. Valančiaus nuopelnas yra minimas?
- e) Išvardykite ne mažiau kaip du šaltinyje neminimus M. Valančiaus nuopelnus lietuvių tautai.
- f) Kodėl vyskupas įvardijamas kaip istoriškai įžvalgas?
- g) Ką ne taip padarė M. Valančiaus įpėdiniai?
- h) Pagalvokite, su kokia kita XIX a. pirmosios pusės Lietuvės istorine asmenybe būtų galima palyginti M. Valančių. Kodėl?

33.

Knygnešių laikai

- Dėl kokių priežasčių 1864–1904 m. laikotarpis dar vadinamas knygnešių epocha?
- Kodėl XIX a. lietuvių tautinio atgimimo simboliu dažnai laikomas knygnešys?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

KIRILICA – VIENA IŠ DVIEJŲ (ANTROJI GLAGOLICA) SLAVŲ PIRMŲJŲ ABĖCĖLIŲ.

KONTRAFĀKCIJA – NETEISINGAS LEIDINIO SPAUSDINIMO VIETOS IR LAIKO NURODYMAS NORINT SUKLADINTI.

KNYGNEŠIŲ VEIKLOS PRADŽIA.

1864 m. Rūsijos administracijos pareigūnai uždraudė lietuvišką spaudą tradiciniu lotynišku raidynu ir primetė rusišką abėcėlę **kirilicą**. Taip buvo siekiama kuo greičiau surusinti lietuvius. Norėdama pasiekti šį tikslą, Rūsijos administracija ėmė pati rūpintis lietuviškos spaudos rusišku raidynu leidimu, sprendė, kokius leidinius leisti, numatydavo jų rūšis, kiekį ir paskirtį. Kita vertus, caro valdžia tikėjosi nesunkiai į savo pusę patraukti 1861 m. iš baudžiamos išlaisvintus valstiečius. Atsitiko priešingai. Vals tiečiai, užuot buvę pagrindinė caro administracijos atrama diegiant Rusų pradų atkūrimo programą, tapo aršiais okupacinio režimo priešininkais.

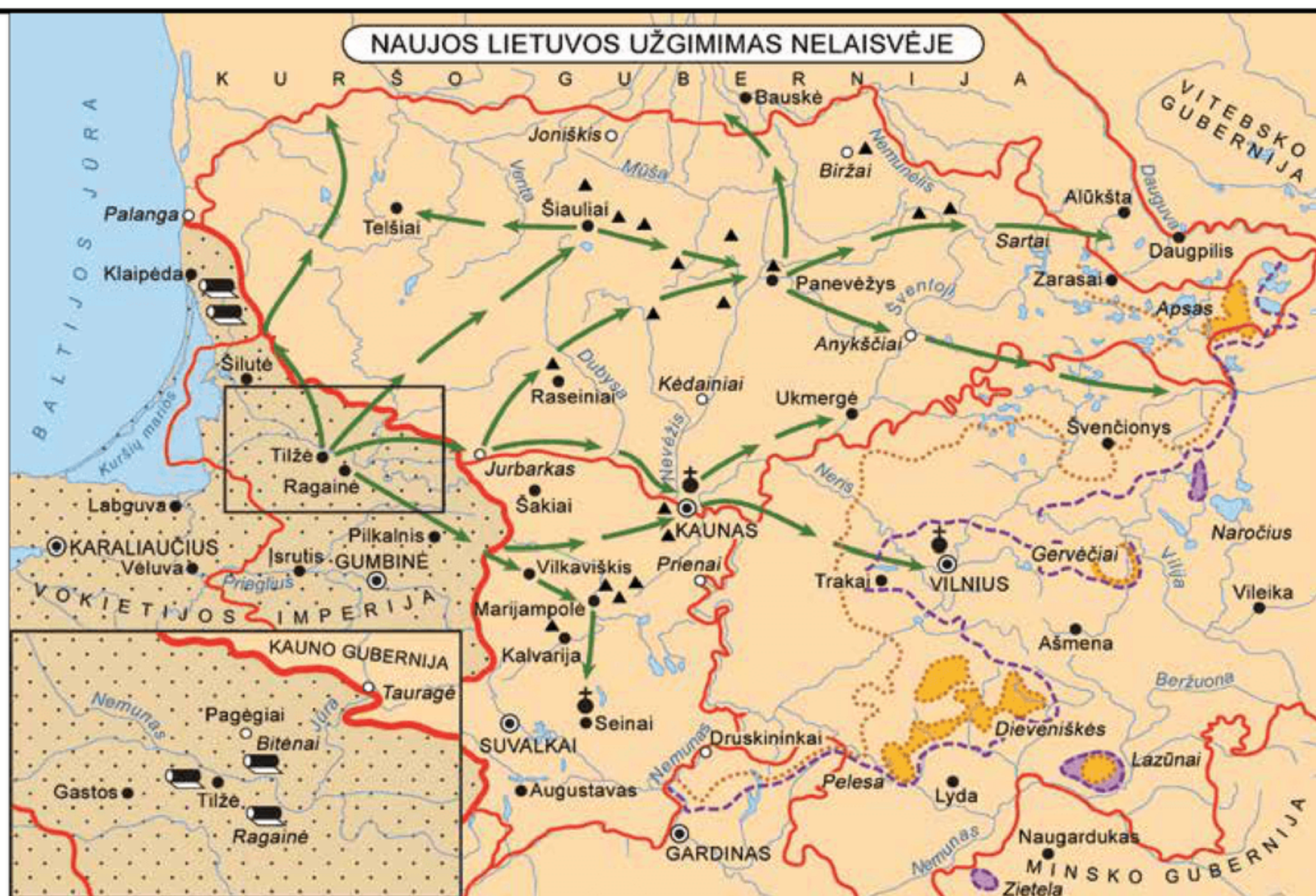
Spaudos draudimo laikotarpiu nelegalūs lietuviški leidiniai lotynišku raidynu pradėti spausdinti užsienyje, visų pirma Mažonoje Lietuvoje (žr. „Mažoji Lietuva ir lietuvių tautinis atgimimas“). Tokia spauda buvo slapta gabenama per Prūsijos ir Rūsijos sieną ir platinama įvairiose Lietuvės vietose (1). Draudžiamą lietuvišką spaudą iš užsienio gabendavo knygnešiai (2). Paprastai knygnešiais tapdavo paprasti lietuviai valstiečiai (3).

Itakos knygnešių veiklai turėjo jų patriotizmas, priešinimasis rusinimui, siekis lietuviška spauda ap rūpinti kuo daugiau nenutautėjusių lietuvių. Tokie leidiniai buvo itin laukiami slaptose lietuviškose mokyklose. Šių mokyklų mokytojai iš tokių leidinių mokė vaikus skaityti ir rašyti.

Ne mažiau svarbi buvo ir kita knygnešystės priežastis – finansinė nauda. Iš užsienio pargabenti leidiniai Lietuvoje buvo kelis kartus brangesni. Rizikuodami ir nelegaliai gabendami spaudinius knygnešiai galėjo neblogai užsidirbti. Tai pirmiausia pasakytina apie knygnešių draugijų narius, kuriems knygnešystė buvo pagrindinis verslas. Sunkiaiau verstis sekėsi ne draugijų nariams (1).

KNYGNEŠIŲ GRUPĖS IR GABENIMO BŪDAI.

Vieni knygnešiai slaptos spaudos gabenimu vertėsi nuolat ir iš to gyveno. Kiti žmonės knygnešystę užsiėmė tik kartais arba net atsitiktinai draudžiamas knygas gabeno su kontrabanda. Pagal atliekamo darbo pobūdį knygnešius galima skirstyti į tris grupes: gabėtojai, plātintojai ir laikytojai. Gabėtojas pereidavo sieną, nusipirkdavo reikiamų leidinių ir

1. Naujos Lietuvės užgimimas nelaisvėje

parvykdavo atgal. Platintojas nelegalius leidinius nunešdavo į pasirinktą vietą ar apylinkę, laikytojai leidinius pristatydavo skaitytojams. Dažnai profesionalus knygnešys visus darbus atlikdavo pats, bet buvo ir tokių, kurie dirbo tik vieną kurį darbą (pvz., tik gabeno per sieną nelegalią spaudą).

Draudžiami leidiniai Lietuvą pasiekdavo keliais būdais: a) legaliai per sieną (dažnai tai pavykdavo turint pažinčių ar palaikant gerus santykius su pasienio sargybiniais, žandais, juos paperkant ar vaišinant); b) nelegaliai pereinant sieną; c) paštu (nedaug laikraščių ar brošiūrų buvo siunčiama vokuose iš Mažosios Lietuvos, lietuvių emigran-

tų susitelkimo vietų ar Rusijos imperijos miestų); d) **kontrafakcija** – lietuviškas leidinys pasirodydavo po oficialaus spaudos draudimo, tačiau leidinio pradžioje būdavo nurodomi ankstesni metai – data iki 1864 metų. Nuolat prašoma valdžia ribotą laiką leisdavo tokias knygas išparduoti.

KNYGNEŠIŲ DRAUGIJOS.

Gausėjant vis naujų lietuviškų leidinių, maždaug nuo 8-ojo dešimtmečio ėmė stiprėti knygnešių ryšiai. Atsirado pirmosios lietuviškų leidinių platinimo organizacijos. Viena pirmųjų buvo valstiečių knygnešių Garšvių draugija, kuri įsikūrė Garšvių

2. Juozo Zikaro sukurta skulptūra „Knygnešys“, stovinti Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje Kaunė

kaime, Pānevėžio apskrities Naujāmiesčio valsčiuje. Knygnešių grupę vienijo ne tik bendras tikslas, bet ir kiekvieno įdėta pradinė 200 rublių suma bei darbo pasidalijimas. Draugijoje buvo devyni nariai, ją rėmė ir bendradarbiavo dar 45 asmenys, daugiausia valstiečiai. Draugija daugelyje Lietuvos vietų platino slaptą pasaulietinę ir religinę spaudą. Draugija gyvavo dešimtmetį, jos veikla buvo sustabdyta 1894–1895 m., kai buvo suimtas draugijos branduolys.

Aktyviai spaudą platino ir kitos knygnešių draugijos, pavyzdžiui, „Atgaja“ (branduolį sudarė Jōniškio ir Gruzdzīų apylinkių gyventojai), „Sietynas“ (veikė Marijāmpolės apskrityje) ir kitos. Knygnešių

draugijų veikla buvo apėmusi beveik visą dabartinės Lietuvos teritoriją (2), draugijų kūrimas liudijo, kad valstiečiai sąmonėjo ir įsitraukė į lietuvių tautinio atgimimo procesą.

KNYGNEŠIŲ KARALIUS – J. BIELINIS.

Žymiausiu knygnešiu laikomas Bīržų krašto valstietis Jurgis Bielinis (1846–1918 m.), dar vadintas Baltuoju Ereliu. Užuoť ramiai ūkininkavęs, J. Bielinis daugiau kaip 30 metų užsiėmė knygnešyste (3). Pats J. Bielinis knygų per sieną nenešdavo. Dažniausiai šiam darbui buvo samdomi knygų gabentojai, gerai pažįstantys pasienio vietas. Samdyti gabentojai ryšulius nunešdavo į sutartą vietą, iš kur J. Bielinis knygas ir paimdavo. J. Bielinis daug važinėdavo po Lietuvą ir pažinojo nemažai to meto inteligentų, lietuviškos spaudos leidėjų ir mylėtojų, pats bendradarbiavo leidžiant periodinę spaudą, rūpinosi ne tik lietuviškos spaudos platinimu, bet ir jos leidyba, domėjosi Lietuvos istorija. Beveik dešimtmetį J. Bielinis vadovavo Garšvių knygnešių draugijai.

VALDŽIOS NUOBAUDOS KNYGNEŠIAMS.

Užsiimti knygnešyste buvo pavojinga. Pasienio sargybiniai dažnai naktimis rengdavo pasalas, tarp pasienio gyventojų stengdavosi turėti šnipų. Nuo 1898 m. kovo mėn. pasienio sargybiniai gavo teisę šaudyti į asmenis, nelegaliai einančius per sieną, taigi ir į knygnešius. Visa pasienyje sulaikyta kontrabanda, kaip ir nelegali spauda, buvo pristatoma į artimiausią muitinę. Išsiaiškinus nelegalios spaudos gabenimo aplinkybes, knygnešiams būdavo iškeliomos bylos. Bausmė priklausė nuo rastos literatūros pobūdžio ir jos kiekio. Lietuvius knygnešius ir skaitytojus pareigūnai dažniausiai baudavo pagal 252 straipsnį. Jis skelbė, kad už raštų, kurie nors ir neskaitino sukilti, bet kėlė abejones esamos santvarkos neliečiamybe,

3. Asmenų, įkliuvusių dėl lietuviškos spaudos 1865–1904 m., luominis pasiskirstymas (proc.)

LUOMAI IR SOCIALINĖS GRUPĖS	GABENTOJŲ	PLATINTOJŲ	LAIKYTOJŲ	IŠ VISO
Valstiečiai	87,9	67,4	82,5	79,6
Miestiečiai	4,8	10,8	6,7	7,4
Bajorai	2,2	6,2	6,1	5,1
Dvasininkai	0,3	3,7	0,6	1,4
Atsargos kareiviai	1,7	3,6	1,5	2,1
Inteligentai ir moksleiviai	–	8,0	2,0	3,2
Prūsijos piliečiai	3,1	0,3	0,6	1,2
Iš viso	100,0	100,0	100,0	100,0

4. Asmenų, įkliuvusių dėl lietuviškos spaudos, bausmės 1866–1904 m.

BAUSMĖ	BAUSTA ASMENŲ	BENDRAS BAUSMĖS DYDIS	VIDUTINIŠKA BAUSMĖ VIENAM ASMENIUI
Areštu valsčiaus areštinėje	219	1 906 dienos	9 d.
Areštu policijos areštinėje	647	7 717 dienų	12 d.
Kalėjimu	37	158 mėn.	4,3 mėn.
Atidavimu policijos priežiūrai	73	88 m.	1,2 m.
ir, be to, kalėjimu	35	65 mėn.	1,9 mėn.
Ištrėmimu iš savo ir kaimyninių gubernijų	117	235 m.	2 m.
ir, be to, kalėjimu	50	314 mėn.	6,3 mėn.
Ištrėmimu į europinės Rūsijos šiaurės gubernijas	30	124 m.*	4,1 m.
ir, be to, kalėjimu	6	108 mėn.	17,7 mėn.
Ištrėmimu į Sibirą	10	83 m.*	8,3 m.
ir, be to, kalėjimu	1	24 mėn.	24 mėn.
Pinigine bauda	21	516 rublių	24,5 rubliai
Išteisinti	478	-	-
Bylos, nutrauktos dėl caro manifestų	78	-	-
Nežinoma, kaip baigėsi byla	1 189	-	-

* Tiems, kurie ištrėmti be termino, skaičiuota 10 metų tremties.

parašymą bei platinimą iš kaltųjų atimamos visos teisės ir jie išstremiami į katorgą 4–6 metams, vien už parašymą – baudžiami tvirtovės kalėjimu 8–16 mėnesiams, už tokios pat spaudos laikymą grėsė areštas nuo 7 dienų iki 8 mėnesių ir vieša policijos priežiūra 1–3 metus (4). Neretai knygnešys būdavo kuriam laikui išstremiamas į Sibirą (5). Nepaisydami gresiančių baudų ar jau atliktos bausmės, knygnešiai dažnai ir toliau užsiimdavo šia veikla.

1904 m. gegužės 7 d. valdžia panaikino spaudos draudimą. Baigėsi 40 metų trukusi knygnešių epocha, kuri atskleidė lietuvių tautos sąmonėjimą ir Rūsijos administracijos bejėgiškumą. Uždraudžiant spaudą lietuvių tautinė savimonė buvo tik pradėjusi busti. Kai draudimas buvo naikinamas, lietuvių tauta jau buvo pakankamai subrendusi ne tik autonominiam, bet ir nepriklausomam gyvenimui. Už tai lietuvių tauta turėtų būti dėkinga knygnešiams.

5. Žandarai varo į Sibirą lietuviškų raštų platintojus (laikraščio „Ūkininkas“ iliustracija, 1899 m.)

1. Kodėl knygnešiais paprastai tapdavo lietuviai valstiečiai (3 lentelė)?
2. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių knygnešiai uždraustas knygas daugiausia gabendavo iš Prūsijos.
3. Kuris iš tekste išvardytų knygų gabenimo būdų jums atrodo saugiausias? Atsakymą pagrįskite.
4. Kuri knygnešiams taikoma bausmė jums atrodo sunkiausia (6 lentelė)? Atsakymą pagrįskite.
5. *Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių J. Bielinis laikomas knygnešių karaliumi.
6. **Įrodykite arba paneikite istoriko V. Merkio nuomonę, kad „lietuvių tautinio atgimimo kontekste knygnešių laikai yra ryškiausi pasipriešinimo rusinimui puslapiai“.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Knygnešių materialinė padėtis:

Nagrinėjant knygnešių veiklą, paprastai kyla klausimas, kaip jie pragyvendavo, kokių turėjo pajamų. Daugiau pakalbėkime apie pasaulietinės spaudos gabenimą ir platinimą. Spaustuvės ir knygynai Mažonoje Lietuvoje įvairias mokslo populiarinimo, publicistikos knygutės, periodinę spaudą parduodavo už pusę tos kainos, kuri būdavo pažymėta viršelyje. Tačiau, sudėjus visas gabenimo per sieną išlaidas, toji knygutė ar periodinis leidinys jau pasienyje pasiekdavo viršelyje nurodytą kainą. Platintojas turėjo imti brangiau, tačiau, geriausiu atveju, kasdien teparduodamas 10 knygų, pragyventi iš to negalėjo. Čia dar nepriskaičiuojami nuostoliai, kurių netrūkdavo dėl Rusijos valdžios persekiojimo, spaudos atėmimo, kalinimo ir trėmimo. Lengviau platinami ir truputį pelningesni tebuvo kalendoriai ir elementoriai. Daugumai spaudos gabentojų ir beveik visiems jos platintojams tekdavo verstis dar žemės ūkiu, amatais, kitų prekių prekyba, paprasta kontrabanda ir t. t.

Pagal V. Merkio kn. *Knygnešių laikai 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 196.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių knygnešiui buvo beveik neįmanoma pasipelninti iš savo veiklos.
- b) Kuris daugiau uždirbdavo – gabentojas ar platintojas? Atsakymą pagrįskite.
- c) Dėl kokios priežasties platintojas per dieną parduodavo vos 10 knygų?
- d) Kodėl lengviau parduodami ir truputį pelningesni buvo kalendoriai bei elementoriai?
- e) Nurodykite, kuo dar turėjo verstis knygnešiai.

2. Lietuvės valstiečių spaudos rėmėjų organizacijos 1885–1904 metais:

	ORGANIZACIJOS PAVADINIMAS	SVARBIAUSIOS VEIKLOS VIETOS	VEIKLOS LAIKAS	NARIŲ SKAIČIUS
1.	Garšvių draugija	Pānevėžio aps., Garšvių k.	1885–1895 m.	5–7
2.	„Atgajos“ draugija	Šiaulių aps., Jōniškio, Gruzdzū apyl.	1889–1895 m.	3–11
3.	Šviesos skaitykla-knygynas	Kalvarijos aps., Jūrgežerių k.	1888 m.	?
4.	Kaimiška artojų draugija	Šiaulių aps.	1891 m.	?
5.	Bevardė draugija	Pānevėžio aps.	1892 m.	9
6.	Bevardė jaunimo draugija	Marijāmpolės aps., Panemunės valsčius	1892 m.	?
7.	Nemunėlio ir Apaščios susivienijimas	Pānevėžio aps., Būrzų apyl.	1893–? m.	7–?
8.	„Teisybės“ draugija	?	1893–po 1896 m.	5–15
9.	„Aušrinės“ draugija	Kaūno gub.	1893–1894 m.	7
10.	Lietuviška „Prievaratos“ draugija	?	1894 m.	?
11.	„Darželio“ draugija	Pānevėžio aps., Krikliniai	1894–1895 m.	16
12.	„Atžalos“ draugija	Kaūno aps., Griūkiškio apyl.	1894 m.	6–10
13.	„Sietyno“ draugija	Marijāmpolės aps.	1894–1897 m.	70
14.	„Žiburėlio“ draugija	Pānevėžio aps.	1897 m.	5–15
15.	Bevardė draugija	Marijāmpolės aps.	1898 m.	15
16.	Bevardė draugija	Kaūno gub.	1899 m.	27
17.	„Žvaigždės“ draugija	Zarasų aps., Panemunėlio apyl.	1900–1902 m.	20
18.	Lietuviškos jaunuomenės draugija	Rasėinių aps.	1900–1901 m.	15
19.	„Spindulio“ draugija	Marijāmpolės aps.	1900 m.	?
20.	Artojų draugija	Marijāmpolės aps.	1901–1905 m.	13–48

21.	„Aušrelės“ draugija	Zarasų aps., Panemunėlio apyl.	1900–1903 m.	5–15
22.	Lietuvės ūkininkų susivienijimas	Aukštaitiją	1901 m.	13–20
23.	Bevardė draugija	Kauno gub.	1902 m.	?
24.	„Mužikėlio“ draugija	Šiaulių aps., Kairiai	1903 m.	?
25.	„Vienybės“ draugija	Šiaulių aps., Kairiai	1903–1905 m.	5–7

Pagal V. Merkio kn. *Knygnešių laikai 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 263–264.

***Remdamiesi lentele, atsakykite į klausimus:**

- Nurodykite dvi Lietuvos apskritis, kuriose veikė daugiausia knygnešių draugijų. Kuo tai galima paaiškinti?
- Kodėl Vilniaus gubernijoje nebuvo knygnešių organizacijų tinklo?
- Kurios knygnešių draugijos veikė ilgiausiai, o kurios – trumpiausiai? Kokios priežastys lėmė tokią draugijų veiklos trukmę?
- Kiek narių būdavo knygnešių draugijose vidutiniškai? Kuo tai galima paaiškinti?

3. Šių laikų istorikai apie Jurgio Bielinio knygų platinimą:

J. Bielinis daugiausia važinėjo vienas. Jis sugebėdavo sužinoti, kur gyvena mokantys ir mėgstantys skaityti žmonės, ir stengdavosi juos įtraukti į spaudos platinimo darbą. Sutikusiesiems platinti spaudą palikdavo leidinių ir neilgai pasisvečiavęs keliaudavo kitur. Jau niekas nesuskaičiuos, kiek valstiečių yra šiam knygnešiui suteikę pastogę, nakvynę. Už nakvynę, valgį jis stengdavosi atsilyginti knygomis. Nepasitaikė nė vienos šeimos, kuri jį būtų įskundusi valdžios pareigūnams.

Atvykęs nebe pirmą kartą į sodžių, J. Bielinis sukdamo į jam žinomą kiemą, iškinkydavo arklį, paimdavo ryšulį spaudos ir eidavo į trobą. Kartais į tokią trobą pradėdavo rinktis kaimo žmonės, vyresni ir jauni. Jie vartydavo išdėliotą caro valdžios persekiojamą spaudą, šį tą įsigydavo. Kartais pats knygnešys su ryšulėliu aplankydavo kaimo gyventojus, siūlydamas jiems leidinių. Daugelio kaimų valstiečiai knygnešio laukdavo. Jį mylėjo ir seni, ir jauni.

Pagal J. Misiaus, B. Kaluškevičiaus kn. *Didysis knygnešys Jurgis Bielinis*, Vilnius, 2006, p. 152.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Koks konkretus Lietuvos istorijos įvykis aptariamas šaltinyje?
- Kuo aptariamuoju laikotarpiu Lietuvai nusipelnė J. Bielinis?
- Kodėl J. Bielinis stengdavosi lankytis pas mokančius ir mėgstančius skaityti žmones?
- Dėl kokių priežasčių J. Bielinis daugiausia važinėdavo vienas?
- Kodėl J. Bielinis svečiuose ilgai neužsibūdavo?
- Kodėl už nakvynę ir valgį J. Bielinis stengdavosi atsilyginti knygomis?
- Paaiškinkite teiginius: „Daugelio kaimų valstiečiai knygnešio laukdavo. Jį mylėjo ir seni, ir jauni.“

4. Remdamiesi Juozo Zikaro skulptūra „Knygnešys“ (2 iliustracija), atsakykite į klausimus:

- Kokį Lietuvos istorijos laikotarpį vaizduoja skulptūra?
- Nurodykite tiksliai to laikotarpio chronologines ribas.
- Kuriam tikslui buvo sukurta ši skulptūra?
- Kodėl vaizduojamas vyriškis taip atidžiai žvelgia į priekį?
- Ką galite pasakyti apie vyriškio socialinę padėtį?
- Kas galėjo būti vyriškio krepšyje?
- Kada galėjo būti sukurta ši skulptūra?
- Ar skulptūra objektyviai vaizduoja konkretų istorinį įvykį?
- Pasvarstykite, kodėl, kai kurių lietuvių istorikų teigimu, skulptūra „Knygnešys“ laikoma pagrindiniu XIX a. Lietuvos istorijos simboliu. Atsakymus pagrįskite.

34.

Lietuviškoji vargo mokykla

- Kodėl XIX a. antrojoje pusėje Lietuvoje buvo įsteigta daug slaptųjų lietuviškų mokyklų?
- Dėl kokių priežasčių slaptosios mokyklos vadinamos vargo mokyklomis?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DARĀKTORIUS – IKI 1864 M. TAIP VADINTAS PARAPIJOS MOKYKLŲ MOKYTOJAS, SPAUDOS DRAUDIMO LAIKOTARPIU – MOKYTOJAS, DIRBĖS SLAPTOJE MOKYKLOJE LIETUVOJĖ (DAŽNAI NETURĖJO PEDAGOGINIO IŠSILAVINIMO).

VARĖGO MOKYKLOS – SLAPTOSIOS LIETUVIŠKOS MOKYKLOS, VEIKUSIOS 1863–1904 METAIS.

SLAPTŲJŲ MOKYKLŲ ATSIKIRADIMAS IR IŠPLITIMAS.

1863 m. kovo 23 d. caro nutarimu Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose buvo įvesta nauja valstybinio pradinio mokyimo sistema. Nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos tokia tvarka įsigaliojo Suvalkų gubernijoje. Pagal naują nutarimą vaikus buvo galima mokyti tik valdžios ir

cerkvių įsteigtose pradžios mokyklose, kuriose pamokos vykdavo rusų kalba (1). Okupacinė valdžia, vykdydama Rusų pradų atkūrimo programą, taip siekė surusinti kuo daugiau lietuvių jaunuomenės.

Lietuviai valstiečiai tokiai tvarkai priešinosi ir stengėsi savo vaikus mokyti namuose arba leisti į lietuviškas mokyklas. Kadangi tokios mokyklos buvo uždraustos, daugelyje Lietuvos vietų buvo kuriamos slaptosios lietuviškos mokyklos, vadinamosios **vargo mokyklos**. Jau nuo XVIII a. daugelyje vietų veikė kaimo mokyklėlių, išlaikomų pačių valstiečių. 1863 m. carui priėmus nutarimą, šios kaimo mokyklėlės ėmė veikti slapta (dirbo iki pat 1905 m. revoliucijos). Nors slaptųjų mokyklų buvo gana daug, jų skaičius įvairiose Lietuvos vietose buvo nevienodas. Pavyzdžiui, trijose lietuviškose Vilniaus gubernijos apskrityse 1883–1904 m. veikė tik 4 lietuviškos mokyklos. Visai nėra duomenų apie slaptųjų mokyklų veiklą Vilniaus apskrityje. Visai kitokia padėtis buvo Kauno gubernijoje: 1883–1904 m. Kauno gubernijoje buvo ne mažiau

1. Bausmės lentelė, kurią užkabindavo lietuviškai mokykloje kalbėjusiems vaikams

2. Petro Rimšos skulptūra „Vargo mokykla“

kaip 126 mokyklos, daugiausia veikė Šiaulių ir Ukmergės apskrityse. Būtina prisiminti, kad slaptųjų mokyklų steigimą rėmė Žemaičių vyskupas M. Valančius. Gana sparčiai slaptosios mokyklos plito ir Suvalkų gubernijoje. Deja, nėra žinoma, kiek slaptųjų mokyklų to meto Lietuvoje buvo iš viso.

3. XIX a. pabaigos dūminė troba – slaptoji mokykla Dárgaičių kaime (dab. Šiaulių r.)

SLAPTŪJŲ MOKYKLŲ TIPAI.

Nors mokyti vaikus namuose buvo bene saugiausia (2), perduodamos žinios buvo silpnos. Paprastai motina, pasisodinusį vaiką šalia ir kartu dirbdama darbus, galėjo suteikti labai mažai žinių – išmokyti pažinti raides ir skaityti poterius. Naudingiau buvo pasamdyti slaptosios mokyklos mokytoją – **daraktorį**, kuris už atlygį vienu metu paprastai mokė keletą valstiečių atžalų.

Slaptosios mokyklos buvo dviejų tipų: nuolatinės ir kilnojamosios. Nuolatinė mokykla paprastai būdavo įrengiama vieno valstiečio namuose (3) ir veikė nuolat. Tai žinodavo aplinkui gyvenantys valstiečiai – jie slapta leisdavo savo vaikus į tokią mokyklą. Todėl slaptosios mokyklos mokytoją samdydavo bent kelių kaimų ar net kaimų valstiečiai, turintys mokyklinio amžiaus vaikų. Rečiau nuolatinė slaptoji mokykla būdavo paties daraktoriaus namai. Nuolatinė mokykla būdavo įrengiama atskirai nuo gyvenamosios patalpos, dažniausiai seklyčioje. Kad būtų patogiau mokytis, tokioje patalpoje pastatydavo suolų, kėdžių (4).

Gerokai saugiau buvo vaikus mokyti kilnojamosiose slaptosiose mokyklose. Jos buvo perkeliamos vis kitur, mokslai vykdavo kas savaitę (kartais dažniau ar rečiau). Kilnojamąją mokyklą trumpam virsdavo vieno iš besimokančių vaikų šeimos namai. Tokias mokyklas žandarai rečiau susekdavo.

4. Kirdeikių (dab. Utenos r.) slaptosios mokyklos vidus

5. Jonas Biliūnas (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

MOKYMAS SLAPTOSIOSE MOKYKLOSE.

Mokymo lygis slaptosiose mokyklose (1, 2) be išimties priklausė nuo daraktoriaus ir jo išsilavinimo. Paprastai slaptųjų mokyklų mokytojai mokslo bu-

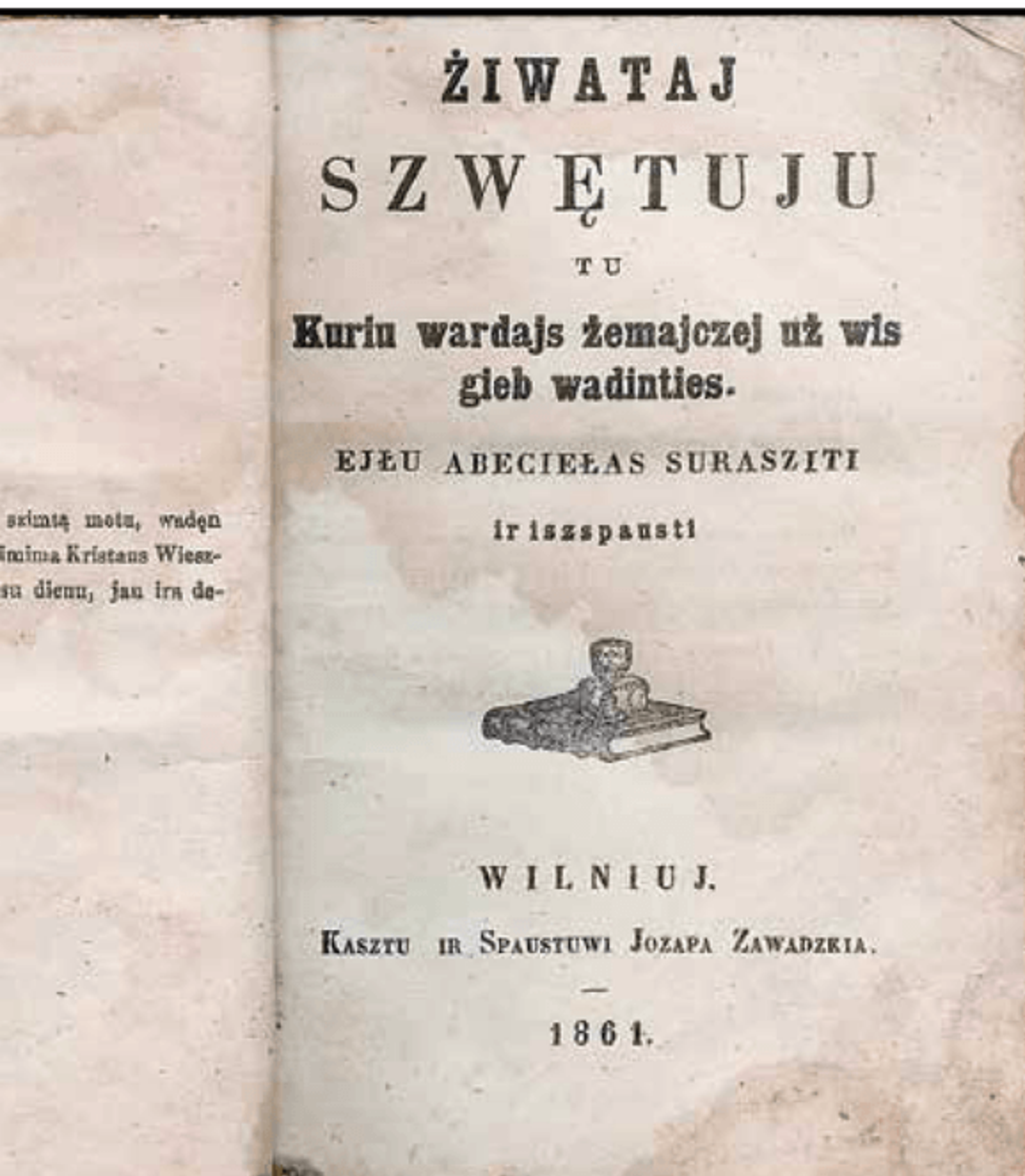
vo ragavę valdiškose liaudies mokyklose, lietuviško rašto išmokę slaptosiose mokyklose. Kiti išsilavinimo pagrindus buvo įgiję gimtuosiuose namuose, tarnaudami caro Rūsijos kariuomenėje ar gyvendami ir dirbdami užsienyje. Kai kurie slaptųjų mokyklų mokytojai buvo mokęsi vidurinėse mokyklose. Tačiau būdavo ir savamokslių daraktorių. Dauguma jų neturėjo nei savo žemės, nei kito nekilnojamojo turto. Miesteliuose gyvenantys slaptųjų mokyklų mokytojai geriausiu atveju turėjo savo pastogę ir daržą. Daraktoriai buvo ir žinomi lietuvių rašytojai: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Povilas Višinskis, Jonas Biliūnas (5).

Slaptosiose mokyklose būdavo suteikiama pačių paprasčiausių žinių. Dažniausiai daraktoriai mokinius mokydavo tikybos, skaityti, rašyti ir skaičiuoti (6). Buvo mokomasi iš knygnešių iš užsienio pargabentų lietuviškų elementorių ar paprasčiausių maldaknygių. Mokslas paprastai trukdavo nuo gyvulių ganymo pabaigos rudenį iki jų išgynimo pavasarį.

Mokymo turinys ir metodai priklausė nuo daraktoriaus pastangų ir pasirengimo. Dažniausiai būdavo mokoma individualiai, raidžių sudedamuoju (skiemonavimo) metodu, tekstus skaitymo įgūdžiams įtvirtinti atstodavo poteriai, katekizmas ar

6. Lentelė su grifeliu (rašikliu) (XIX a. pabaiga — XX a. pradžia)

7. Motiejaus Valančiaus „Gyvenimai šventųjų“ (1861 m.)

giesmės. Patyrę daraktoriai mokydavo sumaniau. Svarbiausias mokymo tikslas – išmokyti skaityti gimtąja kalba spausdintą, dažniausiai religinį, tekstą (7), pamokyti poterių, katekizmo.

BAUSMĖS UŽ SLAPTĄ MOKYMĄ.

Slaptosios mokyklos buvo persekiojamos. 1862 m. gruodžio 23 d. generalgubernatorius savo pavaldiniams nurodė ieškoti slaptųjų mokyklų, jų organizatorių ir uždraustų knygų platintojus bausti. Paprastai baudavo 5–50 rublių bauda. 1892 m. balandžio 3 d. buvo priimtose Laikinosios taisyklės dėl bausmių už slaptą mokymą Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko, Mogiliavo, Kijevo, Podolės ir Voluinės gubernijose (Užnemunėje ši tvarka buvo įvesta 1900 m. gegužės 26 d.). Didžiausia numatyta bauda – 300 rublių arba 3 mėnesiai kalėjimo. Valdžia, bijodama, kad valstiečiai gali pasipriešinti, dideles baudas skyrė retai, paprastai jos neviršijo 25 rublių. Pagal Laikinasias taisykles atsakomybėn būdavo traukiami daraktoriai, namų, kuriuose buvo mokoma, savininkas ir

mokinių tėvai. Mokykla būdavo uždaroma, jos savininkas ir daraktorius baudžiami pinigine bauda arba kalėjimu (3).

DRAUDIMO STEIGTI LIETUVIŠKAS MOKYKLAS PANAIKINIMAS IR SLAPTOSIOS MOKYKLOS REIKŠMĖ.

1905 m. Rūsijoje kilo revoliucija. Valdžia ryžosi atšaukti draudimą steigti lietuviškas mokyklas. Tų pačių metų gegužės 1 d. įsaku ir 1906 m. balandžio 22 d. įstatymu vėl leista mokyti lietuvių kalba pradžios mokyklose. Rugpjūčio 21 d. panaikintos Laikinosios taisyklės dėl baudų už slaptą mokymą. Tai reiškė, kad lietuvių tauta laimėjo kovą už lietuvišką mokyklą.

Nėra abejonių, kad slaptųjų mokyklų ir knygnešių veikla, kuri truko keturis dešimtmečius (1864–1904 m.), turėjo didelę įtaką atgimstančiai lietuvių tautai. Slaptosios mokyklos kėlė gyventojų – tiek vyrų, tiek moterų – raštingumo lygį (8). Jose daugelis lietuvių (1918–1940 m. Lietuvos Respublikos vyresniosios kartos visuomenės veikėjų, meno ir mokslo žmonių) baigė pradinę mokyklą, išmoko skaityti ir rašyti gimtąja kalba. Slaptosiose mokyklose skaityti ir rašyti pramokę valstiečių vaikai galėjo skaityti įvairias knygas ir periodinius leidinius. Mokytojai vaikams dažnai įžiebdavo meilę gimtajai kalbai, raštui ir savo kraštui. Neatsitiktinai dauguma šių mokyklų mokinių vėliau tapo draudžiamos lietuviškos spaudos skaitytojais, rėmėjais ir platintojais. Slaptosios mokyklos vienijo lietuvių tautą ir ugdė jos priešišumą caro valdžiai. Lietuviškos mokyklos padėjo lietuvių tautai sąmonėti, išsaugoti tautinę kultūrą.

8. Lietuvės gyventojų (10 metų ir vyresnių) raštingumas 1897 m. (proc.)

GUBERNIJA	GYVENTOJŲ SKAIČIUS	VYRAI	MOTERYS
Kauno	55,3	55,7	54,9
5 Suvalkų apskritys	63,0	76,6	50,2
3 Vilniaus apskritys	42,6	49,2	36,1
Iš viso	53,5	57,8	49,1

1. Kodėl nuo 1863 m. Lietuvoje labai padaugėjo slaptųjų lietuviškų mokyklų?
2. Dėl kokių priežasčių slaptasis mokyklas daugiausia steigė lietuviai valstiečiai?
3. Kodėl Vilniaus gubernijoje buvo itin mažai slaptųjų mokyklų?
4. Kuo skyrėsi nuolatinės ir kilnojamosios slaptosios mokyklos?
5. *Nurodykite tris priežastis, dėl kurių slaptojoje mokykloje mokymo lygis nebuvo aukštas.
6. **Kodėl caro valdžiai nepavyko uždaryti slaptųjų lietuviškų mokyklų?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Keletas faktų apie slaptųjų lietuviškų mokyklų darbą:

Slaptosios mokyklos paprastai dirbdavo 3–8 mėn. per metus, pabaigus lauko darbus. Tačiau kai kurie daraktoriai mokė ir bandą ganančius piemenukus ganyklose arba per pietus. Mokinių šiose mokyklose retai kada būdavo daugiau kaip 20, nors dalis labiau patyrusių daraktorių kartais surinkdavo iki pusšimčio ir daugiau vaikų. Tokiais atvejais mokyklos dirbo 2–3 pamainomis; 7–30 m. mokiniai paprastai buvo skirstomi į grupes pagal amžių. Mokyta skaityti ir rašyti gimtąja kalba, kartais skaičiuoti, maldų, daugelyje mokyklų – dar ir rusų bei lenkų kalbų. Nemažai mokyklų tebebuvo su dėstomąja lenkų kalba. Kai kuriose vaikai įgydavo ir istorijos bei geografijos žinių. Kartais saugumo sumetimais slaptosios mokyklos dirbdavo vėlai vakare, anksti ryte arba net naktį. Pavyzdžiui, 1893 m. gruodžio mėn. Ukmergės apskrities Žemaitkiemio valsčiaus Pėrkalių kaimo valstiečio Stanislovo Morkūno namuose policija rado slaptąją mokyklą, kurioje Gabrielius Motiejaušis mokė lietuviškai rašyti ir tikybos 5 mergaites ir 16 berniukų. Mergaitės mokėsi nuo 12 val. nakties ligi 8 val. ryto. Mokyklą kas 2 savaites keldavo pas kitą valstietį.

Pagal kn. *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, sud. M. Karčiauskienė, Vilnius, 1983, p. 198–199.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl slaptosiose mokyklose mokslas truko gerokai trumpiau negu dabartinėse mokyklose?
- b) Dėl kokios priežasties slaptosiose mokyklose mokėsi nedaug mokinių?
- c) Kodėl mokiniai buvo 7–30 metų amžiaus?
- d) Dėl kokios priežasties mokiniai buvo mokomi ir naktimis?
- e) Kodėl slaptosios mokyklos būdavo dažnai kilnojamos?
- f) Kokių išvadų galite padaryti apie to meto mokymo sąlygas slaptojoje mokykloje?
- g) Nurodykite tris slaptosios ir dabartinės mokyklų skirtumus.

2. Istorikas Vytautas Merkys apie mokymo knygas slaptosiose mokyklose:

Atskirai reikia sustoti prie valdinių lietuviškų vadovėlių, spausdintų rusišku raidynu. Visų pirma tai „Rusiškas mokslas dėl lietuvių“¹, kuris buvo rastas slaptosiose mokyklose. Slaptąją mokyklą, kaip žinoma, kurti skatino ne tik gimtosios kalbos, bet ir lietuviškos spaudos persekiojimas. Šalia elementorių slaptojoje mokykloje buvo naudojamos maldaknygės, paprastai skaičiumi vyravusios, o kai kuriose mokyklose jos buvo vienintelės mokymo knygos. Populiariausios buvo „Aukso altorius“, „Mažas aukso altorius“, „Naujas aukso altorius“, „Aukso altorius, arba šaltinis“. Būdavo ir kitų religinių knygų – katekizmų, giesmynų.

Šitokios mokymo priemonės trukdė patį slaptąjį mokymą. Dėl to šviesiausieji inteligentai mokymuisi siūlė geresnių knygų. Apskritai pasaulietiniai leidiniai (ne vadovėliai) slaptųjų mokyklų mokinius retai tepasiekdavo. Tik vėliau tie jaunuoliai, kurie knygose ieškojo žinių, atsakymo į knietėjusius mokslo ir visuomenės klausimus, prisikasdavo ligi gausėjančios reikiamos literatūros.

Pagal V. Merkio kn. *Knygnešių laikai, 1864–1904*, Vilnius, 1994, p. 312–314.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl slaptojoje mokykloje buvo galima rasti ir valdžios parengtų lietuviškų vadovėlių rusišku raidynu?
- b) Dėl kokių priežasčių slaptojoje mokykloje buvo svarbi religinė literatūra (pvz., maldaknygės)?

¹ Rusų kalba lietuviams.

- c) Kodėl kai kuriose slaptosiose mokyklose lietuviškos maldaknygės buvo naudojamos kaip vienintelė mokymo priemonė?
- d) Kodėl religinė literatūra trukdė patį slaptąjį mokymą?
- e) Ką galite pasakyti apie slaptųjų mokyklų mokymo lygį?
- f) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių „pasaulietiniai leidiniai (ne vadovėliai) slaptųjų mokyklų mokinius retai tepasiekdavo“.

3. Ištrauka iš 1899 m. kovo 4 d. Kauno gubernatoriaus pranešimo Vilniaus generalgubernatoriui apie slaptą vaikų mokymą Butėnų kaime Ukmergės apskrityje:

Kauno gubernijos liaudies mokyklų direktorius persiuntė man policijos kvotą apie slaptosios mokyklos atradimą Ukmergės apskrities Butėnų kaime.

Iš kvotos matyti, kad Alotų valstietis Pranas Kaminskis, Mato sūnus, mokėsis Svėdasų liaudies mokykloje, minėtame kaime nuo 1898 m. lapkričio mėnesio atidarė slaptąją mokyklą, kurioje mokėsi valstiečių vaikai, berniukai ir mergaitės, 7–8 metų amžiaus, rusų ir lietuvių rašto ir katalikiškų maldų. Mokykloje buvo 18 mokinių. Mokymas vyko paeiliui minėtų valstiečių namuose ir kiekviename name užtrukdavo po savaitę; taigi ši mokykla buvo kilnojamoji. Už mokymą, neskaitant maisto ir buto, valstiečiai mokėjo Kaminskiui po 5 kapeikas per mėnesį kiekvienas.

Apklausti besimokiusių vaikų tėvai neneigia pirmiau išdėstytų faktų, tvirtina, kad Kaminskis mokė vaikus tik maldų.

Asmenų, kurie susiję su byla, turtinė padėtis yra tokia: Pranas Kaminskis ir Stanislovas Žvirblis jokio turto neturi, o visi kiti turi nekilnojamojo turto ir yra žemdirbiai.

Pateikdamas tai jūsų prakilnybės nuožiūrai, turiu garbės pridurti, kad aš, savo ruožtu, manyčiau, kad valstietį Praną Kaminskį už kilnojamosios slaptosios mokyklos atidarymą ir vaikų mokymą reikia nubausti pinigine 25 rublių bauda; jeigu jie neįstengs jos sumokėti, pakeisti į areštą septynioms paroms policijoje, o besimokiusių vaikų tėvus už moralinės paramos teikimą slaptajai mokyklai, nes atidavė į ją savo vaikus, už materialinę pagalbą, nes skyrė paeiliui patalpas ir mokėjo mokytojui piniginių mokestį, davė maisto ir butą – pinigine 10 rublių bauda kiekvieną, pakeisti į areštą trims paroms policijoje tuo atveju, jeigu neįstengs jos sumokėti.

Pagal kn. *Lietuvos istorijos chrestomatija (1861–1990.III.11.)*, sud. A. Gaigalaitė, J. Skirius, Kaunas, 1993, p. 35, 37.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokia problema matyti iš pateikiamo šaltinio?
- b) Koks šaltinio sukūrimo tikslas?
- c) Nurodykite konkretų laikotarpį, kada galėjo būti sukurtas šis šaltinis.
- d) Šaltinis skirtas naudoti viešai ar privačiai? Atsakymą pagrįskite.
- e) Kodėl buvo siūloma nubausti P. Kaminskį ir mokinių tėvus?

4. Remdamiesi nuotrauka (2 iliustracija), tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiam Lietuvės istorijos laikotarpiui nagrinėti skirta ši skulptūra?
- b) Nurodykite to laikotarpio chronologines ribas.
- c) Kuriais metais skulptūra galėjo būti sukurta?
- d) Ką skulptūroje simbolizuoja verpimo ratelis, knyga?
- e) Paaškindite skulptūroje vaizduojamų žmonių veiksmus.
- f) Kodėl skulptūra pavadinta „Vargo mokykla“?
- g) Kaip buvo vadinamas tokios mokyklos mokytojas?
- h) Kokių tikslų sukurta skulptūra?
- i) Kokia „Vargo mokyklos“ reikšmė lietuvių tautai? Atsakymus pagrįskite.

35.

Lietuvių tautinis atgimimas

- Dėl kokių priežasčių 1883 metai yra ypač svarbūs lietuvių tautiniam atgimimui?
- Kodėl XIX a. paskutinis dešimtmetis vadinamas galutinio lietuvių tautos pabudimo dešimtmečiu?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

MANIFĖSTAS – PROGRAMINIO POBŪDŽIO KREIPIMOSI Į KĄ NORS RAŠTAS.

SUVALKIJOS REIKŠMĖ LIETUVIŲ TAUTINIAM ATGIMIMUI.

Nei žemaičių lituanistinis sąjūdis, nei Katalikų bažnyčia nepadarė lietuvių tautiniam atgimimui tiek įtakos, kiek slaptas lietuviško laikraščio „Aušra“ išleidimas 1883 metais. Sulig šiuo įvykiu lietuvių tautinis sąjūdis ir atgimimas tarsi prasidėjo iš naujo. Pirmą kartą lietuvių tautiniam atgimimui ėmė vadovauti iš valstiečių kilę lietuvių inteligentai (1). Iškiliausia šio laikotarpio asmenybė – daktaras Jonas Basanavičius (1851–1927 m.) (3).

XIX a. pirmojoje pusėje lietuvių tautinio atgimimo židinyje buvo Žemaitija, XIX a. antrojoje pusėje lietuvių tautinio atgimimo centru ir lietuvių inteligentijos lopšiu tapo Suvalkija (1). Lemiamą reikšmę turėjo palankesnė istorinė raida. Napoleono užimtoje Prūsijoje (jai priklausė ir Suvalkija) baudžiava buvo panaikinta XIX a. pradžioje (kitose Lietuvos srityse valstiečiai tapo laisvi tik 1861 m.). Laisvi valstiečiai galėjo turėti privačios nuosavybės, savarankiškai verstis žemės ūkiu. Praturtėję valstiečiai stengėsi savo vaikus leisti į mokyklą. Didelę įtaką lietuviškajai inteligentijai atsirasti turėjo leidimas Marijampolės berniukų gimnazijoje, Suvalkų gimnazijoje ir Seinų progimnazijoje

dėstyti lietuvių kalbą kaip papildomą dalyką. Niekas panašaus nebuvo kitose dabartinės Lietuvos srityse. Be to, rusų valdžia minėtas gimnazijas baigusiems gabiausiems gimnazistams sudarydavo sąlygas tęsti mokslus Rusijos universitetuose, o Marijampolės ir Suvalkų gimnazijos abiturientams dar ir skirdavo stipendijas. Taip siekta gabiausius lietuvius patraukti į rusų pusę, skirti į valstybės tarnybą caro Rusijoje ir padaryti ištikimais pavaldiniais. Dažniausiai tokia

1. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjų kilmė

APSKRITIS	SKAIČIUS	PROC.
Marijampolės apskritis	42	17
Šiaulių apskritis	33	13
Šakių apskritis	30	12
Vilkaviškio apskritis	24	10
Pānevėžio apskritis	27	11
Kalvarijos apskritis	15	6
Telšių apskritis	15	6
Rasėinių apskritis	12	5
Kauno apskritis	12	5
Utenos apskritis	11	4,5
Zarasų apskritis	10	4
Iš Mažosios Lietuvos	8	3,5
Suvalkų apskritis	3	1,5
Trakų apskritis	2	1
Švenčionių apskritis	1	0,5

2. Veiverių mokytojų seminarija, įkurta 1872 m. (XIX a. pabaiga)

valdžios taktika buvo veiksminga. Lietuviai, baigę Maskvės, Peterburgo ar kitą Rūsijos universitetą, gaudavo tarnybą Rūsijos gilumoje, vesdavo kitatautę ir nutautėdavo. Atsitikdavo ir priešingai. Iš Suvalkijos valstiečių kilę lietuviai, įgiję aukštąjį išsilavinimą, veikiami XIX a. Europoje kilusio nacionalizmo ir patriotizmo, atsidėdavo lietuvybei, savo tautos budinimui.

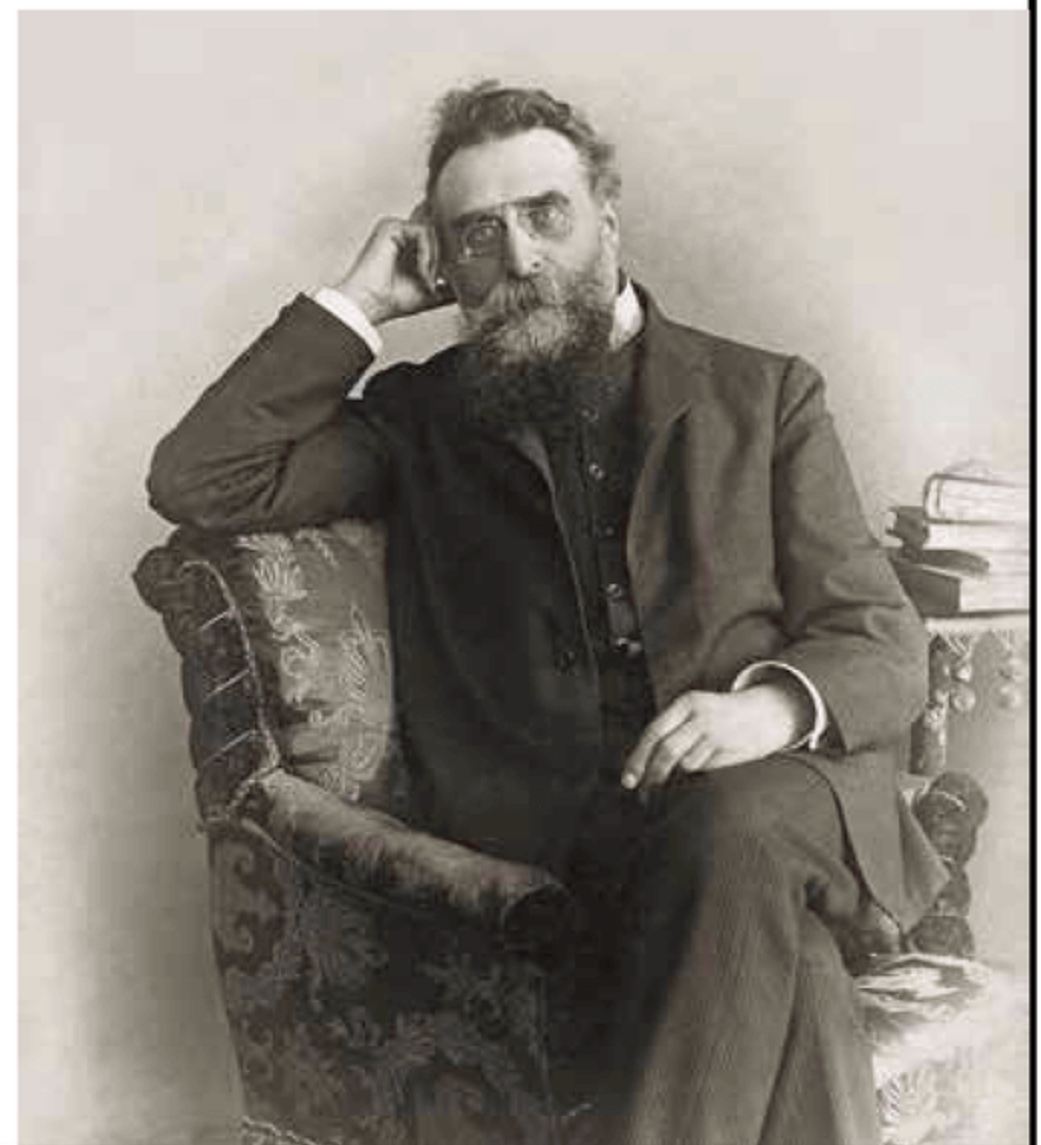
Lietuvių inteligentijos židiniui Suvalkijoje atsirasti didelę įtaką turėjo 1866 m. įkurti Veiverių mokytojų kursai (1872 m. pervadinti į Veiverių mokytojų seminariją) (2). Šios seminarijos auklėtiniai įgydavo teisę dirbti Suvalkų gubernijos pradinėse mokyklose.

„AUŠRA“ (1883–1886 m.).

Pirmasis slaptas lietuviškas laikraštis, kuris padarė didžiulę įtaką visam lietuvių tautiniam atgimimui (2), pasirodė 1883 m. Mažonoje Lietuvoje. Pirmasis „Aušros“ numeris buvo išleistas Ragainėje, kiti numeriai buvo spausdinami Tilžėje, Rytų Prūsijoje. Pradėti leisti laikraštį sumanė iš Suvalkijos kilęs Maskvės universiteto Medicinos fakulteto absolventas J. Basanavičius. Po studijų jis apsigyveno Bulgarijoje, taigi veikiamas bulgarų siekių išsivaduoti iš Osmānų impėrijos gnaužtų ir būdamas savo tau-

tos patriotas ryžosi leisti laikraštį ir taip prisidėti prie lietuvių tautos žadinimo. Jonui Basanavičiui pritarė kiti lietuvių inteligentai: Jonas Šliūpas, Jurgis Mikšas, Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Martynas Jankus, Petras Kriaučiūnas. Jie tapo aktyviausiais „Aušros“ bendradarbiais. 1883–1886 m. iš viso buvo išleista

3. Jonas Basanavičius (1905 m.)

N.1.

AUSZRA,

Laikraštis, isleidziamas

per

Dra. Bassanawicziu.

Auszra" isleisma Ragainej 20. korno mesesio formate karygutes arkazines in 8, turincios 16 laksu.
Preke: ant metu arba 12 N. 2 Mk. = 1 rub,
ant 1/2 metu arba 6 N. 1 Mk. = 50 kap,
ant 1/4 metu arba 3 N. 50 Pf. = 25 kap.

Apigarsinimai, spausdowej „Auszros“ pildymai, kasduoja uz
Kornu pusiau dalita ciute po 20 Pf. = 10 kap.

Apsisteliuoti galima „Auszra“ prie visu wok. dot. pustu
mao 10. majas azio m

Ragainej, Kownis 1883
Del redakcijos atliepia J. Mikszas Ragainej.
Spausdowe Albano & Kibelkös

4. „Aušros“ pirmojo numerio viršelis (1883 m.)

40 „Aušros“ numerių (4). Laikraštis buvo leidžiamas 1 000 egzempliorių tiražu.

Nors „Aušra“ ėjo vos trejus metus, šis laikraštis padarė ypač didelę įtaką visuomenei. „Aušra“ pirmiausia buvo atgimstančios lietuvių tautos **manifestas**. Laikraščio leidėjai, remdamiesi prigimtinė ir istorinė teise, aiškiai ir ryžtingai paskelbė visiems, kad lietuviai yra tokie pat žmonės kaip ir kiti, kad lietuvių tauta niekuo nėra prastesnė už lenkų ar rusų. „Aušros“ bendradarbių teigimu, lietuvių tauta privalo turėti tinkamas sąlygas tobulėti ir įveikti atsilikimą. Svarbiausia, kad J. Basanavičiaus redaguojamas laikraštis sugebėjo suburti visus tautos likimui neabejingus lietuvius, suvienyti jų pastangas siekti bendro tikslo – lietuvių tautinio atgimimo. Iki „Aušros“ išleistos lietuviškos knygos tenkino, galima sakyti, tik paprasčiausius skaitytojų poreikius, o „Aušra“ šią ribą peržengė.

„Aušra“ aukštino tautos praeitį, kultūrą, daug vietos skyrė gimtajai lietuvių kalbai. Beveik kiekviename laikraščio numeryje skaitytojui buvo teigiama, kad lietuvių kalba nėra menkesnė už kitas, taigi ją reikia gerbti, ją didžiuloti. Aušrininkai suvokė, kad gimtoji kalba yra svarbiausias tautos

požymis, todėl kalbos niekinimas prilygsta tautos mirčiai. Pažymėtina, kad aušrininkai atsiribojo nuo lenkų tautinio sąjūdžio, kurio aktyvistai tikėjosi su lietuviais atkurti Lėnkijos ir Lietuvės valstybę. „Aušros“ bendradarbiai daugiausia dėmesio skyrė Lietuvai, jos santarvei, bendrai kovai su prievarta brukamu rusinimu ar lenkėjimu. Kitaip negu po kelerių metų pasirodęs „Varpas“, „Aušra“ dar neturėjo socialinės ir politinės programos.

1886 m. laikraštį nustojo remti katalikiška lietuvių inteligentija, taigi „Aušrą“ liautasi leisti. Dvasininkams buvo nepriimtina laikraščio pasaulėžiūra, skleidžiama laisvamanybė ar neretai atvira dvasininkų kritika.

„VARPAS“.

Ilgainiui išryškėjo lietuvių pasauliečių ir dvasininkų inteligentų idėjiniai nesutarimai. Konservatyvioji lietuvių dvasininkija po metų su tam tikra pertrauka ėmė leisti žurnalą „Šviesa“. Po dvejų metų pasauliečiai inteligentai, vadovaujami Vinco Kudirkos, pradėjo leisti lietuvių pasaulietinei inteligentijai skirtą žur-

5. „Varpo“ pirmojo numerio viršelis (1889 m.)

6. Juozas Tumas-Vaižgantas (dail. B. Didžiokienė, 1925 m.)

nalą „Varpas“ (ėjo iki 1905 m.) (5), nuo 1890 m. tie patys bendradarbiai pradėjo leisti „Ūkininką“, skirtą valstiečiams. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje minėtų leidinių atsiradimas reiškė, kad lietuvių inteligentija suskilo į dvi sroves: katalikiškąją ir pasaulietinę.

Leisti naują lietuvišką leidinį „Varpas“ sumanė Váršuvos universitete veikusios lietuvių studentų draugijos „Lietuva“ (1888–1889 m.) nariai. Šiai idėjai pritarė ir lietuviai, studijuojantys Maskvės universitete. Apie V. Kudirkos redaguojamą „Varpą“ susibūrė žymiausi lietuviai pasauliečiai inteligentai. „Varpo“ bendradarbiai, varpininkai, priešingai negu aušrininkai, daug dėmesio skyrė lietuvių tautos kovai su caro priespauda ir lenkėjimu. Varpininkai svarbiausiu uždaviniu laikė lietuvių tautos išsivadavimą iš tautinės priespaudos. Jie įvardijo konkrečius išsivadavimo kovos būdus, siekė lietuvių tautos ir kalbos lygybės, kvietė priešintis lietuviškos spaudos draudimui (3).

GALUTINIS LIETUVIŲ TAUTINIS ATGIMIMAS (PABUDIMAS).

Pasaulietinė lietuvių inteligentija leido „Varpą“ ir „Ūkininką“. Lietuvių dvasininkija irgi stengėsi turėti savo spaudą. Iš pradžių 1890–1896 m. konservatyvioji dvasininkija leido „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgą“. Šiek tiek vėliau lietuvių dvasininkijos jaunoji karta, vadovaujama Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933 m.) (6), pradėjo leisti plačiai visuomenei skirtą „Tėvynės sargą“ (ėjo iki 1904 m.); jis buvo leidžiamas didesniu tiražu negu „Ūkininkas“. Skirtingos ideologijos lietuviškų laikraščių atsiradimas leidžia kalbėti apie lietuviškojo sąjūdžio, spaudos ir visuomenės susiskaidymą į pasaulietinę ir katalikiškąją. Neatsitiktinai šių idėjinių srovių pagrindu imtos kurti pirmosios politinės partijos (pvz., 1896 m. įkurta Lietuvės socialdemokratų partija), taigi nuo tada galima kalbėti apie galutinį lietuvių tautinį atgimimą (pabudimą).

1. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių Suvalkiją (o ne kuris kitas Lietuvos regionas) aptariamuoju laikotarpiu tapo lietuvių inteligentijos židiniu.
2. Kodėl „Aušra“ ir „Varpas“ buvo leidžiami ne Didžiojoje, bet Mažojoje Lietuvoje?
3. Dėl kokių priežasčių 1886 m. liautasi leisti „Aušrą“?
4. Kuo panašūs ir kuo skiriasi „Aušra“ ir „Varpas“?
5. *Kodėl 1896 m. lietuvių dvasininkai pradėjo leisti laikraštį „Tėvynės sargas“?
6. **Dėl kokių priežasčių 1896 metai laikomi lietuvių tautinio atgimimo (pabudimo) data?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Lietuvių tautinio atgimimo dalyvių socialinė kilmė:

	SKAIČIUS „AUŠROS“ METAIS	PROC.	SKAIČIUS 1890 M.	PROC.
Bajorai, dvarininkai	11	4	12	4,5
Pirkliai, įmonių savininkai	5	2	11	4
Amatininkai	16	6	16	6
Pirkliai, įmonių savininkai, amatininkai (iš viso)	21	8	27	10,5
Gydytojai, vaistininkai	14	5,5	45	18,5
Teisininkai	3	1	17	6,5
Laisvųjų profesijų atstovai (iš viso)	17	7	62	25
Valdininkai	12	4,5	20	7,5
Dvasininkai	32	12,5	59	23,5
Kaimo mokytojai	11	4	12	4,5
Gimnazijų mokytojai	11	4	13	5,5
Pedagogai (iš viso)	22	8,5	25	10
Medicinos studentai	48	19	-	-
Teisės studentai	20	8	-	-
Teologijos studentai	40	15,5	-	-
Studentai (iš viso)	108	42,5	12	4,5
Valstiečiai	23	9	22	8,5
Tarnautojai ir kt.	10	4	15	6
Iš viso	256	100	254	100

Pagal R. Vėbros kn. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*, Vilnius, 1990, p. 186.

Remdamiesi statistikos lentele, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kuris Lietuvos gyventojų sluoksnis lietuvių tautinio atgimimo veikloje dalyvavo aktyviausiai?
- b) Kodėl gana menkai lietuvių tautinį atgimimą palaikė bajorai?
- c) 1832 m. buvo uždarytas Vilniaus universitetas. Pasakykite, kur aukštąjį išsilavinimą įgijo lietuvių inteligentai.
- d) Kodėl dauguma lietuvių tautinį atgimimą palaikančių studentų studijavo teisę, mediciną ar teologiją?

2. Mykolas Rėmeris 1908 m. išleistoje knygoje apie „Aušrą“ rašė:

„Aušra“ tik pasirodžiusi jau tampa gyvu centru, aplink kurį telkiasi pavieniai asmenys, todėl ji nustoja būti tų ar kitų individų kūrinys, bet tampa bendros veiklos išraiška, tampa gyvu tautinio atgimimo organizmo nervu. „Aušra“ palai-ko nepaprastai gyvus santykius su kraštu, su lietuvių inteligentija, su visu literatūriniu bei raštijos sąjūdžiu; joje taip pat randa išraišką kultūros problemos, kurios kyla atgimimo pastangų akivaizdoje.

Pirmasis „Aušros“ numeris išėjo su antrašte „žurnalas, leidžiamas dr. Basanavičiaus“, o jau nuo antrojo numerio ir vėliau „Aušra“ išeina kaip „žurnalas, leidžiamas Lietuvos mylėtojų“. Iš esmės šis apibrėžimas yra tikslus ir teisin-gas. Lietuvių inteligentai, susibūrę apie laikraštį ir vienijami bendrų pastabų bei minčių, sudarė glaudų „Lietuvės

mylėtojų“ ratą¹, labai išsišakojusį ir darnų, nors ir be formalios organizacijos. Organizaciją atstojo veiksmų bendrumas bei akivaizdi paties laikraščio, kuris buvo bendros energijos ir pastangų įkūnijimas, vienijanti galia. „Aušros“ atsiradimas turėjo šia prasme milžinišką reikšmę, kadangi tai buvo pirmas išėjimas iš ilgesio ir troškimų bei pavienių veiksmų sferos į bendrų darbų kelią. „Aušros“ laikotarpis 1883–1886 m. yra tautinio atgimimo jaunystės laikotarpis. Milžiniškas užsidegimas ir entuziazmas trykšta iš susibūrusių aplink laikraštį „Lietuvės mylėtojų“ širdžių. Tie žmonės, kuriuose kaupėsi neišnaudotos kūrybinės energijos ilgesys², dabar pratrūko dideliu kūrybingumu, turinčiu beveik religinės tautiškumo propagandos bruožų. Jie eina į tautą, skelbdami savotišką jos didžios praeities, jos tradicijų, jos individualios kultūros bei jos teisės į savarankišką būtį ir vystymąsi evangeliją. Tai yra svarbiausias tuometinio „Lietuvės mylėtojų“ judėjimo bruožas.

Pagal M. Römerio kn. *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*, Vilnius, 2005, p. 53–54.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kuo lietuvių tautiniam atgimimui svarbus „Aušros“ pasirodymas?
- Paiškinkite teiginį: „Aušros“ laikotarpis 1883–1886 m. yra tautinio atgimimo jaunystės laikotarpis.“
- Kodėl „Aušros“ bendradarbiai daug dėmesio skyrė Lietuvės praeičiai, tradicijoms, kultūrai?
- Kas galėjo būti minimi „Lietuvės mylėtojai“? Atsakymą pagrįskite.

3. Ištrauka iš Vinco Kudirkos „Varpe“ paskelbto kreipimosi „Broliai lietuviai!“:

Lietuviams, esantiems po Maskolijos valdžia³, uždrausta yra spauda lietuviškų knygų ir laikraščių. Eikime išilgai ir skersai per visą srietą⁴, o niekur nerasime jau tokios šalies, kur būtų užginta kam nors turėti knygas savo prigimtoje kalboje⁵. Taip dedasi tikrai Maskolijoje. Parodykime, kad mes visai neketiname išsižadėti savo švenčiausių tiesų ir nestosime⁶ už jas kovoję. Žemiau parodyta, kokiais keliais lengviau galima tai atlikti: 1. Neimkite nė į rankas lietuviškų knygų, atspausių⁷ maskoliškomis litaromis. Per prievartą įbruktas sudeginkime. 2. Valsčiai ant susirinkimų⁸ tegul sutaria reikalauti, kad kaimo mokyklose būtų išguldoma lietuviška kalba⁹ ir tikėjimo mokslas ant knygų, spausdintų lotyniškai-lietuviškomis litaromis¹⁰. Nesteigti naujų mokyklų, kurioms valdžia nenorės duoti minėtų tiesų. 3. Rašykime prašymus, reikalaujame lietuviškos spaudos. 4. Važiuojant per Lietuvą kokiam didžiajam kunigaikščiui, ministrui¹¹ arba generalgubernatoriui, reikia siųsti išrinktuosius su prašymu leidimo spaudos ir apgynimo nuo persekiojimų žandarų ir policijos¹². 7. Neapleiskime tų, kurie už lietuviškas knygas pateko į vargą, – gelbėkime juos kuo galime. BroLIAI! Mūs pusėje teisybė, mūs pusėje ir laimėjimas – tikrai laikykimės tvirtai!

Pagal V. Kudirkos kn. *Raštai*, t. 2, Vilnius, 1990, p. 796–799.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- Koks šio kreipimosi tikslas?
- Nurodykite konkretų laikotarpį, kada galėjo būti sukurtas šis kreipimasis.
- Ką galite pasakyti apie to meto politinę padėtį Lietuvoje?
- Kaip lietuviai atsiliepė į V. Kudirkos raginimą?
- Paiškinkite žodžius: „BroLIAI! Mūs pusėje teisybė, mūs pusėje ir laimėjimas.“ Nurodykite tikslią datą, kada šis laimėjimas buvo pasiektas.
- Ką galite pasakyti apie kreipimosi autoriaus politines pažiūras? Atsakymą pagrįskite.

¹ Būrij.

² Kurie kaupė neišnaudotos kūrybinės energijos ilgesį.

³ Rūsijos valdžioje.

⁴ Svietas (ntk.) – pasaulis.

⁵ Gimtąja kalba.

⁶ Nesiliausime.

⁷ Atspausdintų.

⁸ Susirinkimuose.

⁹ Mokoma lietuviškai.

¹⁰ Knygose, spausdintose lotynišku ir lietuvišku raidynu.

¹¹ Ministrui.

¹² Leisti spaudą ir apginti nuo žandarų ir policijos persekiojimų.

36.

Pirmosios lietuvių politinės partijos

- Kodėl Lietuvoje tik XIX a. pabaigoje buvo įkurta pirmoji lietuviška politinė partija?
- Dėl kokios priežasties XX a. pradžioje nebuvo įkurta Lietuvos krikščionių demokratų partija?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

BOLŠEVİKAI – RUSIJOS SOCIALDEMOKRATŲ DARBININKŲ PARTIJOS REVOLIUCINĖS DAUGUMOS, KURI NEDEMOKRATINIU BŪDU SIEKĖ ATEITI Į VALDŽIĄ, NARIAI.

MENŠEVİKAI – RUSIJOS SOCIALDEMOKRATŲ GRUPĖ, TAIKIAI SIEKUSI SOCIALINĖS REVOLIUCIJOS.

PROLETARIĀTAS – DARBININKŲ KLASĖ.

LIETUVŲ SOCIALDEMOKRATŲ PARTIJA.

Skaidantis lietuvių inteligentams ir atskiroms ideologinėms grupėms pradėjus leisti savo spaudą, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje šalia jau veikiančių lenkų ir žydų politinių judėjimų pradėtos kurti pirmosios Lietuvos politinės partijos. 1893 m. Vilniuje įsteigta lietuviškosios socialdemokratijos grupė. 1896 m. gegužės 1 d. jos pagrindu įsteigta pirmoji ir seniausia Lietuvos politinė partija – Lietuviška socialdemokratų partija (steigiant turėjo apie 120 narių). Nuo 1902 m. ji imta vadinti Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP). Socialdemokratų partijos įkūrėjas ir vadovas (iki suėmimo 1899 m.) buvo Andrius Domaševičius (1), jis kartu su Alfonsu Moravskiu parengė pirmąją LSDP programą. Iš pradžių LSDP tautinė sudėtis buvo mišri, lietuviai sudarė mažumą. Tik XX a. pradžioje į LSDP įstojo daugiau lietuvių inteligentų (iš jų žymiausi – Steponas Kairys (2), kuris buvo LSDP lyderis atkurtoje ne-

priklausomoje Lietuvoje, Vladas Sirutavičius, Augustinas Janulaitis), partija sulietuvėjo. 1903 m. Rusijos socialdemokratams suskilus į **bolševikus** ir **menševikus**, dalis LSDP narių įsiliejo į Vladimiro Lenino vadovaujamas bolševikų gretas (bolševikais tapo Feliksas Dzeržinskis, Vincas Mickevičius-Kapsukas).

1896 m. priimta pirmoji LSDP programa, kuri buvo parengta remiantis Vokietijos ir Lenkijos socialdemokratų partijų programomis, dviejų Socialistų internacionalo kongresų nutarimais ir kai kuriais Karlo Markso (*Marx*) bei Frydricho Engelso (*Engels*) veikalais. Programoje skelbiama, kad kapitalistinę santvarką turi pakeisti socialistinė, kurioje vadovaujantis vaidmuo turi atitekti darbininkijai – **proletariatui**. Nors darbininkams turėjo būti skirtas revoliucinis vaidmuo, kartu pripažintas politinis demokratijos principas, t. y. socialdemokratai į valdžią ketino ateiti ne prievarta, ne revoliucija, bet per demokratinius rinkimus. Todėl socializmo

1. Andrius Domaševičius (1915–1920 m.)

sukūrimas buvo tolimas LSDP tikslas. LSDP atstovavo negausiam Lietuvės darbininkų sluoksniui ir kovojo už demokratiją, siekė, kad būtų įvesta 8 valandų darbo diena.

Lietuvės valstybingumo klausimu LSDP programa skelbė: „Savystovi¹ demokratiška respublika, susidedanti iš Lietuvės, Lėnkijos ir kitų šalių, paremta ant liuosos federacijos².“ Iš esmės tai reiškė, kad nuo Rūsijos siekiama atskirti bent jau buvusias Lėnkijos bei Lietuvės žemes ir sudaryti federacinę valstybę iš tautinių ir teritorinių junginių. 1902 m. partijos suvažiavime šis tikslas kiek pakoreguotas: galima „sueiti³ į federaciją su kaimynais, kurie yra tokio pat laipsnio visuomeninio ir politinio išsivystymo“. Taigi nestebina, kad LSDP spauda buvo leidžiama lietuvių ir lenkų kalbomis.

LIETUVĖS DEMOKRATŲ PARTIJA.

1902 m. laikraščių „Varpas“ ir „Ūkininkas“ suburti lietuviai pasauliečiai inteligentai, vadinamieji varpininkai, įkūrė Lietuvių demokratų partiją, kuri nuo 1906 m. pradėta vadinti Lietuvės demokratų partija (LDP).

¹ Savystovi (ntk.) – nepriklausoma.

² Ant liuosos federacijos – laisva federacija.

³ Sudaryti.

Ir LSDP, ir LDP buvo nelegalios partijos. Iš pradžių tautiškai LSDP buvo mišri, lietuvių joje buvo mažuma, o LDP branduolį sudarė žymiausi to meto lietuvių pasaulietinės inteligentijos atstovai. Partijos siela ir ideologas buvo P. Višinskis (1875–1906 m.) (3, 1). Partijos steigėjai buvo Kazys Grinius, Jonas Vileišis (4), Juozas Bagdonas, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Jurgis Šaulys ir kiti žymūs to meto varpininkai. Šiai partijai priklausė ir būsimasis pirmasis nepriklausomos Lietuvės prezidentas Antanas Smetona (1874–1944 m.). Partijos narys galėjo būti asmuo, kuris laikosi partijos programos ir yra patvirtintas jos komiteto. „Varpas“ buvo pagrindinis partijos laikraštis, LDP komitetas buvo atsakingas už šio laikraščio pirmame puslapyje spausdinamus vedamuosius straipsnius.

1902 m. paskelbtos LDP programos projektą sudarė „Varpe“ išspausdinto P. Višinskio straipsnio „Credo“ teiginiai. Kai kurių pasiūlymų pateikė J. Vileišis. Programoje daugiausia dėmesio buvo skiriama tautiniams ir kultūriniais dalykams, kuriuos užsibrėžta įgyvendinti tik pasiekus politinių tikslų. Artimiausias LDP tikslas buvo reikalauti Lietuvės autonomijos Rūsijos impėrijoje, vėliau – „laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms

2. Steponas Kairys (XX a. 3–4 dešimtmečiai)

3. Povilas Višinskis (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

ir viešpatystėms⁴ Lietuvà“ (2). LDP programos projektas skelbė, kad aukščiausia krašto valdžia turi būti sušauktas demokratinis „visaluominis“ Lietuvos Seimas, kuris turėjo būti visos šalies šeiminkas. Svarbiausias dėmesys turėjo būti skiriamas ūkininkams – „skaitlingiausiam⁵ visuomenės gaivalui“. LDP daug dėmesio skyrė švietimo, kultūros reikalams, kuriuos laikė artimiausiais lietuvių tautinio atgimimo siekais. Reikalauta panaikinti lietuviškos spaudos draudimą, suvienodinti lietuvių ir rusų kalbų teises, leisti vartoti lietuvių kalbą valdžios įstaigose ir viešajame gyvenime, reikalauta nemokamo pradinio mokymo lietuvių kalba valstiečiams. Ekonomikos srityje norėta keisti valstiečių gyvenimą: palengvinti kaimų skirstymą į vienkiemius, panaikinti valstiečiams suvaržymus pirkti žemę ir mišką, suteikti paskolos lengvatų žemei ir ūkiui gerinti.

LIETUVŲ VALSTIEČIŲ SĄJUNGOS ĮSTEIGIMAS.

LDP nebuvo vieninga – ją sudarė kelios grupės. Vadinamoji LDP radikalų grupė siekė, kad partija atstovautų ne visiems lietuvių gyventojų sluoks-

niams (išskyrus darbininkus), kaip to siekė partijos branduolys, bet tik valstiečiams. Todėl 1905 m. pavasarį kai kuriose Lietuvos vietose pradėtos kurti Lietuvos valstiečių sąjungos (LVS) kuopos. LDP vadovybė, sužinojusi apie LVS įsteigimą, jau nieko negalėjo padaryti (kai kurie LDP vadovai naujos partijos steigimui nepritarė baimindamiesi, kad LVS gali tapti jų politine priešininke). Didelę įtaką LVS atsirasti turėjo 1905 m. liepos 15 d. – rugpjūčio 1 d. vykęs steigiamasis Rusijos valstiečių suvažiavimas ir įkurta sąjunga, artima socialistams revoliucionieriams (esèrams). LVS įsteigta 1905 m. gruodžio 5 d., Didžiojo Vilniaus seimo pirmosios dienos rytą. Partiją įkūrė Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951 m.) ir Ernestas Galvanauskas (1882–1967 m.) (5). LVS atstovavo tik valstiečiams, siekė panašių kaip ir LDP tikslų, veikė kaip LDP

4. Jonas Vileišis (stovi pirmas iš kairės) su broliais Petru, Antanu ir Anūpru (1904 m.)

⁴ Viešpatijoms.

⁵ Gausiausias.

5. Ernestas Galvanauskas (XX a. 2–3 dešimtmečiai)

6. Adomas Dambrauskas-Jakštas (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

autonominė partija. Pagrindinės abiejų partijų nuostatos buvo matyti iš Didžiojo Vėlniaus seimo priimtų nutarimų.

BANDYMAI SUKURTI LIETUVŌS KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ PARTIJĄ.

Daugumai lietuvių pasauliečių inteligentų buriantis apie LDP, lietuvių dvasininkai mėgino įsteigti LietuvŌs krikščionių demokratų partiją (LKDP). Tokia partija jau veikė Vakarų Europoje. Nors lietuvių dvasininkai turėjo gerokai geresnes sąlygas negu pasauliečiai inteligentai, jie apie partijos kūrimą prabilo vėliau. Vėlyvą dvasininkų politinį susitelkimą lėmė keletas priežasčių. Pirmiausia Katalikų bažnyčios vadovybė nepalankiai vertino tai, kad kunigai dalyvavo lietuvių tautinio atgimimo veikloje. Negaudami Bažnyčios vadovybės pritarimo kunigai negalėjo steigti politinės partijos. Antra vertus, Bažnyčios vadovų veikla buvo priklausoma nuo caro Rūsijos administracijos, todėl aukštoji dvasininkija vengė dalyvauti politiniuose įvykiuose. Be to, senajai katalikų kartai, atstovaujančiai prolenkiškai tradicijai, prasidėjus lietuvių tautinis atgimimas atrodė nereikalingas ar net kenkiantis katalikybei. Kita vėlyvo dvasininkų

politinio susitelkimo priežastis – lietuvių dvasininkų elitas buvo susitelkęs ne pačioje Lietuvoje, bet už jos ribų – to meto Rūsijos sostinėje Peterburge. Čia nuo 1842 m. veikė buvęs Vėlniaus universiteto Teologijos fakultetas – Katalikų dvasinė akademija, kurioje XX a. pradžioje dirbo žymūs lietuviai dvasininkai Jonas Mačiulis-Maironis (1862–1932 m.), Adomas Dambrauskas-Jakštas (1860–1938 m.) (6) (jis buvo vienas iš LKDP programos projekto autorių), Pranciškus Petras Bučys (1872–1951 m.). Visa tai stabdė dvasininkų visuomeninę ir politinę veiklą.

Panaikinus spaudos draudimą ir 1905 m. Rūsijoje kilus revoliucijai, po kurios kiek sušvelnėjo caro valdžios valdymas, lietuvių dvasininkai puoselėjo viltį įsteigti LKDP (to meto lietuvių dvasininkija jau vadinosi krikščionių demokratų srove). Buvo parengtas LKDP programos projektas, kuriame buvo išdėstytos pagrindinės būsimos partijos nuostatos (3). Partija turėjo būti įkurta 1905 m. gruodžio pradžioje, baigus darbą Didžiajam Vėlniaus seimui, kuriame dalyvavo daugiau kaip pusšimtis kunigų. LKDP tuo laikotarpiu taip ir nebuvo įkurta, nes nesutapo Bažnyčios vadovybės ir partijos steigėjų nuomonės (4).

1. Kuriam visuomenės sluoksniui atstovavo LSDP?
2. Kodėl iš pradžių LSDP pagal sudėtį buvo įvairiatautė?
3. Kuo skyrėsi ir kuo buvo panašūs LSDP ir LDP tikslai?
4. Dėl kokių priežasčių LSDP ir LDP tarpusavyje konkuravo?
5. *Kodėl greta LDP buvo įkurta LVS?
6. **Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių lietuvių dvasininkai turėjo geresnes sąlygas steigti savo partiją negu pasauliečiai inteligentai.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Istorikas Rimantas Miknys apie 1902 m. Povilo Višinskio idėją:

1902 m. Lietuvos nepriklausomybės idėja, daugiausia dėl P. Višinskio pastangų, buvo perkelta į naują, aukštesnę politinę plotmę. Tais metais jis aktyviai dalyvavo telkiant varpininkus į Lietuvos demokratų partiją (LDP), kurios suvažiavimas įvyko Dabikinėje spalio 17 d. Ši jo veikla jau buvo tiesiogiai skirta aptariamai idėjai įgyvendinti. Jau tuomet P. Višinskis, vienas iš nedaugelio, suprato, kad politinių partijų kūrimas – būtinas, žengiant pasirinkta kryptimi. Nes tik taip buvo galima nukreipti tautinį judėjimą aiškia politine vaga ir taip į jį įtraukti kuo daugiau Lietuvos visuomenės.

Pagal R. Miknio kn. *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, t. 3, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1991, p. 135.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Koks buvo P. Višinskio vaidmuo steigiant LDP?
- b) Kaip suprantate teiginį „žengiant pasirinkta kryptimi“?
- c) Kodėl politinių partijų kūrimas buvo būtinas „žengiant pasirinkta kryptimi“?

2. Ištrauka iš 1902 m. LDP programos:

Bet, Lietuvai tebesant maskolių jungė⁶, mūsų tauta negali įgyti priderančių jai tiesų⁷. Šauksmai ir maldavimai susimylėjimo prieš valdžią⁸, užsispyrusią surusinti mūsų kraštą, nieko negelbsti; prieš valdžios stiprumą priseina išstatyti da⁹ stipresnę tautišką sumanią lietuvišką organizaciją. Ilgainiui pradėjo Lietuvoj atsirasti naujos šviesos žiburėliai¹⁰. Tie žiburėliai, skelbėjai laisvos ir nepriklausomos Lietuvos, užsvito pagaliau ir surukusiose¹¹ lietuvių vargdienių grytelėse po kaimus ir miestus. „Lietuvių – lietuviams“, „Lietuvą tur būt laisva“, šis, iš pradžios nedrąsus, šauksmas pradėjo apimti vis didesnes ir didesnes žmonių minias. Lietuvą yra politiškai apmirus, Lietuvą nori politiškai atgyti – toks tautos tikslas, to visos jos veikiančių partijų programos reikalauja. Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuvą – tai tolimas siekis mūsų Lietuvos demokratų partijos.

Pagal R. Miknio kn. *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*, t. 10, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1995, p. 185.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis buvo įkurta LDP?
- b) Kokį tikslą LDP norėjo pasiekti pirmiausia? Koks buvo galutinis partijos tikslas?
- c) Nurodykite bent vieną LDP steigėją.
- d) Kas yra vadinamieji naujos šviesos žiburėliai?
- e) Kodėl tų „naujų šviesos žiburėlių“ nebuvo anksčiau?
- f) Tai viešas ar privatus šaltinis? Atsakymą pagrįskite.

⁶ Kol Lietuvą tebėra rusų valdžioje.

⁷ Teisių.

⁸ Valdžios pasigailėti.

⁹ Prieš stiprią valdžią reikia sudaryti dar.

¹⁰ Naujos šviesos žiburėlių.

¹¹ Senose, sulinkusiose.

3. Istorikė Regina Laukaitytė apie neįkurtos LKDP politines nuostatas:

LKDP programoje apibrėžtos autonomijos ribos iš esmės sutapo su LDP reikalavimais. Tačiau kitos partijos – Lietuvos socialdemokratai, besiformuojanti Tautiškoji lietuvių demokratų partija (toliau – TLDP) – savo programose išdrįso numatyti ir užfiksuoti Lietuvos nepriklausomybės perspektyvą (tiesa, ši sąvoka buvo apibrėžiama skirtingai), o LKDP programos įvadinėje dalyje pabrėžta: „Aiškiai pasisakome, kad nuo Rusijos¹² skirtis neketiname.“ Šis sakinyss vėlesnių kartų krikščionims demokratams buvo labai nemalonus. Vienintelis tokio krikščionių demokratų atsargumo pateisinimas yra nuosaiki jų taktika ir noras veikti legaliai – juk ir autonomijos siekis, žiūrint caro politikų akimis, kėsinosi į valstybės pamatus. Krikščionys demokratai šią savo taktiką laikė (ir tebelaiko) realia, atitinkančia to laikotarpio galimybes. Atsargi katalikų kunigų taktika caro valdžios atžvilgiu pastebima dar XIX a. pabaigos nelegalioje spaudoje („Apžvalgoje“, „Tėvynės sarge“). Revoliucinė kova su daug stipresniu priešu jiems atrodė pragaištinga ir beprasmė, tad linko į kompromisus, taikiomis aplinkybėmis tikėjosi išplėsti Katalikų bažnyčios, lietuvių kalbos teises. Šie principai lėmė ir pirmosios partijos programos turinį, nors ne kartą užgausiai buvo kritikuojami kairiųjų politinių veikėjų.

Pagal R. Laukaitytės str. „Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa“, *Lituanistica*, 1993, nr. 2, p. 23–24.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kuo neįkurtos LKDP programoje nurodyti tikslai buvo panašūs ir kuo skyrėsi nuo kitų to meto Lietuvos politinių partijų?
- Kodėl programoje nurodytas tikslas buvo „vietinės kilmės“?
- Kodėl LKDP neketino atsiskirti nuo Rusijos?
- Kodėl teiginys „aiškiai pasisakome, kad nuo Rusijos skirtis neketiname“ vėlesnių kartų krikščionims demokratams buvo labai nemalonus?
- Kodėl katalikų kunigai valdžios atžvilgiu laikėsi atsargiai?
- Dėl kokių priežasčių kitos partijos kritikavo LKDP pasirinktą taktiką?

4. Istorikė Regina Laukaitytė apie mėginimus ir kliūtis bandant įsteigti LKDP XX a. pradžioje:

Lietuviai kunigai pradėjo organizuotis į KDP¹³ 1905 metais. Būtinybę veikti bendrai lėmė 1904–1905 m. atsiradusios legalaus leidybos, organizavimo bei politinio darbo galimybės. Pastangas kurti atskirą partiją lėmė pernelyg radikali kitų to meto partijų taktika bei krikščioniškosios demokratijos idėjų aktualumo suvokimas.

1905 m. gruodžio 6 d. Vilniuje įvyko steigiamasis LKDP susirinkimas. Jame dalyvavo visų Lietuvos vyskupijų kunigai, kurie išrinko partijos CK¹⁴, aptarė jo veiklos ir partijos organo leidimo Vilniuje klausimus.

Įgyvendinti gruodžio 6 d. susirinkime numatytą LKDP įsteigimo planą sukliudė dvasinės valdžios, kuri paragino kunigus nekurti atskiros katalikiškos partijos, vienyti į KKP¹⁵, pozicija. Be to, Šv. Kazimiero draugija atsisakė finansuoti partijos CK bei jos laikraščius. Krikščionių demokratų srovė liko be centrinio jos veiklą koordinuojančio organo. Atskirų vyskupijų kunigai pradėjo gana plačią leidybinę, socialinę veiklą, tačiau tai nebuvo partijos veikla. Duomenų apie LKDP steigimo proceso atnaujinimą neturime iki pat 1917 m.

Pagal R. Laukaitytės str. „Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais“, *Lituanistica*, 1992, nr. 2, p. 39.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kodėl idėją kurti LKDP iškėlė lietuvių kunigai?
- Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių ketinta įsteigti LKDP.
- Kodėl LKDP steigimu buvo susirūpinta XX a. pradžioje?
- Kodėl besikuriančiai partijai buvo svarbus partijos laikraščio leidimo klausimas?
- Dėl kokių priežasčių dvasinė valdžia prieštaravo LKDP įkūrimui?

¹² Rusijos.

¹³ Krikščionių demokratų partiją.

¹⁴ Centro komitetą.

¹⁵ KKP – Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinė katalikų partija, vyskupo E. Ropo iniciatyva įkurta 1905–1906 m. pradžioje.

37.

Didysis Vilniaus seimas

- Kodėl 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje posėdžiavęs lietuvių suvažiavimas vėliau jos dalyvių buvo pavadintas Didžiuoju Vilniaus seimu?
- Kodėl Didysis Vilniaus seimas buvo tapatinamas su visa lietuvių tauta?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DŪMÀ – RUSIJOS PARLAMENTAS, PIRMĄ KARTĄ SUŠAUKTAS 1906 METAIS.

POLITINĖ PADĖTIS LIETUVOJĖ XX A. PRADŽIOJE.

1904 m. gegužės 7 d. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą iš esmės pagyvėjo Lietuvės kultūrinis bei visuomeninis gyvenimas. Nors spauda dar buvo suvaržyta, periodiniai leidiniai tapo pagrindine tribūna, kurioje buvo viešai svarstomi Lietuvės ateities klausimai, formuojama atitinkama visuomenės nuomonė. Padėtis dar labiau pagerėjo 1904–1905 m., kai Rusija pralaimėjo karą su Japonija. Visoje šalyje kilo nepasitenkinimas caro politika, kuri tiesiogiai turėjo įtakos ir daugiau kaip šimtmetį rusų priespaudoje gyvenantiems Lietuvės gyventojams. Visoje šalyje kilo mitingų, kuriuose įvairūs visuomenės sluoksniai reikalavo svarbiausių demokratiinių teisių. Pagyvėjo Lietuvės politinių partijų ir apskritai lietuvių inteligentų veikla. Esant tokiai padėčiai, lietuvių inteligentai sumanė sušaukti visos lietuvių tautos suvažiavimą Vilniuje.

SUMANYMAS SUŠAUKTI LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMĄ.

Gana sparčiai keičiantis įvykiams Rusijoje, lietuvių inteligentija ėmė vis atviriau kelti klausimą dėl lietuvių tautos padėties. Dar visai neseniai Lietuvės ateities klausimais savo nuostatas dėstydavo LSDP

ir LDP, o nuo 1905 m. pavasario vis aktyviau ėmė reikštis pirmasis lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“ (pirmasis numeris išėjo 1904 m. gruodžio mėn.) (1). Šiame periodiniame leidinyje daug dėmesio buvo skiriama tautos vienybės idėjai. Priešingai negu partijų spauda, dienraštis „Vilniaus žinios“, nors ir cenzūruojamas, tapo pagrindiniu visos lietuvių tautos kultūrinės veiklos centru, ugdė tautinę savimonę. Dienraštyje aktyviausiai bendradarbiavo redaktorius Petras Vileišis (2), Jonas Kriaučiūnas, Pranas Klimaitis. Nuo 1905 m. vasaros dienraščio ideologu tapo iš Bulgarijos į Lietuvą sugrįžęs J. Basanavičius. „Vilniaus žinių“ ir apie šį laikraštį susibūrusių inteligentų grupės įtaka lietuvių visuomenei vis labiau didėjo.

1905 m. rudenį labai sustiprėjo revoliucijos nuotaikos Rusijos imperijoje, ir „Vilniaus žinių“ įtaka lietuvių visuomenei tapo dar didesnė, čia vis dažniau buvo skelbiami politiniai tikslai. J. Basanavičius arba J. Kriaučiūnas iškėlė idėją Vilniuje sušaukti visos lietuvių tautos suvažiavimą, „kuriam lietuviai patys galėtų viešai savo nuomonę išreikšti apie savo reikalus“. Jame turėjo dalyvauti visi tik lietuvių tautos sluoksniai. Todėl spa-

1. Dienraščio „Vilniaus žinios“ viršelis (1905 m. gruodžio 5 d.); jame buvo paskelbti Didžiajame Vilniaus seime priimti nutarimai

lio mėn. „Vilniaus žinių“ redakcijoje buvo sudarytas Organizacinis komitetas (jo branduolį sudarė minėto leidinio bendradarbiai, jiems vadovavo J. Basanavičius), kuris parengė Atsišaukimą į lietuvių tautą (1). Organizacinis komitetas siekė, kad per suvažiavimą lemiamą sprendimą dėl tolesnio Lietuvos likimo priimtų ne kuris nors vienas gyventojų sluoksnis, bet visa lietuvių tauta. Atsišaukime pabrėžiama moralinė kiekvieno lietuivio atsakomybė. Pažymėtina, kad suvažiavimą rengė ne tik „Vilniaus žinių“ bendradarbiai, bet ir LDP. Socialdemokratai elgėsi kitaip. Jie manė, kad lietuvių suvažiavimas – tai tik atsitiktinis bendro revoliucinio sąjūdžio epizodas.

TRUMPA DIDŽIOJO VILNIAUS SUVAŽIAVIMO EIGA IR PRIIMTI NUTARIMAI.

Įvairiais duomenimis, 1905 m. gruodžio 4–5 d. į Vilniaus suvažiavimą iš visos Lietuvos atvažiavo

apie 2 tūkst. dalyvių (tarp jų buvo ir Rusijoje bei Prūsijoje gyvenančių lietuvių atstovų). Suvažiavimas vyko dabartinės Lietuvos nacionalinės filharmonijos salėje Vilniuje (3, 4). Išrinkti ar deleguoti apylinkių atstovai (3) – inteligentai (jų niekas nerinko, to nereikalavo Organizacinis komitetas, jie atvyko savo noru), dvarininkai, dvasininkai, valstiečiai, darbininkai, amatininkai – sprendė tolesnio Lietuvos valstybingumo klausimą (5, 2). Nors iš pradžių būta nesutarimų, įvykusiuose keturiuose posėdžiuose buvo susitarta dėl pagrindinių klausimų. Suvažiavimo dalyviai pripažino, kad caro valdžia – pikčiausias lietuvių priešas. Prieš caro vyriausybę sukilo visi Rusijos valdomi kraštai, „nes geresnį gyvenimą galima įgyti tik laimėjus kovą su senąja tvarka“. Taigi suvažiavimo dalyviai nusprendė reikauti Lietuvos autonomijos su Seimu Vilniuje, „išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu¹ ir slaptu balsavimu,

¹ Teisingu.

2. Petras Vileišis (1904 m.)

3. Dabartinis Lietuvės nacionalinės filharmonijos pastatas, kuriame 1905 m. gruodžio 4–5 d. posėdžiavo Didysis Vėlniaus seimas

neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo“. Autonominę Lėtuvą turėjo sudaryti branduolys – tuometė etnografinė Lietuvà ir „tie pakraščiai“, kurie dėl ekonominių, kultūrinių, tautinių arba kitų priežasčių „traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai priklausyti prie jo panorės“. Suvalkų gubernijos lietuviams visais balsais pasisakius už Lietuvės autonomiją, Vėlniaus suvažiavime nutarta juos priskirti prie „autonomiškosios Lietuvės“, o „santykiai su kaimyniškėmis Rėsijos šalimis“ turėjo būti „paremti ant federacijos pamatų“². Buvo įvardytos ir konkrečios priemonės, kurių ketinta imtis artimiausiu metu.

DIDYSIS VėLNIAUS SUVAŽIAVIMAS TAMPA DIDŽIUOJU VėLNIAUS SEIMU.

Nors Vėlniaus suvažiavimas truko vos dvi dienas, jo reikšmė lietuvių visuomenei buvo didžiulė. Suvažiavimas reiškė, kad susiformavo šiuolaikinė lietuvių tauta. Šio proceso pradžią simboliškai galima būtų sieti su laikraščiu „Aušra“, nors apraiškų būta jau XIX a. pradžioje. Vėlniaus suvažiavimas buvo didžiausias įvykis po 1863 m. sukilimo. Neatsitik-

tinai dėl suvažiavimo dalyvių skaičiaus, jų sluoksnių įvairumo (be bajorų, dvasininkų, suvažiavime kaip lygūs gausiai dalyvavo ir lietuviai valstiečiai) ir visais balsais priimtų nutarimų maždaug po metų šis tautos sambūris pačių lietuvių buvo pavadintas Didžiuoju Vėlniaus seimu. Iš esmės nė vienai kitai Rėsijos okupuotai tautai nepavyko sušaukti tokio

4. Atminimo lenta, skirta Didžiajam Vėlniaus seimui įamžinti ant Lietuvės nacionalinės filharmonijos pastato sienos

² Paremti federacija.

5. Alsėdžių valsčiaus atstovai Didžiajame Vılniaus seime 1905 m.; centre – Stanislovas Narutavičius, būsimasis 1918 m. vasario 16 d. Lietuvõs Nepriklausomybės akto signataras

masto visos tautos atstovų suvažiavimo. Pirmojo pasaulinio karo metais, lietuvių tautai siekiant nepriklausomybės ir ją atkūrus, šis pavadinimas įgavo simbolinę ar net šventą prasmę.

XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje apie Lietuvõs ateitį kalbėdavo tik pavieniai lietuviai ar pirmosios politinės partijos. Didžiajame Vılniaus seime savo valią išreiškė iš visos Lietuvõs suvažiavę lietuviai. 1905 m. gruodžio 4–5 d. priimti nutarimai pagrįstai buvo suvokiami kaip visos lietuvių tautos, visų jos gyventojų sluoksnių valia. Žodis „seimas“ tapo populiarius to meto lietuvių visuomenėje (6). Didžiojo Vılniaus seimo sušaukimas, atstovų rinkimo į jį tvarka, visų Lietuvõs gyventojų sluoksnių dalyvavimas, jų parodytas sutarimas primant bendrus sprendimus leidžia kalbėti apie pilietinės lietuvių visuomenės atsiradimo užuomazgas. Didysis Vılniaus seimas ir tautinė revoliucija žmonių gyvenimą padarė laisvesnį. Liautasi persekioti Katalikų bažnyčią, mokyklose pradėta dėstyti lietuvių kalbą, miesto darbininkai įgijo teisę kurti

profesines sąjungas, leista kurti įvairias ekonomines ir kultūrines draugijas, laisvesnė tapo spauda. Lietuviai ir kitos caro Rūsijos okupuotos tautos 1906–1917 m. įgijo teisę turėti savo atstovus ką tik įsteigtame Rūsijos parlamente – valstybės **Dūmoje** (žr. „Rūsijos impėrija“). Tokia padėtis išliko iki Pirmojo pasaulinio karo.

6. Moneta, nukaldinta minint Didžiojo Vılniaus seimo 100-ąsias metines (aut. A. Gurskas ir R. J. Belevičius, 2005 m.)

1. Kodėl caro valdžia lietuviams leido sušaukti Didįjį Vilniaus suvažiavimą?
2. Dėl kokios priežasties šis suvažiavimas buvo vadinamas Didžiuoju Vilniaus suvažiavimu?
3. Koks „Vilniaus žinių“ redakcijos bendradarbių vaidmuo rengiant Vilniaus suvažiavimą?
4. Kodėl į suvažiavimą kviesti tik lietuviai?
5. *Kuo svarbūs Didžiojo Vilniaus suvažiavimo nutarimai?
6. **Įrodykite arba paneikite teiginį, kad XX a. pradžioje caro valdžia išgyveno krizę.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš „Vilniaus žiniuose“ išspausdinto „Atsišaukimo į lietuvių tautą“, kuris galutinai buvo patvirtintas Organizacinio komiteto posėdyje 1905 m. spalio 27 d. (lapkričio 9 d.):

Lietuviai ir lietuvės! Pastarojo laiko atsitikimai visoje Rusijoje, kaip ir atmainos³, kurios vidurinėje⁴ rusų viešpatystės politikoje įvyksta su apgarsinimu Caro manifesto⁵, suteikia mums, lietuviams, šiek tiek lengvesnes politinio gyvenimo sąlygas, sulygina mus maždaug eilioje kitų kultūriškų tautų⁶, leidžia mums patiems, nors ir iš dalies, viešai apie savo reikalus rūpintis⁷ ir dalyvauti bendruose visos rusų viešpatystės dalykuose⁸.

Atėjo laikas, kaip matome, kad po ilgo tylėjimo galima kiek balsiau prakalbėti: kurie troško savo kraštui geresnės, laimingesnės ateities, už tai vargo, kentėjo, buvo persekiojami – dabar iškovojo šiuokius tokius palengvinimus, iš kurių⁹ galės pasinaudoti visi.

Lietuviai ir lietuvės! Darbo laikas, kuris mūsų tautai ateityje bus prieinamas, labai platus, užduotys, kurias mes išpildyti turėsime, norėdami pasiekti tautos gerovę, yra labai skaitlingos, labai painios¹⁰ ir pilnos įvairių kliūčių, politiškas tautos idealas, prie kurio mums ateityje žengti pridera, yra tolimas ir ne visiems mūsų tautiečiams aiškus, pagaliau ir keliai, kuriais mums, kaip¹¹ tautai, reikės eiti, kaip arčiausiame laike, taip ir tolimesnėje ateityje¹², nėra dar visų bendrai paskirti¹³.

Šių priežasčių dėlei¹⁴ Vilniaus lietuvių komitetas, išrinktas sukviesti į Vilnių lietuvių apsvaistyti politiškąjį Lietuvės judėjimą¹⁵, nutarė:

I pakviesti Lietuvės sostapilėn, Vilniun, lietuvių susirinkti iš kiekvieno valsčiaus ar parapijos, nors po vieną žmogų, kaip ir visus Lietuvės inteligentus ir visus tuos, kurie prie lietuviybės prisipažįsta¹⁶, neskiriant lyties, luomų ir politiško pažvalgo¹⁷, idant jie būtinai teiktųsi dalyvauti tarybose, kurios bus atliktos panedėlyje ir utarninke¹⁸ lapkričio 21–22 (gruodžio 4 ir 5) dieną šito dalyko, ir II duoti kuo plačiausią garsą tam nutarimui per laikraščius ir plakatus¹⁹.

Pagal E. Motiekos kn. *Didysis Vilniaus seimas*, t. 11, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1996, p. 275–276.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis istorinėmis aplinkybėmis paskelbtas šis atsišaukimas?
- b) Kuo svarbus atsišaukime minimas caro manifestas?
- c) Koks šio atsišaukimo tikslas?

³ Permainos.

⁴ Vidaus.

⁵ Paskelbus caro manifestą.

⁶ Sulygina maždaug su kitomis kultūringomis tautomis.

⁷ Savo reikalais rūpintis.

⁸ Dalyvauti sprendžiant visos rusų valstybės reikalus.

⁹ Šiokias tokias lengvatas, kuriomis.

¹⁰ Užduočių, kurias mes turėsime atlikti, norėdami pasiekti tautos gerovę, yra labai daug, labai painių.

¹¹ Kaip.

¹² Kaip artimiausiu metu, taip ir ateityje.

¹³ Pasirinkti.

¹⁴ Dėl šių priežasčių.

¹⁵ Apsvarstyti politiškojo Lietuvės judėjimo.

¹⁶ Kurie pripažįsta esą lietuviai.

¹⁷ Politinių pažiūrų.

¹⁸ Kurios bus sudarytos pirmadienį ir antradienį.

¹⁹ Ir antra, šį nutarimą išplatinti per laikraščius ir plakatus.

- d) Kas buvo šio atsišaukimo autorius?
- e) Paaiškinkite teiginį: „Atėjo laikas, kaip matome, kad po ilgo tylėjimo galima kiek balsiau prakalbėti.“
- f) Kodėl organizatoriai lietuvius nutarė pakviesti į Vilnių, o ne į kurį nors kitą Lietuvos miestą?
- g) Kaip lietuviai reagavo į atsišaukimą? Atsakymą pagrįskite.

2. Ištrauka iš Jono Basanavičiaus kalbos, pasakytos pradedant Didįjį Vilniaus suvažiavimą:

Lietuviai ir Lietuvės! Kaip iš mūsų „Atsišaukimo“²⁰ žinoma yra, mes jus Vilniun sukvietėme ne tik tam, kad mes vienas su kitu susipažinę patirtį galėtumėm apie lietuvių vargus sužinoti, kas plačioje mūsų Lietuvoje girdėti, bet idant atliktume nemenką tautišką darbą. Svarbiausia tad šito suvažiavimo užduotis yra išdirbti²¹, trumpai sakant, lietuvių tautos politiką, kurios mes laikydamiesi galėtumėm lengviausiu būdu ir trumpiausiam laike²² pasiekti tokį savo svarbų tikslą – visuotiną tautos dvasišką ir medegišką²³ gerovę. Pasidalydami tad su jumis, guodojami²⁴ Lietuvos vyrai ir moterys, tuo, ką mes trumpame laike prirengti²⁵ spėjome, dar kartą sveikiname jus, čion susirinkusius, širdingai! Lai²⁶ gyvuoja Lietuva!

Pagal E. Motiekos kn. *Didysis Vilniaus seimas*, t. 11, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1996, p. 291–292.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokį „tautišką darbą“ turi omenyje J. Basanavičius?
- b) Nurodykite tikslią datą, kada buvo pasakyta ši kalba.
- c) Ar pavyko šio renginio organizatoriams įgyvendinti kalboje minimą suvažiavimo tikslą? Atsakymą pagrįskite.

3. Istorikas Egidijus Motieka apie rinkimus į Didįjį Vilniaus suvažiavimą:

Reakcija į „Atsišaukimą“ buvo, galima sakyti, žaibiška. Pirmieji mitingai prasidėjo X 30 (XI 13), o jau kitą savaitgalį mitingai, demonstracijos, taip pat ir vietos valdžios perrinkimas paplito po visą Aukštaitiją. Šis judėjimas masinis tapo paskutinę savaitę prieš Suvažiavimą. Būtent tada jis išplito ir Žemaitijoje bei Suvalkijoje, mažiau – vakarinėje Vilniaus gubernijos dalyje (Švenčionių, Vilniaus ir Trakų apskr.). „Atsišaukime į lietuvių tautą“ nebuvo formuluojama, kad rinkimai į Suvažiavimą yra privalomi – iš esmės į jį galėjo atvykti visi norintieji. Tačiau daugelyje Lietuvos valsčių rinkimai įvyko. Atstovus nebūtinai rinko nuo valsčių, kartais – nuo parapijų, seniūnijų ar kaimų. Dažnai būdavo renkami du atstovai – vienas nuo mažžemių arba bežemių, kitas – nuo stambių ar vidutinių ūkininkų. Kartais rinkti 4 ar net daugiau atstovų. Rinkimai buvo lygūs ir tiesioginiai, tačiau nebuvo visuotiniai ir slapti. Tiksliau pasakius, rinkimai buvo tokie, kokie jie buvo deklaruoti „Atsišaukime“ – nesuformulavus tvirtų rinkimų nuostatų, jie vyko bet kaip.

Pagal E. Motiekos kn. *Didysis Vilniaus seimas*, t. 11, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1996, p. 108, 110.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis buvo paskelbtas minėtas „Atsišaukimas“?
- b) Nurodykite „Atsišaukimo“ autorių.
- c) Kodėl beveik visoje Lietuvoje lietuviai žaibiškai reagavo į „Vilniaus žiniose“ išspausdintą „Atsišaukimą į lietuvių tautą“?
- d) Kodėl vakarinėje Vilniaus gubernijos dalyje rinkimai sulaukė kiek mažiau dėmesio?
- e) Paaiškinkite teiginį: „Rinkimai buvo lygūs ir tiesioginiai, tačiau nebuvo visuotiniai ir slapti.“
- f) Kuo šie rinkimai skyrėsi ir kuo buvo panašūs į šiais laikais Lietuvoje vykstančius Seimo ar savivaldybių rinkimus?

²⁰ Turimas omenyje „Atsišaukimas į lietuvių tautą“.

²¹ Parengti.

²² Per trumpiausią laiką.

²³ Dvasinę ir materialinę.

²⁴ Gerbiami.

²⁵ Per trumpą laiką parengti.

²⁶ Tegu.

38.

Mažoji Lietuva ir lietuvių tautinis atgimimas

- Kuo skyrėsi ir kuo buvo panaši Mažosios ir Didžiosios Lietuvos gyventojų padėtis?
- Kodėl Mažosios Lietuvos lietuviai abejingai žiūrėjo į lietuvių tautinį atgimimą?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

DIDLIETUVIAI – DIDŽIŲJOJE LIETUVOJĖ GYVENĘ LIETUVIAI.

MĄŽLIETUVIAI, ARBA LIETUVININKAI – MĄŽŲJOJE LIETUVOJĖ GYVENĘ LIETUVIAI.

MAŽOSIOS IR DIDŽIOSIOS LIETUVOS GYVENTOJŲ SKIRTUMAI.

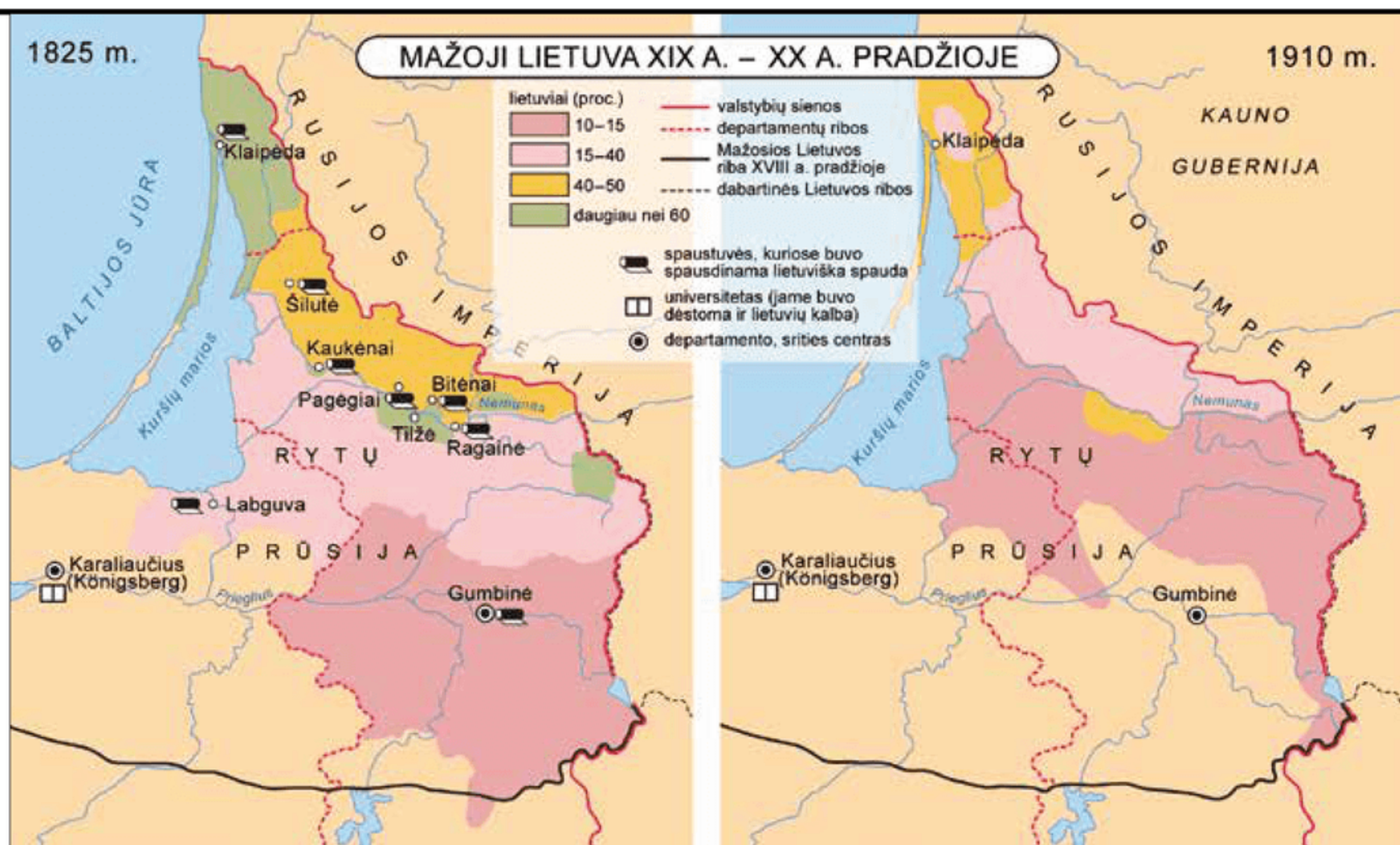
Mažąją Lietuvą paprastai vadinama etnografinė teritorija, esanti Šiaurės Rytų Prūsijos dalyje (1), kurioje XVI a. susidarė etnografinė **mąžlietuvių**, arba **lietuvininkų**, grupė. Mąžlietuviai gerokai skyrėsi nuo Didžiojoje Lietuvoje gyvenančių lietuvių. Vienas svarbiausių skirtumų – religija. Mąžlietuviai, kaip ir Prūsijos gyventojai, buvo protestantai, išpažino evangelikų liuteronų tikėjimą (2), o dauguma Didžiosios Lietuvos gyventojų buvo katalikai. Mąžlietuviams religijos išpažinimas buvo ne tik Dievo, bet ir jo vietininko, žemiškojo vadovo, garbinimas gimtąja kalba, nes valstybės vadovas kartu buvo ir Prūsijos protestantų bažnyčios vadovas. Mąžlietuviai, priimdami evangelikų liuteronų tikėjimą, parodė lojalumą valstybės valdžiai, sėkmingai įsitraukė į vietos gyvenimą ir į katalikybę ėmė žiūrėti priešškai (1).

Pamažu mąžlietuvių ir **didlietuvių** skirtumų ryškėjo ir švietimo srityje. XVIII a. pradžioje Prūsijos valdžia įgyvendino visuotinio privalomo-

jo pradinio mokslo reformą (pagal ją mažamečiai buvo mokomi tik vokiškai). Taip valstybės mastu buvo pradėtas formuoti disciplinuotas paklusnumas valdžiai. Mąžlietuviai pamažu tapo uoliais ir paklusniais valstybės piliečiais.

Nors kalba bei kilmė buvo ta pati, mąžlietuvių ir didlietuvių skirtumą didino ir nevienodas kraštų ekonomikos lygis. Prūsijos ekonomika buvo gerokai stipresnė negu caro Rusijos, kurios valdžioje buvo Didžioji Lietuva. Neatsitiktinai didlietuviai, norėdami užsidirbti, dažniausiai sezoniniams darbams vykdavo į kaimyninę Prūsiją. 1807 m. rudenį išleistu įsaku Klaipėdoje buvo panaikinta baudžiava, tai sudarė sąlygas plėtoti kapitalistinius santykius.

Mąžlietuviai, priešingai negu Didžiosios Lietuvos gyventojai ar lenkai, netapo šiuolaikine tauta, t. y. neišgyveno tautinio atgimimo, liko tik tautinė grupė. Tam bene lemiamą įtaką turėjo tai, kad mąžlietuviai šimtmečius priklausė vokiečių valstybei, dėl to susiformavo „savos“ vokiškos, o ne Lietuvos valstybės samprata. Mąžlietuviai, net sustiprėjus vokiečių tautinimui, nors ir stengėsi įsitraukti į lietuvių kalbos išsaugoji-

1. Mažoji Lietuva XIX a. – XX a. pradžioje

mo judėjimą „prieš sąmoningą diskreditavimą“, išskyrus keletą vietos aktyvių veikėjų, gana abejingai sutiko Didžiojoje Lietuvoje vykstantį didlietuvių tautinį atgimimą. Dėl šių priežasčių mažlietuvių ir didlietuvių politinio suartėjimo idėja iki pat Pirmojo pasaulinio karo net nebuvo svarstoma.

2. Júodkrantės evangelikų liuteronų bažnyčia (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

Kitaip negu Didžiosios Lietuvos lietuviai, mažlietuvių beveik neturėjo inteligentų (2). Mažlietuviams, kurie sudarė vieną neturtingiausių gyventojų sluoksnių Rytų Prūsijoje, buvo sunkiai prieinamas aukštasis mokslas. Tam įtakos turėjo materialiniai sunkumai ir pačių tėvų nenoras leisti vaikų į mokslą (tradiciškai vaikų ateitis buvo siejama su darbu žemės ūkyje). Prūsijos valdžia Karaliaučiaus universitete (3) keliems studentams mažlietuviams mokėjo valstybės stipendijas, tačiau neretai, kai trūkdavo lietuvių studentų, jos buvo mokamos vokiečiams. Mažlietuviams jiems suteikta teisė ne visada pasinaudodavo.

MAŽOSIOS LIETUVOS SVARBA LIETUVIŲ TAUTINIAM ATGIMIMUI.

Vis dėlto Mažosios Lietuvos negalima atsieti nuo Didžiosios Lietuvos ir joje vykusio lietuvių tautinio atgimimo. Didlietuviams Mažoji Lietuva buvo svarbi ne tiek dėl ten gyvenančių mažlietuvių, kurie nesuprato tautinio atgimimo reikšmės, kiek dėl to, kad Didžiosios Lietuvos lietuviai jautėsi ten radę palankią dirvą savo kultūriniais ir politiniais planams įgyvendinti. Mažoji Lietuva, kaip lietuviškų

3. Karaliūčiaus universitetas (naujasis pastatas) (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

leidinių spausdinimo centras, buvo labai svarbi didlietuviams spaudos draudimo metais. Rūsijos valdžios persekiojama lietuviška spauda daugiausia ėjo Mažōjoje Lietuvojē, taigi gali atrodyti, kad Prūsijos valdžia rēmē lietuviškus leidinius ir davē visiškā laisvę jų leidėjams bei knygnešiams. Deja, tikroji padėtis buvo kitokia. Prūsijos valdžia pirmiausia siekē suvokietinti valdomus lietuvius, todėl nepalankiai, tiesiog priešišškai vertino lietuvių tau-

tinį atgimimą ir lietuvių norą suvienyti visas savo žemes. Atvirai persekioti lietuviškā spaudā Prūsijos vyriausybei trukdē komercinių ir opozicinių šalies jėgų veiksmai. Ne paslaptis, kad spaudos draudimo laikotarpiu Mažōsios Lietuvōs veikėjai, taip pat ir vokiečiai, pirmiausia spaustuvininkai, pasipelnėdavo iš lietuviškų spaudinių leidybos (4).

Prūsijos karalystei, o nuo 1871 m. Vokietijos imperijai priklausiusioje Mažōjoje Lietuvojē 1864–1904 m. iš viso įvairiais tiražais buvo išspausdinta apie 1 480 knygų Didžiajai Lietuvai. Spaudos draudimo laikotarpiu susidarē savotiška neįveikiama sistema (5), kuri be Mažōsios Lietuvōs nebūtų galėjusi veikti. Istorikės Silvos Pocytės teigimu, XIX a. antrojoje pusėje susiformavęs didysis knygų kelias iš Mažōsios į Didžiąją Lietuvā atskleidē svarbiausią bendrā lietuviškā šio kultūrinio bendradarbiavimo fenomenā. Mažlietuvių ir didlietuvių kultūrinis bendradarbiavimas spaudos draudimo metais, Didžiōsios Lietuvōs istorijos ir kultūros simbolių kėlimas į mažlietuvių kultūrinę liberalaus pasaulietinio judėjimo terpę nebuvo masinis, nes daugumai mažlietuvių Didžiōsios ir Mažōsios Lietuvōs vieni-

4. Jono Moliniaus spaudos kioskas Priekulėje (apie 1905 m.)

**LIETUVIŲ
INTELIGENTAI**
(jie rašė
lietuviškas knygas)

**MAŽOSIOS
LIETUVŲ
SPAUSTUVĖS**
(pajėgusios
spausdinti)

KNYGNEŠIAI
(į Lietuvą gabeno
lietuvišką spaudą
ir ją platino)

5. Neįveikiama sistema, kuri veikė lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu

jimosi apraiškos buvo nesuprantamos bei nepriimtinos. Antra vertus, mažlietuvius ir didlietuvius siejo svarbiausias bruožas – gimtoji kalba, dėl kurios nuo XIX a. antrosios pusės mažlietuviai stojo į kovą su Prūsijos valdžia.

MAŽLIETUVIŲ KOVA DĖL GIMTOSIOS KALBOS IR DRAUGIJA „BIRUTĖ“.

Kai 1871 m. Otas fon Bismarkas (*von Bismarck*) suvienijo vokiečių žemes ir įkūrė Vokietijos imperiją, sustiprėjo nacionalistinė valdžios politika. Jos sudėtinė dalis – privalomas tik vokiečių kalbos vartojimas mokyklose ir per religines apeigas. Tai sukėlė visuotinę tautinių mažumų, taip pat ir mažlietuvių, nepasitenkinimą. Kilo vadinamasis Petičijų sąjūdis, į jį aktyviai įsitraukė ir mažlietuviai. 1878–1910 m. mažlietuviai įteikė 12 petičijų aukštiems vokiečių valdžios pareigūnams (kitais duomenimis, petičijos būdavo rašomos „beveik pamečiui“). Be išimties visos petičijos buvo nepolitinės, jose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas lietuvių kalbai. Tūkstančiai mažlietuvių, pasirašiusių po petičijų tekstais, reikalavo panaikinti suvaržymus vartoti lietuvių kalbą. Panašūs reikalavimai buvo keliami lankantis pas Vokietijos imperatorių. Nors valdžia į reikalavimus neatsižvelgdavo, Petičijų sąjūdis už gimtąją kalbą žmones vienijo ir telkė.

Tokiomis aplinkybėmis 1885 m. Tilžėje Martyno Jankaus, Jurgio Mikšo, Kristupo Voskos, Ernesto Vejerio iniciatyva buvo įkurta mažlietuvių

draugija „Birutė“. Įdomu tai, kad draugijos steigėjai pasinaudojo J. Basanavičiaus parašytomis neįkurtos Lietuviškos mokslo draugijos įstatais, kuriuose teigiama, jog numatoma išleisti naudingų mokslo knygų „prigimtoje kalboje“¹, atidaryti „lietuvišką knygynišką ir senovystės daiktų rinkliavą“², surengti „skaitymus ant draugystės sueigų“³ ir atlikti kitus panašius darbus. Draugija daug dėmesio skyrė mažlietuvių nutautėjimui, savų mokyklų steigimui, petičijų rašymui, kovojo, kad būtų panaikinti gimtosios kalbos vartojimo apribojimai. „Birutė“ leido savo spaudą (6) ir darė didelę įtaką mažlietuviams (3). Deja, mažlietuvių padėtis išliko sunki (pvz., 1908 m. gegužės 15 d. buvo priimtas Draugijų įstatymas, „kuriuomi⁴ visuose susirinkimuose buvo uždrausta vartoti lietuvių kalbą“).

¹ Gimtąja kalba.

² Lietuvišką knygyną ir rinkti senovės daiktus.

³ Surengti skaitymus per bendras sueigas.

⁴ Kuriuo.

6. 1909 m. Tilžėje pradėto leisti žurnalo „Birutė“ viršelis

1. Kodėl Mažosioje, o ne Didžiojoje Lietuvoje gyvenimo lygis buvo aukštesnis?
2. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių mažlietuviai „nesiveržė“ į aukštąjį mokslą.
3. Kodėl spaudos draudimo laikotarpiu išaugo Mažosios Lietuvos įtaka?
4. Dėl kokių priežasčių Mažosioje Lietuvoje nekilo mažlietuvių tautinis atgimimas?
5. *Kodėl Rytų Prūsijoje buvo galima spausdinti lietuviškus leidinius?
6. **Dėl kokių priežasčių vadinamoji neįveikiama sistema (5 schema) būtų negalėjusi veikti be Mažosios Lietuvos?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartėjimo kliūtys XIX a. antrojoje pusėje:

Tačiau skaitant „Aušros“ puslapius nejučiomis kyla mintis, jog didlietuviai Mąžąją Lietuvą suprato tik kaip palankią dirvą savoms idėjoms įgyvendinti. Nevertėtų kaltinti didlietuvių tautiniu egoizmu, bet reikia suvokti, kad formuojantis moderniai lietuvių tautai išplitęs tautinis ir kultūrinis sąjūdis Didžiojoje Lietuvoje sugebėjo atrasti Mažosios Lietuvos raštiją, bet ne patį mažlietuvį. Mažlietuviams baimę broliautis su didlietuviais kėlė ne tik jų katalikiškumas, bet ir Rusijos imperijos, kaip atsilikusio, jų akimis, krašto, grėsmė, kadangi susijungus su Didžiąja Lietuva buvo galima patekti į rusų jungą ir pavirsti rusais arba lenkais. Šis veiksnys darė nemažą įtaką formuojant mažlietuvių konservatyvią nuostatą apie Rusijos imperijoje gyvenusius lietuvius, nes bendradarbiavimas su didlietuviais buvo traktuojamas kaip broliavimasis su lenkais. Lenkų siekiai Vokietijos imperijoje, atsižvelgiant į visą augančio lenkiškojo nacionalizmo kontekstą, buvo suprantami kaip vokiškosios valstybės pamatų ardymas, todėl didlietuvių, persisėmusių lenkinimo idėjomis, įtaka mažlietuviams taip pat galėjo kelti realią grėsmę „savos“ valstybės stabilumui.

Pagal S. Pocytes str. „Mažosios ir Didžiosios Lietuvos integracijos XIX a. antrojoje pusėje klausimu – kultūrinis ir politinis aspektas“, *Raidžių draudimo metai*, Vilnius, 2004, p. 240–241.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia Mažosios ir Didžiosios Lietuvos gyventojų santykių problema yra aptariama?
- b) Kaip suprantate teiginį: „didlietuviai Mąžąją Lietuvą suprato tik kaip palankią dirvą savoms idėjoms įgyvendinti“?
- c) Paaškindite teiginį: „Formuojantis moderniai lietuvių tautai išplitęs tautinis ir kultūrinis sąjūdis Didžiojoje Lietuvoje sugebėjo atrasti Mažosios Lietuvos raštiją, bet ne patį mažlietuvį.“
- d) Dėl kokių priežasčių mažlietuviai vengė „broliautis su didlietuviais“?
- e) Kodėl mažlietuviai Didžiojoje Lietuvoje gyvenančius lietuvius siejo su lenkais?
- f) Padarykite išvadą apie mažlietuvių ir didlietuvių santykius aptariamuoju laikotarpiu.

2. Istorikė Silva Pocyte apie mažlietuvių inteligentų stoką ir mažlietuvių būriškumą:

Rytų Prūsija pagal ekonomiką, nors visoje Vokietijos imperijoje vyko sparti industrializacija, išliko agrikultūrinė, jos raida, kaip ir Vakarų Prūsijoje, 1882–1907 m. buvo beveik du kartus spartesnė už žemės ūkio plėtrą pramoninėse Vestfalijos ar Reino srityse. Tokia ūkio sankloda rodė ir miesto bei kaimo gyventojų santykį. 1890 m. duomenimis, trijų Mažosios Lietuvos miestų – Klaipėdos, Tilžės ir Įsrutiės – gyventojai sudarė 14,1 proc. visų krašto žmonių, o iš jų mažlietuviai – tik apie 2 proc.; vien tik šiauriniuose miestuose – Klaipėdoje, Šilutėje, Ragainėje, Tilžėje – mažlietuvių procentas buvo šiek tiek didesnis, tačiau neperšoko 5 proc. Beveik visiškai miestų vokiškumas suformavo vokiečio miestiečio apibrėžtį. Taip pat svarbu pažymėti, kad XIX a. dvarų ekonomijos buvo vokiečių rankose, o mažlietuviai reprezentavo smulkiųjų valstiečių, ūkių samdomųjų darbininkų sluoksnį. Todėl galima nubrėžti dar vieną vokiečių ir mažlietuvių socialinio ekonominio bendravimo liniją: vokiečiai – ponas, mažlietuviai – pavaldinys. Mažlietuviai save vadino būrais, lietuviškai kalbančiais kaimo žmonėmis, taip sustiprindami savo valstietišką įvaizdį.

Kadangi vadovaujamus postus ekonomikos ir politikos srityse užėmė vokiečiai, taip pat dėl ilgamečių valdžios draudimų apsigyventi miestuose mažlietuvių visuomenė išsiskyrė galutinai neišsivysčiusia socialine struktūra, „susi-formavo labai menki ir ekonomiškai silpni kaimo ir miesto santykiai“.

Pagal S. Pocytes kn. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*, Vilnius, 2002, p. 73–75.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokios įtakos gyventojų socialinei padėčiai turėjo Rytų Prūsijos plėtra?
- b) Kokia buvo mažlietuvių socialinė padėtis XIX amžiuje?
- c) Kodėl Mažōjoje Lietuvojē susiformavo socialinio ir ekonominio bendravimo linija „vokietis – ponas, mažlietuvis – pavaldinys“?
- d) Kodėl mažlietuviai buvo neatsiejami nuo valstiečio įvaizdžio?
- e) Paaiškinkite sąvoką „būras“.
- f) Koks rašytojas plačiai aprašė būrų gyvenimą?
- g) Kaip vadinamas šis kūrinys?
- h) Kuriam amžiuje kūrinys apie būrus buvo sukurtas?
- i) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių Mažōjoje Lietuvojē vadovaujamus postus ekonomikos ir politikos srityse užėmė vokiečiai.
- j) Kodėl mažlietuvių visuomenė pasižymėjo galutinai neišsivysčiusia socialine struktūra?

3. Mažlietuvių draugijos „Birutė“ veiklos vertinimas:

„Birutė“ buvo kultūrinio, švietėjiško, pasaulietinio pobūdžio draugija, nekėlus nei politinių, nei socialinių reikalavimų; tačiau nors ir išlaikiusi tradicinį santūrumą dėl politinės valdžios, nesulaukė visuotinio pamaldžių mažlietuvių pritarimo. Pagrindinė veikla aktyviausiu draugijos laikotarpiu (1885–1889 m.) – įvairiose Mažōsios Lietuvōs vietose rengti susirinkimai ir juose skaityti pranešimai istorine, mokslinė, visuomeninių aktualijų tematika. Tai leidžia spręsti apie mažlietuvių kultūros veikėjų, kurių dauguma buvo įgiję tik pradinį išsilavinimą, didžiausius siekius lietuviškame judėjime. 1895 m. „Birutės“ 10-mečio proga surengta lietuviška šventė, į kurią buvo įtrauktas ir pirmasis lietuviškas spektaklis, dainuotos dainos, simbolizavo konservatyviųjų idėjų monopolio, traktavusio teatrą, dainas ir šokius pagoniškumo ir nuodėmių platinimo šaltiniu, panaikinimą.

Iki Pirmojo pasaulinio karo „Birutės“ veiklai būdingą „banguotumą“ nulėmė: 1) mažlietuvių elito problema, kuri lėmė dažną pirmininkų kaitą, birutininkų tarpusavio nesutarimus; 2) stipri kunigų ir susirinkimininkų opozicija⁵; 3) ne visada palankus Rytų Prūsijos provincijos valdžios požiūris į draugiją. „Birutė“ yra išskirtinis bendros lietuviškos kultūros reiškiny. Nors draugija neįgyvendino įstatuose užsibrėžtų tikslų, suteikė impulsą kurti naujoms kultūrinėms draugijoms ir ieškoti geriausių būdų lietuviškumui išsaugoti. Tam tikras „Birutės“ reikšmės mistifikavimas lietuviškame judėjime ir siekis bet kokiomis priemonėmis išsaugoti jos gyvybingumą silpnino kitų lietuviškų draugijų veiklos potencialą ir kokybę.

Pagal S. Pocytes kn. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*, Vilnius, 2002, p. 264–265.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- a) Kuriam tikslui buvo įkurta „Birutės“ draugija?
- b) Kuriais metais buvo įsteigta „Birutės“ draugija?
- c) Kas įsteigė „Birutės“ draugiją?
- d) Nurodykite dvi kliūtis, su kuriomis susidūrė „Birutės“ draugija vykdydama savo veiklą.
- e) Kodėl mažlietuviams iškildavo elito problema?
- f) Padarykite išvadą apie „Birutės“ draugijos veiklą.
- g) Kuo pateikiama informacija vertinga šių laikų visuomenei?
- h) Pagalvokite, kodėl Mažōjoje Lietuvojē buvo populiarūs vietos gyventojų susirinkimai.

⁵ Opozicija – priešinimasis vyraujančioms politinėms ar kitoms pažiūroms.

39.

Lietuvių visuomenė, ūkis ir pramonė

- Dėl kokių priežasčių lietuvių moterų judėjimas prasidėjo tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje?
- Kodėl tik XIX a. antrojoje pusėje (ir ypač XX a. pradžioje) Lietuvės kaimai pradėti skirstyti į vienkiemius?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

KOOPERACIJA – TEISIŠKAI ĮFORMINTI SAVITARPIO PAGALBOS SUSIVIENIJIMAI, Į KURIUOS DĖL BENDRŲ EKONOMINĖS VEIKLOS TIKSLŲ YRA SUSIJUNGĘ DARBININKAI, SMULKIEJI GAMINTOJAI, TARNAUTAI.

KŪMETIS – SAMDOMASIS ŽEMĖS ŪKIO DARBININKAS.

STOLYPINO REFÒRMA – 1906 M. RŪSIJOS MINISTRO PIRMININKO P. STOLYPINO PRADĖTA VYKDYTI ŽEMĖS REFORMA, PER KURIĄ KAIMAI PRADĖTI SKIRSTYTI Į VIENKIEMIUS.

GYVENTOJŲ STATISTIKA.

1897 m. pirmojo visuotinio Rūsijos impėrijos gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje (be Klaipėdos krašto) gyveno maždaug 2,7 mln. gyventojų, jų daugumą sudarė valstiečiai (1). Daugiau kaip pusė gyventojų save laikė lietuviais (žemaičiais) (2). Gyventojų dalį, kurių gimtoji kalba buvo lietuvių (ir žemaičių), sudarė 93,3 proc. valstiečių,

3,9 proc. miestiečių, 2,5 proc. kilmingų bajorų. Taigi valstiečiai buvo lietuvių tautos pagrindas.

Didžiausias miestas buvo Vilnius, trečias pagal dydį Rūsijos impėrijos miestas po sostinės Peterburgo ir Maskvės. Vilniuje gyveno maždaug 25 tūkst. gyventojų, Kaunė – apie 7 tūkst. gyventojų, kitų miestų ar apskričių centruose – dar gerokai mažiau. Tautiniu požiūriu dauguma miestų gyventojų buvo

1. Lietuvės gyventojų (be Klaipėdos krašto) luomų sudėtis (1897 m. duomenys)

LUOMAS	PROC.
Valstiečiai	73,4
Miestiečiai	20
Kilmingi bajorai	5,2
Nekilmingi bajorai ir valdininkai	0,5
Pirkliai	0,2
Kiti	0,7

2. Lietuvės gyventojų (be Klaipėdos krašto) gimtosios kalbos vartojimas (1897 m. duomenys)

GIMTOJI KALBA	PROC.
Lietuvių (ir žemaičių)	58,3
Žydų	13,3
Lenkų	10,3
Viena iš rytų slavų kalbų	14,6
Vokiečių	1,9
Latvių	1,3
Ukrainiečių	1,2
Kita	0,3

3. Žemaičių plėšikų vadas Tadas Blinda „prašo“ dvarininkų savo turtu pasidalyti su vargšais (scena iš filmo „Tadas Blinda“, 1972 m., rež. B. Bratkauskas, T. Blindą vaidina V. Tomkus)

kitataučiai: lietuviai tesudarė 7,7 proc. gyventojų, žydai – 42,1 proc., kiti – 50,2 procento. Todėl miestuose (ir ne tik) XIX a. dažnai buvo vartojama ne lietuvių, bet slavų, daugiausia lenkų, kalbos. Išskyrus tai, kad miestuose daugėjo gyventojų (pvz., 1857 m. Vilniuje gyveno apie 58 tūkst. gyventojų), padėtis iš esmės nesikeitė visą carų valdžios laikotarpį.

MOTERŲ JUDĖJIMO PRADŽIA.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Lietuvoje, kaip ir Vakarų Europoje (pirmiausia Skandinavijoje), prasidėjo lietuvių moterų judėjimas. Moterys siekė išsikovoti tokias pat teises, kokias turi vyrai. Lietuvių tautinio atgimimo laikotarpiu moterims radosi vis daugiau galimybių (1). Iš pradžių jos veikė pavieniui. 1905 m. buvo įkurta pirmoji moterų organizacija Lietuvos moterų susivienijimas, moterų judėjimas tapo organizuotas. 1907 m. rugsėjo 23–24 d. Kaunė įvyko Lietuvos moterų suvažiavimas, kuriame buvo svarstomi dalyvėms svarbūs klausimai. Suvažiavime dalyvavo žymiausios to meto

Lietuvės moterys – Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Julija Žymantienė-Žemaitė, Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Felicija Povickaitė-Bortkevičienė ir kitos. Nors Lietuvos moterys pradėjo dalyvauti visuomeniniame šalies gyvenime, pirmiausia kultūrinių organizacijų veikloje, įgydavo išsilavinimą, lygias teises jos gavo tik 1920 m. pavasarį, kai lietuvių tauta demokratinuose rinkimuose rinko atstovus į Lietuvos Steigiamąjį Seimą.

ŠEIMOS SUDARYMAS.

Materialiai lygiavertės santuokos buvo įprastos XIX a. Lietuvos kaime. Nelygiavertei santuokai priešinosi visa valstiečių bendruomenė. Tėvai prašydavo dvasininkų, kad nesutuoktų jų atžalų. Valstiečių ar paprastų bajorų vaikų vedybas lemdavo ne vaikų pageidavimai ar sprendimai, bet tėvai (daugiausia būdavo tuokiamasi pablogėjus tėvų sveikatai). Tėvams svarbiausia buvo išsaugoti ir puoselėti ūkį, todėl patys ieškodavo naujo šeimininko ar šeimininkės. Santuoka buvo būdas spręsti ūkinius ir ekonominius

sunkumus, dažnai ji buvo sudaroma atsižvelgiant į materialinę padėtį. Jaunuolių pastangas vedybomis išsaugoti ar sustiprinti tėvų užgyventą turtą gerbė ne tik kaimo bendruomenė, bet ir Bažnyčia.

Panaikinus baudžiavą pasikeitė valstiečių statusas ir ekonominė padėtis, taigi ūkinis vedybų pagrindas tapo dar reikšmingesnis. Senasis vedybų modelis tapo dar svarbesnis. Prisiminkime Žemaitės kūrinius „Petras Kurmelis“, „Marti“. Žinoma, buvo vedybų ir iš meilės, tik kur kas mažiau.

Valstietiška lietuvių visuomenė vertino tik šeiminių gyvenimo būdą ir vedybinius santykius. Kaip ir anksčiau, šeimos galva buvo vyras (2). XIX–XX a. pradžioje netekėjusios moterys, nevedę vyrai, našliai ir nesantuokiniai vaikai (prisiminkime rašytojo Antano Vienuolio kūrinį „Paskenduolė“) buvo vertinami nepalankiai, nedalyvavo kaimo bendruomenės gyvenime.

ŪKIO POKYČIAI.

1861 m. panaikinus baudžiavą dvarininkams priklausantys baudžiauninkai tapo laisvi – gavo asmens laisvę, teisę įsigyti žemės ar naudotis ja, pasirinkti užsiėmimą ar verslą. 1861 m. caro administracijos išleistas nutarimas nebuvo skirtas valstybiniams valstiečiams, jie toliau turėjo atlikti prievoles. Tik pagal 1867 m. reformą valstybiniams valstiečiams leista išpirkti visą skirtinę žemę kiek lengvesnėmis sąlygomis negu buvusiems privačių dvarų valstiečiams. Kiek geresnė padėtis buvo Užnemunėje, kurioje jau XIX a. pradžioje buvo panaikinta baudžiava (per visą XIX a. Užnemunėje

4. 1914 m. Kauno gubernijos kaimų skirstymo į vienkiemius duomenys

APSKRITIS	IŠSKIRSTYTA KAIMŲ	SUDARYTA VIENKIEMIŲ
Kauno	23	467
Ukmergės	52	1 020
Zarasų	82	1 020
Pānevėžio	42	769
Šiaulių	57	1 008
Telšių	32	892
Rasėinių	64	733
Iš viso	352	5 909

išskirstyta 57,7 proc. visų kaimų). Likusioje Lietuvės dalyje vienkiemių gerokai pagausėjo (4) tik XIX a. antrojoje pusėje, šis procesas tęsėsi iki pat Pirmojo pasaulinio karo (3).

Įtakos turėjo tuo laikotarpiu vykusiai vadinamoji **Stolypino refôrma**, kuri buvo pradėta 1906 metais. 1911 m. Piotras Stolypinas buvo nužudytas. Atsirado stambiųjų ir vidutinių ūkininkų. Įvairiais duomenimis, XIX a. pabaigoje vidutiniai valstiečiai sudarė 54 proc. Vilniaus ir 44 proc. Suvalkų gubernijos valstiečių. Atsirado ir bežemių, nusi-gyvenusių valstiečių, kurie dvare dirbdavo samdiniais – **kūmečiais**, kiti laikinai įsidarbindavo turtingesnių ūkininkų ūkiuose. 1867–1900 m. duomenimis, Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijose bežemių valstiečių padaugėjo nuo 133 tūkstančių iki 436 tūkstančių.

XIX a. antrojoje pusėje žemės ūkis tapo vis pažangesnis. Dvarų ir turtingesnių Kauno bei Suvalkų gubernijų valstiečių ūkiuose žagres pakeitė plūgai. Šimtmečio pabaigoje šiuose ūkiuose laukai pradėti tręšti mineralinėmis trąšomis, Kauno ir Suvalkų gubernijų dvaruose vietoj trilaukės žemės ūkio sistemos galutinai įsivyravo daugialaukė sėjomaina, ji išplito ir vienkiemiuose. Stiprėjant valstiečių **kooperacijai**, 1914 m. duomenimis, Lietuvės teritorijoje, išskyrus Klaipėdos kraštą, veikė 157 smulkaus kredito kooperatyvai, apie 150 vartotojų kooperatyvų. Taip buvo lengviau atsilaikyti prieš stambiojo kapitalo atstovų bandymus įtraukti valstiečius. Kurtos valstiečių draugijos, ūkininkų būreliai.

PRAMONĖ.

Miestuose buvo kuriami fabrikai ir gamyklos, taigi reikėjo darbo jėgos. Pradėjo formotis kapitalistiniai santykiai: gamyklų ar fabrikų savininkai, vadinamoji buržuazija, už tam tikrą atlygį pradėjo naudotis samdomųjų darbininkų – proletarų – darbo jėga. Jais tapdavo nesugebantys su buržuazija konkuruoti amatininkai ar iš kaimo į miestus persikėlę gyventi valstiečiai (bežemiai ar nusigyvenę). Įtakos turėjo ir kaime panaikinus baudžiavą atsiradęs santykinis darbo jėgos perteklius. Neturintys iš ko gyventi valstiečiai keldavosi į miestus ieškoti darbo

5. Geležinkelio tunelio statyba prie Vilniaus 1861 m.

pramonės įmonėse, kai kurie jų išvykdavo iš Lietuvos (žr. „Laimės ieškoti svetur...“).

Pramonės augimas taip pat spartėjo Lietuvoje pradėjus tiesti geležinkelius. 1867–1914 m. buvo nutiesta 60 proc. dabartinių Lietuvos geležinkelių. Tiesiant per Lietuvą pirmąjį geležinkelį Sankt Peterburgas–Vėrsuva iškasti pirmieji Rusijos imperijoje geležinkelio tuneliai (5): Panerių (430 m) ir Kauno (1 820 m). Pirmasis traukinys maršrutu Daugpilis–Vilnius išvažiavo 1860 m. rugsėjo mėnesį. Kitais metais šiuo geležinkeliu eismas buvo pratęstas iki Kauno. 1871–1874 m. per Mažeikius, Radviliškį, Kaišiadorį, Naująją Vilnią nutiestas Liepojos–Romnų geležinkelis, 1873 m. – Mažeikių–Jelgavos ir Radviliškio–Panevėžio–Daugpilio, 1884 m. – Vilniaus–Lydos geležinkelis. XIX a. pabaigoje pradėtas tiesti siaurasis geležinkelis. Pirmasis tokio tipo geležinkelis Pastovys–Švenčionys–Švenčionėliai nutiestas 1895 metais. Šimtmečio pabaigoje ši linija buvo pratęsta per Ūteną ir Anykščius iki Panevėžio. Geležinkeliais daugiausia būdavo gabenamos pramonei reikalingos įvairios medžiagos iš Rusijos ar kitų valstybių (pvz., Vokietijos ar

Didžiosios Britanijos). Lietuvoje pagaminti pramonės gaminiai – drabužiai, išdirbta oda, avalynė, papirosai – buvo gabenami į kitas Rusijos imperijos gubernijas.

Vilnius buvo didžiausias Lietuvos pramonės centras, kuriame buvo plėtojama maisto, odos ir poligrafijos pramonė. Kaune buvo kelios metalo apdorojimo įmonės (jos buvo valdomos užsienio kapitalo). XIX a. pabaigoje pramonė pradėta plėtoti ir Šiauliuose bei Panevėžyje. 1912 m. duomenimis, Vilniaus (6), Kauno ir Suvalkų gubernijose buvo apie 470 pramonės įmonių. Didelėse įmonėse dirbo daugiau kaip 50 darbininkų (nors Kaune buvo įmonių, kuriose dirbo kur kas daugiau žmonių). Gamyklose pradėjo dirbti moterys ir paaugliai, kurie dar neseniai daugiausia dirbo žemės ūkyje (3). Darbininkai dirbdavo 10–12 valandų, geresnes sąlygas turėjo tik kvalifikuoti darbininkai.

Didžioji Lietuvos prekybos ir pramonės dalis buvo valdoma kitataučių, daugiausia – žydų. Pirmieji tokia padėtimi ėmė piktintis žymūs lietuvių tautinio atgimimo veikėjai. „Varpe“ ir kituose slaptuose lietuvių leidiniuose pasirodė straipsnių,

smerkiančių kitataučių įsigalėjimą Lietuvės pramonės įmonėse, tačiau buvo spausdinami ir tautines mažumas palankiai vertinantys straipsniai, kviečiantys iš šių asmenų mokytis vienybės ir sutarimo, verslo įgūdžių, o ne jais skųstis, kaltinti, pulti.

Nors Lietuvą pasiekė kai kurių pramonės laimėjimų, ji neprilygo stambioms Rusijos pramonės rajonams. Lietuvą išliko žemės ūkio kraštas, jos pramonės rodikliai buvo beveik tris kartus mažesni negu visos Rusijos imperijos.

6. Fabrikėlis Vėlniaus apylinkėse (XIX a. vidurys)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Dėl kokių priežasčių XIX a. dauguma lietuvių gyveno kaime?
2. Kodėl materialiai lygiavertės santuokos buvo įprastos XIX a. Lietuvės kaimo bendruomenėje?
3. Kuo skyrėsi vyro ir žmonos padėtis lietuvių šeimoje XIX amžiuje?
4. Nurodykite pagrindinius XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvės žemės ūkio ir pramonės pokyčius.
5. *Kodėl XIX a. pabaigoje Lietuvės miestuose labai padaugėjo gyventojų?
6. **Dėl kokių priežasčių dauguma žydų gyveno Lietuvės miestuose ar miesteliuose?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Moterų padėties pokyčiai spaudos draudimo laikotarpiu:

Poreikis priešintis spaudos draudimui ir kitoms politinės bei kultūrinės represijos formoms paspartino daugelio kultūros sričių, įskaitant politinę mintį, raidą. Žinoma, tiesa, kad, pradėjus eiti nelegaliems laikraščiams, trūko lietuviškai rašančių autorių, o besimezgančiai lietuviškai veiklai – darbininkų. Tada prozą lietuviškai pradėjo rašyti iš nuskurdusių dvarininkų kilusios moterys. Rašyti joms ir reikė – padėti tėvynei duoną pelnantis ne rašto darbais – ūkininkaujant, mokytojaujant, siuvinėjant, darant dirbtines gėles... Nėra abejonės, kad ir XIX a. pabaigoje debiutavusioms rašytojoms kūryba teikė ir saviraiškos, ir pripažinimo visuomenėje džiaugsmą (pvz., rašydama Žemaitė susipažino su inteligentais; tai paskatino ją palikti Ušnėnus ir persikelti į kultūringesnę dvarų aplinką, vėliau ir į Vėlnių). Apie šiuolaikine prasme rašytojo profesijos „prestižą“, garantuojantį tam tikrą socialinį statusą ir materialinį atlygį, XIX–XX a. sandūroje kalbėti dar negalime: draudžiamosios lietuviškos spaudos darbininkės galėjo užsidirbti nebent tremtį. „Lenkmetis“¹ davė panelėms veiklos (maitinti sukilėlius, skalbti, siūti) ir naujų pažinčių bei emocijų. Lygiai taip prisidėjimas prie lietuviškos veiklos moterims buvo kelias išsimušti į platesnį pasaulį, tegu jį ir sudarė kuklus lietuvių inteligentų būrelis, visuomenei priimtina forma peržengti moters kaip „namų angelo“ stereotipą. XIX a. pabaiga – ypatingas metas, kai tautinis sąjūdis nesunkiai priėmė kiekvieną galintį dirbti, o besiformuojančiai, dar neišrankiai prozai pakako raštingumo ir gerų norų. Paradoksalu, bet lietuvių kultūrai nepalankus laikas pasirodė palankus moterims rašytojoms.

Pagal S. Daugirdaitės str. „Moterų aukos prasmė XIX–XX a. sąvartoje“, *Raidžių draudimo metai*, Vilnius, 2004, p. 225–227.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių spaudos draudimo laikotarpiu pakito lietuvių moterų statusas.
- b) Kodėl prozą lietuviškai pradėjo rašyti ne valstietės, bet iš nuskurdusių dvarininkų kilusios moterys?
- c) Kaip pasikeitė moterų rašytojų gyvenimas?

¹ 1863–1864 m. sukilimas.

- d) Paaškindite teiginį: „Draudžiamosios lietuviškos spaudos darbininkės galėjo užsidirbti nebent tremtį.“
- e) Kodėl spaudos draudimo metais moterys stengėsi „peržengti moters kaip „namų angelo“ stereotipą“?
- f) Padarykite išvadą apie moterų padėtį Lietuvoje iki spaudos draudimo ir jo metais.

2. Juozo Audėno, gimusio 1898 m., vaikystės atsiminimai apie šeimą:

Iš vienuolikos vaikų užaugome tik trys. Tatai greičiausia irgi paveikė tos pačios tuometinės socialinės sąlygos. Šeimoje buvo visiškai patriarchatas. Tėvas buvo visų namų galva, visų reikalų sprendėjas (ne be to, kad visuomet darytų sprendimus nepasitaręs). Santykiai su svetimais ir vyresniais žmonėmis buvo visai aiškiai pagal įsigalėjusius papročius nustatyti. Kiekvieną vyresnį vyrą, jei tik jis vedęs, reikėjo vadinti dėde, o moteris – dėdina ar tetule. Nevedusiuosius – tik vardais, visai nekreipiant dėmesio į jų amžių. Reikėjo nelįsti vyresniesiems į akis, nesimaišyti į jų kalbas ir, be to, pasisveikinant ar atsisveikinant, ranką pabučiuoti. Bet jei kuomet koks poniškesnis, anuo metu sakomu terminu, žmogus pasirodydavo (kas tuomet retai pasitaikydavo), reikėdavo ponu ar ponaičiu pavadinti. Ponais, kartais ir pavardę pridedant, būdavo vadinami ne tik dvaro ponai, bet ir daktarai, vaistininkai, urėdai, mokytojai, matininkai.

Pagal J. Audėno kn. *Paskutinis posėdis. Atsiminimai*, antras [fotografuotinis] leidimas, Vilnius, 1990, p. 16–17.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl aptariamoje šeimoje iš 11 vaikų užaugo tik 3?
- b) Dėl kokių priežasčių šeimoje buvo visiškai patriarchatas?
- c) Kodėl to meto lietuvių šeimoje laikytasi tokių konservatyvių pažiūrų?
- d) Dėl kokių priežasčių ponais būdavo laikomi ne tik dvaro ponai, bet ir gydytojai, vaistininkai, urėdai, mokytojai, matininkai?
- e) Kodėl nevedusieji buvo vadinami tik vardais visai nekreipiant dėmesio į jų amžių?
- f) Ką manote apie to meto lietuvių šeimą?

3. Iš žinomo socialdemokratų veikėjo Kipro Bielinio atsiminimų apie jo piemenavimą vaikystėje:

Pagaliau lauktoji diena atėjo. Slepami lūkesčiai virto tikriausia realybe. Motina maloniu ir neįsakmiu, bet įtikinamu balsu, lyg laukdama iš manęs pasipriešinimo, paaškindo, kad aš piemenaudamas neturėsiu sunkumų, nes galėsiu miegoti kiek tik norėsiu, iki paryčių. Tik nuo pusryčių iki pietų, o kiek vėliau, po pietų iki pavakarių, man reikėsią kiaules po laukus pavarinėti ir jas pasaugoti. Po tokio paaškinimo čia pat ir peiliuką gavau. Dėl šio daiktelio visi sunkumai vieni niekai buvo. Ši brangenybė (peiliukas) buvo su auselėmis: jį buvo galima su virve pasirišti, kad, ko gero, nepasimestų.

Vėliau, kai pradėjau piemenauti, mano padėtis visoje namų visuomenėje iš pagrindų pasikeitė. Aš jau nebuvo dykaduonis, bet reikalingas darbininkas. Galvijų pienuo jau neturėjo teisės nosies riesti, nes aš jau buvau beveik jam lygus. Visos šios aplinkybės daug reiškė, todėl su pasitenkinimu stojau į darbą. Nesunku suprasti piemenavimą. Devynerių ar dešimties metų vaikui tekdavo be saulės keltis, laimėti sunkiausią kovą su galingu priešu – miegu ir, jo dar visiškai nenugalėjus, miegūstam ir dar išglebusiam į darbą stoti. Darbe piemenukas išbūdavo iki vakaro, apytikriai 16 valandų. Nereikėjo stebėtis, kad po ilgų darbo valandų kaitrioje saulėje ar iki kaulų lietaus permerktam mažajam darbininkui, grįžusiam vakare į pastogę, jau nebebūdavo jėgų išlaukti vakarienės.

Pagal K. Bielinio kūrinių „Dienojant“, *Spaudos draudimo laikų atsiminimai*, Vilnius, 1992, p. 35, 39–40.

*Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia svarbiausia pateikiamo šaltinio mintis?
- b) Nurodykite piemenavimo privalumus ir trūkumus.
- c) Kodėl vos paūgėję vaikai eidavo piemenauti?
- d) Paaškindite teiginį: „Aš jau nebuvo dykaduonis, bet reikalingas darbininkas.“
- e) Ką manote apie to meto vaikų vaikystę? Atsakymą pagrįskite.

40. Laimės ieškoti svetur...

- Kodėl tūkstančiai Lietuvos gyventojų XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje išvyko į kitas valstybes?
- Dėl kokios priežasties daugumai išvykstančių lietuvių JAV buvo svajonių šalis?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

IMIGRANTAS – SVETIMŠALIS, APSIGYVENĘS ILGESNIAM ARBA VISAM LAIKUI KURIOJE NORS KITOJE VALSTYBĖJE.

MIGRACIJA – GYVENTOJŲ KĖLIMASIS ARBA PERKĖLIMAS GYVENTI Į KITĄ VALSTYBĘ.

REEMIGRACIJA – GRĮŽIMAS Į TĖVYNĘ IŠ EMIGRACIJOS.

EMIGRACIJOS IŠ LIETUVŲS PRIEŽASTYS.

Gyventojų skaičiui didelę įtaką turėjo Lietuvos gyventojų **migracija**, kuri vyko nuo XIX a. antrosios pusės iki Pirmojo pasaulinio karo. Pagal

1. Laive slovakai, vengrai, lietuviai, lenkai, žydai – daugelis jų pirmą kartą taip toli nuo gimtinės

2. Emigracijos iš Lietuvos etapai

ETAPAS	LAIKOTARPIS
I	1868–1898 m.
II	1898–1914 m.

mastą ji buvo viena didžiausių Europoje (1). Nurodomos kelios svarbiausios emigracijos iš Lietuvos priežastys. Pirmiausia – sunkios gyvenimo sąlygos Lietuvoje 1867–1868 metais. Nederliaus metais neturtingiems gyventojams stigo maisto, taigi ieškoti geresnio gyvenimo jie vyko svetur. Pirmiaisiais metais iš Lietuvos išvyko ne mažiau kaip 1 000 gyventojų, pusė iš jų buvo valstiečiai. Pamažu emigracijos mastas tik didėjo. Dar viena iš emigracijos priežasčių – maži ūkiai negalėjo išmaitinti gausių šeimų (1). Įtakos turėjo ir namų ūkio paveldėjimo paprotys, pagal kurį ūkį paveldėdavo tik vyriausias sūnus. Kitiems paveldėtojas išmokėdavo jų dalį, iš kurios paprastai prasigyventi buvo neįmanoma. Taigi jaunesnieji palikdavo vyriausiajam namų ūkį ir dėl geresnės ateities dažnai pasirink-

3. Scena iš spektaklio „Amerika pirtyje“ (rež. B. Dauguvietis, 1924 m.)

davo kelionę svetur. Tiesa, emigrantai planuodavo po kelerių metų sugrįžti į tėvynę – **reemigruoti** (2). Emigruoti skatindavo ir didesni atlygiai už darbą kaimyninėse Europos valstybėse (pvz., Rytų Prūsijoje). Norintis emigruoti Lietuvos gyventojas galėjo tiesiog slapta pereiti sieną ir jis iš karto atsidurdavo Rytų Prūsijoje. Buvo populiarī sezoninė migracija – išvykimas į kitą valstybę trumpam laikui, sezonui. Emigraciją skatino ir menka Lietuvos pramonės plėtra. Tik 1861 m., kai buvo panaikinta baudžiava, Lietuvoje ėmė plėtoti gamybą, statyti gamyklas, fabrikus. Tuo metu kai kurie Rusijos imperijos miestai (pvz., Rygā, Odesa, Peterburgas) jau buvo gerai žinomi kaip pramonės centrai. Juose trūko darbo jėgos, todėl Lietuvos gyventojai ryždavosi laimės ieškoti ten. Atvykėlių padėtį lengvino ir tai, kad jie mokėjo ar bent suprato rusų kalbą. Emigruoti privertė ir politinės priežastys, pirmiausia 1863–1864 m. dramatiški įvykiai ir sukilimo numalšinimas. Sukilimo dalyviai, bijodami galimų represijų ar susidorojimo, mieliau pasirinkdavo gyvenimą svetur. Be to, jauni vyrai emigravo ir norėdami išvengti tarnybos caro Rusijos kariuomenėje.

EMIGRACIJOS ETAPAI, KRYPTYS, STATISTIKA.

Skiriami du emigracijos iš Lietuvos iki Pirmojo pasaulinio karo etapai (2). Nors pirmuoju etapu emigracija augo, ji netapo masinė. Apie 90 proc. emigrantų sudarė žemės ūkio darbininkai ir bežemiai valstiečiai, taigi galima sakyti, kad vyko valstiečių emigracija. Beje, tuo metu valstiečiai sudarė apie 90 proc. Lietuvos gyventojų. Emigruodavo ir kaimo amatininkai, darbininkai. Iš pradžių dauguma vykdavo į JAV, kuri daugumai Lietuvos gyventojų dėl gerokai didesnių galimybių, atlygio ar darbo pasiūlos buvo svajonių šalis. Šiuos lietuvių tautos lūkesčius bene geriausiai įprasmino 1899 m. Palangojė parodytas pirmasis viešas lietuvių spektaklis Antano Vilkutaičio-Keturakio komedija „Amerika pirtyje“ (3). Dėl prasidėjusios JAV krizės 1893–1898 m. Lietuvos gyventojų emigracija sumažėjo.

Antruoju etapu vyko masinė emigracija, per kurią valstiečių taip pat išvyko daugiausia. Dauguma vyko į JAV, gerokai mažiau – į kitas valstybes. Oficialiais duomenimis, 1899–1914 m. iš Lietuvos į JAV emigravo 252 594 gyventojai (kiekvienais metais – vidutiniškai 16 839 emigrantai). JAV statistika rodo, kad

4. Emigracija iš Lietuvės į JAV (1899–1914 m.)

METAI	IŠ VISO	VYRAI	MOTERYS	VYRAI (PROC.)
1899	6 858	5 291	1 567	77,15
1900	10 311	7 683	2 628	74,52
1901	8 815	6 499	2 316	73,73
1902	11 629	8 576	3 053	73,75
1903	14 432	10 721	3 711	74,29
1904	12 780	8 834	3 926	69,3
1905	18 604	13 842	4 762	74,35
1906	14 257	9 429	4 828	66,14
1907	25 884	18 716	7 168	72,31
1908	13 720	8 522	5 198	62,12
1909	15 254	10 284	4 970	67,42
1910	22 714	15 360	7 354	67,63
1911	17 027	10 473	6 554	61,51
1912	14 078	8 098	5 980	57,53
1913	24 647	16 069	8 578	65,2
1914	21 584	12 282	9 302	59,91
Iš viso	252 946	170 699	81 895	67,58

lietuvių buvo 80,7 proc., 13,4 proc. – žydų, 6 proc. – kitų tautybių žmonių (4). Šiuo laikotarpiu daug Lietuvės gyventojų kėlėsi ir į carinės Rusijos miestus (5). Emigracijos iš Lietuvės iki Pirmojo pasaulinio karo duomenys: a) apie 55 tūkst. lietuvių emigravo į JAV iki 1897–1898 m.; b) apie 215 tūkst. asmenų buvo gimę Lietuvoje, bet 1897 m. pradžioje, visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, gyveno už jos ribų Rusijos imperijoje; c) apie 40 tūkst. Lietuvės miestiečių, daugiausia žydų, emigravo XIX a. pabaigoje; d) 252 594 asmenys 1899–1914 m. emigravo iš Lietuvės į JAV; e) apie 74 tūkst. asmenų nuo 1897 m. iki Pirmojo pasaulinio karo išvyko į Rusijos imperijos miestus. Bendrai XIX a. pabai-

5. Lietuvės gyventojų daugėjimas Rusijos imperijos miestuose XX a. pradžioje

LAIKOTARPIS	RYGÀ	LIEPOJA	PETERBURGAS	MASKVÀ	ODESA	IŠ VISO
1897 m.	6 510	4 006	3 856	439	396	15 207
PIRMOJO PASAULINIO KARO IŠVAKARĖSE	35 156	apie 15 000	apie 30 000	apie 2 000	apie 7 000	apie 89 000
SKIRTUMAS	28 646	apie 11 000	apie 26 000	apie 1 500	apie 6 500	apie 74 000

6. Į darbą įtraukti ir vaikai

goje – XX a. pradžioje iš Lietuvės emigravo apie 635 tūkst. gyventojų, arba apie 25 proc. visų tuometės Lietuvės gyventojų. 1870–1915 m. iš Europos emigravo 27 mln. žmonių, arba 6,7 proc. visų jos gyventojų. Pagal emigrantų skaičių Lietuvą lenkė tik Aėrija.

ĮSIKŪRIMO SĄLYGOS SVETUR.

Emigrantai nepatogumų patirdavo jau kelionės pradžioje. Pati migracija buvo slapta, reikėjo nelegaliai pereiti sieną, vėliau laukė ilga kelionė. Atvykėliams į kitą valstybę – **imigrántams** – buvo sunku įsikurti, ypač atvykėliams į išsvajotąją Ameriką. Paprastai jų niekas nelaukė, didelė kliūtis buvo tai, kad jie nemokėjo anglų kalbos, neturėjo jokios specialybės. Taigi atvykėliai dirbo sunkiausius fizinius darbus (anglių šachtose ar sunkiosios pramonės rajonuose) (6, 7). Slėgė sunkios gyvenimo sąlygos, būsto problema. Kai kuriems atvykėliams pavykdavo prasigyventi, tačiau dauguma gyveno patirdami nepriteklių.

EMIGRACIJOS PADARINIAI.

Emigracija turėjo tiek neigiamų, tiek teigiamų padarinių. Be abejo, emigravo darbingiausi, fiziškai stiprūs Lietuvės gyventojai, pirmiausia – vyrai.

7. Trys lietuviai angliakasiai Pensilvanijoje

Emigracija tiesiogiai turėjo įtakos bendram Lietuvos gyventojų skaičiui. Daug žmonių emigravo, taigi gyventojų šiek tiek daugėjo tik dėl didelio gimstamumo. Tokia padėtis buvo naudinga caro Rusijai, kuri vykdė rusinimo politiką. Dėl Rusijos administracijos vykdomos kolonizacijos daugėjo rusų tautybės atvykėlių vadinamajame Šiaurės vakarų krašte. Gyvenantys svetur emigrantai sparčiai nutautėjo. Visų pirma tai sakytina apie emigrantų šeimose gimusius vaikus – jie greitai pasidavė svetimos kultūros įtakai. Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai suvokė sunkius emigracijos padarinius, visų pirma – nutautėjimą, ir ragino emigrantus kuo greičiau grįžti į tėvynę (3) ar bent paremti ją pinigais.

Buvo ir teigiamų emigracijos padarinių. JAV kurtos lietuvių kolonijos, kurios pamažu tapo lietuviybės centrais. Juose veikė vietos lietuvių mokyklos, draugijos, buvo kuriamos bažnyčios, leidžiama spauda. Tai padėjo emigrantams išlaikyti tautinius papročius, kalbą, tradicijas. Emigrantai dažniausiai pinigais stengėsi paremti tėvynėje likusius giminai-

čius. Dauguma emigrantų užsidirbdavo pinigų ir sugrįždavo į tėvynę. Čia jie įsigydavo ūkių ir tapdavo ūkininkais. Išeivija įvairioms lietuvių organizacijoms suteikdavo finansinę paramą. Pavyzdžiui, 1911 m. JAV lankėsi rašytojas, visuomenės veikėjas, kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas ir kunigas Konstantinas Olšauskas. Jų kelionės tikslas – surinkti aukų „Saulės“ rūmų statybai Kaune. 1913 m. aukas JAV rinko lietuvių tautinio atgimimo veikėjai Jonas Basanavičius ir Martynas Yčas (8). Planuota iš surinktų aukų Vilniuje pastatyti Lietuvių tautos namus (4). Per abi keliones gana gausiai aukojo dar visai neseniai į JAV pasitraukę lietuviai. Išeiviai, negalėdami parvykti, bent aukomis stengėsi pagelbėti tėvų žemei. Pirmojo pasaulinio karo metais JAV lietuviai pirmieji iškėlė Lietuvės nepriklausomybės idėją, pinigais šelpė atkurtą Lietuvės valstybę. Tai tiesiogiai turėjo įtakos šalies gerovei.

8. Lietuvių mokslo draugijos delegatai Martynas Yčas ir Jonas Basanavičius 1913 m. Čikagoje

1. Išvardykite tris svarbiausias Lietuvės gyventojų emigracijos priežastis aptariamuoju laikotarpiu. Kodėl jas laikote svarbiausiomis?
2. Kodėl iš Lietuvės daugiausia emigravo valstiečiai?
3. Kas yra sezoninė emigracija?
4. Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių lietuviai daugiausia emigravo į JAV.
5. *Pasakykite po du svarbiausius teigiamus ir neigiamus emigracijos padarinius lietuvių tautai. Kodėl juos laikote svarbiausiais?
6. **Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių palyginti daug lietuvių emigravo į Rusijos imperijos miestus.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš 1902 m. kovo 5 d. Kauno gubernatoriaus A. Ragovičiaus ataskaitos carui Nikolajui II:

Iš viso gubernijoje valstiečių sklypų yra 127 644, iš jų 20 dešimtinių ir didesnių yra 32 156 sklypai; galima sakyti, jog tiek yra daugiau ar mažiau žeme aprūpintų ūkių, 29 710 vidutinių sklypų, nuo 10 iki 20 dešimtinių dydžio, 36 877 sklypai nuo 3 iki 10 dešimtinių dydžio ir 28 901 mažesnis kaip 3 dešimtinių. Be to, gubernijoje yra iki 200 000 visiškai bežemių abiejų lyčių valstiečių, t. y. beveik 20 proc. visų valstiečių. Jeigu prie jų pridėsime mažžemius, kurie gausėjant šeimai nesugeba pramisti iš savo mažųjų trijų dešimtinių, ir [laisvas] geriausias darbo rankas iš vidutinių ūkių, tai [bus] aišku, kad nemažai valstiečių yra priversti imtis pašalinių darbų. Natūralu, kad iš gubernijos kasmet išeina uždariauti gana daug valstiečių, kurie neranda darbo vietoje arba manančių gauti daugiau kitose gubernijose, tai rodo skaičiai. 1899 metais iš savo gyvenamos vietos pagal pasus išvyko 43 274 valstiečiai, t. y. 10 proc. daugiau negu 1898 metais, o 1900 metais pasus turėjo jau 45 387, 15 proc. daugiau negu 1898 metais. Tie skaičiai akivaizdžiai rodo, kad visoms laisvoms darbo rankoms nėra galimybės rasti užsiėmimo savo namuose. Centrinė gubernijų gyventojai tokiu atveju vyksta į Sibirą, o kauniečių lietuvių kasmet apie 45 000 ieško darbo kitose gubernijose ir iki 1 700 – užatlantės šalyse. Daugelis taip pat trumpam išvyksta į Prūsiją dirbti lauko darbų. Sveikesni ir energingesni važiuoja į Ameriką, susiradę šimtą rublių keliui ir naudodamiesi sienos artumu bei gausių kompanijų agentų paslaugomis.

Pagal kn. *Lietuvos istorijos chrestomatija (1861–1990.03.11.)*, sud. A. Gaigalaitė, J. Skirius, Kaunas, 1993, p. 49, 54.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia buvo Kauno gubernijos valstiečių padėtis XX a. pradžioje?
- b) Kodėl dauguma valstiečių Kauno gubernijoje buvo mažžemiai?
- c) Dėl kokių priežasčių to meto Lietuvoje valstiečiai negalėjo surasti darbo?
- d) Tai viešas ar privatus šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
- e) Kodėl dauguma valstiečių darbo ieškoti vykdavo į kitas Rusijos imperijos gubernijas?
- f) Dėl kokių priežasčių gerokai mažiau valstiečių vykdavo už Atlanto?

2. Keletas reemigracijos skaičių:

Nors ir buvo sunkumų, reemigracija vyko. Iš viso, JAV oficialiais duomenimis, iki 1915 m. į Lietuvą grįžo 34 712 emigrantų. Dalis jų susitapė pinigų, reikalingų jų ūkiui, kiti grįžo šeimų kviečiami. Didelis 1914 m. reemigrantų skaičius paaiškinamas tuo, kad 1913 m. Romanovų dinastijos 300 m. jubiliejaus proga Rusijos imperijoje buvo paskelbta amnestija. Ji buvo skirta visiems Rusijos išeiviams, neatlikusiems karo tarnybos. Pabėgę nuo tarnybos (bet ne iš tarnybos) vyrai galėjo grįžti iki 1914 m. vasario 21 d., ir jie nebuvo baudžiami, tik turėjo atitarnauti, jei dar nebuvo sulaukę 34 metų amžiaus.

Pagal A. Eidinto kn. *Lietuvių kolumbai*, Vilnius, 1993, p. 34.

Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių nemažai iš Lietuvės pasitraukusių gyventojų grįždavo atgal.

3. Parvykusio iš JAV Juozo Tumo-Vaižganto nuomonė apie šią valstybę (1912 m.):

Juo labiau lietuviai plaukia į tą tariamąją laisvės ir laimės šalį, juo daugiau ryšių darosi¹ tarp Lietuvos ir Amerikos, juo ji man tolimesnė ir svetimesnė, gal dėl to, kad tiek jaunuomenės suvargusios mūsų Tėvynės išsivažiuoja, o gal ir dėl savo dvasios. Aš nesu matęs nė vieno iš Amerikos sugrįžusio lietuvio, kuris, užsidirbęs bent kiek skatikų, būtų ir dvasios prisidirbęs. Ir vis dėlto iš visų Lietuvos kraštų eina vienodos žinios: lietuviai yra apipenėti², apie nieką daugiau nesvajoja, kaip tik apie Ameriką.

Pagal J. Tumo kn. *Ten gera, kur mūsų nėra, arba neapleiskime tėvynės!*, Kaunas, 1912, p. 10, 13–14, 17.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kodėl Amerika įvardijama kaip „tariamoji laisvės ir laimės šalis“?
- Paaškindite teiginį: „Aš nesu matęs nė vieno iš Amerikos sugrįžusio lietuvio, kuris, užsidirbęs bent kiek skatikų, būtų ir dvasios prisidirbęs.“
- Kodėl lietuviai svajojo tik apie Ameriką?

4. Iš Martyno Yčo atsiminimų apie jo ir Jono Basanavičiaus 1913 m. kelionę į JAV:

Kai prie mūsų priplaukė laivas, nusileido keletas jūrininkų ir daugybė trečiosios klasės keleivių, kurių kai kurie dėvėjo savo darbo šiaudines skrybėles, kokias galima matyti tiktai Lietuvoje. Jie apspito keleivių lagaminus, įvairias prekes ir paštą ir ėmė ant pečių vilkti. Nešiojo kokią pusvalandį. Žmonės nešė kuo sunkiausius maišus ir dėžes. Prakaitas kaip žirniai riedėjo jų veidais. Patys jūrininkai pasirenka kur lengvesnį darbą ir tai dar dviese neša. Lietuvių kalbos nebuvo girdėti, nes apskritai žmonės, darbu užimti, tarp savęs visai nesikalba. Jei mūsiškiai, į Ameriką keliaudami, pirmutinį darbo egzaminą laiko, tai toks egzaminas per sunkus. Paskutinis maišas nuneštas. Žmonės sustoję kalbasi. Priėjau dar arčiau, klausausi.

– Tai kad sušilau, Jonai! – pasakė kažkoks vyrukas, šiaudinę skrybėlę nusiėmęs ir prakaitą nuo kaktos šluostydamas.

– Gal jau ir pragare nebus sunkiau, kaip čia, – pridėjo kitas.

– Na, sveiki gyvi, vyručiai! Iš kur keliaujate? – pašnekinau juos, arčiau priėjęs.

– Iš Lietuvos, – pažvelgę į mane, abudu drauge atsakė.

– Lietuvą plati, ir aš dabar juk negaliu žinoti, iš kokios vietos.

– Iš Suvalkų gubernijos, Alytaūs parapijos.

– Kur važiuojate?

– Į Čikagą, pas pusbrolių.

Dailūs vyrai, kaip ąžuolai: jurgiai, jonai ir mykolai bėga iš Lietuvos, neša savo sveikatą, savo raumenis Amerikos milijonieriams. Apsupo jie mus iš visų pusių, kai ėmėme vieno kito klausinėti, iš kur, kodėl į Ameriką keliauja. Tiek daug iš įvairių Lietuvos kampelių suėję, kad nė į didžiausią jomarką³ Lietuvoje tiek nesuvažiuoja.

Pagal M. Yčo kn. *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*, Vilnius, 1990, p. 105–108.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- Kodėl aprašomi lietuviai taip sunkiai dirbo?
- Paaškindite teiginį: „Gal jau ir pragare nebus sunkiau, kaip čia.“
- Kokiu tikslu į JAV vyko M. Yčas su J. Basanavičiumi, o kokiu – laive sutikti lietuviai?
- Kodėl tokie „dailūs vyrai kaip ąžuolai“ nenorėjo pasilikti Lietuvoje?
- Dėl kokios priežasties tiek daug lietuvių buvo susibūrę į vieną vietą?
- Koks autoriaus požiūris į aprašomus įvykius?
- Ar aprašomi įvykiai atitinka tikrovę? Atsakymą pagrįskite.

¹ Atsiranda.

² Pasisotinę.

³ Jomarkas (ntk.) – turgus, mugė.

41.

Lietuvių kasdienio gyvenimo bruožai

- Koks buvo XIX a. lietuvių kasdienis gyvenimas?
- Koks buvo XIX a. lietuvių moterų tautinis kostiumas?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

GĀTVINIS KÁIMAS – KAIMAS, KURIO VISOS SODYBOS IŠSIDĖSČIUSIOS TAM TIKRA TVARKA.

VÍENKIEMIS (VÍENKIEMĖNIS KÁIMAS) – ATSKIRA SODYBA, IŠ ATSKIRŲ SODYBŲ SUDARYTAS KAIMAS.

BŪSTAS.

Dauguma Lietuvės kaimo žmonių gyveno sodybose. Tai buvo pagrindinė šeimos gyvenimo vieta.

Gātvinio káimo ar **víenkiemio (vienkieminio káimo)** sodybą (1, 2) sudarė gyvenamasis pastatas ir keletas ūkinių pastatų: tvartas, svirnas, kluonas, jauja, daržinė, pirtis, rūsys, malkinė. Kai kurie valstiečiai vertėsi ir koku nors amatu, taigi jų sodybose buvo gamybinių pastatų: kalvė, malūnas, karšykla, milo vėlykla, aliejaus spaudykla, rūkykla. Iki XX a.

sodybų pastatai dažniausiai buvo mediniai. Čerpėmis dengti stogai ar koklinės krosnys buvo didelė retenybė. Tik XIX a. pabaigoje vis labiau ėmė plisti mūro statyba.

Miestuose, pirmiausia Vilniuje, padėtis ėmė keistis XIX a. pabaigoje. Miesto centre ir šalia geležinkelio stoties buvo pastatyta nemažai 3–6 aukštų mūrinių namų (3), dalis jų buvo gyvenamieji. Nors pamažu mūrinių namų atsirado ir kituose miestuose, dauguma miestiečių gyveno vienaukščiuose, re-

1. Gatvinio kaimo sodybos planas (A – pirkia, B – svirnas, C – tvartas, D – kluonas, E – pirtis)

2. Vienkiemio sodybos planas (A – troba, B – svirnas, C – tvartas, D – kluonas, E – vištinė)

3. Vılniaus rotušės aikštė (dail. J. Peška, 1797 m.)

čiau – dviaukščiuose mediniuose namuose (1). Gyventojų butis pagerėjo atsiradus elektrai (1899 m. – Kaunė, 1903 m. – Vılniuje, vėliau ir kituose miestuose). Tiesa, elektra buvo naudojama tik miesto centrui apšviesti.

VALGIAI.

Lietuvà nuo seno buvo žemės ūkio kraštas, taigi dauguma gyventojų buvo valstiečiai. Caro valdžios okupacijos laikotarpiu pagrindiniai valgiai buvo ruošiami iš žemės ūkio produktų. Svarbiausias jų – grūdai. Iš rugių kepdavo paprastą ar plikytą juodą duoną. Baudžiavos laikais valstiečiai kasdien valgė bėralinę duoną¹. Per šventes buvo kepama geresnė duona iš grynų rugių, o kartais ir iš kvietinių miltų. Gana dažnai šeimininkės kepdavo rupiai maltų kvietinių miltų pyragus. Iš miežių grūdų – kruopas, iš avižų virė avižinį kisielių. Rytų Aukštaitijoje ir Dzūkijoje valgiai buvo dažnai ruošiami iš grikių.

Bulvės į Lietuvą buvo atvežtos XVII a. pabaigoje, visoje Lietuvoje jos paplito XIX amžiuje. Virtas

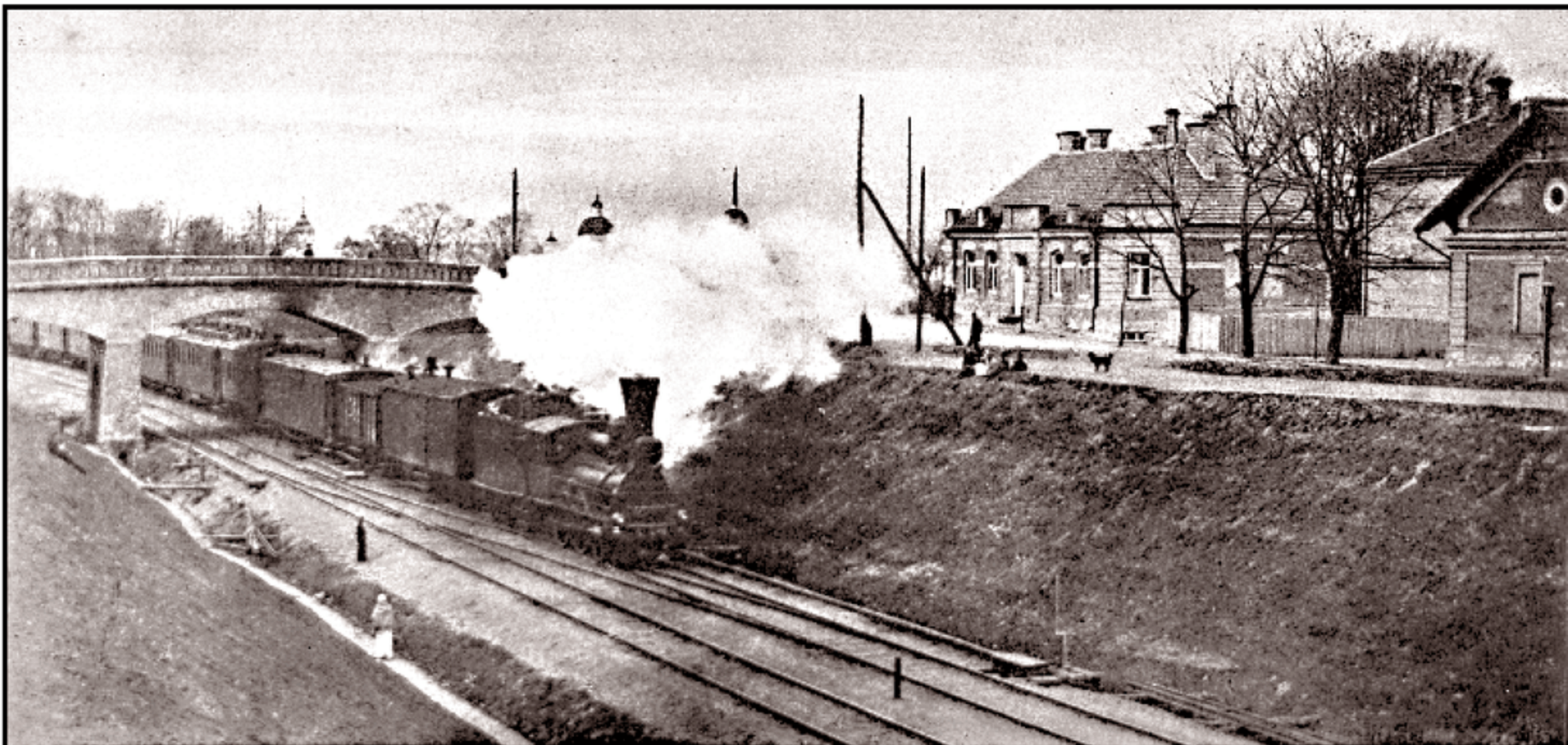
bulves valgėdavo su daržovėmis, grybais, mėsa ar rūgriu pienu. Iš bulvių buvo ruošiami įvairūs patiekalai: bandelės su įdaru, bulvių košė. Aukštaičiai ir dzūkai kepė tarkuotų bulvių sklandžius, plokštai. Dzūkai ir suvalkiečiai ant kopūstų lapų duonkepėje kepdavo bulvines bandas. Vidurio Lietuvoje kepdavo bulvinius sklandžius su mėsa. Žemaitijoje bulvės būdavo valgomos su spirgine² ir mirkalu³. Didžkukulius Lietuvoje imta virti tik XX amžiuje.

Iš mėsos lietuviai labiausiai mėgo ir dažniausiai valgėdavo kiaulieną. Kumpiai, dešros, lašiniai dažniausiai būdavo išrūkomai. Šiaurės Lietuvoje lašinius sūdydavo. Dzūkijoje buvo mėgstamas vytintas kumpis. Paukštieną valstiečiai valgė retai – tik per šventes ar susirgę. Avieną valgėdavo rudenį. Ant pamario, pajūrio ar ežeringų Lietuvės vietų gyventojų stalo dažnai garuodavo valgiai iš žuvų. Silkę valgė tik per pasninką. Be to, valstiečiai valgė daug daržovių, pirmiausia – šviežių ir raugintų kopūstų, burokų, morkų. Iš gėrimų XIX a. buvo plačiai vartojamas naminis alus.

¹ Bėralinė duona – duona, kepama iš sumaltų su pelais grūdų.

² Spirginė – valgis iš skrudintų grūdų kanapių ar sėmenų.

³ Mirkalas – padažas iš spirgučių, svogūnų, miltų ir pieno.

4. Geležinkelis netoli Rasų kapinių Vilniuje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)

XIX a. viduryje miestiečių (2) ir valstiečių valgiai mažai kuo skyrėsi. XIX a. antroje pusėje pradėta atskirai ruošti pusryčių ir pietų valgius. Per didžiąsias šventes (pvz., per vestuves ar krikštynas) valgiams ruošti būdavo kviečiamos šeimininkės. Pamažu pradėta valgyti pyragaičius, gerti arbatą ir kavą.

APRANGA.

XIX a., lietuvių tautinio atgimimo laikotarpiu, tautiniai drabužiai tapo atstovavimo tautai simboliu.

Skirtingų regionų tautiniai drabužiai turėjo savitų bruožų, skyrėsi medžiaga, spalva, sukirpimu, puošyba ir vilkėjimo būdu (5, 6). Pagrindinės tautinio kostiumo dalys buvo vienodos visoje Lietuvoje: moterų kostiumą sudarė marškiniai, sijonas, prijuostė, liemenė, galvos apdanga ir apavas; vyrų – marškiniai, kelnės, liemenė, rudinė⁴, diržas ar juosta, galvos apdanga ir apavas.

⁴ Rudinė – milinis apsiaustas.

5. Lietuvių tautiniai kostiumai

Aukštaitija

Dzūkija

Suvalkija

Žemaitija

6. XIX a. lietuvių moterų tautiniai drabužiai

REGIONAS	MOTERŲ DRABUŽIAI
ŽEMAITIJĄ	Drabužiai ryškūs, sodrių spalvų. Balti drobiniai marškiniai kuklūs, matyt, todėl, kad žemaitės siautėsi didelėmis skaromis, po kuriomis marškinių beveik nesimatė. Segėjo po du sijonus: apatinį (siūtą iš vilnonės, pusvilnonės ar medvilninės medžiagos, jo apatinė dalis išpuošta) ir viršutinį (dažniausiai languotą ir dryžuotą, siūtą iš kelių tiesių palų, nugaroje surauktą). Itin buvo išplitę ilgadryžiai sijonai. Sijonų spalva: žalia, raudona, juoda, violetinė. Prijuostės tamsios ir šviesios. Liemenės smulkiai languotos, skersai dryžuotos, pirktinės – ryškiai gėlėtos. Žemaičių moterys išsiskyrė dėvėdamos raudonas ir baltas languotas dideles skaras. Merginos galvas puošė gėlių vainikais ar iš kaspinių suklostytomis karūnomis – laňgėmis, ryšėjo baltas kiauraraščiu siuvinėtas skareles. Ištekėjusios moterys galvą puošdavo raudonlangėmis skaromis, o po jomis dažnai dėvėjo kepurėles (siuvinėtus gobtuvėlius) ir skareles. Avėjo klumpes, o itin retais atvejais – batelius. Puošėsi gintaro karoliais.
AUKŠTAITIJĄ	Drabužiai archajiškiausi, šviesių spalvų (vyravo balta spalva). Nuo XVIII a. pabaigos marškinius imta siuvinėti baltu kiauraraščiu. Sijonai dažniausiai languoti, vyraujančios spalvos: raudona, žalia, violetinė ir geltona. Ant sijono buvo ryšimos baltos prijuostės. Liemenės buvo puošnios. Merginos galvą puošė gėlių vainikais, o ištekėjusios moterys ryšėjo nuometus (būdinga tik aukštaitėms), taip pat dėvėjo kepurėles (gobtuvėlius, kykus), ryšėjo skareles. Avėjo odines nagines, o turtingesnės – pirktus odinius batelius.
SUVALKIJĄ	Drabužiai spalvingiausi ir puošniausi. XIX a. pirmojoje pusėje kapsės labiau mėgo trumpus medvilninius, o zanavykės – ilgus drobinius marškinius. XIX a. viduryje visame regione paplito medvilniniai siuvinėti baltu kiauraraščiu marškiniai, jiems būdingos plačios rankovės su gausiais raukiniais. Sijonai puošnūs, daugiausia buvo dėvimi ilgadryžiai su viena vyraujančia spalva, buvo ir languotų. Paplitusios spalvos: tamsiai raudona arba tamsiai mėlyna. Itin puošnios buvo prijuostės. Liemenės buvo siuamos iš brangių fabrikinų audinių. Nuo XIX a. pabaigos vietoj liemenių pradėti dėvėti vienspalviai švarkeliai. Kapsių merginos galvas puošė aukštais auksiniais galionais*, o zanavykės – siaurais galionėliais ar suvertų karoliukų karūnėlėmis. Ištekėjusios moterys po skara dėvėjo gobtuvėlius su puošniais priekakčiais. Avėjo batelius.
DŽUKIJĄ	Drabužiai labai margi ir spalvingi. Tradiciniai džukų drabužiai dėvėti ilgiau nei kituose Lietuvos regionuose (sijonai ir prijuostės dėvėtos iki XX a. 5-ojo dešimtmečio). XIX a. marškinius imta dėvėti po švarkeliu. Segėjo smulkiai languotus sijonus (panašius į aukštaičių), dvispalves ir daugiaspalves prijuostes. Mėgstamos spalvos – žalia, mėlyna, raudona, geltona. Liemenės būdavo siuamos iš pirktinių medžiagų. Madingos iki juosmens ir nuo liemens pailgintos priekyje nesusieinančiais skverneliais. Merginos galvas puošė aukso galionais ir iš kaspinių ar juostų darytomis karūnomis, puoštomis karoliukais ar nėriniais; moterys dėvėjo gobtuvėlius, kepurėles, ryšėjo skareles. Avėjo nagines ar čempes**, turtingesnės – batelius. Mėgstamiausias papuošalas – karoliai.

* Galiōnas – tai toks moterų galvos papuošalas – brokatinė gėlėta juosta.

** Čėmpė – iš siūlų megztas apavas, panašus į nagines.

SUSISIEKIMAS.

XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvojė pradėta tiesti kelius. 1830–1835 m. per Lietuvą buvo nutiestas pirmasis plentas Sankt Peterburgas–Váršuva. Jis ėjo per Zārasus, Ūkmergę, Kaūną, Marijāmpolę, Suvalkus ir turėjo atšaką nuo Marijāmpolės per Kybártus į Karaliáučių. 1836–1858 m. nutiestas plentas Rygà–Karaliáučius ėjo per Jōniškį, Šiauliūs, Taūragę. Daug kelių nutiesta jau nepriklausomoje Lietuvojė.

XIX a. Lietuvos susisiekimo naujovė – geležinkelis (4). Geležinkeliu buvo vežami įvairūs kroviniai, atsirado keleivinių traukinių. Populiarus išli-ko vandens transportas vidaus upėmis, daugiausia Nėmunu. 1854 m. Nėmunu pradėjo plaukioti pirmieji garlaiviai. Vilniuje ir Kaunė iki pat Pirmojo pasaulinio karo populiari miesto transporto priemonė buvo arklių traukiami tramvajai. Apskritai XIX a. arklių transportas vis dar buvo pagrindinė susisiekimo priemonė. Pašto kariatomis, vadinamaisiais

diližnais (2 sieksnių⁵ ilgio, 4 arba 6 arklių traukiami dengti vežimai, juose tilpdavo 15–16 keleivių), būdavo išvežiojamas paštas.

ŠVENTĖS IR LINKSMYBĖS.

Lietuvių visuomenė XIX a., kaip ir ankstesniu laikotarpiu, paprastai švėsdavo dviejų tipų šventes: šeimos ir kalendorines. Svarbiausiomis šeimos šventėmis laikytos kūdikio gimimo šventė, krikštynos, vestuvės (jos švenčiamos ir šiais laikais). Deja, kai kurias šventes šių laikų lietuvių visuomenė jau pamiršo. Pavyzdžiui, jaunuolių brandos apeigos. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje brandos sulaukę jaunuoliai buvo įvesdinami į jaunimo bendruomenę pagal kaimo bendruomenės papro-

čius. Subrendusius jaunuolius dažniausiai įvesdinavo jaunimo lyderis, smarkesni vaikinai ar muzikantas. Įrašomi į bernus jaunuoliai turėjo viešai įrodyti savo sugebėjimus – fizinį vikrumą (peršokti per stalą, iškęsti smūgius), pavaišinti jaunimą (gėrimu). Merginas į jaunimo bendruomenę įvesdinavo vaikinai vakarėlyje šokdindami. Tapę jaunimo bendruomenės nariais, jaunuoliai galėjo dalyvauti įvairiose linksmybėse. Valstiečių bendruomenėje visada būdavo švenčiamos ir kalendorinės šventės, kai kurios iš jų išliko iki šių dienų, pavyzdžiui, Joninės (švenčiamos naktį iš birželio 23 d. į 24 d.). Miestiečių šventės buvo gerokai iškilmingesnės, jose dalyvaudavo daug to meto vietos aukštuomenės žmonių (2).

⁵ Sieksnis – ilgio matas, lygus 2,13 m.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl aptariamuoju laikotarpiu Lietuvės gyventojai daugiausia vartojo grūdinių kultūrų?
2. Kaip pradėjus vartoti bulves pasikeitė lietuvių valgiaraštis?
3. Kokie valgiai išliko iki šių dienų?
4. Pasirinktinai palyginkite dviejų Lietuvos regionų tautinius kostiumus ir išvardykite jų skirtumus bei panašumus.
5. *Dėl kokių priežasčių Lietuvoje geležinkelis buvo pradėtas tiesti tik XIX amžiuje?
6. **Kodėl to meto Lietuvoje svarbiausios šventės buvo neatsiejamos nuo religijos?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Fragmentai iš Vilniaus universiteto profesoriaus Jozefo Franko atsiminimų apie kasdienį vilniečių gyvenimą XIX a. pradžioje:

Vilnius atrodė chaotiškai. Daug rūmų, aplink – menkos lūšnos. Puiki itališko stiliaus miesto rotušė gražioje gatvėje, barakų prigrūstoje aikštėje. Didingos katedros link vedančios gatvės buvo negrįstos, pilnos visokias šiukšlių, lyjant – neįžengiamos. Namai daugiausia mediniai, nors buvo ir keletas mūrinių. Išsidriekęs kalvos papėdėje, dviejų upių (Neriės ir Vėlnios) santakoje, miestas buvo labai nešvarus. Kiaulės lakstė kur pakliuvo. Vilniuje netrūko maisto, ypač žiemą, nes rogių kelias palengvindavo susisiekimą. Jautiena, veršiena, kiauliena – aukščiausios kokybės ir beveik perpus pigesnė negu Vienoje. Užteko ir geros paukštienos, pavyzdžiui, riebių vištų. Turguje daugybė jerubių, kurapkų, perkūno oželių ir tilvikų, tetervinų ir kiškių. Nebuvo tik briedžių ir šernų, nors Pinsko pelkėse jų – gausybė; nematyti nė elnių. Nėmunas, Neris ir ežerai pilni žuvies, kurią pigiai parduodavo. Pagaudavo puikių vėžių. Bulvės, kopūstai, burokai – įprastas liaudies maistas. Šparagus, žiedinius kopūstus ir artišokus galėjai pamatyti tik ant turtuolių stalo. Duona – puikios kokybės, kaip ir paprasčiausias alus, vadinamas „Stalo“. Turtinguose Vilniaus namuose laikydavo pulką tarnų, daugiausia baudžiauninkų. Juos išlaikyti, tiesą pasakius, nedaug tekainavo, bet jie prastai patarnaudavo, matyt, dėl girtuoklystės, tingumo ar nešvaros, kuria, beje, dažnai girdavosi. Daugelio rūmų, tarp jų ir Vilniaus vyskupo, prieškambariuose, be minios tarnų, dar sėdėdavo pasiuntinys žydas, jis tvarkydavo pirkimo ir pardavimo reikalus; pas damas – pasiuntinės moterys, kurios atnešdavo naujas prekes, keisdavo jas į senus skudurus. Katalikai negriežtai šventė sekmadienį. Tai buvo turgaus diena; valstiečiai tik sekmadienį galėjo parduoti savo produktus. Žy-

dai, priešingai, laikėsi šabo ir kitų švenčių ir už visą pasaulio auksą nebūtų prekiavę tomis dienomis. Totoriai stropiai šventė penktadienį.

Mane nustebino atskirų kultų graži darna ir net brolybė. Per generalgubernatoriaus iškeltus pietus imperatoriaus Aleksandro gimimo dieną (gruodžio 12/24 d.) pamačiau už stalo vieną šalia kito sėdinčius katalikų vyskupą, graikų archimandritą⁶, liuteronų ir reformatų pastorius; visi draugiškai šnekučiavosi.

Pagal J. Franko kn. *Atsiminimai apie Vilnių*, Vilnius, 2001, p. 49–52.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokia problema išryškėja iš šaltinio?
- Kurie Vilniaus gyvenimo vaizdai šaltinio autoriui nepatiko? Kodėl?
- Išvardykite teigiamus to meto vilniečių kasdienio gyvenimo bruožus.
- Kuo skyrėsi paprastų ir pasiturinčių miestiečių mityba?
- Kodėl į Vilnių (ir į Lietuvą) atvyko žydų ir totorių?
- Nurodykite laiką, kada Vilniuje (ir Lietuvoje) apsigyveno žydų ir totorių.
- Kada galėjo vykti aprašomi įvykiai: XIX a. pradžioje, viduryje ar antrojoje pusėje?
- Padarykite išvadą apie to meto Vilniaus gatves, turgų, gyventojų sluoksnius ir jų tarpusavio santykius. Atsakymus pagrįskite.

2. Amžininkas Jozefas Frankas apie vilniečių aukštuomenės pramogas XIX a. pradžioje:

Aukštuomenės rengiami pietūs, vakarienės ir baliai⁷ teikė Vilniui daug blizgesio. Neseniai Miulerio namuose buvo atidarytas kazino; čia vykdavo kaukių baliai ir kiti pasilinksminimai. Mane, atvykėlį iš Vėnos, nustebino pramogų puošnumas. Šampanas ir porteris buvo įprastiniai gėrimai. Vakarienei vienam asmeniui kainuodavo nuo 3 iki 5 dukatų ir tuo niekas nesistebėjo. Be daugybės kitų pasilinksminimų, teatras taip pat buvo gausiai lankomas. Tačiau reikėjo didelio pasiryžimo eiti į teatrą žiemą, nes ten būdavo šalta. Tai suprantama, nes per lubas švietėsi žvaigždės. Madlenos Moravskos vadovaujami aktoriai buvo neblogi; dažnai vienam žmogui tekdavo ir tragiko, ir komiko, ir dainininko vaidmenys.

Pagal J. Franko kn. *Atsiminimai apie Vilnių*, Vilnius, 2001, p. 54–55.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- Kuo šaltinio autorių sužavėjo vilniečių aukštuomenės pramogos?
- Kas pateikiama šaltinyje – faktai ar nuomonė?
- Tai viešas ar privatus šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
- Kuriam visuomenės sluoksniui galėjo priklausyti amžininkas?
- Kas buvo šaltinyje minima Vėna?
- Padarykite išvadą apie to meto vilniečių aukštuomenės pramogas.

3. Remdamiesi schemomis (1, 2 iliustracijos) ir tekstu, palyginkite gatvinio kaimo ir vienkiemio sodybas. Kuo jos skyrėsi ir kuo buvo panašios?

4. Remdamiesi paveikslu (3 iliustracija), žiniomis ir papildoma literatūra, palyginkite Vilniaus rotušės aikštę XVIII a. pabaigoje ir šiais laikais. Raskite panašumų ir skirtumų.

5. Remdamiesi nuotrauka (4 iliustracija), tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kuriame amžiuje ir kurioje valstybėje pirmą kartą pradėta naudoti ši susisiekimo priemonė?
- Kaip ši transporto priemonė pakeitė to meto gyventojų susisiekimą?

⁶ Archimandritas – aukštesnysis stačiatikių vienuolių pareigūnas.

⁷ Balius (ntk.) – puota, pokylis.

42.

Pokyčiai Lietuvės kultūriniam gyvenime XX a. pradžioje

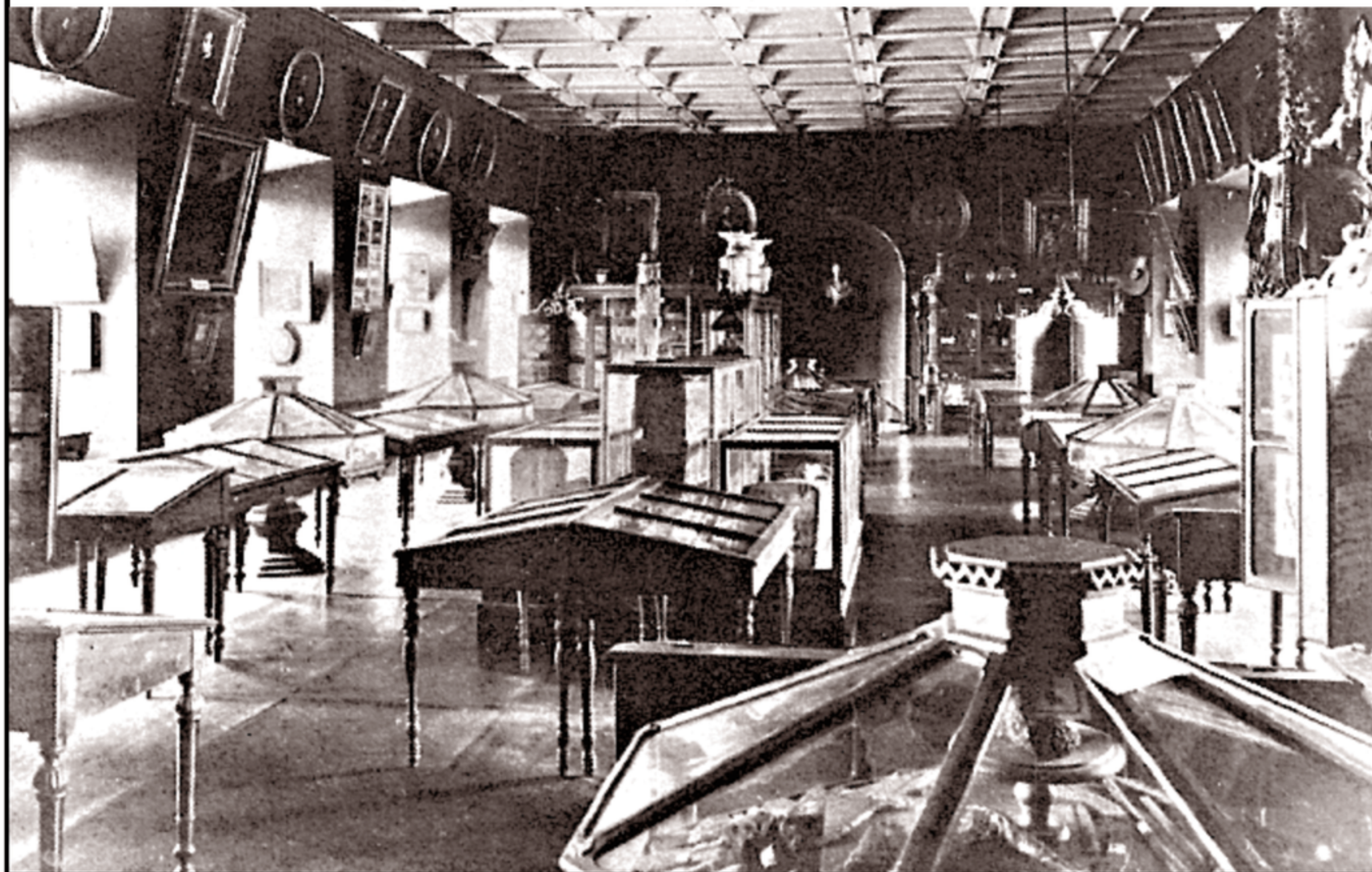
- Kaip pasikeitė Lietuvos kultūrinis gyvenimas atgavus lietuvišką spaudą?
- Įrodykite arba paneikite teiginį, kad Lietuvą XX a. pradžioje pirmiau tapo kultūriškai nepriklausoma, o tik vėliau gavo politinę nepriklausomybę.

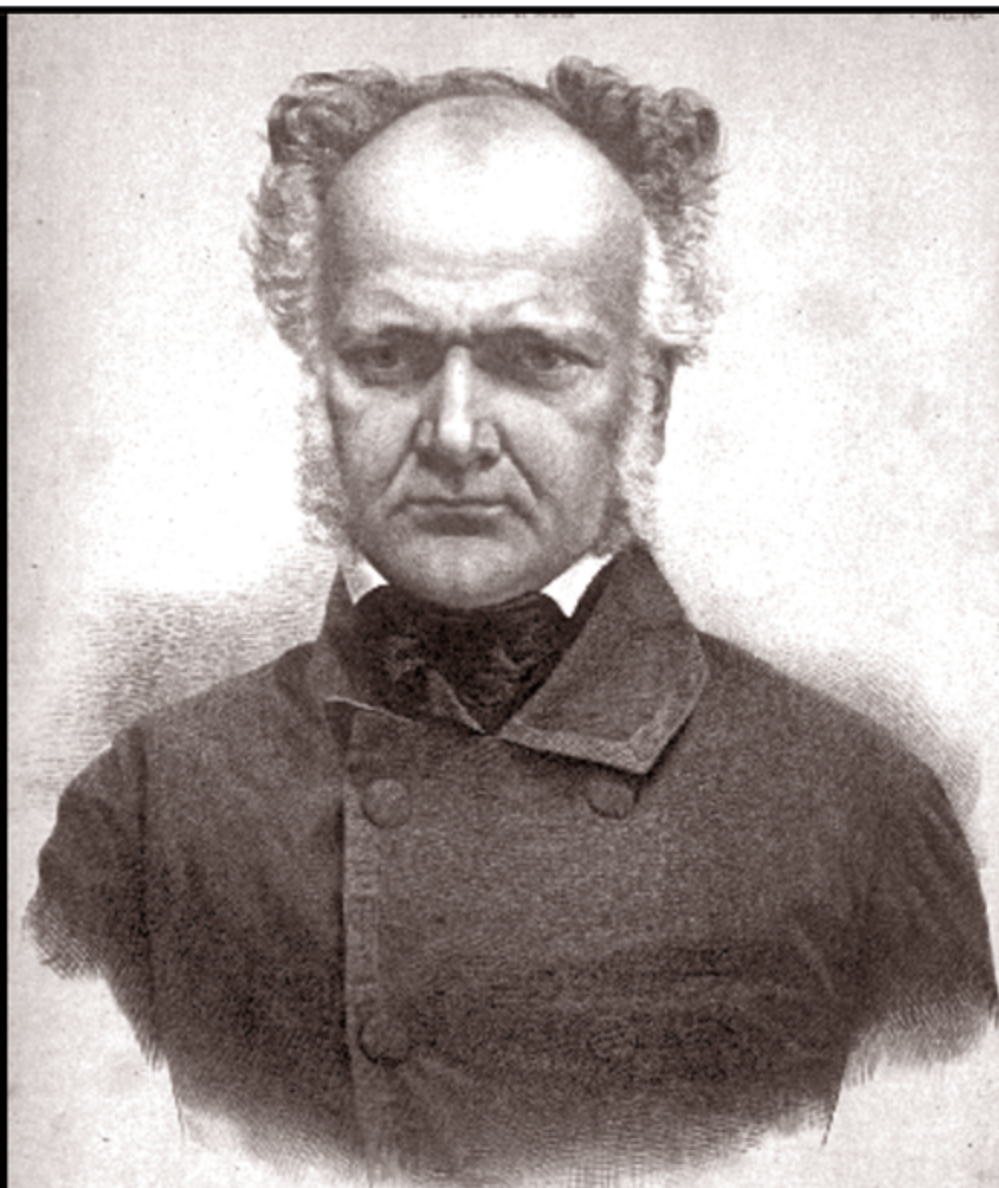
LIETUVOS KULTŪRINIO GYVENIMO BRUOŽAI XIX A. VIDURYJE – XIX A. ANTROJOJE PUSĖJE.

Po 1830–1831 m. sukilimo buvo uždarytas Vilniaus universitetas, kiek vėliau – Medicinos ir chirurgijos akademija bei Romos katalikų dvasinė akademija. Lietuvą neteko svarbaus kultūros centro. Universiteto darbą tęsė mokslo ir kultūros

draugijos: Vilniaus medicinos draugija (veikė iki 1840 m.), Vilniaus archeologijos komisija (įkurta 1855 m.) ir Senienų muziejus (1) (įkūrėjas – grafas Eustachijus Tiškevičius) (2). Archeologijos komisija domėjosi ne tik archeologija, istorija, bet ir literatūra, daile, architektūra. Bene didžiausias komisijos nuopelnas – muziejaus atidarymas Vilniuje.

1. Senienų muziejaus archeologijos ir istorijos rinkinių ekspozicija 1872–1915 m.

2. Eustachijus Tiškevičius, Vilniaus archeologijos komisijos įkūrėjas (dail. A. Lafosas, 1854 m.)

Istorikų teigimu, jis turėjo nemažą įtaką lietuvių kultūros ir raštijos kūrėjams, kurie žengė pirmuosius žingsnius tyrinėdami lietuvių kalbą, papročius ir krašto istoriją. XIX a. viduryje, per vadinamąją Valančiaus epochą, kuriam laikui Vaurniai tapo

Lietuvės kultūros centru. Kartu su M. Valančiumi čia veikė būrys žemaičių kultūrininkų. Rietavė gyveno ir Vaurnių kultūrininkams priklausė pirmųjų lietuviškų kalendorių autorius Laurynas Ivinskis (1810–1881 m.).

LIETUVIŲ DALYVAVIMAS PARYŽIAUS PARODOJE 1900 M.

Įvairiais duomenimis, idėja dalyvauti 1900 m. Pariziaus parodoje (3) kilo JAV lietuviams. Daugiausia išeivijos ir tėvynėje gyvenančių lietuvių pastangomis Europa pirmą kartą galėjo daugiau sužinoti apie Lietuvą, apie jos kultūrinį gyvenimą ir lietuvių liaudies meną. Istoriko Remigijaus Misiūno teigimu, svarbiausia tai, kad parodoje antrą kartą po tragiškų Krėžių įvykių buvo mėginta tarptautiniu mastu atskleisti caro Rusijos padarytas skriaudas okupuotai Lietuvai, pirmiausia – lietuviškos spaudos draudimą. Mūsų dienomis galima tik stebėtis, kaip pirmąsyk dalyvaujant tokiam renginyje kaip pasaulinė paroda be jokios patirties buvo užčiuopti svarbiausi dalykai, kurie būtini norint sėkmingai dalyvauti ir pasiekti savo tikslų. Pirmiausia – tai pati ekspozicijos koncepcija. Nors paklūstant pasaulinės parodos rengėjams lietuvišką ekspoziciją teko rengti etnografinio pobūdžio, rodant eksponatus pavyko

3. Lietuvių ekspozicijos vaizdas Pariziaus parodoje

4. Lietuviškų laikraščių leidyba

METAI	LAIKRAŠČIŲ SKAIČIUS	PROC. (PALYGINTI SU 1904 M.)
1884	14	50
1894	20	71
1904	28	100
1905	41	146,4
1909	55	200
1910	65*	232

* 1910 m. buvo leidžiami 65 laikraščiai, iš jų Lietuvoje buvo spausdinamas 31 laikraštis, Mažonoje Lietuvoje – 7, JAV – 27.

pasiekti, kad ji turėtų ir politinį atspalvį, apie kuri svajojo pirmieji iniciatoriai, siūlę dalyvauti parodoje. Beje, per parodą lietuviai platino pristatomų eksponatų katalogus ir literatūrą apie Lietuvą prancūzų kalba.

LIETUVIŠKOS SPAUDOS IR LEIDINIŲ PADĖTIS
PANAIKINUS SPAUDOS DRAUDIMĄ.

Spaudos draudimo metais lietuviška spauda buvo persekiojama ir leidžiama bei platinama slapta. Panaikinus spaudos draudimą buvo galima neseniai draustus spaudinius leisti legaliai (4). Nors išliko spaudos cenzūra, pradėti leisti dienraščiai, savaitraščiai ir kitokio pobūdžio spauda. 1904 m. pabaigoje Vilniuje išėjo pirmasis legalus lietuviškas dienraštis „Vilniaus žinios“. Toliau vyko lietuvių visuomenės kultūrinė ir politinė raida, ideologiškai skaidėsi ir periodiniai leidiniai (1). Augo pažintinės, mokslo populiariosios ir net mokslinės literatūros leidyba

5. Knygų leidyba Rūsijoje 1909 m.

KALBA	PAVA- DINI- MAI	BENDRAS EGZ. SKAIČIUS	BENDRA SUMA (RUB.)	1 EGZ. KAINA (KAP.)
Rusų	20 698	82 640 042	25 903 102	30,6
Lenkų	1 906	4 882 170	1 023 304	20,3
Latvių	626	1 943 284	433 578	21,7
Žydų	601	1 777 162	383 864	21,6
Totorių	383	1 757 800	278 476	15,8
Estų	355	1 107 395	207 408	18,7
Armėnų	190	310 800	98 083	37,0
Lietuvių	155	437 712	99 866	22,9

(2), didėjo lietuviškų knygų tiražai (5). Buvo išleidiama vis daugiau lietuviškų leidinių, atsirado vis daugiau skaitytojų, stiprėjo jau mokančių skaityti gyventojų įgūdžiai.

LIETUVIŠKŲ DRAUGIJŲ STEIGIMAS.

Nuo 1905 m. pasikeitė politinės sąlygos. Visoje Lietuvoje buvo sparčiai kuriamos legalios, daugiausia kultūrinio pobūdžio, organizacijos. 1907 m. buvo įkurta Vilniaus mokslo bičiulių draugija, Lietuvių dailės draugija, Vilniaus „Aušros“ draugija. Bene reikšmingiausia buvo Lietuvių mokslo draugijos, įkurtos 1907 m. Vilniuje, veikla (6, 3). Jos steigimu daugiausia rūpinosi J. Basanavičius, jis siekė šią organizaciją paversti Lietuvės mokslų akademija. Draugija leido leidinį „Lietuvių tauta“, prie kurio leidybos prisidėjo žymiausi to meto lietuviai mokslininkai: Jonas Basanavičius, Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, Juozas Tumas-Vaižgantas, Ignas Jonynas. Draugija turėjo savo muziejų ir biblioteką. J. Basanavičius bibliotekai padovanojo 4 000 knygų, kitas knygas dovanojo pavieniai asmenys, įvairios draugijos. 1909 m. draugijos iniciatyva buvo sudaryta mokyklinių vadovėlių rengimo komisija, kuri per pirmuosius penkerius veiklos metus parengė net 115 vadovėlių vidurinėms mokykloms. Lietuvių mokslo draugija sėkmingai veikė ir atkūrus nepriklausomybę, jai toliau pirmininkavo J. Basanavičius (iki mirties 1927 m.).

Ypač aktyvios buvo lietuvių dvasininkų globamos kultūrinės organizacijos. 1906 m. Kauno gubernijoje buvo įsteigta lietuvių katalikų draugija „Saulė“. Jos nariai siekė plėsti katalikišką ir lietuvišką švietimą. Draugija steigė pradžios mokyklas ir dviklases mokyklas, 1911 m. Kaunė rengė mokytojų ir buhalterių kursus. 1910 m. „Saulės“ draugija jau turėjo 72 skyrius ir išlaikė 45 pradžios mokyklas, kuriose mokėsi daugiau kaip 2 654 mokiniai. Pirmojo pasaulinio karo metais „Saulės“ draugija sėkmingai veikė Rūsijoje, Voroneže. Panašią veiklą vykdė ir kitos katalikų kultūrinės draugijos: „Žiburys“ (veikė Suvalkų gubernijoje), „Rytas“ (veikė Vilniuje). 1908 m. įsteigta Lietuvių katalikų blaivybės draugija buvo ypač populiari: 1914 m. visoje Lietuvoje turėjo 212 skyrių ir 34 311 narių.

6. Lietuvių mokslo draugijos narių grupė 1912 metais. Pirmoje eilėje: Jonas Jablonskis, Julija Žymantienė-Žemaitė, Petras Kriaučiūnas, Jonas Basanavičius, Liudvika Didžiulienė, Jonas Dielininkaitis; antroje eilėje: Vincas Palukaitis, Antanas Vileišis, Baltramiejus Čepulis, Adomas Sketeris, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Jonas Ambrozaitis; trečioje eilėje: Juozas Kairiūkštis, Jonas Spudulis, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Mykolas Kuprevičius

KITI KULTŪROS LAIMĖJIMAI.

XX a. pradžioje įvyko didelių lietuvių literatūros, muzikos, dailės, teatro pokyčių. Kartu su vyresnio-

7. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (scena iš filmo „Žalčio karūna“, 1986 m., rež. B. Talačka, pagrindinį vaidmenį atliko V. Masalskis)

sios kartos rašytojais (Maironiu, Žemaite, G. Petkevičaitė-Bite, Šatrijos Ragana) XX a. pradžioje į lietuvių literatūros gyvenimą įsitraukė kiti literatai: Liudas Gira, Vincas Krėvė (4), Balys Sruoga, Antanas Vienuolis, Vincas Mykolaitis-Putinas ir kiti jaunosios kartos rašytojai. Kai kurie žymiausi lietuvių rašytojai bendradarbiavo 1913–1914 m. ėjusia me literatūros ir dailės žurnale „Vaivorykštė“ (redaktorius L. Gira). 1907 m. Vilniuje buvo atidaryta pirmoji lietuvių dailės paroda. Joje pirmą kartą savo darbus pristatė ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (7). XX a. pradžioje jis sukūrė ir pirmąsias simfonines poetas „Miške“ ir „Jūra“. 1906 m. Vilniuje buvo pastatyta kompozitoriaus Miko Petrausko pirmoji lietuviška opera „Birutė“.

Visi šie faktai liudija, kad 1904–1915 m. Lietuvos kultūra išgyveno tikrą kūrybos proveržį. Būdamą politiškai priklausoma, lietuvių tauta sugebėjo kurti visiškai savitą ir nuo nieko nepriklausomą kultūrą.

1. Kas būdinga lietuvių kultūriniam gyvenimui XIX a. viduryje ir antrojoje pusėje?
2. Kuo reikšmingas lietuvių dalyvavimas Parįžiaus parodoje?
3. Suskirstykite lietuviškų laikraščių (5 lentelė) leidybą į du pagrindinius etapus.
4. Kodėl lietuviškų laikraščių XX a. pradžioje imta leisti daug daugiau (5 lentelė)?
5. *Kokių išvadų galite padaryti apie knygų leidybą Rusijoje 1909 m. (6 lentelė)?
6. **Kuo skyrėsi ir kuo buvo panaši lietuvių pasaulietinių ir religinių kultūrinių draugijų veikla XX a. pradžioje?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Lietuviškų leidinių ideologinis skaidymasis po 1904 metų:

Tačiau spausdintas lietuviškas žodis tapo ne tik tautą labiau nei spaudos draudimo laikotarpiu vienijančiu, bet ir ją skaldančiu veiksmu. Iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių visuomenė išgyveno intensyvių politinių partijų ir visuomeninių judėjimų sklaidos etapą, kuris buvo labai svarbus organizuojant spaudos darbus. Tačiau, antra vertus, tai diferencijavo, skaldė ir taip negausias knygų leidybos pajėgas, materialinius ir dvasinius išteklius – nemažai jų buvo išnaudota tarpusavio kovoms, dalijantis visuomenines įtakos sferas. Besiformuojanti nauja, pasaulietinio mokslo aukštosiose mokyklose ragavusi lietuvių karta savo naujos pažiūros principus aktyviai gynė viešajame gyvenime ir spaudos puslapiuose. Taip besivaržančios tarpusavyje dvi pagrindinės visuomeninės grupės – „pirmeiviai“ ir „klerikalai“, – padedami spaudos, stengėsi išplėsti visuomenėje savo įtakos sferas ir kartu kiekvienas savaip veikė knygų leidybos procesus.

Pagal V. Černiauskaitės str. „Pirmojo atgautosios lietuviškosios spaudos dešimtmečio knygų leidybos pasiekimai (1904–1914 metai)“, *Lietuvių raštijos istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 2005, p. 148–149.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kaip partijų kūrimas ir visuomeninių judėjimų skaidymasis veikė lietuvišką spaudą?
- b) Kurioms visuomenės grupėms atstovavo „pirmeiviai“ ir „klerikalai“?
- c) Kodėl kiekviena partija spaudos leidimui skyrė daug dėmesio?
- d) Nurodykite lietuviškų leidinių ideologinio skaidymosi po 1904 m. privalumus ir trūkumus.

2. Pokyčiai lietuviškų knygų leidyboje per pirmąjį atgautos lietuviškos spaudos dešimtmetį:

Per pirmąjį atgautos spaudos dešimtmetį teminiu ir tipologiniu požiūriu atsirado gana įvairių lietuviškų knygų, todėl Lietuvoje išleisti spaudiniai ilgainiui nukonkuravo įvežamas iš Mažosios Lietuvos bei Jungtinių Amerikos Valstijų knygas. Tačiau dėl tam tikrų priežasčių – labiausiai cenzūros suvaržymų, profesionalių spaudos darbuotojų stokos, menkai išplėtos, pirmuosius žingsnius žengiančios poligrafijos ir knygų platinimo sistemos – šiuo laikotarpiu lietuviška knyga dar negalėjo visiškai patenkinti visuomenės skaitymo poreikių, todėl ją tam tikrais atvejais pavadavo kitakalbė knyga. Per pirmąjį atgautos spaudos dešimtmetį lietuviškų knygų leidyboje galutinai įsitvirtino pasaulietinės knygos, o religinė literatūra tesudarė apie 20 proc. visų leidinių. Įsileidus lietuvių kalbą į Lietuvos mokyklas labai padidėjo elementorių bei kitos lietuviškos mokomosios literatūros paklausa, o jos spaudos tiražai nuolat augo, buvo išleidžiama 8–10 tūkstančių egzempliorių, net įgijo politinę reikšmę, nes nuo elementorių ir kitų vadovėlių parengimo priklausė leidimas dėstyti lietuvių kalbą ir kitus mokomuosius dalykus pradinėse mokyklose lietuvių kalba.

Pagal V. Černiauskaitės str. „Pirmojo atgautosios lietuviškosios spaudos dešimtmečio knygų leidybos pasiekimai (1904–1914 metai)“, *Lietuvių raštijos istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 2005, p. 153.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl XX a. pradžioje Lietuvoje išleisti spaudiniai ilgainiui nukonkuravo knygas, įvežamas iš Mažosios Lietuvos ir JAV?
- b) Kodėl iki XX a. pradžios lietuviškų spaudinių spausdinimo centrai buvo Mažoji Lietuva ir JAV?
- c) Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių aptariamuoju laikotarpiu lietuviška knyga dar negalėjo visiškai patenkinti visuomenės skaitymo poreikių.
- d) Kodėl per pirmąjį atgautos lietuviškos spaudos dešimtmetį „knygų leidyboje galutinai įsitvirtino pasaulietinės knygos“, kurios gerokai pralenkė religinę literatūrą?

- e) Kodėl aptariamuoju laikotarpiu itin išplito elementorių ir kitos lietuviškos mokomosios literatūros paklausa?

3. Ištrauka iš Lietuvių mokslo draugijos įstatų:

1. Vilniuje įsteigtoji Lietuvių mokslo draugija rūpintis išardyti¹ lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą. 2. Mokslo draugija rinks: a) lietuviškas dainas ir jų gaidas, pasakas, patarles, burtus, geografiškus² ir žmonių vardus, pavardes, pravardes ir t. t.; b) senovės ir šio laiko tautos drabužius, įvairius dirbinius, iškasenas senovės kapuose ir t. t.; c) rankraščius, aktus ir knygas apie Lietuvą; d) geologijos, botanikos ir zoologijos rinkinius. 3. Mokslo draugija: a) leis savo laikraštį, kuriame bus spausdinami jos darbai; b) leis kitus mokslo darbus; c) davinės išgalėdama³ premijas už atliktus jai darbus; d) rengs mokslinius⁴ pranešimus ir referatus, laikydamasi tam tikrų įstatymų⁵; e) turės Vilniuje muziejų ir knygyną, kuriais leis naudotis ne tik savo sąnariams⁶, bet ir mokslu užsiimantiems pašaliečiams; f) galės įgyti teisės keliu nejudinamus turtus⁷, draugijos tikslui reikalingus.

Pagal laikraštį *Vilniaus žinios*, 1907 m. kovo 9–10 d., nr. 54–55.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kuriam tikslui buvo įkurta Lietuvių mokslo draugija?
- Kaip suprantate žodžius: „rūpintis išardyti lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą“?
- Kodėl ši draugija nebuvo įkurta iki 1904 metų?
- Kas buvo šios draugijos įsteigimo iniciatorius?

4. Vandos Daugirdaitės–Sruogienės atsiminimai apie Vinco Krėvės kūrybos įtaką lietuvių visuomenei Pirmojo pasaulinio karo metais:

Kaip per miglas atsimenu apytuštį kambarį, stalą, prie kurio kažkas skaitė Krėvės veikalą. Jų veidai neryškiai tesimatė dėl menko apšvietimo. Kas buvo tie žmonės? Esu tikra – Tadas Petkevičius ir Balys Sruoga. O kiti? Be abejonės, studentai santariečiai: Jadvyga Čiurlionytė, Valerija Čiurlionytė, Julija Jablonskytė (Petkevičienė), Ona Leonaitė (Kairienė), Sofija Landsbergienė (Jablonskienė), Konstantinas Jablonskis, Marija Mašiotaitė (Urbšienė), Jonas Mašiotas, Ona Mašiotienė, Rapolas Skipitis.

Lietuviškai tada dar silpnai mokėjau, tai ne viską supratau, tačiau iš diskusijų suvokiau, kad autorius – pasaulinio masto rašytojas. Lietuvis – pasaulinio masto rašytojas! Tai man padarė tokį didelį įspūdį, kad Krėvės vardą įsidėmėjau, minėtas susirinkimas tvirtai įsirėžė į atmintį. Bet koks veikalas buvo skaitytas – nežinau...

Revoliucijai įsisiūbavus 1917 m. rudenį grįžau pas tėvą į Ukrainą, pati viena mokiausi lietuvių kalbos, nepaisydama visokių sąmyšių, bado, valdžios pasikeitimų. Iš Maskvės atsivežtąjį „Šarūną“ skaičiau po keletą kartų, žavėjausi poetinės kalbos grožiu, nors daugelio žodžių nesupratau. Įkrito į širdį ir toji romantiškoji meilė Lietuvai, kuri lydi viso veikalo potekstę.

Pagal V. Sruogienės–Daugirdaitės str. „Vincas Krėvė kasdieniniame gyvenime“, *Metmenys*, 1983, kn. 45, p. 27–28.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokia pagrindinė šaltinio mintis?
- Tai viešas ar privatus šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
- Kodėl susirinkusių lietuvių inteligentų grupelė didžiavosi V. Krėvės kūryba?
- Kokia tikroji V. Krėvės pavardė?
- Kuo lietuvių tautai nusipelnė V. Krėvė?

¹ Ištyrinėti.

² Geografinius.

³ Kiek išgalės, duos premijų.

⁴ Mokslinius.

⁵ Reikalavimų.

⁶ Nariams.

⁷ Teisiškai nekilnojamojo turto.

A P I B E N D R I N A M I E J I K L A U S I M A I

1. Kuri dabartinės Lietuvos dalis 1795 m. atiteko Prūsijai?
2. Kuriais metais Prancūziją okupavo dabartinės Lietuvos teritoriją?
3. Įvardykite svarbiausius 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimų lyderius.
4. Nurodykite pagrindinius žemaičių lituanistinio sąjūdžio bruožus.
5. Kuo lietuvių tautai nusipelnė S. Daukantas ir M. Valančius?
6. Kaip skirstomi knygnešiai pagal veiklos pobūdį?
7. *Kodėl XIX a. antrojoje pusėje išplito lietuviškosios vargo mokyklos?
8. Kaip daraktoriai buvo susiję su lietuviškosiomis vargo mokyklomis?
9. Kuriais metais prasidėjo masinė gyventojų emigracija iš Lietuvos?
10. *Dėl kokių priežasčių daugumai Lietuvos gyventojų XIX a. Šiaurės Amerika tapo svajonių šalimi?
11. *Kodėl iš Suvalkijos, o ne iš Žemaitijos kilusi lietuvių inteligentija skatino atgimti lietuvių tautą?
12. Kuo lietuvių tautiniam atgimimui reikšmingi 1883 metai?
13. Kuriais metais buvo įkurta seniausia Lietuvos politinė partija?
14. Kokių tikslų siekė LDP ir LSDP?
15. Kuo lietuvių tautiniam atgimimui buvo svarbi Mažoji Lietuva?
16. *Kokia Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė?
17. *Kodėl Mažosios Lietuvos gyventojai turėjo savitą požiūrį į lietuvių tautinį atgimimą?
18. Kaip P. Stolypino reforma atsiliepė Lietuvos žemės ūkiui?
19. Kas būdinga lietuvių šventėms ir linksmybėms XIX amžiuje?
20. *Kada ir kodėl Vilnius tapo Lietuvos kultūros centru? Nurodykite du argumentus.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

Aleksandravičius, E., *Giesmininko kelias*, Vilnius, 2004.

Aleksandravičius, E., Kulikauskas, A., *Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996.

Jurėnienė, V., *Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*, Vilnius, 2006.

Jurkuvienė, R., *Lietuvių tautinis kostiumas*, Vilnius, 2006.

Merkys, V., *Knygnešių laikai, 1864–1904*, Vilnius, 1994.

Miknys, R., *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais*, t. 10, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1995.

Misius, K., Kaluškevičius, B., *Didysis knygnešys Jurgis Bielinis*, Vilnius, 2006.

Motieka, E., *Didysis Vilniaus seimas*, t. 11, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1996.

Pugačiauskas, V., *Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai*, Vilnius, 2004.

Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje. Tarp tarpininko ir konkurento, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, Vilnius, 2006.

skyrius

DIDŽIOSIOS PASAULIO VALSTYBĖS.

GALIOS IŠAUGIMAS IR IMPERIALIZMO ĮSIGALĖJIMAS

XIX a.

Didžioji Britanija, kur toliau vyko pramonės perversmas, išliko galingiausia pasaulio valstybė – ji pirmavo beveik pagal visus ekonomikos rodiklius. Sutriuškinus Napoleoną keletas Prancūzijos kolonijų atiteko Didžiajai Britanijai, ji kartu su kitomis valstybėmis priklausė Keturių sąjungai, kuri prižiūrėjo politinį stabilumą Europoje. Prancūziją po Napoleono epochos išgyveno dar ne vieną revoliuciją. XIX a. viduryje į valdžią sugrįžo Napoleono giminaičiai, šalis vėl sugebėjo atsitiesti ir įsiveržti į stipriausių valstybių gretas. Nuo šiol tarptautinėje politikoje be Prancūzijos negalėjo būti sprendžiamas joks svarbus klausimas.

Nuo Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos neatsiliko Rusija ir tik XVIII a. antrojoje pusėje susikūrusios JAV. Abi valstybės per XIX a. gerokai išsiplėtė. Vakaruose Rusija prisijungė dideles per tris padalijimus panaikintos Lenkijos ir Lietuvos valstybės teritorijas. Po Vienos kongreso Rusijos teritorija dar labiau padidėjo. XIX a. nuolat kariaudama Rusija sparčiai plėtėsi į Rytus ir šimtmečio pabaigoje galutinai susiformavo Rusijos imperijos teritorija. XVIII a. antrojoje pusėje susikūrusios JAV turėjo vos 13 valstijų, po šimtmečio jų skaičius gerokai išaugo. Po nuolatinių karų, ypač su kaimynine Meksika, JAV teritorija dydžiu tapo panaši į šių dienų. Praėjus keletui dešimtmečių po 1861–1865 m. pilietinio karo, pagal daugelį ekonomikos rodiklių JAV, greta Didžiosios Britanijos, tapo pirmaujančia valstybe pasaulyje.

Didžiosios valstybės 1870–1914 m., siekdamos dar labiau išplėsti savo įtaką, ėmė grobti mažiau išsivysčiusių valstybių valdas – daugiausia Afrikoje ir Azijoje. Prasidėjo vadinamoji imperializmo epocha. Didžioji Britanija, Prancūzija, JAV, Rusija, XIX a. antrojoje pusėje susivienijusi Vokietija ir kitos Vakarų valstybės – tai šalys, kuriose įsigalėjo imperializmas. Naujas valdas grobė ir tokios nedidelės valstybės kaip Belgija. XIX a. pabaigoje Japonija tapo vienintele imperialistine Azijos valstybe.

Užgrobtose valstybėse naujieji šeimininkai išžudė daug vietos gyventojų. Be gailesčio buvo naikinama vietos kultūra, naudojamos gamtos ištekliai. Vietos gyventojai (pvz., vadinamieji boksininkai Kinijoje) sukdavo ir mėgindavo išsivaduoti iš atėjūnų priespaudos. Antra vertus, tiesa, per prievartą, imperializmas užgrobtoms valdoms atvėrė pasaulinę rinką: išaugo jose gaminamų prekių paklausa, tarp metropolijų ir kolonijų užsimezgė prekybos ryšiai, be to, vietos gyventojai susipažino su Vakarų kultūra.

43.

Didžioji Britanija

- Kas būdinga Didžiosios Britanijos vidaus raidai XIX amžiuje?
- Koks buvo ryšys tarp rinkimų reformų ir politinių partijų formavimosi?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ČARTISTAS – VISUOTINIO DIDŽIOSIOS BRITANIJOS DARBININKŲ JUDĖJIMO (ČARTIZMO) PO 1832 M. PARLAMENTO REFORMOS, NEPATENKINUSIOS DARBININKŲ, DALYVIS.

FRĀKCIJA – PARTINĖ GRUPĖ, VYKDANTI TOS PARTIJOS POLITIKĄ VALDŽIOJE AR KOKIOJE NORS ORGANIZACIJOJE.

POLEMISTAS – GINČO, VIEŠOS DISKUSIJOS (PAPRASTAI SPAUDOJE) POLITINIAIS, VISUOMENINIAIS, LITERATŪROS IR KT. KLAUSIMAIS, DALYVIS.

VISUOMENĖS DEMOKRATĖJIMAS DIDŽIOJOJE BRITANIOJE.

Visuomenės aktyvumas Didžiojoje Britanijoje susijęs su vadinamąja Džono Vilksa (*Wilkes*) byla. Dž. Vilksas, parlamento deputatas iš Lėndono, 1769 m. išspausdino straipsnį, kuriame kritiko karaliaus kalbą parlamente. Deputatai pašalino Dž. Vilksą iš parlamento dėl to, kad šis viešai atskleidė tai, kas svarstoma parlamente. Kilo klausimas ne tik dėl teisės viešai skleisti informaciją apie parlamente svarstomus dalykus, bet ir dėl to, kas gi iš tikrųjų turi sprendžiamąjį balsą – šalies atstovai ar jų rinkėjai, t. y. pati šalis. Dž. Vilksas buvo išrinktas deputatu antrą kartą ir vėl pašalintas. Taip atsitiko ir trečiasyk. Pasipiktinę Lėndono gyventojai išrinko Dž. Vilksą miesto tarybos nariu. Karaliui buvo įteikta peticija dėl konstitucijai prieštaraujančių parlamento veiksmų. Dž. Vilksa byla daugumą žmonių paskatino rinktis viešose vietose (rengti mitingus),

sakyti protesto kalbas. Spauloje pasirodė išsamių ataskaitų apie debatus parlamente. Jame buvo priimtas sprendimas uždaryti žurnalistus į kalėjimą, tačiau Lėndono meras ir Dž. Vilksas, kaip miesto tarybos narys, juos paleido. 1774 m. niekas nedrįso Dž. Vilksui sutrukdyti užimti vietos parlamente. Taip buvo iškovota žodžio ir viešo valdžios politikos aptarimo laisvė. Kol tęsėsi Dž. Vilksa byla (1770 m.), mitingų įvyko 17 grafysčių, daugelyje šalies miestų. Peticiją dėl neeilinių parlamento rinkimų pasirašė apie 65 tūkst. rinkėjų, o tai tais laikais buvo labai įspūdinga viešosios nuomonės išraiška. XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje mitingų gausa buvo susijusi su reikalavimais reformuoti parlamentą. Augo gyventojų nepasitenkinimas dėl to, kad buvo ribojamas atstovavimas jiems parlamente. Ypač nepatenkinti buvo naujieji visuomenės sluoksniai, iškilę per pramonės perversmą, – pramonininkai ir kiti naujų pramonės miestų gyventojai. Tik maždaug 3 proc. iš

1. Peterloo skerdynės (dail. R. Karlailis, 1819 m.)

8 milijonų gyventojų Didžiojoje Britanijoje turėjo balsavimo teisę. Dideli pramonės miestai, tokie kaip Mančesteris, Lidsas ar Birmingamas, neturėjo nė vieno atstovo parlamente. 1819 m. įvyko didžiulis mitingas Mančesteryje Šv. Petro aikštėje.

Organizatoriai siekė, kad demonstracija būtų taiki, tačiau mitinguotojų reikalavimai buvo gana radikalūs: „Visuotinis balsavimas“, „Reforma arba mirtis“ ir kiti. Susirinko apie 60 tūkst. žmonių. Prieš mitingo dalyvius buvo pasiūsta kavalerija. Žuvo 11 žmonių, apie 400 buvo sužeisti. Vaikant mitingą dalyvavo Vaterlo mūšyje kovoję kariai, tad Mančesterio skerdynės buvo sarkastiškai pavadintos pergale Šv. Petro aikštėje – *Peterloo* (1). Visuomenės aktyvumą pripažino ir įvertino valdžia. 1835 m. premjeras Robertas Pilas (*Peel*) kreipėsi į rinkėjus. Tai buvo pirmas atvejis, kai vyriausybės vadovas savo politinę programą dėstė tiesiogiai rinkėjams. Nuo to laiko vis daugiau Didžiosios Britanijos politikų ėmė naudotis viešąja tribūna, kad įtvirtintų savo poziciją.

XIX a. 4-ajame dešimtmetyje Didžiojoje Britanijoje kilo demokratinis **čartistų** judėjimas (2). Jis truko 10 metų (1838–1848 m.). Lėndono darbi-

ninkų asociacija ir radikalūs parlamento deputatai 1838 m. sudarė vadinamąją Liaudies chartiją (angl. *charter* – chartija, nuo to ir čartistai), kurioje buvo išdėstyti 6 svarbiausi reikalavimai: 1) suteikti visuotinę rinkimų teisę; 2) parlamentą rinkti vieniems metams; 3) užtikrinti balsavimo slaptumą; 4) panaikinti turto cenzą kandidatams į parlamentą; 5) mokėti deputatams atlyginimą; 6) suskirstyti šalį į vienodas rinkimų apygardas. Čartistai nutarė išrinkti didžiausių šalies miestų atstovus į būsimą liaudies parlamentą – Konventą. Čartistai teigė, kad „visų išrinktas parlamentas leis visuotinius interesus atitinkančius įstatymus ir bus užtikrinta visuotinė laimė“. Pabrėžtina, kad dauguma čartistų veiksmų buvo taikūs ir neprieštaravo įstatymams. Prasidėjus suėmimams, čartistų Konventas kreipėsi į savo šalininkus: „Mūsų patarimas – griežtai laikykitės įstatymų, tačiau ir būkite pasiruošę priversti mūsų engėjus laikytis įstatymų.“ Čartistai rengė mitingus ir rinko parašus po Liaudies chartiją. 1838 m. buvo surinkta daugiau kaip milijonas parašų, tačiau šalies parlamentas atsisakė svarstyti Chartiją. Vėliau, 1841 m., čartistams pasisekė surinkti beveik 3 milijonus parašų, milžinišką popieriaus ritinį gatvėmis nešė 16 žmonių, jį teko plėšyti dalimis, kad būtų įneštas į parlamentą. Tačiau tuo metu per daug radikalių čartistų reikalavimų vyriausybė nė negalėjo vykdyti.

Jie pamažu buvo įgyvendinti iki Pirmojo pasaulinio karo. XIX a. antrojoje pusėje didesnių visuomenės protesto akcijų Didžiojoje Britanijoje nebebuvo, tačiau visuomenė dėl įvairių organizacijų veiklos darėsi politiškai sąmoningesnė. Antai plačiai paplitę debatų klubai išugdė nemažai žmonių, sugebančių viešai kalbėti, vadinamųjų **polemistų**.

RINKIMŲ REFORMOS DIDŽIOJOJE BRITANIJoje.

Svarbiausios renkamosios valdžios reformos buvo parlamento reformos.

Didžiojoje Britanijoje buvo įvykdytos trys rinkimų reformos. Pirmiausia buvo pertvarkyti Bendruomenių rūmai (3), jie tapo atstovaujama institucija – 1832 m. buvo panaikintos sunykusių miestelių rinkimų apygardos. Iki reformos buvo susiklosčiusi tradicija, kad tam tikros vietovės turėjo teisę siųsti į

parlamentą nustatytą deputatų skaičių. Ilgainiui tos vietovės neteko ekonominės reikšmės ir ištuštėjo. Jas imta vadinti supuvusiais miesteliais. Vieno tokio „miestelio“ visa teritorija seniai buvo atsidūrusi po vandeniu, ir kaimyninio sklypo savininkas valtele plaukdavo į tą vietą, kur anksčiau buvo gyvenvietė, formaliai atlikti rinkimų procedūros. Būta net tokių atvejų, kad visoje rinkimų apygardoje būdavo tik vienas rinkėjas, kuris skelbdavo rinkėjų susirinkimo pradžią, „rinkdavo“ jo pirmininką, keldavo „kandidatą“ į deputatus ir balsuodavo už jį. Tokia tvarka buvo naudinga aristokratams. 1816 m. iš 658 Bendruomenių rūmų deputatų net 487 buvo išrinkti vadinamuosiuose supuvusiuose miesteliuose. 1832 m. reforma atėmė teisę rinkti deputatus iš daugiau kaip pusšimčio miestelių, turinčių mažiau kaip 2 tūkst. gyventojų, ir paliko teisę rinkti tik po vieną savo atstovą miesteliams, kuriuose gyveno mažiau kaip 4 tūkst. žmonių. Taigi gautos laisvos parlamentarų vietos atiteko didiesiems pramonės miestams, iki tol beveik neturėjusiems savo atstovų parlamente.

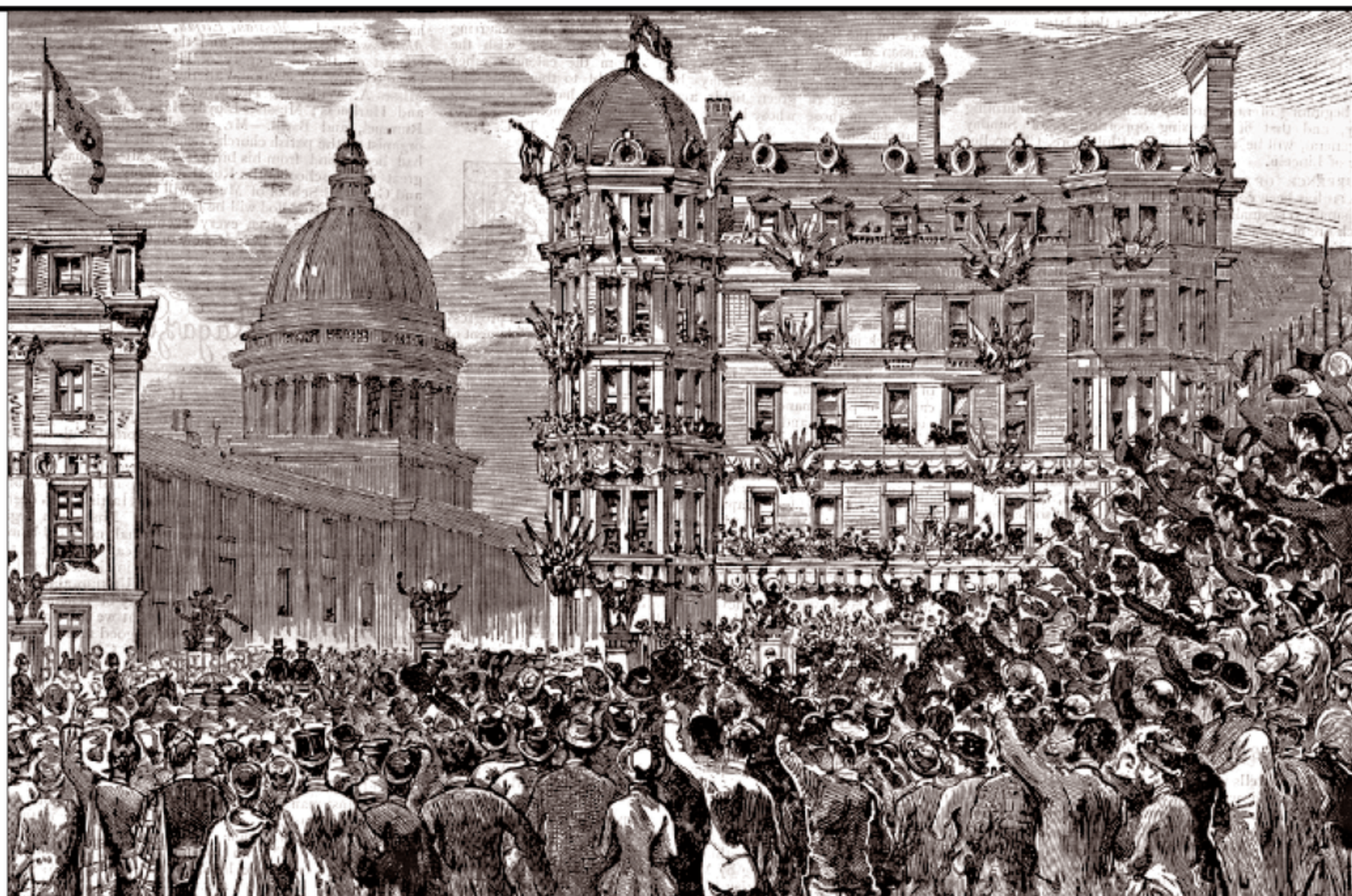

2. Čartistų susirinkimas 1848 m.

Tokia nenormali padėtis, kai 13 Kornvalio grafystės kaimų siūsdavo į parlamentą daugiau deputatų negu visi Didžiosios Britanijos pramonės miestai drauge, buvo panaikinta. Deja, balsavimo teisę turėjo tik suaugę vyrai, gaunantys daugiau kaip 10 svarų dydžio metinių pajamų (įvertinta pagal nekilnojamo-

3. Bendruomenių rūmai XIX a. pradžioje (dail. T. Raulandsonas, 1808 m.)

4. Britų politiko Viljamo Juarto Gladstono rinkimų kampanija Edinburge (1884 m.)

jo turto cenzą) (1). Tokių buvo kas septintas šalies gyventojas. Tačiau reforma turėjo didžiulę reikšmę, nes parodė, kad politinė santvarka nėra neliečiama, jog reikia ne tik laikytis istorinių tradicijų, bet santvarka turi būti keičiama pagal poreikius.

Antroji rinkimų reforma buvo įvykdyta 1867 m. po daugybės mitingų, agitacijų ir diskusijų parlamente. Reformos projektą pateikė liberalai. Jų lyderis Viljamas Juartas Gladstonas (*Gladstone*) teigė, kad „kiekvienas, kuris nėra pripažintas neveiksniu ar pavojingu, turi dalyvauti politiniame gyvenime“. Reformą įgyvendino rinkimus laimėję ir liberalus nurungę konservatoriai. Reforma suteikė balso teisę daugumai fabrikų darbininkų. Tai padvigubino, o kai kur netgi patrigubino rinkėjų skaičių.

Kadangi po šių dviejų reformų balsavimo teisės neturėjo dauguma valstiečių, prireikė ir trečiosios rinkimų reformos. Ji buvo paskelbta 1884 metais. Reforma suteikė rinkimų teisę visiems namų ir butų savininkams, įvedė visiems vienodą balsavimo tvarką, iš esmės suvienodino rinkimų apygardų dydį (4). Trečioji reforma suteikė balsavimo teisę kaimo dar-

bininkams. 1909 m. buvo reformuoti Lordų Rūmai, t. y. aukštesnieji Didžiosios Britanijos parlamento rūmai. Jie buvo pasipriešinimo rinkimų reformoms ir apskritai demokratinei politikai židiny, taigi buvo nutarta riboti Lordų Rūmų teises, panaikinti Lordų Rūmų viršenybę. Numatyta, kad Lordų Rūmų veto Bendruomenių rūmų priimtam įstatymui netenka galios, jeigu Bendruomenių rūmai tą patį įstatymą priima tris kartus iš eilės. Lordų Rūmai nebeturėjo galios svarstant valstybės biudžetą.

POLITINIŲ PARTIJŲ RAIDA DIDŽIOJOJE BRITANIJOJE.

XIX a. politinės partijos tapo neatskiriama demokratinio valdymo dalimi. Partijos atsirado po rinkimų reformų. Didžiojoje Britanijoje politinės parlamento **frakcijos** veikė nuo XVII amžiaus. Partinės organizacijos šalyje pradėjo formuotis kaip rinkėjų registravimo draugijos. Dėl rinkėjų sąrašų valdžia nesuko galvos, jų tikslumu nebuvo suinteresuoti ir patys rinkėjai – tuo labiausiai rūpinosi kandidatai į deputatus. Jau iš pat pradžių Didžiojoje Britanijoje buvo ryškios dvipartinės sistemos užuomazgos. Kai

5. Liberalų lyderis Džozefas Čemberlenas (apie 1880–1890 m.)

paaiškėdavo, kad viena partija kurioje nors rinkimų apygardoje turi rinkėjų daugumą, kita partija atsisakydavo varžytis ir nekurdavo ten savo rinkėjų registravimo draugijų. Draugijos buvo kuriamos ten, kur partijų galimybės buvo apylygės. Buvo kuriami ir centriniai partijų organai. 1831 m. įsikūrė konservatorių partijos centras – Karltono klubas, o 1836 m. – liberalų partijos centras – Reformų klubas. Iškilo naujas liberalų lyderis – Džozefas Čemberlenas (*Chamberlain*) (5). 1873 m. jis tapo Birmingamo meru, daug nuveikė miesto labui ir ėmė garsėti kaip geras vadovas.

Vėliau jis pertvarkė Liberalų partiją, iš pradžių savo mieste – Birmingame. Visose Birmingamo parapijose jis įkūrė partijos skyrius, kuriems vadovauti turėjo renkami komitetai. Parapijų skyriai buvo įpareigoti organizuoti rinkimų kampaniją ir atsakyti už rinkimų agitaciją. Tokie skyriai vėliau kurti ir kituose miestuose. Pertvarkų, pavadintų Birmingamo planu (2), idėja buvo skleidžiama mitinguose. Taip vietoj neorganizuotų vietos partijos rėmimo grupių, veikusių tik per rinkimų kampaniją, atsirado griežtai centralizuota sistema, kuriai vadovavo

partijos taryba. 1872 m. įvestas slaptas balsavimas, taigi be stiprios organizacijos tapo sunkiau rengti rinkimų kampaniją, nes pažadėjęs remti kandidatą rinkėjas galėjo pažado netesėti, o jo nubausti nebuvo kaip. Pertvarkyta Liberalų partija paskatino 1876 m. įkurti Nacionalinę liberalių asociacijų federaciją. Ji siekė į partiją įtraukti liaudies atstovų ir suteikti jai valdžios. Netrukus, sekdami liberalų pavyzdžiu, savo partinę organizaciją pertvarkė ir konservatoriai. Žymus konservatorių lyderis Bendžaminas Dizraelis (*Disraeli*) (6) partiją apibūdino kaip visuomeninę organizaciją, paskelbė „liaudiškojo konservatizmo“ šūkį. Pasak jo, konservatoriai – tai nacionalinė partija, kuri vienija įvairius visuomenės sluoksnius.

Abi partijos ėmė tramdyti joms nepriklausančius ar nepaklusnius politikus liberalus ir konservatorius, stengėsi, kad jie taptų pavaldūs naujiems partijų valdžios organams. Didelių pasaulėžiūros ir ideologinių nesutarimų tarp Didžiosios Britanijos partijų niekada nebuvo. Tai rodo faktas, kad dažnai liberalų pradėtas reformas užbaigdavo konservatoriai. Liberalų partija XIX a. pabaigoje nusilpo ir buvo priversta užleisti savo pozicijas 1906 m. įkurtai Leiboristų (angl. *labour* – darbas), arba Anglijos socialdemokratų, partijai.

6. Konservatorių lyderis Bendžaminas Dizraelis (1878 m.)

1. Kuris Didžiosios Britanijos visuomenės sluoksnis labiausiai reikalavo reformų pirmosios rinkimų reformos išvakarėse? Kodėl?
2. Kurie čartistų reikalavimai buvo svarbiausi? Kodėl?
3. Kodėl Didžiojoje Britanijoje XIX a. buvo įvykdytos net kelios rinkimų reformos?
4. Kuri rinkimų reforma Didžiojoje Britanijoje buvo svarbiausia? Kodėl?
5. *Ar pritariate teiginiui, kad „XIX a. politinės partijos tapo neatskiriama demokratinio valdymo dalimi“? Atsakymą pagrįskite.
6. **Įrodykite arba paneikite teiginį, kad neišplėtus rinkimų teisių Didžiojoje Britanijoje politinių partijų nebūtų buvę pradėta kurti.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Lambeto politinės sąjungos tarybos kreipimasis į Lambeto gyventojus:

PILIEČIAI,

aristokratų valdžią, kurios prispausta šalis dejuoja, gali pakeisti tik nuolatinės ir aktyvios liaudies pastangos. Jei valstybės greitai nepradės kontroliuoti liaudis, tai maža vilties, kad nuosavybė bus saugi, pramonė laisva, o darbininkai apginti nuo galingųjų agresijos. Dabartinę rinkimų sistemą vadinti atstovavimu tautai – apgavystė ir pasityčiojimas. Bendruomenių rūmus, kurie atseit atstovauja šalies gyventojams, renka negausi bent jau 10 svarų metinėmis pajamomis įvertinto nekilnojamojo turto savininkų klasė, o tai yra ne daugiau kaip VIENA ŠEŠTOJI DALIS visų suaugusių Jungtinės Karalystės vyrų; nors dėl sunkumų, kuriuos sukelia registracija, nė trečdaliui tų asmenų, kurie turi bent jau 10 svarų metinių pajamų vertės nekilnojamąjį turtą, nesuteikiama galimybė balsuoti. Pasekmės – savanaudiška, trumparegė ir tironiška aristokratija su keletu gobšų klase karaliauja Įstatymų leidybos rūmuose, liaudies teisių nepaisoma, švaistūniškai išlaidaujama, kvailumas ir piktnaudžiavimas yra Didžiosios Britanijos vyriausybės administracijai būdingi bruožai. Neseniai sakytoje kalboje magistrato valdininkas rūpestingai vengia net užsiminti apie dalykus, kurie svarbūs kiekvienam miestui ir kaimui Didžiojoje Britanijoje; vien tik perspėja ir grasina teisiškai persekioti ir bausti. Siekiant panaikinti šias neteisingumo apraiškas buvo įkurta LAMBETO POLITINĖ SĄJUNGA.

Pagal http://www.nationalarchives.gov.uk/pathways/citizenship/struggle_democracy/transcripts/lambeth_political.htm

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis sukurtas šis kreipimasis?
- b) Kodėl kreipimesi reiškiamas nepasitenkinimas?
- c) Ar pasikeitė nepatenkintų visuomenės sluoksnių padėtis? Kada?
- d) Ką galite pasakyti apie aptariamojo laikotarpio Didžiosios Britanijos visuomenę?

2. Liberalų partijos Birmingamo plano įgyvendinimas:

Apskritai Birmingamo planas rado šalyje gerai parengtą dirvą. Įvedus slaptą balsavimą, kai labai padaugėjo rinkėjų ir kai savo nuožiūra buvo galima pasirinkti balsavimo dieną, rinkimai tapo sunkiai valdomi, nes tam iš anksto nesi- rengta, nebuvo daugiau ar mažiau nusistovėjusios tvarkos. Bet dar svaresnis argumentas Birmingamo plano naudai buvo liberalų pralaimėjimas 1874 m. rinkimuose, kai į Bendruomenių rūmus buvo išrinkta daugiausia konservatorių per visą laikotarpį nuo 1841 m. Liberalai, kurie įsivaizdavo, kad šalis jiems galią patikėjo visiems laikams, negalėjo atsigauti ir, kaip paprastai atsitinka pralaimėjusioms partijoms, ieškojo išorinių šios rinkimų katastrofos priežasčių, o ne laikė jomis savo elgseną, ir nusprendė, kad tai daugiausia įvyko dėl blogos organizacijos. Birmingamo planas siūlė puikų būdą pašalinti šį trūkumą.

Pagal kn. M. Ostrogorski *Democracy and the Organization of Political Parties*, vol. 1, London, 1922, p. 171–172.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiai temai nagrinėti skirtas šis šaltinis?
- b) Kuo svarbus Birmingamo planas?
- c) Kodėl Liberalų partijos pertvarkymas buvo pavadintas Birmingamo planu?
- d) Kuriais metais buvo įvestas slaptas balsavimas renkant parlamento narius Didžiojoje Britanijoje?

44.

Rùsijos impèrija

- Įrodykite arba paneikite teiginį, kad XIX a. pradžioje Rùsija buvo įtakingiausia pasaulio valstybė.
- Kodėl Rùsijoje parlamentas pirmą kartą sušauktas tik XX a. pradžioje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DEKABRISTAI – RÙSIJOS REVOLIUCIONIERIAI, 1825 M. GRUODŽIO MĖN. SUKILĘ PRIEŠ CARO VIENVALDYSTĘ.

MOBILIZUOTI – ATSARGOS KARO PRIEVOLININKUS ŠAUKTI Į TIKRAJĄ KARO TARNYBĄ.

NARÒDNİKAI – XIX A. ANTROSIOS PUSĖS RÙSIJOS RADIKALŪS NEKILMINGI INTELIGENTAI, KOVOJĘ SU CARO VIENVALDYSTE, RENGĘ PASIKĖSINIMUS Į AUKŠTUS VALDININKUS; JIE SKELBĖ VADINAMĄJĮ VALSTIETIŠKĄJĮ SOCIALIZMĄ, T. Y. SMERKĖ BAUDŽIAVINĘ SANTVARKĄ IR IEŠKOJO NEKAPITALISTINĖS ŠALIES RAIDOS BŪDŲ.

ŽEMIETIJÀ – CARO RÙSIJOS GUBERNIJŲ BEI APSKRIČIŲ SAVIVALDYBĖ.

RÙSIJOS EKSPANSIJA.

XVIII a. pabaigoje – XIX a. Rùsijos teritorija padidėjo (1). Plėtra vyko ir vakarų, ir rytų kryptimi. Pirmiausia vakaruose Rùsija prisijungė dideles per tris padalijimus panaikintos Lėnkijos ir Lietuvės valstybės teritorijas. Išskyrus Užnemunę ir Prūsijos valdžioje likusį Klaipėdos kraštą, visa dabartinės Lietuvos dalis atiteko Rùsijos impèrijai. Caro Aleksandro I įtaka Vienos kongrese ir apskritai Europoje buvo didelė pirmiausia dėl to, kad Rùsijos kariuomenė daug prisidėjo prie Napoleono Bonaparto kariuomenės sutriuškinimo. Po Vienos kongreso Rùsija gavo teisę prisijungti didžiąją dalį Váršuvos kunigaikštystės, kuri buvo pavadinta Lėnkijos karalystė, Súomiją ir Besarėbiją. Rùsijos caro Aleksandro I pastangomis Vienos kongrese buvo įkurta Šventoji sąjunga, kuri turėjo slopinti revoliucijas ar sukilimus ir taip užtikrinti taiką Europoje.

XIX a. Rùsija sparčiai plėtėsi į rytus. Ji siekė užimti kuo daugiau teritorijų Kaukaze, kurį kontroliavo vis labiau silpstanti ir dėl to Europos ligoni vadinama Osmānų impèrija. XIX a. Rùsija ir Osmānų impèrija kariavo 4 kartus. Skelbdamasi, kad gina Užkaukazės krikščionis (gruzinus ir armėnus), Rùsija po pirmųjų dviejų karų su Osmānų impèrija ir po beveik tuo pačiu metu vykusių karų su Pėrsija (1805–1813 m., 1826–1828 m.) prisijungė Grūziją, Abchāziją, Rytų Armėniją, Nachičevānės chanatą ir pietines Azerbaidžāno sritis, kur gyveno nemažai musulmonų. Per beveik 50 metų trukusį vadinamąjį Kaukazo karą Rùsija, nors ir labai sunkiai, prisijungė Dagestāną ir Čėčėniją. Gerokai išsiplėtė Rùsijos valdos Vidurinėje Azijoje. Tolimuosiuose Rytuose Rùsija savo naudai nustatė sieną su Kìnija. Taip nuolat kariaujant XIX a. pabaigoje buvo galutinai suformuota Rùsijos impèrijos teritorija.

1. Rūsija XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje

Nors Rūsijos impėrijos teritorija ir buvo nuolat plečiama, XIX a. viduryje išryškėjo gana nemažai valstybės silpnumo požymių. Krymo karą (1853–1856 m.) Rūsija pralaimėjo jau nusilpusiai Osmānų impėrijai, kurią rėmė Prancūzija ir Didžioji Britanija (ypač pastaroji, nes siekė įsitvirtinti Vidurinėje Azijoje). Po Krymo karo smarkiai sumenko Rūsijos tarptautinis autoritetas, susilpnėjo jos įtaka Juodosios jūros pakrantėse. XIX a. antrojoje pusėje Rūsija, stokodama lėšų ir bijodama JAV karinės ekspansijos, šioms už 7,2 mln. dolerių pardavė Aliaską ir Aleutų salas.

VIDAUS PADĖTIS XIX A. PIRMOJOJE PUSĖJE.

Valdant carui Aleksandriui I šalyje pradėtos įgyvendinti reformos. 1802 m. vietoj jau atgyvenusios Petro I laikų kolegijų sistemos įsteigtos ministerijos, kurioms tiesiogiai vadovavo carui pavaldūs

ministrai. Daug dėmesio skirta caro administracijos valdininkams. Kad pakeltų valdininkų kvalifikaciją, valdžia išleido įsaką – norint gauti aštuntos klasės ir aukštesnį valdininkų rangą, reikėjo turėti universitetinį išsilavinimą arba laikyti kvalifikacijos egzaminus iš gimnazijos kurso. Buvo įsteigta Valstybės taryba. Baudžiava išliko. Tai buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios buvo sunku pakelti šalies ekonomiką. Po pergalės prieš Napoleoną (1812 m.) pradėtų reformų atsisakyta. Valdžia sugriežtino valdymą, tai sukėlė pasipiktinimą – 1825 m. pabaigoje kilo **dekabristų** sukilimas. Sukilę bajorai, kurių daugumą sudarė karininkai, siekė Rūsijoje įvesti konstitucinę monarchiją arba respubliką. Sukilimo neparėmė kiti gyventojų sluoksniai, sukilėlius draskė vidaus nesutarimai, trūko organizuotumo. Dėl šių priežasčių dekabristų sukilimas buvo numalšintas. 1830–1831 m. Lėnkijoje ir Lietuvoje

2. Aleksandras II

kilęs sukilimas prieš caro valdžią taip pat buvo užgniauštas.

BAUDŽIAVOS PANAIKINIMAS IR TOLESNĖ RŪSIJOS VIDAUS PADĖTIS.

Rūsijai pralaimėjus Krymo karą naujasis caras Aleksandras II (2) ėmėsi reformuoti šalį. Tuo metu Rūsijoje gyveno maždaug 40 mln. gyventojų: iš jų mažiau kaip 1,5 proc. buvo caro valdininkai – dvarininkai, dvasininkai, pirkliai, generolai ir karininkai, valstybės valdininkai, o kiti – 98,5 proc. – beteisiai baudžiauninkai. Pirmiausia 1861 m. vasario mėn. visoje Rūsijoje buvo panaikinta baudžiava. Baudžiauninkai gavo asmens laisvę, teisę turėti privačią nuosavybę, laisvai tuoktis. Tiesa, pagal baudžios panaikinimo manifestą buvę baudžiauninkai negavo žemės, jos reikėjo patiems įsigyti už pinigus, kurių jie neturėjo. Be to, manifestas skelbė, kad baudžiauninkai dar dvejus metus turėjo eiti baudžios ir atlikti kitas prievoles. Tokios baudžios panaikinimo sąlygos buvo nepriimtinos valstiečiams, taigi jie ėmė bruzdėti. Pavyzdžiui, 1863–1864 m. Lénkijoje ir Lietuvojė kilo sukilimas prieš caro valdžią, kuriame aktyviai dalyvavo ir valstiečiai. Iš esmės vals-

tiečių padėtis pagerėjo XX a. pradžioje, kai Rūsijos vyriausybei vadovauti ėmė iš Lietuvės (Kėdėinių) kilęs P. Stolypinas (1862–1911 m.). Pradėta įgyvendinti žemės reforma (1906–1911 m.), dar vadinamą Stolypino reforma. Valstiečiai galėjo palikti kaimo bendruomenę ir išsipirkti žemės, kaimai pradėti skirstyti į vienkiemius. Baudžios panaikinimas sudarė sąlygas atsirasti kapitalistiniams santykiams Rūsijoje, o P. Stolypino žemės reforma padėjo pamatus tiems santykiams plėtotis. Žemės ūkyje daugiausia dirbo laisvai samdomi darbininkai, pradėta naudoti mašinas. Pamažu kai kurie valstiečiai praturtėjo, jų ūkiuose dirbo pasamdyti nusigyvenę ar neturtingi valstiečiai.

Panaikinus baudžios imta pertvarkyti ir kitas valdymo sritis. Aleksandro II valdymo laikotarpiu pradėti steigti nepriklausomi teismai, vietos valdymo organai – **žemietijos** (gubernijų, apskričių savivaldybės), miestų tarybos ir valdybos. 1864 m. priimti nauji teismų nuostatai skelbė, kad panaikinami senieji feodaliniai luominiai teismai ir kuriami bendri visų luomų žmonių teismai. Švietimo srityje buvo panaikinti iki tol buvę luominiai apribojimai. Pagal 1863 m. išleistus naujus Universitetų nuostatus visų luomų atstovai be apribojimų galėjo stoti į aukštąsias mokyklas. 1869 m. imti steigti aukštieji moterų kursai, kuriuose buvo mokoma pagal universitetų programas. Rekrutų prievolę pakeitė visuotinė karo prievolė. Pradėtos pertvarkos buvo tęsiamos ir po 1881 m., kai **narėdnikai** nužudė carą Aleksandrą II.

3. Rūsijos gyventojų sudėties pokyčiai XX a. pradžioje

METAI	GYVENTOJŲ SKAIČIUS (MLN.)	KAIMO GYVENTOJAI (PROC.)	MIESTO GYVENTOJAI (PROC.)
1897	129	87	13
1913	172	84,5	15,5

4. Gyventojų skaičiaus augimas didžiausiuose Rūsijos miestuose (tūkst. gyventojų)

MIESTAS	1863 M.	1897 M.	1914 M.
Sankt Peterburgas	539	1 265	2 119
Maskvė	462	1 039	1 763
Rygė	77	282	558
Kijėvas	68	248	520
Odesa	119	404	500

5. 1905 m. sausio 9 d. – Kruvinasis sekmadienis: caro kareiviai šaudo į beginklius demonstrantus, reikalaujančius reformų

Igyvendinus reformas, Rūsija gerokai pasikeitė, tapo modernesnė, sparčiai plėtojosi pramonė. 1870 m. Rūsija užėmė penktą vietą pagal pagaminamos pramonės produkcijos kiekį pasaulyje, po 1890 m. gerokai priartėjo prie kitų pirmaujančių valstybių. 1870 m. Rūsijos dalis pasaulio pramonės rinkoje sudarė 4 proc. (plg. Prancūzijos – 10 proc., Vokietijos – 13 proc., JAV – 23 proc. ir Didžiosios Britanijos – 22 proc.). 1900 m. Rūsija gamino jau 6 proc. visos pasaulio pramonės produkcijos (Prancūzija – 8 proc., Vokietija – 14 proc., Didžioji Britanija – 22 proc., JAV – 31 proc.). Pokyčiai labai keitė Rūsijos gyventojų sudėtį: gyventojai kėlėsi į miestus (3), šie sparčiai augo (4).

1905 M. REVOLIUCIJA.

Padėtis šalyje pablogėjo po rusams nesėkmingo Rūsijos ir Japonijos karo (1904–1905 m.). Tarptautinėje arenoje sumenko valstybės prestižas. Sunkiai buvo suvokiama, kad mažai žinoma Japonija kovoja sėkmingiau už jau kurį laiką imperialistinę politiką vykdančią Rūsiją. Taigi jau pirmieji rusų kariuomenės pralaimėjimai sukėlė visuotinį pasipiktinimą šalyje. 1904 m. pabaigoje Peterburge per žemietijų atstovų suvažiavimą buvo pareikalauta įsteigti pilietinių teisių ir tautos atstovybes. Panašių reikalavimų kėlė ir pradėjo streikuoti darbininkai. Nepatenkinti buvo ir kaimų gyventojai. Tam įtakos turėjo vis sun-

kėjanti šalies vidaus padėtis – dėl karo tūkstančiai žmonių buvo **mobilizuoti**, ūkyje trūko darbo rankų. Valdžios ir protestuotojų nesutarimai peraugo į revoliuciją – 1905 m. pradžioje (sausio 9 d., sekmadienį) minia protestuotojų ėmė žygiuoti prie Žiemos rūmų, kur buvo įsikūręs caras Nikolajus II (valdė 1894–1917 m.) ir jo vyriausybė. Valdžia neklausė taikių demonstrantų reikalavimų. Karinėms pajėgoms buvo įsakyta šaudyti (5). Įvairiais duomenimis, žuvo apie 1 tūkst. žmonių, apie 4 tūkst. buvo sužeista. Tuoju didesniuose miestuose prasi-dėjo darbininkų protesto streikai ir demonstracijos. 1905 m. Rūsija pralaimėjo karą su Japonija. Gyventojų pasipiktinimas valdžia dar labiau išaugo. Demonstracijos vyko visoje šalyje, reikalauta surengti laisvus rinkimus, sušaukti parlamentą, suteikti amnestiją politiniams kaliniais. Taikiai susitarti nepavyko. 1905 m. pabaigoje Maskvoje kariuomenės dalinių ir sukilėlių kova baigėsi valdžios pergale. Taip buvo nuslopinta 1905 m. revoliucija, nors dar dvejus metus visoje šalyje bruzdėjo valstiečiai, vyko darbininkų streikų ir pavienių kariuomenės maištų.

6. Caras Nikolajus II (1898 m.)

7. Tauridės rūmų salė Peterburge, kurioje posėdžiavo Valstybės Dūma

VALSTYBĖS DŪMA IR LIETUVIŲ ATSTOVAI JOJE.

1905 m. įvykiai Rūsijoje ir spalio mėn. kilęs visuotinis streikas buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios caras Nikolajus II (6) buvo priverstas paskelbti vadinamąjį Spalio manifestą. Leista veikti organizacijoms, draugijoms, atgijo spauda, visuomeninis gyvenimas. Valdžia įsipareigojo sušaukti šalies parlamentą – Dūmą (7), į kurią savo atstovus galėjo siųsti ir lietuviai tauta. Tiesa, patys rinkimai į Dūmą nebuvo demokratiniai (1). 1906–1917 m. iš viso buvo sušauktos keturios dūmos (8), jose dirbo 22 lietuviai. Jie kėlė lietuvių tautai svarbius klausimus (2). Bene žymiausi lietuvių atstovai buvo Andrius Bulota ir Martynas Yčas.

Dūma buvo savotiška paskata telktis lietuvių visuomenei krašto viduje. Per savo atstovus buvo galima supažindinti Rūsijos valdžią, politikus, visuomenės veikėjus ir kitų pavergtų tautų gyventojus su lietuvių tautos gyvenimo sunkumais ir kelti reika-

lavimų. Tai buvo galimybė įstatymais palengvinti savo tautos, o kartu ir visų Rūsijos imperijos tautų padėtį. Be pasiektų laimėjimų (3), lietuvių atstovai Dūmoje galėjo išsakyti okupacinio valdymo trūkumus, kritikuoti patį valdymą, skelbti demokratines nuostatas. Neatsitiktinai dėl valdžios kritikos pirmosios dūmos gyvavo trumpą laiką. 1914 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas (po trejų metų – ir didieji sukrėtimai Rūsijoje) nutraukė Dūmos veiklą. Valdžią į savo rankas paėmė V. Lenino vadovaujami bolševikai.

8. Rūsijos dūmų veiklos trukmė

DŪMA	VEIKLOS TRUKMĖ
I	1906 04 27–1906 07 08
II	1907 02 20–1907 06 02
III	1907 11 01–1912 06 09
IV	1912 11 15–1917 10 06

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kokia buvo Rūsijos gyventojų sudėtis XIX a. pradžioje?
2. Kaip pasikeitė Rūsijos gyventojų sudėtis per XIX amžių? Kuo tai galima paaiškinti?
3. Kodėl buvo numalšintas dekabristų sukilimas?
4. Kuo Rūsijai svarbios Aleksandro II įgyvendintos reformos?
5. *Kaip Rūsijos ir Japonijos karas paveikė Rūsijos vidaus gyvenimą?
6. **Kodėl Rūsijos dūmų veiklos trukmė gerokai skyrėsi (8 lentelė)?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Istorikė Aldona Gaigalaitė apie rinkimų į I Dūmą nuostatus:

Rinkėjai pagal luominę ir turtinę gyventojų padėtį buvo padalyti į 4 rinkėjų kategorijas: žemvaldžius, miestiečius, valstiečius ir darbininkus. Jie rinko į apskrities atitinkamos kurijos susirinkimą, o šie – įgaliotinius į gubernijos rinkimų suvažiavimą. Kai kurių gyventojų kurių rinkimų tvarka kiek skyrėsi, bet visi susirinkdavo gubernijoje. Visoje imperijoje

gubernijų rinkimų susirinkimuose buvo numatyta, kad žemvaldžių kurija turi 34 proc., miestiečių – 24 proc., valstiečių – 42 proc. Kadangi atstovus rinko išrinkti rinkėjai, ne visi gyventojai turėjo galimybę dalyvauti rinkimuose, rinkimų ir renkamųjų paskirstymas buvo dirbtinis. Rinkimų teisę turėjo tik vyrai nuo 25 metų, o moterys visai nedalyvavo. Per rinkimus buvo siekiama sudaryti sąlygas į Dūmą patekti valstiečiams, tikintis, kad jų tamsi ir užguita dauguma nesuvoks įstatymų svarstymų vingrybių ir balsuos palankiai caro biurokratijai. Be to, kaip pripažįsta Dūmos partijų ir frakcijų vadovai, dar ir XIX a. pradžioje dalis kaimo žmonių tikėjo geru caru, manydami, kad juos engia ir išnaudoja biurokratai valdininkai, naudodamiesi esama administracine valdymo sistema. Todėl net trečdalį viso I parlamento sudarė žemės savininkai valstiečiai, tarp jų vyravo stambieji. Skirstant pagal luominę priklausomybę užsirašė 45,5 proc. valstiečių atstovų, dvarininkų – 36,7 proc., kitų – miestiečių, dvasininkų, pirklių, kazokų – buvo vos po kelis procentus.

Pagal A. Gaigalaitės kn. *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006, p. 22.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Nurodykite du argumentus, kurie patvirtintų teiginį, kad rinkimai į Dūmą nebuvo demokratiniai.
- Kodėl per rinkimus valstiečiams buvo sudaryta išskirtinė padėtis?
- Dėl kokios priežasties valstiečiai įvardyti kaip „tamsi ir užguita dauguma“?
- Kodėl dauguma kaimo žmonių „tikėjo geru caru“?
- Padarykite išvadą apie išrinktą I Dūmą.

2. Lietuvių atstovų išankstiniai siekiai Rūsijos Dūmoje:

Lietuvių tautos atstovai vyko su 1905 m. Vilniaus Didžiojo seimo nutarimais ir rinkimų susibūrimuose suformuluotais priesakais. Sukonkretinti priesakai saviems delegatams buvo tokie: 1) Lietuvai reikalinga autonomija; 2) grąžinti katalikų bažnyčioms ir vienuolynams iš jų atimtus turtus; 6) sutrumpinti kareiviavimo laiką iki 2 metų; be to, lietuviai turi tarnauti Lietuvoje; 7) pripažinti teisę vartoti lietuvių kalbą teismuose, mokyklose, viešose įstaigose ir bendraujant su administracija; 9) pradžios mokslas turi būti visiems prieinamas, mokytojai renkami, vaikų iki 16 m. mokslas nemokamas; 10) laisvė privatiems žmonėms steigti mokyklas ir kiekvienam mokytis savo vaikus namuose; 12) atgaivinti Vilniaus universitetą; 13) įvesti visišką savivaldą, pradedant valsčiais ir baigiant seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu, neatsižvelgiant į lytį, luomą ir tautybę. Vienu sakiniu teigiant, lietuviai siekė laisvės tvarkyti kultūrinius ir ūkinius savo tautos reikalus.

Pagal A. Gaigalaitės kn. *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006, p. 25–26.

3. Kai kurie lietuvių atstovų laimėjimai Rūsijos Dūmoje:

Svarbiausias klausimas buvo Rūsijos pavergtų tautų autonomijos siekis. Skirtingų požiūrių į autonomiją abiejų tautų¹ atstovai Rūsijos parlamente neatskleidė. Jie iš Dūmos tribūnos reikalavo gimtosios kalbos, kultūros, švietimo plėtimo galimybių, teisės dalyvauti vietos savivaldoje, galimybės laisvai tvarkyti krašto ekonomiką ir ypač žemės ūkį. Nepavyko Lietuvės atstovams pasiekti, kad Vilniuje būtų atkurta aukštoji mokykla – Universitetas – ir perkelta iš Peterburgo Katalikų dvasinė akademija. Tačiau lietuviškų gubernijų atstovų pastangomis buvo padėti pagrindai aukštesniajai (kuri vėliau tapo aukštoji) žemės ūkio mokyklai Dotnuvoje įkurti. Dideliu lietuvių deputatų IV Rūsijos valstybės Dūmoje nuopelnu reikia laikyti labdaringą veiklą Lietuvoje pabėgėlių labui Rūsijoje, gerą lietuvių ir kitų iš Lietuvos pasitraukusių tautų švietimo ir kultūros organizacijų, kai kurių gyventojų šelpimą. Kadetų frakcijos nario M. Yčo iš caraitės Tatjanos šelpimo fondo gautos lėšos sudarė galimybę ne tik karo, bet ir pokario metais išlaikyti tam tikrą kultūrinį ir ūkinį savos tautos potencialą.

Pagal A. Gaigalaitės kn. *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006, p. 303–304.

***Remdamiesi šaltiniais ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kaip pateikiami šaltiniai papildo vienas kitą?
- Ar išvardyti reikalavimai galėjo būti įvykdyti? Atsakymą pagrįskite.
- Kokią išvadą galite padaryti apie to meto lietuvių gyvenimą?
- Dėl kokių priežasčių svarbiausias buvo Rūsijos pavergtų tautų autonomijos siekis?
- Kodėl Rūsijos valdžia neleido Lietuvoje įsteigti aukštosios mokyklos?
- Pasakykite, koks didžiausias lietuvių atstovų Dūmoje laimėjimas. Kodėl taip manote?

¹ Lietuvių ir lenkų.

45. Jungtinės Amerikos Valstijos

- Kodėl JAV XIX a. pabaigoje tapo pirmaujančia pasaulio valstybe?
- Ką reiškė JAV valdžios paskelbtas šūkis „Amerika – amerikiečiams“?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ABOLICIONIZMAS – VISUOMENĖS POLITINIS JUDEJIMAS UŽ VERGOVĖS PANAIKINIMĄ, KILĘS XVIII A. PABAIGOJE JAV.

INDUSTRIALIZACIJA – STAMBIOSIOS MAŠININĖS TECHNIKOS DIEGIMAS, PRAMONĖS PLĖTRA.

KUKLUKSLĀNAS (KKK) – RASISTINĖ TERORISTINĖ SLAPTA AMERIKIEČIŲ ORGANIZACIJA, KOVUJANTI SU JUODAODŽIŲ LYGIATEISIŠKUMU, JŲ PAŽANGIOMIS ORGANIZACIJOMIS.

MONRÒ DOKTRINÀ – JAV PREZIDENTO DŽ. MONRO 1823 M. PASKELBTA DEKLARACIJA, ĮSPĖJANTI EUROPOS VALSTYBES NESIKIŠTI Į AMERIKOS ŽEMYNŲ VIDAUS REIKALUS; KARTU JAV ĮSIPAREIGOJO NESIKIŠTI Į EUROPOS VALSTYBIŲ TARPUSAVIO SANTYKIUS.

REKONSTRUKCIJA – 1865–1877 M. VYKDYTA PIETŲ VALSTIJŲ PERTVARKOS IR SUGRAŽINIMO Į JAV PROGRAMA.

SEGREGACIJA – RASINĖS NELYGYBĖS FORMA, REIŠKianti SPALVOTŲJŲ GYVENTOJŲ (DAŽNIAUSIAI JUODAODŽIŲ) ATSKYRIMĄ NUO BALTŲJŲ.

JAV TERITORIJOS DIDINIMAS IR MONRO DOKTRINA.

XVIII a. antrojoje pusėje susikūrusios JAV per visą XIX a., daugiausia vykdydamos ekspansinę politiką, nuolat didino savo valstybės teritoriją (1). Daugumą žemių JAV įsigijo laimėjusios karą su Meksika. XIX a. viduryje buvo prijungtos Naujosios Meksikos, Kalifornijos ir kitos, šiandien nuo JAV neatsiejamos, žemės. Už jas Meksikai buvo sumokėta piniginė kompensacija. Kai kurios žemės buvo nupirktos iš didelių Europos valstybių. Pavyzdžiui, 1803 m. iš Prancūzijos nupirka Luiziana, 1819 m. iš Ispanijos – Florida ir teisės į Oregono žemes, 1867 m. iš Rusijos – Aliaska. Taigi kartu daugė-

jo gyventojų (2), toliau buvo naikinami Amerikos vietos gyventojai – indėnai (1).

Per gana trumpą laiką Šiaurės ir Pietų Amerikos žemynuose JAV tapo stipriausia valstybe. XIX a. pradžioje JAV metė iššūkį Europos valstybėms. Iš pradžių JAV prezidentas Džeimsas Monro (*Monroe*, 1758–1831 m.) 1821 m. atsisakė kištis į Europos ginčus („Mes niekada nedalyvavome Europos valstybių karuose, joms sprendžiant savo pačių reikalus, – tai nesuderinama su dabartine mūsų politika“), o po dvejų metų, 1823 m., paskelbė garsiąją **Monrò doktriną**. Ja vadovaudamasi Amerika šeimininkavo Atlanto vandenyne, kuris skyrė JAV nuo Europos,

JUNGTINĖS AMERIKOS VALSTIJOS XVIII A. PABAIGOJE–XX A.

1. Jungtinės Amerikos Valstijos XVIII a. pabaigoje – XX a.

Europos valstybės buvo įspėtos nesikišti į Amerikos reikalus. Monro doktrina neapsiribojo vien principų išsakymu. Ja drąsiai perspėtos Europos galiūnės, kad jaunoji valstybė nedvejodama stosianti į karą, jei Vakarų pusrutulio neliečiamumui iškils pavojaus. Europos galios plėtrą „į bet kurią šio pusrutulio dalį“ JAV laikysiančios „grėsmė savo taikai ir saugumui“. JAV taip leido suprasti, kad nuo šiol perima visos Amerikos globą ir valdys pagal principą „Amerika – amerikiečiams“. Monro doktrinai atsirasti didelę įtaką turėjo JAV stiprėjimas, aktyvi Šventosios sąjungos veikla, karo veiksmai slopinant revoliuciją Ispanijoje XIX a. 3-iajame dešimtmetyje.

2. JAV gyventojai (XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios surašymų duomenys)

METAI	GYVENTOJAI (MLN.)
1790	3,9
1800	5,3
1810	7,2
1820	9,6
1830	12,9
1840	17,1
1850	23,2
1860	31,4
1870	38,6
1880	50,2
1890	63,0
1900	76,2
1910	92,2

3. Dirbantys vergai medvilnės plantacijoje Pietų valstijose (dail. H. Bredlis, XIX a.)

PILIE TINIS KARAS.

Susikūrus JAV, išryškėjo nesutarimų: Pietų valstijos buvo už vergiją, o Šiaurė tam prieštaravo. Nesutariai dar labiau sustiprėjo, kai Šiaurėje pradėjo plisti **abolicionizmas** – judėjimas už vergijos panaikinimą. Pietų valstijų ūkio pagrindas buvo didžiulės medvilnės, tabako ir kitų žemės ūkio kultūrų plantacijos, kuriose dirbo vergai (čia buvo išauginama apie 75 proc. pasaulio medvilnės, o pajamos iš medvilnės eksporto sudarė pusę JAV eksporto pajamų) (3). Šiaurės valstijose vyko pramonės perversmas ir **industrializacija**, daugėjo miestų ir jų gyventojų. Vergovę keitė našesnis ir veiksmingesnis samdomasis darbas. Nesutarimų daugėjo ir dėl skirtingo požiūrio į prekybą su Didžiąja Britanija. Pietų valstijos siekė laisvos prekybos ir galimybės nusipirkti pigesnių Didžiosios Britanijos prekių, o Šiaurės valstijos, norėdamos plėtoti vidaus pramonę ir apsaugoti vidaus rinką, stengėsi didinti užsienio valstybių prekių muitus.

Nesutarimai peraugo į konfliktą, kai 1860 m. naujuoju JAV prezidentu buvo išrinktas Šiaurės valstijų atstovas respublikonas Abraomas Linkolnas (*Lincoln*, 1809–1865 m.) (4). Tų pačių metų pabaigoje Pietų Karolina paskelbė atsiskirianti nuo JAV. Jos pėdomis pasekė dar keletas Pietų valstijų. 1861 m. jau 11 Pietų valstijų atsiskyrė nuo JAV ir įkūrė naują valstybinį vienetą – Amerikos valstijų konfederaciją (sostine paskelbtas Ričmondas, esantis Virdžinijoje). Atsiskyrusios Pietų valstijos įkūrė savo Kongresą, išrinko prezidentą ir siekė kitų valstybių, taip pat ir JAV, pripažinimo.

Tarp Amerikos valstijų konfederacijos ir jos nepripažįstančių JAV kilo pilietinis karas (1861–1865 m.). Nors karo išvakarėse Šiaurės valstijose gyveno beveik 2,5 karto daugiau gyventojų ir ekonomiškai jos buvo gerokai pranašesnės, karo pradžioje kur kas labiau sekėsi Pietų valstijoms. Tam įtakos turėjo jų pusėje kariavę žymūs karininkai (pvz., generolas Robertas Edvardas Li (*Lee*) ir Tomas Džonatanas Džeksonas (*Jackson*), laiku paskelbta visuotinė mobilizacija, karo reikalams sutelkta ekonomika. Be to, Pietų valstijas rėmė buvusios metropolijos – Didžioji Britanija ir Prancūzija. Tikėtasi, kad jos, siekdamos susilpninti JAV, ryšis pripažinti Amerikos valstijų konfederaciją kaip nepriklausomą valstybę. Tačiau taip neįvyko.

Karas permainingai tęsėsi ketverius metus. Pamažu pilietiniame kare persvarą įgijo Šiaurės valsti-

4. Abraomas Linkolnas (1863 m.)

jos. 1862 m. pabaigoje šiauriečių kariuomenė, kuriai nuo 1863 m. vadovavo talentingi generolai Julisas Simpsonas Grantas (*Grant*) ir Viljamas Tekumsė Šermenas (*Sherman*), perėjo į kontrpuolimą. Tam įtakos turėjo JAV valdžios priimti svarbūs nutarimai. Pagal 1862 m. gegužės mėn. JAV Kongrese priimtą Homstedų įstatymą kiekvienas amerikietis, nekovojoantis pietiečių pusėje, galėjo gauti žemės sklypą. Siekdamas užsitikrinti Pietų valstijose gyvenančių juodaodžių paramą, 1862 m. rugsėjo mėn. A. Linkolnas paskelbė aktą, kuriuo nuo 1863 m. sausio 1 d. buvo naikinama vergija. Juo skelbta, kad visi vergai valstijose, sukilusiose prieš JAV, yra laisvi. Juodaodžius leista priimti į JAV karines pajėgas (5). Taip Pietų valstijų vergai tapo Šiaurės valstijų šalininkais. Ši kova Šiaurės valstijoms tapo kova su vergija už laisvę. Tų pačių metų kovo mėn. Šiaurės valstijose buvo įvesta visuotinė karo prievolė. Tai ir lėmė, kad 1865 m. balandžio 9 d. Pietų valstijos buvo priverstos kapituliuoti. Iš viso per pilietinį karą žuvo daugiau kaip 600 tūkst. žmonių. Praėjus kelioms dienoms po karo pabaigos buvo nužudytas JAV prezidentas A. Linkolnas.

VERGIJOS PANAIKINIMAS.

Šiaurės valstijoms laimėjus pilietinį karą, 1865 m. JAV Kongresas patvirtino 13-ąją konstitucijos pataisą dėl vergijos panaikinimo. Formaliai visoje šalyje vergija buvo panaikinta, 1868 m. JAV konstitucijos pataisa juodaodžiams suteikė pilietines teises, 1870 m. – rinkimų teisę. Tačiau iš tikrųjų lygiateisiškumo nebuvo. Tam priešinosi Pietų valstijos, jos buvusius vergus diskriminavo, vyko rasinė **segregacija** – juodaodžiai privalėjo naudotis atskiru transportu, vaikus leisti į atskiras mokyklas, gyventi juodaodžiams skirtuose kvartaluose. Juodaodžių diskriminacija tęsėsi kone iki XX a. antrosios pusės. Pietų valstijose veikė rasistinė organizacija **kukluksklānas (KKK)**, kuri trukdė juodaodžiams naudotis pilietinėmis teisėmis, gautomis po pilietinio karo (6). Kukluksklano nariai persekiavo juodaodžius, žiauriai elgėsi ir su baltaisiais, kurie tolerantiškai žiūrėjo į juodaodžius ar mėgino juos gelbėti. Vien XIX a. paskutiniame dešimtmetyje kukluksklanas kasmet nulinčiuodavo apie pusantro šimto juodaodžių.

5. Buvęs vergas, tarnaujantis būgnininku JAV kariuomenėje per pilietinį karą (apie 1861–1865 m.)

REKONSTRUKCIJA IR JAV GALIOS STIPRĖJIMAS.

Pasibaigus pilietiniam karui, JAV valdžia stengėsi kuo greičiau atkurti Pietų valstijas. Prasidėjo vadinamoji **rekonstrukcija** – Pietų valstijų pertvarkos ir įtraukimo į JAV programa. Į Pietų valstijas buvo įvesta federalinė kariuomenė, prezidentas paskyrė gubernatorius. 1867 m. Pietų valstijose įvyko valstijų konventų rinkimai, ir išrinkta naujoji valdžia panaikino Pietų valstijų atsiskyrimo nuo JAV aktus. Nors išliko baltųjų ir juodaodžių nesutarimų, iš esmės rekonstrukcija buvo baigta ir JAV galutinai suvienytos.

Politiniai pokyčiai paspartino ir JAV ekonomikos raidą. XIX a. pabaigoje JAV tapo galingiausia pasaulio valstybe. 1885 m. pagal pramonės mastą

ji jau lenkė Didžiąją Britaniją, tuo metu stipriausią pramonės valstybę. XX a. pradžioje JAV var-tojo daugiau energijos negu Vokietiją, Prancūziją, Austrija-Vengriją, Rusiją, Japoniją ir Italiją kartu, anglių kasyba JAV išaugo 8 kartus, plieno gamy-ba – 5,2, geležinkelių ilgis – 5,7, kviečių derlius – 2,6. Jau 1860 m. JAV turėjo didžiausią geležinke-lių tinklą, 1869 m. baigtas tiesti pirmas žemyninis geležinkelis. Miestuose atsirado elektrifikuotas transportas, pastatyta estakadų, dangoraižių. Poky-čius lėmė po pilietinio karo sparčiai vykdyta šalies rekonstrukcija, pramonės plėtra, gausūs gamtos iš-tekčiai, didžiuliai imigrantų, tarp jų ir lietuvių (2), srautai. Šalies ekonomiką nuo užsienio šalių kon-kurencijos saugojo dideli muitai, o nuo užsienio valstybių kišimosi – Monro doktrina.

MONRO DOKTRINOS PAPILDYMAS.

Ekonomiškai sustiprėjusi valstybė toliau plėtė savo teritoriją. 1898 m. laimėjo karą su Ispanija ir iš jos gavo Filipinų ir Puerto Riką, o Kubą, nors ir pa-skelbta nepriklausoma valstybe, buvo priklausoma nuo JAV. Be to, 1904 m. gruodžio 6 d. Monro dok-trina buvo papildyta vadinamuoju Ruzvelto sek-meniu: prezidentas Teodoras Ruzveltas (*Roosevelt*, 1858–1919 m.) paskelbė visuotinę „civilizuotos valstybės“ teisę kištis į Vakarų pusrutulio valstybių reikalus, o tai daryti galėjo tik JAV: „Vakarų pusru-tulyje JAV ištikimybė Monro doktrinai gali priversti

6. Naujų narių į kukluksklano organizaciją priėmimas

jas, kad ir nenoromis, tapti tarptautine policine jėga pasipiktinimą keliančiais pažeidimų ar bejėgiškumo atvejais.“ Jau 1902 m. JAV privertė Haitį sumokėti skolas Europos bankams. 1903 m. JAV sukurstė vi-suotinį sukilimą Panamoje ir padėjo jos gyventojams išsivaduoti iš Kolumbijos ir išsikovoti nepriklau-somybę, bet prieš tai nustatė sau pavaldžią Kanalo zoną toje vietoje, kur vėliau buvo iškastas Panamos kanalas. Finansiniu JAV protektoratu 1905 m. tapo Dominikos Respublika. 1906 m. amerikiečių ka-riuomenė užėmė Kubą. Kartu su Vakarų Europos valstybėmis JAV įsitvirtino Tolimuosiuose Rytuose. Ši valstybė pasaulyje darėsi vis galingesnė, jos galių Vakarų Europos valstybės vis labiau turėjo paisyti.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Nurodykite du būdus, kaip XIX a. buvo plečiama JAV teritorija.
2. Kuriam tikslui buvo paskelbta Monro doktrina?
3. Dėl kokių priežasčių Pietų valstijos nenorėjo panaikinti vergijos?
4. Kodėl buvo nužudytas JAV prezidentas A. Linkolnas?
5. *Išvardykite svarbiausius JAV pilietinio karo padarinius.
6. **Nurodykite dvi priežastis, dėl kurių XIX a. JAV sparčiai daugėjo gyventojų (2 lentelė).

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Baltųjų ir indėnų santykiai JAV XIX a. viduryje:

Iš archeologinių radinių galima spręsti (aišku, labai apytiksliai), kad, prieš ateinant baltiesiems, Kalifornijoje gyve-no apie 150 tūkst. indėnų. Jie buvo pasidaliję į dvidešimt vieną etninę grupę, o šios savo ruožtu – dar į daugiau kaip

du šimtus penkiasdešimt pogrupių, genčių ir šeimų, kalbančių šimtu trylika įvairiausių tarmių, kartais labai panašių viena į kitą, pavyzdžiui, Bostono tarmė buvo panaši į Naujojo Orleano, bet dažnai ir labai skirtingų, sakysime, kaip anglų ir prancūzų kalbos.

Didoka janos genčių grupė – gal 2–3 tūkst. žmonių – gyveno į rytus nuo Sakramento upės iki pat Maunt Laseno. Jų tragedija prasidėjo 1849 metais su Kalifornijos aukso karštligė.

Valdomi Meksikos, jie dar šiaip taip gyveno, bet 1848 metais Jungtinių Valstijų aneksuotame ir Aukso karštligės apimtame krašte prasidėjo baisiausia savivalė. Vien tik 1849 metais į Kaliforniją jūromis ir sausuma atvyko 80 000 aukso ieškotojų. Tie smarkūs vyrai, su jais nemažai visokių padugnių, plūste plūdo į upių slėnius ir kalnus. Jūreiviai uostuose palikdavo laivus, tuštėjo fermos, kaimuose nebeliko nė vieno žmogaus, užtat be jokio skaičiaus kaip grybai po lietaus dygo laikinos aukso ieškotojų stovyklos, kur viešpatavo kumščio įstatymai. Tik aštuoni procentai gyventojų buvo moterys, o kasyklų rajonuose – tik du. Per dešimt metų, iki 1860-ųjų, baltųjų gyventojų skaičius išaugo iki 390 000. Gyventojai, kurie tada labiausiai nukentėjo, buvo indėnai.

Atėjūnai stūmė juos iš visur žingsnis po žingsnio. O jeigu indėnai griebdavosi savo menkų ginklų ir pamėgindavo priešintis, jeigu, bado spiriami, užpuldavo transportą, apiplėšdavo rančas, baltieji surengdavo baudžiamąsias ekspedicijas ir žiauriausiai atkeršydavo. Septintojo dešimtmečio pradžioje visą kraštą į rytus nuo Sakramento upės sukrėtė siaubas ir nerimas, kai indėnai, gal ir jakai, užmušė penketą baltaodžių vaikų; bet juk baltieji nuo 1852 iki 1867 metų nužudė tris, net keturis tūkstančius indėnų. Kokia nežmoniškai nuožmi buvo toji kova, rodo faktas, kad būtent baltieji Kalifornijoje pradėjo skalpuoti, o vietos gentys tokio papročio net nežinojo.

Pagal K. V. Ceramo kn. *Pirmasis amerikietis*, Vilnius, 1986, p. 232–233.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokia problema aptariama šaltinyje?
- Koks istorinis veikėjas Amerikos gyventojus pirmą kartą pavadino indėnais?
- Kodėl XIX a. viduryje Kalifornijos indėnus ištiko tragedija?
- Dėl kokių priežasčių iš pradžių buvo mažai baltųjų moterų?
- Įvertinkite indėnų ir baltųjų veiksmus aptariamuoju laikotarpiu.
- Nurodykite baltųjų ir indėnų konflikto padarinius abiem pusėms.

2. Istorikas Alfonsas Eidintas apie lietuvių imigrantų sunkumus JAV XIX amžiuje:

Sunkios darbo sąlygos, dažnos nelaimės šachtose, griūtys, darbo apsaugos nebuvimas vertė angliakasių vienyti. Iki 1890 m. Rytų Europos imigrantai į darbininkų kovą įsitraukė negausiai ir nedrąsiai. Kol kas ateiviai rūpinosi būties ir pragyvenimo klausimais. Tačiau pirmiausia imigrantams rūpėjo jų pačių draugijos, paskui jau profesinės sąjungos, nes imigrantai norėjo tam tikro saugumo, kuris galėjo būti užtikrintas tik jų etninėje grupėje ar sąjungoje su kitomis ateivių grupėmis, nors profesinės sąjungos greitai įrodė savo pranašumą.

Profesinių sąjungų kūrimąsi komplikavo kai kurių amerikiečių darbininkų judėjimo vadovų pozicija. Apie 1880 m. Amerikos angliakasių organizacija aiškino, kad Rytų Europos imigrantai demoralizuoja darbininkų judėjimą, nes nemoka anglų kalbos ir streikuojant bendrauti su jais neįmanoma. Tuo naudojosi darbdaviai, kiršindami vieną tautybę su kita. 1890-aisiais darbdaviai paleido naują ginklą – gandus, kad ateiviai iš Rytų Europos mažino anglosaksų uždarbį, – angliakasių uždarbis smuko nuo 200 dol. 1890 m. iki 160 dol. 1896 m., ir Pensilvanija atsidūrė ties skurdo riba. Dėl to kilo galinga streikų banga.

Pagal A. Eidinto kn. *Lietuvių kolumbai*, Vilnius, 1993, p. 36.

*Remdamiesi šaltiniu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokia pagrindinė problema aptariama šaltinyje?
- Kodėl lietuviai, atvykę į JAV, iš pradžių stengdavosi įsitraukti į vietos lietuvių draugiją?
- Kokios priežastys JAV lietuvių XIX a. pabaigoje vis dėlto vertė stoti į profesines sąjungas?
- Kodėl lietuviai JAV daugiausia dirbo sunkų fizinį darbą?
- Dėl kokių priežasčių to meto JAV darbininkai imigrantai dažnai streikuodavo?
- Kodėl dažnai darbdaviai priešiskai žiūrėjo į darbininkus imigrantus?

46.

Imperializmo priežastys, kryptys ir užgrobtų teritorijų valdymas

- Kodėl didžiosios Vakarų Europos valstybės ir JAV nuo XIX a. pabaigos ėmė veržtis į kitus žemynus?
- Kuo skyrėsi mažųjų ir didžiųjų imperialistinių valstybių politika užgrobtose valdose?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DEKOLONIZACIJA – KOLONIZACIJOS PANAIKINIMAS.

DOMINIJA – AUTONOMINĖ VALSTYBĖ, ĮĖJUSI Į BRITĀNIJOS IMPĖRIJĄ IR PRIPAŽINUSI DIDŽIŲSIOS BRITĀNIJOS KARALIŲ VALSTYBĖS VADOVU.

IMPERIALISTINĖ VALSTYBĖ – IMPERIALIZMO LAIKOTARPIU KITAS VALDAS GROBIANTI VALSTYBĖ.

KONCĖSIJA – SUTARTIS DĖL PERDAVIMO NUMATYTĄ LAIKĄ NAUDOTIS VALSTYBĖS TURTO (ĮVAIRIAIS ŪKIO OBJEKTAIS, GAMTOS TURTAIS, ŽEME) PRIVATIEMS ASMENIMS, ORGANIZACIJOMS AR KITOMS VALSTYBĖMS.

METROPOLIJA – VALSTYBĖ, TURINTI KOLONIJŲ.

RASİZMAS – PAŽIŪROS, TEIGIANČIOS, KAD ŽMONIŲ RASĖS YRA NELYGIAVERTĖS, KAD TAM TIKRA RASĖ TURI ĮGIMTŲ PRANAŠUMŲ IR YRA AUKŠTESNĖ UŽ KITAS.

SOCIALDARVINISTAI – XIX A. ANTROSIOS PUSĖS SOCIOLOGIJOS KRYPTIES (SOCIALDARVINIZMO), MECHANIŠKAI TAIKANČIOS ANGLŲ GAMTININKO Č. DARVINO ATSKLEISTUS BIOLOGIJOS DĖSNIUS (KOVĄ UŽ BŪVĮ IR NATŪRALIĄJĄ ATRANKĄ) VISUOMENĖS REIŠKINIAMS AIŠKINTI, ATSTOVAI.

ŠOVINİZMAS – KRAŠTUTINIS NACIONALIZMAS, REIŠKIAMAS AKLU SAVO TAUTOS AUKŠTINIMU IR PANIEKA KITOMS TAUTOMS.

IMPERIALIZMO PRIEŽASTYS.

Imperializmas (lot. *imperium* – valdžia, viešpatavimas) – valstybės politika ir praktika, kuria karinėmis ir ekonominėmis priemonėmis siekiama primesti savo įtaką kitoms šalims. Imperializmo laikotarpis apima 1870–1914 m. (1). Jo pradžia siejama su Prūsijos ir Prancūzijos karu, o pabaiga – su Pirmojo pasaulinio karo pradžia. Dažnai šis laikotarpis dar vadinamas naujuoju imperializmu, pabrėžiant skirtumą nuo prieš tai didžiųjų valstybių

vykdyto kolonializmo, kuris ypač suaktyvėjo XV a. pabaigoje atradus naują žemyną Ameriką. Imperializmui būdinga griežta užgrobtų teritorijų politinė kontrolė, sistemingas ekonomikos išteklių naudojimas, kelių, geležinkelių tiesimas ar uostų statyba. Imperialistinę politiką vykdė išsivysčiusios Vakarų valstybės, visų pirma Didžioji Britanija, Prancūzija. Valdas grobė ir sustiprėjusios JAV, susivienijusi Vokietija, Rusija ir kitos Vakarų valstybės (net nedidelės valstybės Belgija ir Nyderlandai), nuo XIX a.

Europos šalys ir jų kolonijos

 Didžioji Britanija	 Vokietija	 Ispanija	 Italija	 Danija
 Prancūzija	 Belgija	 Nyderlandai	 Portugalija	1 Nyderlandai
				2 Belgija

1. Europa užkariauja pasaulį

pabaigos **imperialistinė valstybė** tapo Japonija – vienintelė iš Azijos valstybių.

Istorikai įvardija keletą svarbiausių imperializmo priežasčių. Bene svarbiausia – dėl pramonės perversmo vykusio industrializacija, naujų technologijų diegimas Europoje (atsirado geležinkeliai, garlaiviai, sukurta naujų ginklų). Be šių technikos naujovių būtų buvę neįmanoma taip greitai pasiekti užjūrio valdų ir jose įsitvirtinti. Dėl sparčios industrializacijos ir 8-ajame dešimtmetyje daugelio šalių įvestų muitų, kurie užkirto kelią kitų valstybių prekėms patekti į jų rinką, išsivysčiusios valstybės ieškojo naujų rinkų savo pagamintai produkcijai. Be to, plėtojantis pramonei reikėjo daugiau naujų žaliavų, kurių dauguma buvo atsivežamos iš užgrobtų valdų. Industrializacija, prasidėję dideli demografiiniai pokyčiai lėmė spartų gyventojų gausėjimą kapitalistinėse valstybėse. Tai buvo dar viena imperializmo priežastis.

Imperializmui didelę įtaką pirmiausia turėjo didžiųjų Europos valstybių varžymasis, siekis turėti

kuo daugiau kolonijų. Tuo metu laikytasi nuostatos, kad kuo daugiau bus užgropta valdų, tuo valstybė bus galingesnė. Tapti tokia „didžiąja valstybe“ siekė Vokietiją, kuri susivienijo tik 1871 m. ir pavėlavo į kolonijų dalybas. Vokiečiai, negalėdami susitaikyti su tuo, kad Didžioji Britanija ir Prancūzija už Europos ribų turi didelių prievarta įgytų valdų, ėmė vis labiau reikšti nepasitenkinimą ir pretenduoti į užjūrio valdas. Ryškiausia Vokietijos suvienijimo asmenybė O. fon Bismarkas pagrindinį dėmesį skyrė vokiečių politikai Europos žemyne. XIX a. pabaigoje naujasis Vokietijos imperatorius Vilhelmas II (valdė 1888–1918 m.) (2), pašalinęs iš Vokietijos kanclerio pareigų O. fon Bismarką, siekė savo valstybę įtraukti į kolonijų dalybas (1). Jau pirmoje Vilhelmo II imperialistinėje kalboje, pasakytoje 25-ųjų Vokietijos imperijos metinių proga, buvo reiškiamas džiaugsmas savo šalies laimėjimais: „Vokietijos imperija tapo pasauline imperija. Tūkstančiai mūsų tautiečių gyvena visur, tolimosiose Žemės rutulio dalyse. Ponai, jūsų šventa pareiga

2. Imperatorius Vilhelmas II (dail. A. E. Heringas, 1910 m.)

padėti man šią didžiąją Vokietijos impėriją sujungti su mūsų gimtąja šalimi.“ Nieko nuostabaus, kad naujasis Vokietijos kancleris Bernhardas fon Biulovas (*Bülow*, 1849–1929 m.) 1897 m. Reichstage pasakė kalbą, kurioje pareikalavo „vietos po saule“ savo šaliai. Vokietijos valdžios supratimu, vokiečių valstybė, kaip ir kitos, turėjo virsti imperialistine (3).

Tokius Vokietijos, kaip, beje, ir kitų imperialistinių valstybių, planus lėmė imperializmo laikotarpiu sustiprėjęs nacionalizmas, kuris vėliau peraugo į **šovinizmą** ar **rasizmą** – baltųjų žmonių rasės sureikšminimą ir kitų rasių menkinimą. Laikytasi nuostatos, kad baltųjų žmonių priedermė ir teisė – nešti civilizaciją kitoms rasėms. Todėl buvo pateisinamas vietos gyventojų sukurtos kultūros užgrobtose valdose naikinimas, jos keitimas užkariautojų kultūra. Tokiai nuostatai atsirasti įtakos turėjo Čarlzo Darvino (*Darwin*) teorija apie rūšių kilmę. Šia teorija vadinamieji **socialdarvinistai** stengėsi pateisinti imperializmą ir skelbė, kad tik stipriosios valstybės turi teisę valdyti silpnesniąsias, t. y. bal-

tųjų kultūra yra pranašesnė. Panašių minčių buvo matyti ir imperializmo laikotarpiu sukurtų autorių kūrinuose (2). Dvasininkų misionierių kelionės, siekis praturtėti ar padaryti karjerą už savo tėvynės ribų istorikų taip pat įvardijami kaip ne mažiau svarbios imperializmo priežastys, kurios turėjo įtakos XIX a. antrojoje pusėje imperialistinėms valstybėms dalijantis pasaulį. Nereikia pamiršti, kad imperializmą įvairiomis priemonėmis, visų pirma pinigais, rėmė išsivysčiusių valstybių valdžia. Buvo siekiama ne įgyti kitų to meto valstybių autoritetą, bet pasinaudoti užgrobtų valdų ištekiais ir pagerinti savo šalies finansinę padėtį.

PAGRINDINĖS IMPERIALIZMO KRYPTYS.

Imperializmo laikotarpiu išsivysčiusios valstybės, lenktyniaudamos ir grobdamos naujas teritorijas, kontroliavo vis daugiau pasaulio. Jau XIX a. viduryje Didžioji Britanija valdė didelę dalį Indijos, toliau skverbėsi į Afrikos (siekdė sujungti savo valdas nuo Kairo (Egiptė) iki Keiptauno (dabartinėje Pietų Afrikos Respublikoje) ir kitus žemynus. Prieš Pir-

3. Liūtas, kuris simbolizuoja Didžiąją Britaniją, neleidžia Vokietijos impėrijos ereliui skristi (1902 m.)

6. Sesilis Rodesas siekė sujungti britų valdas Afrikoje nuo Gerosios Vilties rago pietuose iki Egipto (Kairo) šiaurėje (dail. E. L. Samburnas, 1892 m.)

kolonija – iš vietos gyventojų buvo atimta žemė ir išdalyta naujakuriams. Taip jiems atiteko Rodėzija (dabartinė Zimbabvė ir Zambija), Mozambikas, Angolà ir kitos teritorijos. Prekybinės kolonijos – tai tos teritorijos, kurių vietos gyventojai privalėjo tiekti tam tikrų žaliavų (pvz., kavos, gumos, kakavos) imperialistinėms valstybėms. Tokia sistema būdinga Nigėrijai ir Gānai.

Imperialistinės valstybės paprastai savo užgrobtas valdas valdė dvejopai: tiesiogiai ir netiesiogiai. Pirmąjį būdą taikė Prancūzija, ji siekė kiek įmanoma asimiliuoti kolonijų gyventojus, todėl pirmenybė be išimties buvo teikiama prancūzams. Kita vertus, prancūzų valdomose kolonijose diskriminacija buvo mažesnė negu, pavyzdžiui, britų valdomose kolonijose Afrikoje, nors jie ir valdė netiesiogiai – kūrė vietos valdžios organus ar rėmėsi jau sukurtomis valdžios struktūromis, kurių veiklą kontroliuodavo (3). Tokia valdymo tvarka galiojo britų valdomose Afrikos kolonijose, Indijoje. Čia buvo sunkiai įsivaizduojama skirtingos rasės žmonių santuoka, nors prancūzų kolonijose tokių atvejų būdavo.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kuo kolonializmas skiriasi nuo imperializmo?
2. Pateikiamas imperializmo priežastis sugrupuokite pagal svarbą. Savo pasirinkimą pagrįskite.
3. Paaškindite teiginį: „Vokietiją reikalavo vietos po saule.“
4. Kuo skiriasi kolonija nuo protektorato?
5. *Nurodykite ne mažiau kaip dvi priežastis, dėl kurių imperializmas kilo tik XIX a. antrojoje pusėje.
6. **Pateikite du konkrečius pavyzdžius, kurie rodytų, kad nacionalizmas peraugo į šovinizmą.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Henris Kisindžeris (*Kissinger*) apie naująjį Vokietijos imperatorių Vilhelmą II:

1888 metais mirus imperatoriui Vilhelmui I, jo sūnus Frydrichas (kurio liberalizmas kėlė nerimą Bismarkui) valdė tik devyniasdešimt aštuonias dienas – jį pakirto gerklės vėžys. Sostą paveldėjo jo sūnus Vilhelmas II, kurio elgesys stebėtojams darė nejaukų įspūdį, kad galingiausią Europos valstybę valdo nesubrendęs ir nenusipėjamas žmogus. 1890 metais ūmus jaunas imperatorius atleido Bismarką neapkęsdamas, kad jam tenka valdyti tokios iškilios asmenybės šešėlyje. Nuo tol Europos taika ėmė darytis priklausoma nuo kaizerio diplomatijos. Labiausiai kaizeris troško tarptautinės Vokietijos reikšmės ir, svarbiausia, jos galios pripažinimo. Jis mėgino laikytis politikos, kurią su savo aplinka vadino *Weltpolitik*, arba pasauline politika, nors niekada neapibrėžė nei šio termino, nei jo sąsajų su Vokietijos nacionaliniais interesais. Už šūkių tvyrojo intelektualinis vakuumas: karinės kalbos slėpė vidinę tuštybę, skambūs žodžiai dangstė baiktumą ir visišką orientacijos neturėjimą.

Pagal H. Kissingerio kn. *Diplomatija*, Vilnius, 2003, p. 159–160.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kaip pasikeitė Vokietijos imperijos užsienio politika į valdžią atėjus Vilhelmui II?
- b) Kodėl stebėtojams atrodė, kad „galingiausią Europos valstybę valdo nesubrendęs ir nenusipėjamas žmogus“?
- c) Kodėl Vokietiją pavadinta galingiausią Europos valstybę?
- d) Kas buvo O. fon Bismarkas?
- e) Kodėl Vilhelmas II atleido O. fon Bismarką iš kanclerio pareigų?
- f) Ar pritariate teiginiui, kad „nuo tol Europos taika ėmė darytis priklausoma nuo kaizerio diplomatijos“? Atsakymą pagrįskite.
- g) Pateikite savo pagrįstą nuomonę apie Vilhelmą II.

2. Imperializmo legenda, sukurta Radjardo Kiplingo (Kipling):

Imperijos įkūrimo legenda – kaip ją pasakoja Kiplingas – prasideda nuo Britanijos salų gyventojų pirmą kartą gyvenimo sąlygų. Apsuptiems jūros, jiems reikia trijų stichijų – Vandens, Vėjo ir Saulės – pagalbos, ir jie ją gauna – išranda Laivą. Laivas davė galimybę sudaryti visada pavojingą sąjungą su stichijomis ir padarė anglus pasaulio valdovais. „Jūs užkariausite pasaulį, – sakė Kiplingas, – ir niekam *nerūpės*, kaip tai padarėte, jūs pasiimsite pasaulį, ir niekas *nežinos*, kaip tai padarėte, ir jūs nešite pasaulį ant savo pečių, ir niekas *nematys*, kaip tai padarėte. Bet nei jūs, nei jūsų sūnūs iš šio nedidelio darbo negaus nieko, išskyrus Keturias Dovanas – vieną Jūrai, vieną Vėjui, vieną Saulei ir vieną Laivui, kuris jus plukdo. Juk užkariaudami pasaulį, pasiimdami pasaulį ir nešdami pasaulį ant savo pečių – žemėje, jūroje, ore – jūsų sūnūs visada turės Keturias Dovanas. Sumanūs ir nekalbūs, ir kieti – velniškai kieti bus jie, ir visada šiek tiek pavėjui kiekvienam priešui, kad galėtų ginti visus tuos, kurie plaukia jūromis, turėdami tam teisę.“

Pagal H. Arendt kn. *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 218.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia pagrindinė legendos mintis?
- b) Kuriuo laikotarpiu ji galėjo būti sukurta?
- c) Kodėl ji buvo sukurta?
- d) Kiek legenda atitiko tikrovę?

3. Vokiečių ir amerikiečių politologė Hana Arendt apie britų valdymo bruožus kolonijose:

Britai stengėsi įveikti pavojingą nenuoseklumą, to priežastis – nacijos bandymas kurti imperiją paliekant nukariautų tautų nuožiūrai jų kultūrą, religiją ir teisę, nusišalinant ir susilaikant nuo britų teisės ir kultūros diegimo. Tai nesutrukdė atsirasti vietos gyventojų nacionalinei sąmonei, suverenumo ir nepriklausomybės siekiui, nors, galimas daiktas, kiek pristabdė šį procesą. Tačiau dėl to nepaprastai sustiprėjo svarbiausias naujas imperialistinis – o ne laikinas – vienu tautų pranašumo prieš kitas, „aukštesniųjų rasių“ pranašumo prieš „žemesnes“ suvokimas. Savo ruožtu tai paskatino pavergtas tautas kovoti dėl laisvės ir neleido joms matyti neabejotinų britų valdymo pranašumų. Vien dėl to, kad administratoriai, kurie, „nepaisydami nuoširdžios pagarbos čiabuviams kaip žmonėms, o kartais net ir meilės jiems, beveik be išimčių netikėjo, kad čiabuviai sugeba ar kada nors sugebės valdyti patys, be priežiūros“, jie buvo nutolę nuo valdinių, todėl „čiabuviai“ galėjo prieiti tik prie vienos išvados – kad jie visiems laikams išskirti iš žmonijos ir nuo jos izoliuoti.

Pagal H. Arendt kn. *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 149.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- a) Kaip buvo valdomos britų kolonijos?
- b) Kodėl kolonijose pamažu stiprėjo vietos gyventojų nacionalinė savimonė?
- c) Dėl kokių priežasčių britai nepasitikėjo „čiabuviais“?
- d) Kodėl kolonijų gyventojai sukilo prieš britų valdymą?
- e) Kuo skyrėsi ar buvo panašūs britų ir prancūzų valdymas užgrobtose valdose?

47.

Imperializmas Afrikoje ir Azijoje

- Kodėl santykius su kitomis pasaulio valstybėmis Kinija ir Japonija pradėjo palaikyti tik nuo XIX a. vidurio?
- Kas būdinga Japonijos raidai po 1868 metų?

– SĄVOKŲ ŽODYNELIS –

EKSTERITORIALUMO TĖISĖ – IŠSKIRTINĖ TEISĖ; IMPERIALIZMO LAIKOTARPIU IMPERIALISTINĖS VALSTYBĖS TOKIŲ TEISIŲ IŠSIREIKALAUDAVO IŠ UŽGROBTŲ VALDŲ VALDŽIOS.

FAKTORIJA – PREKYBOS KONTORA, ĮKURTA EUROPOS PIRKLIŲ KOLONIJOSE XVII–XVIII A.; PREKYBOS PUNKTAS.

IZOLIACINĖ POLITIKA – UŽDARA VALSTYBĖS POLITIKA, KAI NEPALAIKOMI RYŠIAI SU KITOMIS VALSTYBĖMIS.

SIOGŪNAS – PAVELDIMAS JAPONIJOS XII–XIX A. KARINĖS FEODALŲ KLASĖS KARINIS TITULAS, KURIO TURĖTOJAI BUVO JAPONIJOS VALDYTOJAI (SIOGŪNAS JAPONŲ K. REIŠKIA „DIDIS KARVEDYS“); 1867 M., PRASIDĖJUS MEIDŽI LAIKOTARPIUI, SIOGŪNAS ATSIŠAKĖ SAVO TITULO.

AFRIKA.

Afrikos užkariavimas suintensyvėjo imperializmo laikotarpiu. 1876 m. buvo užimta tik 1/10, 1900 m. – jau 9/10 Afrikos žemyno. Imperializmo laikotarpiu Afrika buvo atrasta tarsi iš naujo (1). Kaip jau buvo minėta, Didžioji Britanija užėmė didžiausias Afrikos valdas. Pavyzdžiui, 1822 m. ji užėmė Egiptą, nors formaliai jis ir toliau išliko Osmánų impėrijos dalis. 1914 m. Egiptas buvo paskelbtas Didžiosios Britanijos protektoratu. Afrikos žemyno dalybos paspartėjo po 1884–1885 m. vykusios Berlyno konferencijos. Šioje konferencijoje Kòngas, kurį 1879–1884 m. buvo užėmusi Belgija, formaliai buvo paskelbtas nepriklausoma valstybe, kuriai vadovavo Belgijos karalius Leopoldas II (valdė 1865–1909 m.), visoms valstybėms buvo

suteikta prekybos ir laivininkystės laisvė Kongo ir Nigerio upių baseinuose, uždrausta prekiauti vergais, pripažinta, kad kolonijos užimtos teisėtai. Konferencijoje dalyvaujantys Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos, Italijos, Portugalijos, Ispanijos ir Belgijos atstovai, neatsižvelgdami į etnines ar geografines sąlygas, patikslino kai kurių kolonijų sienas ir pasidalijo Afrikos žemyną (1). Užimtame žemyne Europos valstybės žiauriai išnaudojo vietos gyventojus, kai kuriose kolonijose net buvo vykdomas vietos žmonių naikinimas (pvz., Belgijos valdomame Kònge dėl metropolijos griežto valdymo per kelis dešimtmečius kolonijos gyventojų sumažėjo perpus). Baltosios rasės žmonių, taip pat ir Lietuvės gyventojų, požiūris į afrikiečius ilgą laiką išliko neigiamas (2).

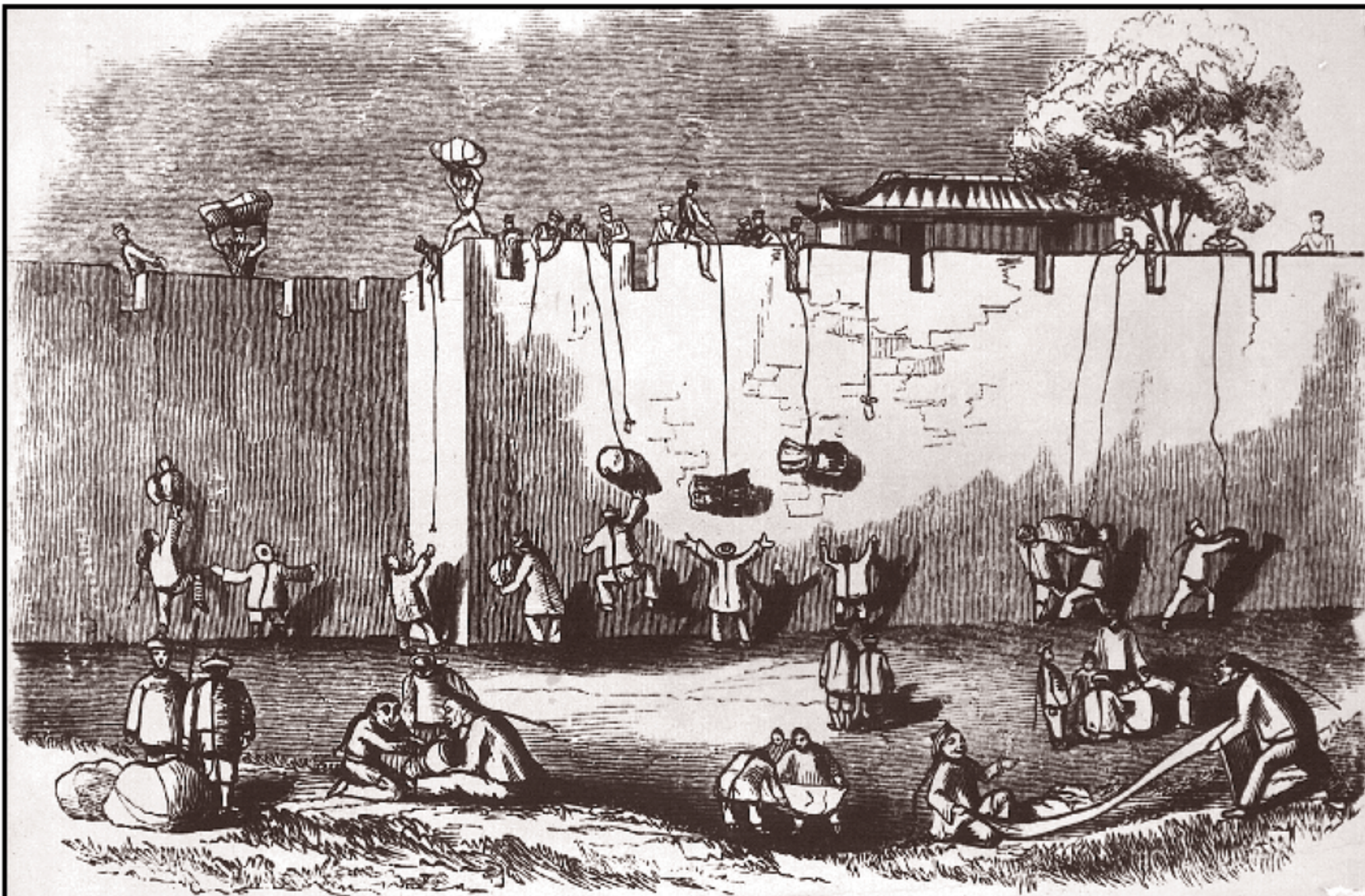
AFRIKOS ŽEMYNAS XIX A.–1914 M.

Skaičiais pažymėta:

- 1 MAROKAS (Isp.)
- 2 GAMBIJA (D. Brit.)
- 3 GVINEJA (Port.)
- 4 SIERA LEONĖ (D. Brit.)
- 5 RIO MUNIS (Isp.)
- 6 PRANCŪZIJOS SOMALIO KRANTAS
- 7 TRANSVALIS (D. Brit.)
- 8 ORANĖ (D. Brit.)
- 9 SVAZILANDAS (D. Brit.)
- 10 BASUTOLANDAS (D. Brit.)

1. Afrikos žemynas XIX a. – 1914 m.

2. Opijus nelegaliai perduodamas per miesto sieną kinams (1850 m.)

ĖNDIJA.

XIX a. Didžioji Britanija galutinai užvaldė Indiją, 1876 m. britų karalienė Viktorija tapo Indijos imperatore. Indija (ją sudarė dabartinė Indija, Pakistanas ir Bangladešas) pirmą kartą buvo suvienyta, nors greta kolonijinės administracijos valdomų provincijų, kurios sudarė Britanijos imperiją, išliko 560 įvairaus dydžio kunigaikštysčių. Jų galios buvo apribotos: jose stovėjo Didžiosios Britanijos karinės pajėgos, kunigaikščių veiklą kontroliavo britų metropolijos paskirti atstovai, kunigaikštystės negalėjo bendrauti tarpusavyje ar palaikyti santykių su užsienio valstybėmis. Oficialiai šalį valdė vicekaralius (buvo britas), tiesiogiai pavaldus Didžiosios Britanijos karalinei. Anglų kalba Indijoje paskelbta valstybine. Švietimo įstaigose įvedant anglų kalbos mokymą siekta indus supažindinti su anglų literatūra ir mokslu. Tikėta, kad indai pamažu pažins metropolijos kultūrą. Dėl tokios britų politikos pamažu atsirado naujas indų visuomenės sluoksnis, kuris pradėjo vadovauti Indijai. Kolonijoje atsirado pirmieji universitetai, formavosi vietos inteligenti-

ja. Nors britai valdė pagal griežtus įstatymus, administracijoje pareigas vis dažniau eidavo atrinkti vietos gyventojai. Po truputį kito visos gyvenimo sritys – ūkis pradėtas pertvarkyti pagal kapitalistinius principus, plėtėsi geležinkelių linijų tinklas. XIX a. pabaigoje Indija buvo bene daugiausia pertvarkų patyrusi Azijos teritorija, ji nusileido tik Japonijai.

KĖNIJA.

Iki XIX a. antrosios pusės Kinija, valdoma Čingų dinastijos, vykdė **izoliacinę politiką** – nepalaikė ryšių su kitomis valstybėmis. Kinija nebuvo užmezgusi jokių diplomatinių santykių nei su Vakarų valstybėmis, nei su Rusija, vyriausybė nepriėmė

3. Japonijos pasirašytos sutartys

METAI	SUTARTĮ PASIRAŠIUSI VALSTYBĖ
1854, 1858	JAV
1856, 1858	Nyderlandai
1854, 1858	Didžioji Britanija
1858	Prancūzija
1855, 1858	Rusija

užsienio valstybių pasiuntinių ir nesiuntė savo diplomatus į užsienį. Taigi Kinijos valdžia nežinojo, kokia yra tarptautinė padėtis, šalies išsivystymo lygis buvo gerokai žemesnis negu Vakarų valstybių ar Rusijos, kurioje nuo XIX a. antrosios pusės pradėjo plėtotis kapitalizmas. Kinų valdžia dar 1757 m. uždarė visus uostus ir apribojo prekybą su užsieniu. Išimtis – Guangdžou, 1711 m. buvo įkurta britų Ost Indijos bendrovės **faktoriija**, vėliau įkurtos ir kitos užsieniečių faktoriijos.

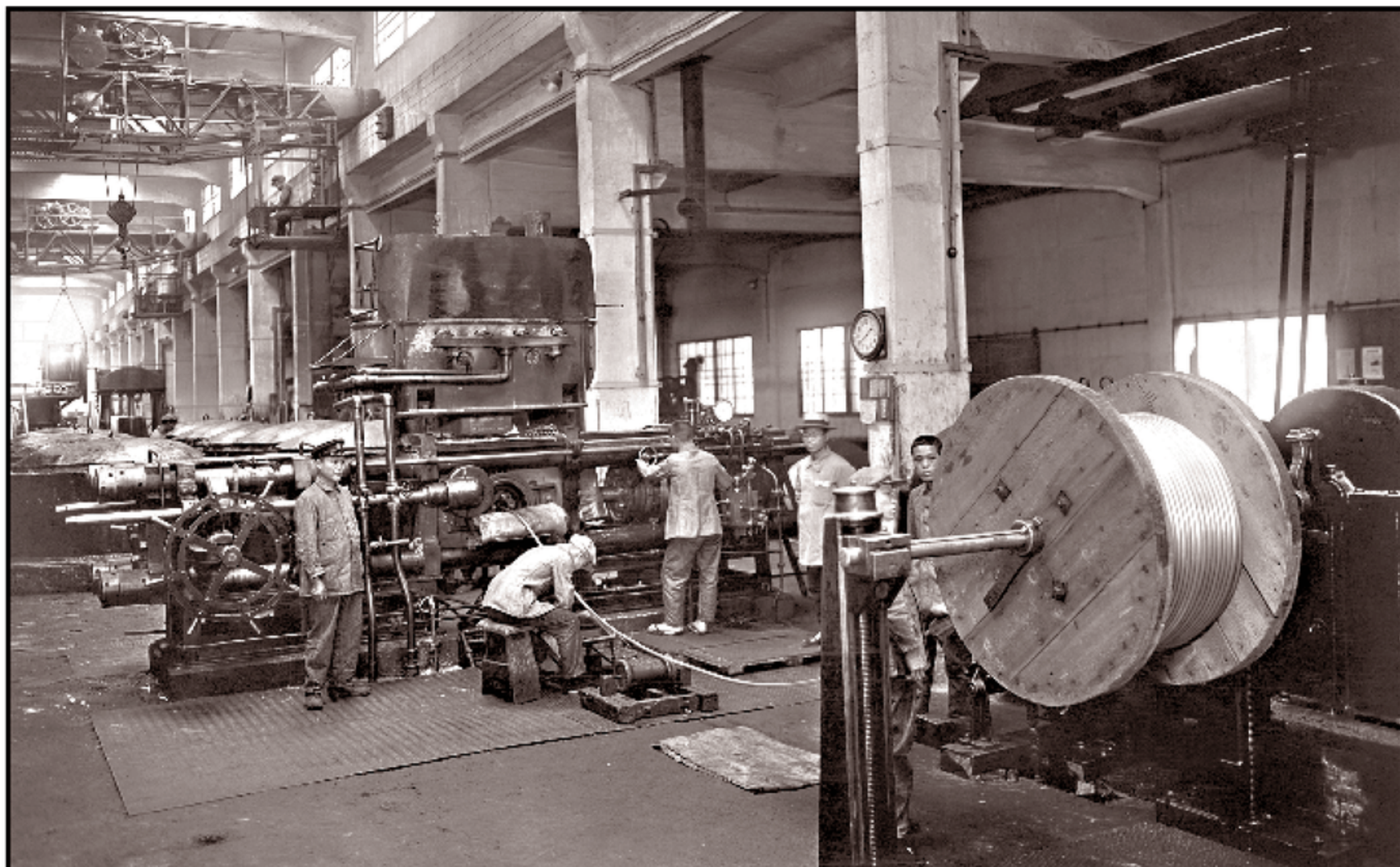
Izoliacinė Kinijos valdžios politika netenkino Vakarų valstybių, kurios siekė šioje valstybėje turėti rinkų savo gamybos produkcijai. Kai nepavyko pavieniui susitarti ir užmegzti santykių, Vakarų valstybės ryžosi priversti kinų valdžią užmegzti tarpvalstybinius santykius. Tam pasitarnavo Pirmasis opijaus karas (1840–1842 m.), kilęs dėl to, kad Kinijos valdžia sunaikino 20 tūkst. dėžių su opijumi, kurių į Kiniją ketino įvežti britai (prekyba opijumi nešė britams didelį pelną) (2). Karą su Kinijos valdžia laimėjo Didžioji Britanija. 1842 m. kinų valdžiai Didžioji Britanija primetė nelygiateisę Nankino sutartį. Joje britai įteisino gausybę nuolaidų, iš kurių svarbiausios buvo: a) kinai britų prekybai atidarė penkis savo uostus (tarp jų – Guangdžou ir Šanchajų), leido juose turėti savo konsulus; b) kinai turėjo išmokėti 21 mln. dolerių kontribuciją; c) kinai amžiams perdavė britams Siengango (Honkongo) salą. Kinija turėjo nustatyti mažus muitus britų prekėms ir taip sudaryti tinkamas sąlygas Didžiajai Britanijai verstis prekyba Kinijoje. Tačiau dėl britų laisvos prekybos opijumi nebuvo susitarta. Britai sutiko nevežti į Kiniją opijaus, bet pažado nesilaikė. 1843 m. pasirašyta papildoma kinų ir britų sutartis suteikė Didžiajai Britanijai **eksteritorialumo teisę**. Britai kinų uostamiesčiuose galėjo turėti teritorijų su savo valdžia, kariuomene ir policija. Vėliau panašias sutartis Kinija pasirašė su kitomis Vakarų valstybėmis. 1844 m. tokias pat teises, kokias turėjo ir Didžioji Britanija, gavo JAV ir Prancūzija. Be to, prancūzai galėjo į Kiniją siųsti savo misionierius ir statyti uostamiesčiuose maldos namus. 1856–1860 m. Kinija pralaimėjo Antrąjį opijaus karą, teko pasirašyti sutartis dėl dar didesnių nuolaidų užsienio valstybėms, taigi šalis neteko kai kurių savo teritorijų ir tapo labai

priklausoma nuo kitų valstybių. Pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje Rusija priverstė Kiniją perleisti jai Liaodongo pusiasalį su Port Artūro uostu. Rusija gavo teisę tiesti geležinkelį Kinijos teritorijoje. Šiaurės Mandžiūrijoje buvo nutiestas vadinamasis Kinijos Rytų geležinkelis, kurį saugojo į Kiniją įvestos Rusijos karinės pajėgos. Iš esmės Kinijos Šiaurės Mandžiūrija buvo okupuota caro Rusijos. Panaši padėtis išliko ir vėlesniu imperializmo laikotarpiu.

JAPONIJOS STEBUKLAS.

Iš pradžių Japonijos „atsivėrimas“ Vakarams vyko panašiai kaip ir Kinijos. 1853 m. į Japoniją atplaukė karinė JAV ekspedicija ir pareikalavo japonų valdžios „atverti šalį“. Kitais metais amerikiečių karo laivai sugrižo, taigi japonų valdžia buvo priversta pasirašyti taikos ir draugystės sutartį. Nuo tada prasidėjo JAV, netrukus ir kitų Vakarų valstybių, veržimasis į Japoniją (pvz., 1855 m. Rusija ir Didžioji Britanija pasirašė sutartį su Japonija, abi Europos valstybės gavo teisę prekiauti Nagasakio uoste), jos Japonijai, kaip ir Kinijai, primetė nelygiateises sutartis (3) – Vakarų valstybės Japonijoje galėjo laisvai prekiauti, jų piliečiai – naudotis eksteritorialumo teise.

Kitataučiams vis labiau kišantis į vidaus gyvenimą, Japonijoje kilo nepasitenkinimas vietos valdžia. 1867 m. įvyko valstybės perversmas, buvo nuverstas **siogūnas** ir valdžia atiteko imperatoriui. Kitais metais siogūnatas buvo panaikintas, imperatorius Mucuhitas (1852–1912 m.) persikėlė į siogūnato rūmus, ėdas pavadintas Tòkijumi. Prasidėjo vadinamasis Meidži (jap. – apšviestasis valdymas) laikotarpis (1868–1912 m.). Šalyje pradėtos įgyvendinti valdymo reformos. Jų tikslas – modernizuoti šalį, kad ji savo galia nenusileistų Vakarų valstybėms. Visų pirma nauja valdžia pradėjo naikinti feodalinę santvarką – 1872 m. sričių valdymą atėmė iš didikų, kurie iki tol paveldėjimo teise šeiminkavo beveik savarankiškai. Kraštas buvo suskirstytas į prefektūras, kurioms vadovavo centro valdžios paskirti prefektai. Tačiau didikų privilegijų valdžia visiškai nepanaikino – tie patys didikai sudarė tiek sričių, tiek centro administraciją. Vyko dideli pokyčiai, kurie Japonijai padėjo priartėti prie Vakarų valstybių. Pavyzdžiui, 1873 m. patvirtintas naujas teisynas (napoleoniškas), pradėtas

4. Japònijos Vakarų stiliaus gamykla apie 1880–1899 m.

naudoti Grigaliaus kalendorius, patvirtinta nauja mokesčių sistema, pagrįsta žemės surašymu. Švietimo srities naujovės suteikė galimybę berniukams ir mergaitėms įgyti pradinį išsilavinimą, studentai galėjo mokslus tęsti JAV ar Europos universitetuose. Pagal Prūsijos pavyzdį mobilizuojant buvo sudaryta reguliarioji kariuomenė. Kariuomene rūpinosi valdžios globojama pramonė. Kaip ir Vakaruose, Japònijoje pradėtas tiesti geležinkelis, daugėjo kitų susisiekimo priemonių, šalis buvo pertvarkyta pagal kapitalizmo principus. Išaugo dideli šeiminiai koncernai, pavyzdžiui, ir šiandien žinomas „Mitsubishi“. 1889 m. Vokietijos pavyzdžiu priimta nauja Japònijos konsti-

tucija. Pagal ją imperatoriaus valdžia pripažinta kaip aukščiausia, tačiau šalį jis valdė su dvejų rūmų rinkta krašto atstovybe. Taigi Japònija buvo greitai pertvarkyta pagal Vakarų šalių modelį (4) ir pati įsitraukė į svetimų valdų grobimą. 1894–1895 m. Japònija nugalėjo Kìniją ir okupavo jos valdomą Korėją, Taivano ir Penghu salas. 1904 m. pradžioje Japònija netikėtai įsiveržė į Rūsijos valdas Kìnijoje. 1904–1905 m. vykusį Japònijos ir Rūsijos karą laimėjo japonai: jie užėmė pietinę Sachalino salos dalį, dalį Liaodongo pusiasalio su Port Artūro uostu. Mandžiūrija tapo Japònijos protektoratu. Nuo tada didžiosios pasaulio valstybės turėjo skaitytis su Japònija.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kodėl Didžioji Britānija ir Prancūzija Afrikos žemyne turėjo daugiausia valdų?
2. Kaip Berlyno konferencija pakeitė Afrikos žemyno raidą?
3. Kodėl Vakarų valstybės siekė palaikyti santykius su Kìnija ir Japònija?
4. Dėl kokių priežasčių Kìnija pralaimėjo karą imperialistinėms valstybėms?
5. *Kodėl XIX a. pabaigoje Japònija virto imperialistine valstybe?
6. **Dėl kokių priežasčių Rūsija pralaimėjo karą Japònijai?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Naujas Afrikos „atradimas“ XIX a. 8-ajame dešimtmetyje:

Britanija nuo amžiaus pradžios valdė Pietų Afriką, nes iš čia ėjo jūrų kelias į Indiją. Tačiau Sueco kanalo atidarymas ir paskesnis administracijos valdžios įvedimas Egipte gerokai sumenkino senosios prekybos bazės Gerosios Vilties kyšulyje reikšmę. Veikiausiai britai būtų pasitraukę iš Afrikos (kaip tai padarė kitos Europos nacijos), jei būtų nunykę jų prekybos interesai ir valdos Indijoje.

Ypatinga ironija ir tam tikra prasme simbolinė aplinkybė, susijusi su tuo, kad Pietų Afrika visai netikėtai tapo „imperializmo perykla“, glūdi pačioje jos patrauklumo, staiga atsiradusio kaip tik tada, kai ji prarado bet kokią vertę pačiai imperijai, prigimtyje: aštuntajame dešimtmetyje ten buvo atrasti deimantų klodai, o devintajame – aukso telkiniai. Nauja aistra pelnui bet kuria kaina pirmą kartą sutapo su senovine fortūnos medžiokle. Į Juodąją žemyną su kapitalu iš išsivysčiusių pramonės šalių pradėjo emigruoti aukso ieškotojai, avantiūristai ir didmiesčių padugnės. Nuo šiol minia, pagimdyta monstriško kapitalo kaupimo, su gimdytoju leidosi į naujų atradimų keliones, kuriose buvo atrandamos naujos investavimo galimybės. Atliekamo turto savininkai buvo vieninteliai žmonės, galintys naudotis atliekamais žmonėmis, kilusiais iš visų Žemės kampų. Kartu jie sukūrė pirmą rojų parazitams, kurių gyvenimą palaikantis kraujas buvo auksas.

Pagal H. Arendt kn. *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 167.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kodėl dar XIX a. pradžioje Afrika prarado savo ankstesnę reikšmę britams?
- Paaškindite teiginį: „Pietų Afrika visai netikėtai tapo „imperializmo perykla“.“
- Dėl kokių dviejų priežasčių XIX a. pabaigoje Afrika buvo „iš naujo atrasta“?
- Kaip šis „atradimas“ paveikė vietos gyventojų gyvenimą?

2. Istorikas Petras Tomkus apie Afrikos įvaizdį Lietuvės visuomenėje (1918–1940 m.):

Spausdintas žodis daugiausia lėmė požiūrį į Afriką Lietuvoje, o lietuviškai literatūrai šia tematika turėjo įtakos visuotiniai paplitę neigiami Afrikos ir afrikiečių stereotipai Europoje. Todėl ir Afrikos aprašymuose lietuvių kalba kuriami Afrikos ir afrikiečių stereotipai, labiau būdingi įvairūs prietarai, o ne romantiški Afrikos vaizdiniai. Afrikiečio paveikslas, kurio detalės atskiruose aprašymuose gali ir skirtis, labiau neigiamas, bet dažniausiai, ypač kelionių aprašymuose, nefiksuojami neapykantos elementai.

Apibūdinant arabus kelionių aprašymuose atrodo keistas ir nesuprantamas jų elgesys, pabrėžiamas jų fanatizmas. Aprašymų autoriams arabai – gaivališkai nerūpestingi, tingūs, tylūs, ramūs, tačiau kartais keliantys baimę arba verčiantys abejoti dėl jų padorumo, o kai kurių Šiaurės Afrikos vietovių gyventojai – netgi labai mažai į žmones panašūs, puslaukiniai ar net laukiniai. Retai arabo paveikslas papildomas teigiamais bruožais: arabai gražūs, gabūs, inteligentiški, protaujantys, draugiški, puikūs, simpatiški, viliojantys.

Juodaodžių afrikiečių neigiamų bruožų to meto tekstuose minima dar daugiau. Aprašomas primityvus juodųjų gyvenimas iki pasirodant baltiesiems, kada, anot aprašymų autorių, Juodosios Afrikos tautos neturėjo nei civilizacijos, nei kultūros, siekiama parodyti Europos civilizacijos įtaką, pateisinamas kolonializmas, išlieka ir negro¹ – vergo įvaizdis. Apskritai vyrauja negatyvus požiūris į vietos juodos odos spalvos gyventojus. Tik kai kuriuose aprašymuose negrai paprasti, darbštūs, linksmi, vaišingi, geri ir pamaldūs, jų tikėjimas gyvas, jie ne tokie pikti ir klastingi kaip europiečiai.

Pagal P. Tomkaus str. „Afrikos įvaizdis Lietuvoje 1918–1940 metais“, *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, sud. R. Juzefovičius, Ž. Mačiukas, Vilnius, 2004, p. 158–160.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Iš kokių informacijos šaltinių XX a. pirmojoje pusėje Lietuvės visuomenė gaudavo informacijos apie Afriką?
- Kokios teigiamos ir neigiamos afrikiečių savybės yra išvardijamos?
- Dėl kokių priežasčių Lietuvės visuomenė Afrikos gyventojus vertino labiau neigiamai?
- Kaip buvo vertinamas baltųjų žmonių atėjimas į Afriką?
- Kiek pateikiama informacija atitiko tikrovę? Atsakymą pagrįskite.

¹ Juodaodžio.

48.

Užgrobtų valdų mėginimai išsivaduoti ir imperializmo padariniai

- Kodėl XIX a. rengti kolonijų gyventojų pasipriešinimai baigėsi nesėkme?
- Kokie imperializmo padariniai ji vykdžiusioms valstybėms ir užgrobtų valdų gyventojams?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

BŪRAS – IŠ NYDERLANDŲ ATVYKĘS IR PIETŲ AFRIKOJE APSIGYVENĘS NAUJAKURYS.

AFRIKOS GYVENTOJŲ PASIPRIEŠINIMAS IR BŪRŲ KARAS.

Afrikoje daugelyje vietų imperialistinės valstybės susidūrė su vietos gyventojų pasipriešinimu. Britams smarkiai priešinosi pietinėje Afrikoje gyvenantys zulusiai, ašančiai ir fulanai (dabartinėje Gānoje ir Nigėrijoje). Belgijos valdžia išžudė daug žmonių Kònge, savo kolonijose panašiai elgėsi vokiečiai – pietvakarių Afrikoje (dabartinėje Namibijoje), kur buvo gausu vario išteklių, žudė vietos gyventojus. Jų pasipriešinimas, peraugęs į sukilimą, buvo negailestingai numalšintas. Kitokia padėtis buvo Etiopijoje – 1896 m. ji atsilaukė prieš Itālijos organizuotą puolimą, ją italams pavyko užimti tik XX a. 4-ajame dešimtmetyje.

1899–1902 m. Pietų Afrikoje vyko Būrų karas. **Būrai** – Nyderlandų naujakurių, kurie apsigyveno Pietų Afrikos iškyšulyje XVII a., o vėliau britų buvo nustumti į šiaurę, palikuoniai. XIX a. viduryje būrai įkūrė Pietų Afrikos respublikas Oranžiją ir Transvalį. Nors tarp būrų ir britų pasitaikydavo nesutarimų, juos pavykdavo išspręsti. Tačiau XIX a. pabaigoje konfliktas peraugo į karą. Britai, siekdami išplėsti valdas Pietų Afrikoje, kėsinosi užgrobti būrų žemes, kuriose buvo aptikta aukso ir deimantų. Britai parei-

kalavo, kad Oranžijos ir Transvalio gyventojai būrai suteiktų rinkimų teisę užsieniečiams, kurių daugumą sudarė britai. Būrai nesutiko. Taigi 1895 m., kai britų bendrovė pabandė užimti būrų žemes, kuriose buvo aukso, kilo karinis konfliktas (1). Tuomet Didžioji Britānija į Oranžiją ir Transvalį pasiuntė tūkstantinę kariuomenę. Oranžijos ir Transvalio respublikos, nežinodamos tikslų priešininkų planų (1), 1899 m. paskelbė karą Didžiajai Britānijai. Trejus metus vykusį karą tik didelėmis pastangomis laimėjo britai, jie 1900 m. prisijungė Oranžiją, 1902 m. – Transvalį (2). Abi valdos tapo Didžiōsios Britānijos kolonijomis, o nuo 1910 m. – Pietų Afrikos Sąjungos (PAS), britų dominijos, dalimi. Afrikos gyventojų sudėtis iš esmės pasikeitė tik XX a. antrojoje pusėje, kai prasidėjo vadinamoji dekolonizacija – buvusių kolonijų gyventojai galutinai išsivadavo iš metropolijų ir sukūrė savo nacionalines valstybes.

SIPAJŲ SUKILIMAS ĮNDIJOJE.

1857 m. Šiāurės Įndijoje prasidėjo sipajų sukilimas. Sipājai (3) buvo vietos indų kariai, tarnaujantys britams. Sipajai sukilo dėl keleto priežasčių. Visų pirma, jie buvo nepatenkinti metropolijos valdžios politika ir norėjo jos atsikratyti. Vietos aukštuome-

1. Būrų kareiviai per karą su britais

nė siekė susigrąžinti valdžią. Be to, pasklido kalbos apie britų valdžios siekį pakeisti kastų sistemą. Būdami ištikimi tradicijoms, indai negalėjo su tuo susitaikyti. Alyvos į ugnį įpylė gandas, kad sipajai bus prievarta krikštijami, kad naujo tipo šoviniai yra ištepti karvių ir kiaulių taukais (norėdamas užtaisyti šautuvą, kareivis turėjo įsikasti vieno šovinio galą). Tai reiškė, kad musulmonai ir hinduistai bus verčiami ragauti gyvulių, kurie, pagal jų religijas, buvo nešvarūs ir sutepti (pvz., kiaulės musulmonams) arba šventi (pvz., karvės hinduistams). Be to, sipajai siekė atkurti iki britų įsigalėjimo buvusią tvarką. Turėdami gausesnę kariuomenę didelėmis pastangomis britai 1859 m. pavasarį numalšino sipajų sukilimą. Nors sipajai pralaimėjo, britai buvo priversti indams padaryti tam tikrų nuolaidų (pvz., nuo 1861 m. Įstatymų leidybos taryboje savo atstovų galėjo turėti ir indai). Tačiau iš esmės dar keletą dešimtmečių indų padėtis nepagerėjo.

BOKSININKŲ SUKILIMAS KĖIJOJE.

Didžiiosios Britānijos, Prancūzijos, Vokietijos, JAV, Rūsijos ir nuo XIX a. pabaigos Japōnijos žiaurus valdymas Kėnijoje sukėlė vietos gyventojų pasi-

piktinimą. 1900 m. Kėnijoje vyko ichetvānininkų (kin. – harmoningas, teisėtas kumštis), dar vadina-
mų bōksininkais, sukilimas. Ichetvanininkai, kinų slap-
tosios organizacijos nariai, siekė iš šalies išvyti
svetimšalius. Per sukilimą sostinėje Pekinė buvo
žudomi užsieniečiai, siaubiami jų kvartalai, diplo-
matinės atstovybės, žuvo daug tūkstančių krikš-
čionių kinų, imperialistinių valstybių misionierių.
Rūsijos, Japōnijos, Vokietijos, Didžiiosios Britānijos
ir Prancūzijos kariuomenės be gailesčio numalšino
sukilimą ir užėmė Pekiną (4). Jų nuotaikas taikliai
atskleidė Vokietijos imperatoriaus Vilhelmo II kre-
ipimasis į savo karius prieš boksinių sukilimo slo-
pinimą: „Kaip hunai prieš tūkstantį metų, vadovau-
jami Atilos, užsikariavo šlovę, kuri davė jiems vietą
istorijoje, taip ir dabar vokiečio vardas gali išgarsėti
Kėnijoje taip, kad nė vienas kinas niekada nebe-
išdrįs šnairai pažvelgti į vokiečių.“ Pralaimėję kina-
i nugalėtojams turėjo sumokėti didelę kontribuciją ir
buvo priversti pasirašyti žeminančią sutartį. Be to,
Rūsija ir Japōnija užėmė didžiules teritorijas Kėnijos
šiaurėje, smuko Čingų dinastijos autoritetas, o per

2. Didžioji Britānija prisijungia Oranžiją ir Transvalį (1900 m.)

3. Sipajai – Didžiiosios Britanijos kariuomenėje tarnavę indai

1911 m. sukilimą, vadovaujamą kino Sun Jatseno, buvo nuverstas Kinijos imperatorius.

IMPERIALIZMO PADARINIAI.

Vienas svarbiausių neigiamų imperializmo padarinių – masinis vietos gyventojų žudymas, vietos kultūrų naikinimas. Amerikos ir Australijos kolonizacija vyko palyginti neilgai, nes buvo nedaug vietos gyventojų, o kai kuriose gausiai apgyvendintose Afrikos vietovėse, visų pirma už Gerosios Vilties kyšulio ribų, imperialistinių valstybių atstovai be gailesčio naikino gyventojus, vietos kultūrą, gamtos išteklius. Kita vertus, tiesa, per prievartą, imperializmas atvėrė pasaulinę rinką kolonijoms. Išaugo kolonijose gaminamų prekių paklausa, tarp metropolijų ir kolonijų užsimezgė prekybos santykiai. Kolonijų gyventojai sužinojo apie išsivysčiusių valstybių laimėjimus ir pamažu juos perėmė. Kolonijose vyko vadinamoji vesternizacija – Vakarų kultūros perėmi-

mas. Nereikia pamiršti, kad kolonijos nebūtų išlaikiusios savo viešpatavimo be vietos gyventojų paramos. Metropolijos atstovai, siekdami turėti tinkamus pagalbininkus savo kolonijų administracijose, sudarė sąlygas daliai kolonijų jaunuolių įgyti išsilavinimą Europos universitetuose. Sugrįžę jie gaudavo tarnybą kolonijų administracijos valdžioje. Taip pamažu kolonijose pradėjo formotis vietos inteligentija – ji 1885 m. susibūrė į Indijos nacionalinį kongresą, vėliau pradėjo vadovauti savo tautos nacionaliniam išsivadavimo iš metropolijos judėjimui. Bene iškiliausia šio judėjimo asmenybė – Mahatma Gandhis¹ (*Gandhi*, 1869–1948 m.). Jis išsilavinimą įgijo Didžiojoje Britanijoje, vėliau tapo Indijos nacionalinio išsivadavimo lyderiu. Jo pastangomis Indija XX a. viduryje atsiskyrė nuo Didžiosios Britanijos. Buvusių britų kolonijų Naujosios Zelandijos (1893 m.) ir Australijos (1902 m.) moterims pirmą kartą pasaulyje buvo suteikta rinkimų teisė; tokios teisės neturėjo net Vakarų moterys.

Imperializmo laikotarpiu užgrobtose valdose metropolijos vykdė industrializaciją, atsirado pirmieji dideli miestai. XVII a. kolonizuojant Indiją

¹ Labiau paplitusi forma Gandis.

4. JAV kariuomenė Kinijoje per boksininkų sukilimą 1900 m.

įsteigtos pakrančių bazės ilgainiui išaugo į didelius miestus. 1819 m. prie Malakos sąsiaurio buvo įkurtas Singapūras, strategiškai svarbi karinė ir prekybos bazė. 1788 m. kaip pataisos kolonija Australijoje įkurtas Sidnėjus, vėliau šiame žemyne 1835 m. įkurtas Melburnas, 1836 m. – Adelaidė ir 1840 m. – Brisbanas. 1830 m. prancūzai okupavo Alžyrą ir plėtė jiems priklausančius pakrantės miestus. Antrosios imperijos laikotarpiu jie kolonizavo Indokiniją. Rūsija 1860 m. Azijoje įkūrė Vladivostoką, paskutinę Transsibiro geležinkelio stotį prie Ramiojo vandenyno.

Lenktyniaudamos ir dalydamosi teritorijas didžiosios valstybės ėmė vis labiau nesutarti. Pavyzdžiui, 1898 m. britai ir prancūzai ėmė konfliktuoti dėl Fašodos miestelio Sudanė. Prancūzams nusileidus, karo pavyko išvengti. Per Maroko krizę (1905–1911 m.), kai į šią teritoriją pretenzijas reiškė prancūzai ir vokiečiai, įsikišo Didžioji Britanija, taigi Vokietiją nusileido ir nesutarimai kuriam laikui buvo pamiršti. Tačiau vos po trejų metų Vokietiją su sąjungininkėmis sukėlė Pirmąjį pasaulinį karą, jame dalyvavo dauguma pasaulio valstybių, kurios dar neseniai dalijosi užjūrio valdas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kurios valstybės, valdydamos savo kolonijas Afrikoje, pasižymėjo žiaurumu?
2. Kuo panašūs sipajų ir boksininkų sukilimai?
3. Kuo indų tautai svarbus M. Gandhis?
4. Dėl kokių priežasčių XX a. pradžioje paastrėjo imperialistinių valstybių santykiai?
5. *Nurodykite po du teigiamus ir neigiamus imperializmo padarinius, juos pakomentuokite.
6. **Pateikite savo argumentuotą nuomonę apie metropoliją ir kolonijų santykius imperializmo laikotarpiu.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Apie būrų bei britų nesutarimus ir kilusį karą:

Vienintelė Pietų Afrikos gyventojų grupė, nedalyvavusi ir nenorėjusi dalyvauti šalį netikėtai užgriuvusioje audringoje veikloje, buvo būrai. Jie jautė neapykantą visiems tiems uitlenderiams², kuriems nerūpėjo pilietybė, bet reikėjo britų globos, ir kurie ją užsitikrino, šitaip tariamai sutrumpindami britų valdžios įtaką Gerosios Vilties kyšulyje. Būrai reagavo kaip įprasta: jie pardavė savo žemes Kimberlyje, kuriose glūdėjo deimantų, savo fermas prie Johanesburgo, stovinčias ant aukso klodų, ir dar sykį pasitraukė į laukines šalies sritis. Jie nesuprato, kad šis naujas ateivių antplūdis skiriasi nuo britų misionierių, valstybės tarnautojų ar paprastų kolonistų, ir tik tada, kai buvo per vėlu ir jie jau buvo praradę savo dalį šioje aukso medžioklėje, jie suvokė, kad naujasis aukso stabas nėra toks jau nesutaikomas su jų kraujo stabu, kad naujoji minia irgi nemėgsta darbo ir, kaip jie patys, nesugeba kurti civilizacijos, o todėl – priešingai negu britų valdininkai – nekamuos jų, reikalaudama laikytis įstatymo, arba priešingai negu krikščionių misionieriai – neerzins jų aiškinimais apie žmonių lygybę. Būrai klaidingai manė, kad šis karas buvo „britų vyriausybės užmačių suvienyti Pietų Afriką kulminacija“, o iš tikrųjų jį sukėlė pirmiausia investuotojų interesai. Pralaimėję karą, būrai neteko ne daugiau, negu jau buvo patys išsižadėję – savosios turto dalies, bet jie aiškiai laimėjo visų kitų europiečių pritarimą, kuris leido įtvirtinti neteisinę rasinę visuomenę.

Pagal H. Arendt kn. *Totalitarizmo ištakos*, Vilnius, 2001, p. 209–210.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Nurodykite laikotarpį, kada ši audringa veikla užgriuvo Pietų Afriką.
- b) Kas būdinga šiam naujam ateivių antplūdžiui?
- c) Kuo būrai skyrėsi nuo kitų Pietų Afrikos gyventojų?
- d) Kas buvo kaltas dėl prasidėjusio būrų ir britų karo?
- e) Kodėl būrai pralaimėjo karą britams?

² Uitlenderiai – europiečiai (daugiausia anglai), XIX a. pabaigoje apsigyvenę Pietų Afrikos respublikose Transvalyje ir Oranžijoje.

49.

Mokslo revoliucija, pokyčiai visuomenėje ir kasdieniame gyvenime

- Kokia XVIII a. antrosios pusės – XIX a. mokslo revoliucijos reikšmė visai šiandienai žmonijos civilizacijai?
- Kokie svarbiausi pokyčiai įvyko europiečių visuomenėje ir kasdieniame gyvenime XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ALCHÈMIJA – SENOVĖS IR VIDURAMŽIŲ CHEMIJOS KRYPTIS, IEŠKOJUSI BŪDŲ, KAIP VIENAS MEDŽIAGAS PAVERSTI KITOMIS, YPAČ – PAPRASTUS METALUS TAURIAIS AIS (AUKSU, SIDABRU). ŠIE BANDYMAI PADĖJO RASTI KAI KURIUOS CHEMINIUS ELEMENTUS, PATOBULINO DAUGELIO CHEMIŲ MEDŽIAGŲ GAVIMO BŪDUS, NUSTATĖ JŲ SAVYBES.

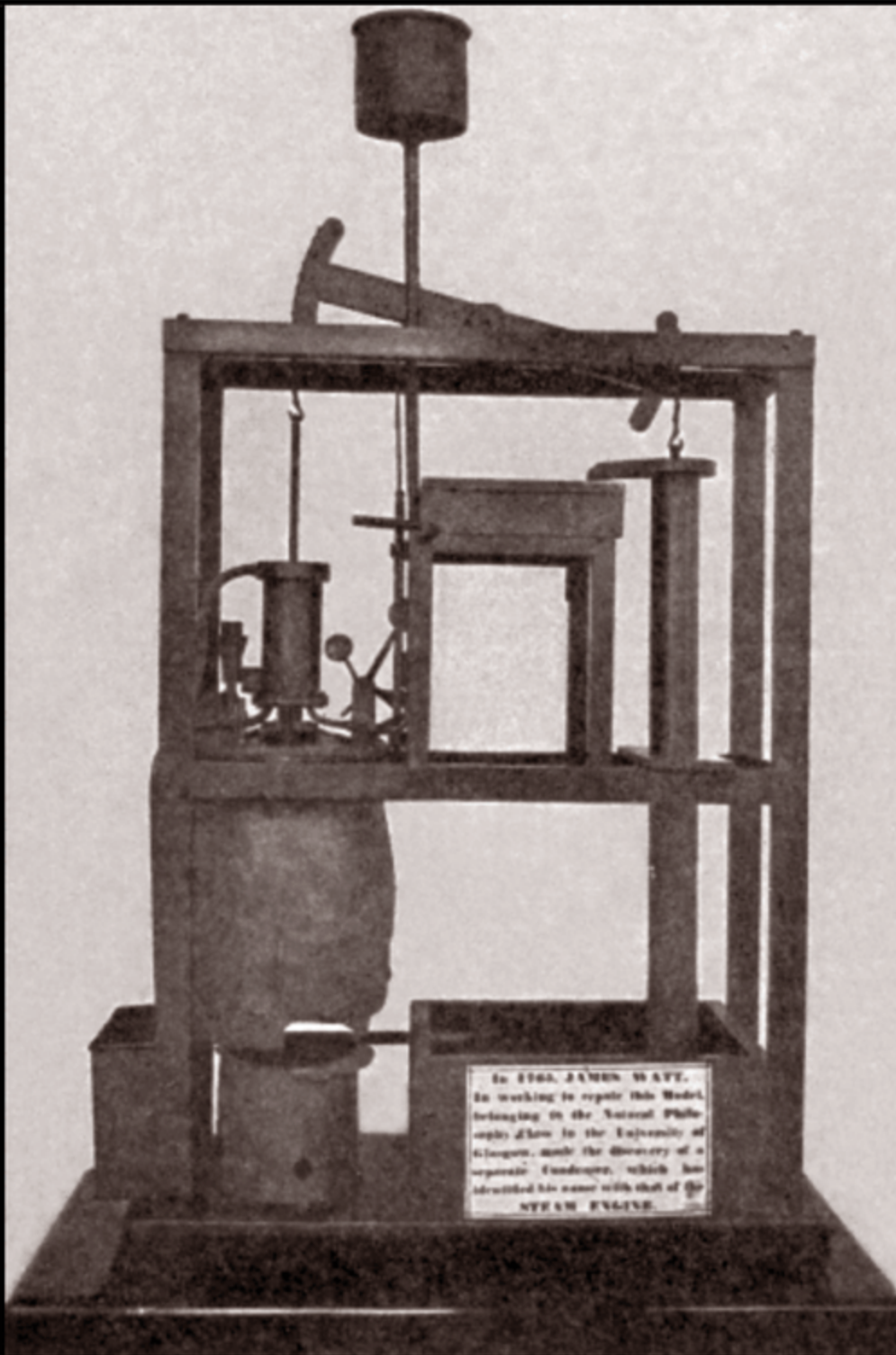
BENDRA MOKSLO RAIDOS APŽVALGA.

XIX–XX a. pradžioje mokslo raidą, kaip ir anksčiau, daugiausia skatino ekonomikos plėtra ir visuomenės poreikiai. Tačiau šiuo laikotarpiu mokslo pažanga įgavo naujų bruožų. Pirmą kartą

mokslas tapo savarankiška veiklos sritimi, mokslininko darbas pradėtas laikyti prestižiniu. Pasikeitė ir mokslo tikslai bei visuomenės požiūris į jį. Pradėtos kurti specialiosios aukštosios mokyklos (daugiausia technikos), universitetuose šalia tradi-

1. Žymiausi mokslo revoliucijos laimėjimai

METAİ	MOKSLININKAS	NUOPELNAS MOKSLUI
1764	Džeimsas Hargrivzas (<i>Hargreaves</i>)	Išrado verpimo mašiną.
1784	Edmundas Kartraitas (<i>Cartwright</i>)	Išrado audimo stakles.
1769	Džeimsas Vatas (<i>Watt</i>)	Sukonstravo garo mašiną.
1807	Robertas Fultonas (<i>Fulton</i>)	Sukonstravo garlaivį.
1825	Džordžas Stefensonas (<i>Stephenson</i>)	Sukūrė praktiškai naudoti pritaiktą garvežį pirmajai geležinkelio linijai.
1837	Samuelis Morzė (<i>Morse</i>)	Išrado telegrafo siųstuvą ir imtuvą, po metų – ir specialią abėcėlę (vadinamąją Morzės abėcėlę).
1885	Karlas Frydrichas Bencas (<i>Benz</i>)	Išrado triratį automobilį su benzininiu varikliu.
1886	Gotlybas Daimleris (<i>Daimler</i>)	Išrado keturratį automobilį su benzininiu varikliu.
1892	Henris Fordas (<i>Ford</i>)	Sukūrė pirmąjį automobilį JAV.
1903	Vilberis ir Orvilis Raitai (<i>Wright</i>) (JAV)	Sukūrė pirmuosius lėktuvus.
1879	Tomas Alva Edisonas (<i>Edison</i>)	Išrado elektros lemputę.
1876	Aleksandras Greihamas Belas (<i>Bell</i>)	Išrado telefono aparatą.
1895	Aleksandras Popovas	Išrado radiją.

2. Džeimso Vato garo mašina

cinių fakultetų (filosofijos, teologijos, medicinos ir teisės) įsteigta naujų fakultetų ir katedrų (tikslųjų mokslų, žemės ūkio). 1784 m. Vilniaus universitete pradėjo veikti Chemijos katedra, 1819 m. – Žemės ūkio mokslų katedra. Iki XVIII a. pabaigos tikslųjų mokslų raida buvo nenuosekli, neretai (ypač per karus) visai apmirdavo ar nukrypdavo į nemokslines sritis – magiją, **alchėmiją**. XIX a. mokslas tapo viena iš svarbiausių visuomenės veiklos sričių.

XIX a. atsirado naujų disciplinų, prasidėjo ir įvairių mokslo sričių suartėjimas. Formavosi biochemija (jungianti kai kurias chemijos ir biologijos sritis), geofizika (apimanti klimatologiją, meteorologiją ir kai kuriuos kitus mokslus apie žemę) bei kiti mokslai. Žemės ūkiui tapo svarbūs biologijos mokslo laimėjimai, biologija rėmėsi chemijos ir fizikos naujovėmis. Susiformavo agronomijos ir gyvulininkystės mokslai. Jie padėjo išsamiau pažinti žemės ūkį ir jį plėsti.

DIDIEJI TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ IR TECHNIKOS IŠRADIMAI.

Kaip jau buvo minėta, bene didžiausias pramonės perversmas vyko Didžiojoje Britanijoje. Būtina aptarti žymiausius mokslininkų išradimus ir jų įtaką to meto visuomenei. Iš pateikiamos lentelės ir iliustracijų (1, 2, 3, 5) matyti, kad per šimtmetį su trupučiu buvo išrasta tiek, kiek anksčiau tik per kelis šimtmečius.

Ypač dideli susisiekimo srities laimėjimai visiškai pakeitė žmonių gyvenimo ritmą ir ekonomiką. Iki šių išradimų žmogaus greitis buvo ribotas ir praktiškai nekito ilgus amžius. Vidutiniškai per valandą pėsčiomis žmogus nukeliaudavo 4–6 km, raitelis – 6–10 km, vežimu nuvažiuodavo 8 km. Pirklių gurguolės per dieną nuvykdavo tik apie 30 kilometrų. Pirmieji traukiniai važiuodavo 25–30 km per valandą greičiu, t. y. apie 5 kartus greičiau negu žmogus, eidamas pėsčiomis. Naujoji transporto priemonė turėjo ir kitų pranašumų: nereikėdavo skirti daug laiko poilsiui, daug greičiau buvo galima gabenti daugiau prekių, kurios labai atpigo. XIX a. 4-ajame dešimtmetyje daugelyje šalių pradėta tiesti geležinkelius – pirmiausia Didžiojoje Britanijoje, vėliau JAV, Prancūzijoje, Belgijoje, Nyderlanduose, Rusijoje. 1850–1870 m. geležinkeliai imti tiesti Azijoje, Afrikoje, Pietų Amerikoje, Australijoje. 1830 m. bendras pasaulio geležinkelių ilgis buvo tik 330 km, o 1870 m. – apie 200 tūkst. kilometrų.

Visuomenės gyvenimą gerokai palengvino telefono ir telegrafo išradimas. 1844 m. JAV buvo užmegztas pirmasis pasaulyje telegrafo ryšys tarp Vāšingtono ir Baltimorės. 1852 m. pradėjo veikti telegrafo linija Parįžius–Lūndonas. Tai sudarė palankias sąlygas sparčiau plisti naujovėms.

Mokslo pažanga iš esmės pakeitė ir visuomenės pasaulėžiūrą. Žmogus, vis geriau pažindamas pasaulį ir įvaldydamas gamtą, tapo mažiau priklausomas nuo aplinkos, gerėjo jo gyvenimo sąlygos, augo pasitikėjimas savo jėgomis, todėl stiprėjo individualizmas. Politikoje tai reiškėsi liberalizmo idėjomis. Valstybės, pirmaujančios mokslo srityje, tapo ekonominio ir politinio pasaulio lyderėmis. XVIII a. pabaigos – XIX a. mokslo išradimai sudaro visos mūsų civilizacijos pagrindą.

3. Roberto Fultono garlaivis

KASDIENIS GYVENIMAS XVIII A. PABAIGOJE – XIX A. PRADŽIOJE.

1800 m. Europoje gyveno daugiau kaip 160 mln. žmonių. Dauguma jų gyveno kaime ir vertėsi žemės ūkiu. Didžiojoje Britanijoje žemės ūkiu vertėsi 71 proc. gyventojų, Prancūzijoje – 88 proc., Rusijoje – net 94 procentai. Tokią vadinamąją agrarinę visuomenę sudarė valstiečiai ir žemvaldžiai (dvarininkai). Vakarų Europoje valstiečiai jau seniai buvo laisvi, Rytų Europoje – dar ne. Valstiečiai gyveno mediniuose arba pusiau iš medžio, pusiau iš molio ir akmenų pastatytuose namuose. Daugelio mažų miestelių gyventojų buitis ir gyvenimo būdas mažai kuo skyrėsi nuo kaimo. Dalis miestiečių vertėsi ne tik amatais ir prekyba, bet ir žemės ūkiu. Didelių miestų buvo nedaug (4). Kai kurių Vakarų Europos kraštų (ypač Arijos, Pietų Italijos) gyventojų buitis nedaug skyrėsi nuo Rytų Europos.

4. Gyventojų skaičius XVIII a. pabaigoje

MIESTAS	GYVENTOJŲ SKAIČIUS
Londonas	Apie 1 mln.
Parįžius	Apie 700 tūkst.
Sankt Peterburgas	Apie 200 tūkst.
Vársuva	Apie 60 tūkst.
Vilnius	Apie 18 tūkst.

Kaimo gyventojai dažniausiai maitindavosi savo ūkyje išaugintais ir pasigamintais produktais, daugiausia duona. Valstiečiai ir dalis miestiečių vilkėdavo drabužius iš savos gamybos audinių. Paprastai būdavo samdomas siuvėjas, kuris, kol apsiūdavo šeimą, joje ir gyvendavo. Dvarininkai, ypač aukš-

tuomenė, drabužius siūdinosi iš aukštesnės kokybės audinių, atvežtų iš užsienio. Įvairovės čia būta didelės. XVIII a. pabaigoje rusų kunigaikščio Potiomkino išieginiai drabužiai kainavo apie 200 tūkst. rublių, tai yra beveik tiek pat, kiek per metus 40 tūkst. valstiečių sumokėdavo duoklės. Smulkių ir nusigyvenusių bajorėlių buitis kartais mažai kuo skyrėsi nuo pasiturinčių valstiečių. Laiką, ypač kaimo žmonės, skaičiavo nuo vieno lauko darbų iki kitų. Matų ir svorio sistemos įvairiuose regionuose buvo skirtingos. Amatininkų dirbtuvėse dirbančių samdomųjų darbininkų ir mokinių padėtis beveik nesiskyrė nuo šeimininko.

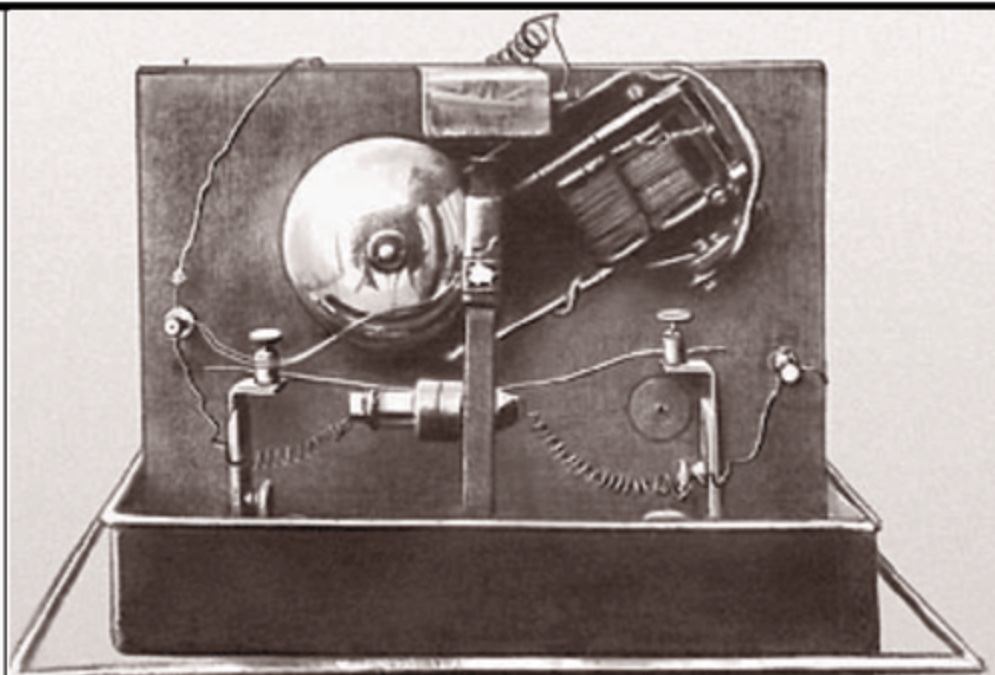
PERMAINOS XIX–XX A. PRADŽIOJE.

Vykstant industrializacijai, europiečių kasdieniame gyvenime išryškėjo didelės permainos. Dėl industrializacijos į miestus atsikėlę žmonės gyveno ankštesnėse butuose, dažnai viename kambaryje glausdavosi viena šeima. Dėl prastos kanalizacijos, netvarkos, šiukšlių, gėlo vandens trūkumo miestuose plito cholera, šiltinė, džiova.

XIX a. antrojoje pusėje atsirado naujų statybos technologijų, padaugėjo naujų namų ir butų. Vyriausybės pradėjo vykdyti sveikatos apsaugos reformas. Prasidėjus darbininkų judėjimui XIX a. pabaigoje daug kur buvo įvesta 10–11 val. darbo diena. Pramonės įmonėse uždraustas vaikų darbas, kai kur – ir moterų. XX a. pradžioje iškeltas tikslas įvesti 8 val. darbo dieną. XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje beveik visose Vakarų Europos šalyse vyrams buvo suteikta rinkimų teisė.

Permainos nevienodai palietė įvairius gyventojų sluoksnius. Labiausiai pagerėjo verslo žmonių gyvenimas. Kūrėsi atskiri aukštųjų visuomenės sluoksnių gyvenamieji rajonai. Aukštuomenė naudojo visais to meto civilizacijos teikiamais malonumais, moterys dažniausiai niekur nedirbdavo, jų namus tvarkydavo tarnai.

Pagerėjo ir vidurinių sluoksnių gyvenimo sąlygos. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje Škotijoje profesorius per metus uždirbdavo 600 svarų sterlingų. Už tokią sumą buvo galima nusipirkti 8 kambarių namą. 1895 m. amerikiečių rašytojas Henris Džeimsas (*James*), gyvendamas Europoje, savo bute

5. Aleksandro Popovo radijas

įsivedė elektrą, 1896 m. įsigijo dviratį, 1897 m. – rašomąją mašinėlę. Neblogai vertėsi ir kvalifikuoti darbininkai. Butai tapo šiltesni ir šviesesni. Varguo-

liai galėjo prasimaitinti vartodami pigiausius maisto produktus.

Labai reikėjo išsilavinusių žmonių, taigi valstybės mastu pradėta rūpintis švietimu (1). Iš žemesniųjų gyventojų sluoksnių kilę asmenys galėjo siekti geresnio gyvenimo. Gaudami atlygį už darbą, dalį lėšų žmonės galėjo skirti ir savo kultūriniais poreikiams. Miestuose kurti teatrai ir koncertų salės.

Pagerėjo ir moterų padėtis. Jos galėjo tapti mokytojomis, medicinos seserimis, raštinių darbuotojomis. Tiesa, jos uždirbdavo daug mažiau negu vyrai. XIX a. pabaigoje Europoje pradėjo formotis moterų judėjimas. Daugumoje valstybių moterų politinių teisių išsikovojo tik po Pirmojo pasaulinio karo.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Kurių mokslo sričių pažanga XIX a. buvo didžiausia?
2. Nurodykite tris, jūsų nuomone, svarbiausius mokslo revoliucijos laimėjimus (1 lentelė), jų reikšmę.
3. Kodėl pagal mokslo laimėjimus XVIII–XIX a. pradžioje pirmavo Didžioji Britanija?
4. Kokios svarbiausios europiečių gyvenimo permainos įvyko XIX–XX a. pradžioje?
5. *Kodėl XIX a. rinkimų teises išsikovojo vyrai, o ne moterys?
6. **Įrodykite arba paneikite teiginį, kad XVIII a. pabaigoje – XIX a. Europoje įvyko mokslo revoliucija.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Švietimas ir visuomenė XIX a. antrojoje pusėje:

Smarkiai plėtė savo ribas švietimas. Miestų gyventojai jau nebegalėjo išsiversti be pagrindinių skaitymo, rašymo ir skaičiavimo įgūdžių: visuotinis pradinis išsilavinimas tapo privalomas abiejų lyčių vaikams. Montuotojams, technikams, jų mokiniams reikėjo techninio išsilavinimo, inžinieriams ir mokslininkams – aukštojo išsilavinimo. Valdžios organai ir verslo lyderiai reikalavo naujo tipo vidurinių mokyklų, kurios ruošė vadovus valstybės įstaigoms, kolonijų administracijai ir pramonės įmonėms. Prasidėjo moterų švietimas. Tačiau visuotinis raštingumas atvėrė kelią naujoms masinės kultūros formoms: populiariems žurnalams, menkaverčiams apsakymams, romanams, detektyvinei literatūrai, komiksams, įvairių patarimų almanachams, šeimos žinynams. Reguliarios pajamos suteikė naujas laisvalaikio praleidimo ir poilsio galimybes: buvo steigiami muzikos kolektyvai, organizuojamos šeimų atostogos, plito turizmas, alpinizmas, sportas – futbolas darbininkams, golfas viršininkams.

Pagal N. Davieso kn. *Europos istorija*, Vilnius, 2002, p. 776.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kodėl industrializacijos sąlygomis susirūpinta visuotiniu švietimu?
- b) Dėl kokių priežasčių visuomenės švietimu buvo suinteresuota valstybė?
- c) Kaip suprantate žodžius: „Reguliarios pajamos suteikė naujas laisvalaikio praleidimo ir poilsio galimybes“?
- d) Palyginkite aptariamojo laikotarpio ir šių dienų Europos visuomenes. Nurodykite kuo daugiau panašumų ir skirtumų.

50.

XIX a. Europos kultūros bruožai

- Kokie požymiai skiria ir vienija XIX a. architektūrą, dailę, literatūrą, muziką?
- Kodėl pasikeitė menininkų statusas XIX a. visuomenėje?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

IMPRESIONIZMAS – XIX a. 7–10 dešimtmetyje – XX a. pradžioje gyvavusi meno kryptis, kurios atstovai atsisakė pripažinti tikrovės objektyvumą ir pasaulį vaizdavo kaip greitai ir nuolat kintantį būvį. Dailėje, kurioje impresionizmas ypač pasireiškė, labiausiai buvo siekiama perteikti akimirkos įspūdį, tokią tikrovę, kokią ją mato žmogus. Impresionistų paveikslams būdinga spalvomis mirgantis paviršius, sodrios spalvos, neaiškūs daiktų kontūrai, vyraujančios temos – gamta, kasdienio gyvenimo reiškiniai, paprastas žmogus.

MODERNIZMAS – XIX a. pabaigos – XX a. naujoviškų krypčių visuma literatūroje ir mene, pasižyminti tradicijų neigimu, naujumu ir originalumo paieška. Modernizmo atsiradimą lėmė XIX a. antrosios pusės visuomenės pokyčiai, mokslo ir technikos laimėjimai, pramonės ir miestų plėtra.

REALISTAS – realizmo – meno ir literatūros metodo, kurio paskirtis yra vaizduoti įvykius, žmones, daiktus ir gamtą tokius, kokie jie yra iš tikrųjų, pasekėjas.

ROMANTIZMAS – XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje, veikiant prancūzų revoliucijos idealams, Europoje susiformavusi ideologijos, literatūros ir meno srovė; būdingas asmenybės laisvės siekimas, gamtos kultas, jausmų, fantazijos aukštinimas; naudojami liaudies, istorijos, egzotiški motyvai; kuriamas naujas literatūros herojus – vienišas kovotojas su pasauliu.

BENDROS KULTŪROS RAIDOS TENDENCIJOS.

Iki XIX a. menininkai daugiausia dirbo dvasininkų, valdovų ir bajorų užsakymu. Užsakovai jiems diktavo savo skonį ir meno supratimą. Menininkų buvo nedaug, jų kūryba rūpėjo tik nedidelei visuomenės daliai. XIX a. padėtis iš esmės pasikeitė. Po pramonės perversmo ir revoliucijų smuko Bažnyčios, valdovų ir bajorų politinė bei ekonominė galia, jie

nustojo būti vieninteliai meno kūrinių užsakovai. XIX a. susiformavo nauji visuomenės sluoksniai, kurie tapo naujais meno kūrinių naudotojais. Kultūrai didelę įtaką darė ir naujos galimybės, kurias sukūrė mokslo ir technikos raida, spartus miestų augimas.

XIX a. kultūros centrais vietoj karalių ar bajorų rūmų ir bažnyčių tapo miestai, kuriuose dirbo

1. Parlamento rūmai Lõndone

menininkai ir gyveno verslo žmonės, nauji meno kūrinių užsakovai. Europoje kūrėsi visuomenei prieinami muziejai. 1792 m. buvo atidarytas Luvro muziejus Parįžiuje, 1823 m. – Britų muziejus Lõndone. Ėmė keistis ir menininkų statusas visuomenėje (1). Norėdami parduoti kūrinius, menininkai turėjo atsižvelgti į visuomenės skonį. Deja, daugelis tuo metu praturtėjusių ir iškilusių žmonių turėjo menką meno supratimą. Taigi XIX a. dažnai siejamas tiek su iškiliais meno kūriniais, tiek su masine menko lygio menine produkcija.

XIX a. vyko menininkų laisvėjimas, daugėjo jų kūrinių užsakovų. To meto Europos istorijoje buvo gausu įvairių įvykių. Buvo karų, revoliucijų, žemės buvo dalijamos ir perdalijamos, dažnai kildavo sukilimų, tautų išsivadavimo judėjimų. Kultūra jautriai reaguodavo į šiuos įvykius, viena ar kita forma išreiškdamą į juos savo požiūrį. Tokiomis sąlygomis menininkų kūriniai dažnai įgaudavo politinę ir socialinę reikšmę, tapdavo savotiška protesto forma prieš esamą santvarką.

ARCHITEKTŪRA.

XIX a. pradžioje Europos architektūroje išryškėjo daug naujų elementų, kurie siejami su **romantizmu**. Viena iš paskatų jiems atsirasti buvo Prancūzijos revoliucija (1789–1794 m.), iškėlusį laisvės ir demokratijos idėjas. Romantizmas formavosi kaip priešprieša racionaliai švietėjų ideologijai, vyravusiai XVIII a., ir atspindėjo visuomenės nusivylimą ja. Europos mene romantizmas vyravo XIX a. pirmojoje pusėje. Romantizmas nėra siejamas su kokiu nors stiliumi. Jo atstovai atmetė griežtas klasicizmo taisykles, idealizavo praeitį, pabrėžė kūrybos laisvę, įvairių praeities stilių lygiavertiškumą ir laisvą interpretavimą. Romantizmas architektūroje pirmiausia pasireiškė įrengiant parkus. Paplito vadinamieji angliškieji parkai su grotomis, mažais nameliais, natūralios gamtos plotais. Romantiškas žvilgsnis į praeitį atgaivino kai kurias praeities stilių detales (ypač gotikos). Ją mėgdžioti pirmiausia pradėta Didžiojoje Britanijoje. Ši kryptis architektūroje vadinama romantizmo neogotika. Žymiausias šio

2. Eifelio bokštas Parėžiuje

stiliaus pastatas yra anglų architektų Čarlzo Bario (*Barry*) ir Augusto Pjudžino (*Pugin*) suprojektuoti Parlamento rūmai Lõndone (1). Romantizmas labiausiai palietė bažnyčių, parkų, dvarų pastatų architektūrą. Miestuose vis dar vyravo klasicizmas.

XIX a. viduryje vyko daug ryškių architektūros permainų, susijusių su naujų medžiagų (geležies, plieno bei betono) panaudojimu ir poreikiu planuoti didelius miestus, atsižvelgiant į pramonės plėtrą ir gyventojų skaičiaus augimą. Reikėjo naujų pastatų. Architektai ėmė ieškoti jiems tinkamų formų praeityje ir kurti naujus stilius laisvai interpretuodami senuosius. Toks laisvas įvairių stilių pasirinkimas ir derinimas vadinamas eklėktika, arba istorizmu. Tai būdinga visos XIX a. antrosios pusės architektūrai. Naujam statybos stiliui svarbiausia buvo patogumas ir aiškumas. Iš pradžių naujos medžiagos daugiausia buvo naudojamos statant tiltus, stotis, gamyklas, t. y. pastatus, kurie nebuvo pavyzdiniai. Naujosios medžiagos pamažu įsigalėjo. 1889 m. Parėžiaus pasaulinei parodai iš geležies buvo pastatytas 300 m aukščio Eifelio bokštas (2).

XIX a. pabaigoje Áustrijos, Belėgijos, Didžiõsios Britānijos architektūroje susiformavo nauja kryp-

tis – **modernizmas**. Ji greitai paplito visoje Europoje ir Amerikoje. Svarbiausias modernizmo atstovų tikslas buvo kurti visai naują stilių ir atsiriboti nuo ankstesniųjų. Projektuojant pastatus daug dėmesio pradėta skirti naudingumui ir grožiui. Modernizmui atsirasti daug įtakos turėjo tuo metu paplitęs gelžbetonis, lengvi metaliniai karkasai, stiklas. Šis stilius architektūroje vyravo iki Pirmojo pasaulinio karo.

DAILĖ.

Dailininkai romantikai skelbė kūrybos laisvę, individualizmą, ieškojo temų praeities dailėje, savo tautų istorijoje. Buvo tapomi peizažai, istorinės scenos. Dažnai buvo remiamasi romantinės krypties literatūra. Vieni žymiausių romantikų atstovų buvo vokiečių peizažistas Kasparas Davidas Frydrichas (*Friedrich*), anglas Džonas Konstablis (*Constable*), prancūzas Teodoras Žeriko (*Gericault*), Eženas Delakrua (*Delacroix*).

XIX a. viduryje kai kurie dailininkai ėmė vaizduoti paprastus žmones, realią buitį, gyvenimo negeroves. Tai atskleisdami kartu siekė jas pašalinti ar pataisyti. Šie dailininkai vadinami **realistais**. Prie tokių priskirtini prancūzai Žanas Fransua Mijė (*Millet*) (3), Giustavas Kurbė (*Courbet*), rusai Vasilijus Surikovas, Ilja Repinas ir kiti.

XIX a. 8-ajame dešimtmetyje prancūzų dailininkai sukūrė naują meno kryptį – **impresionizmą**. Impresionistai teigė, kad iki šiol dailininkai nevaizdavo pasaulio tokio, kokį jį mato iš tikrųjų. Žmogus, jų nuomone, mato tik menką dalį aplinkinio

3. „Varpų rinkėjos“ (dail. Ž. F. Mijė, 1857 m.)

4. Sen Lazaro stotis (dail. K. Monė, 1877 m.)

pasaulio reiškinių. Likusi jo dalis išnyksta įvairių spalvų ir šviesų pasaulyje. Šios krypties dailininkų paveiksluose nėra aiškių kontūrų ir tamsių spalvų. Daugiausia dėmesio jie skyrė ne patiems daiktams, bet juos supančiai šviesai ir aplinkai. Impresionistų tapybos objektai buvo įprasti daiktai, žmonės. Visuomenė jų paveikslus sutiko prieštaringai. Tik po kelių dešimtmečių jų darbai buvo pradėti vertinti ir sulaukė pripažinimo. Vieni žymiausių impresionistų buvo prancūzai Klodas Monė (*Monet*) (4), Ogjustas Renuaras (*Renoir*), Edgaras Dega (*Degas*) ir kiti. Jų tradicijas tęsė postimpresionistai Vincentas van Gogas (*van Gogh*), Polis Sezanas (*Cézanne*) ir kiti dailininkai. Lietuvoje impresionizmo apraiškų yra Antano Žmuidzinavičiaus tapybos darbuose, Juozo Zikaro skulptūrose ir kitų menininkų kūryboje.

LITERATŪRA.

Literatūroje romantikai piktinosi to meto tikrove, egoizmu, materialinės naudos siekimu, todėl žvilgsnius kreipė į praeitį, kėlė tautų ir asmenybės laisvės problemas. Žymiausi rašytojai romantikai buvo vokiečiai Johanas Gotfrydas Herderis (*Herder*), Johanas Volfgangas Gėtė (*Goethe*), Frydrichas Šileris (*Schiller*), Heinrichas Heinė (*Heine*) ir kiti. F. Šileris savo kūryboje sprendė visas svarbiausias to meto visuomenės problemas. Nusivylimas Prancūzijos revoliucija, kurią poetas sutiko džiaugsmingai, atsispindėjo viename geriausių jo kūrinių „Valenšteinas“. Šioje dramatinėje poemoje smerkiamas karas ir politinis terroras. J. V. Gėtė išgarsėjo romanu „Jaunojo Verterio kančios“, filosofine poema „Faustas“. Jo kūrybai bū-

dingas humanizmas, neapykanta asmenybės dvasienei ir socialinei priespaudai. Didžiūjoje Britanijoje romantizmo literatūrai atstovavo Džordžas Baironas (*Byron*), Prancūzijoje – Fransua Renė de Šatobrianas (*de Chateaubriand*), Lenkijoje – Adomas Mickevičius (*Mickiewicz*), Julius Slovackis (*Słowacki*), Lietuvoje – Antanas Baranauskas, Maironis.

XIX a. viduryje pirmiausia Didžiūjoje Britanijoje ir Prancūzijoje pradėta kurti realistinė literatūra. Suklestėjo prozos žanrai (ypač romanas). Realistai nesitenkino vien tik gyvenimo aprašymu, jie bandė analizuoti, apmąstyti visuomenės gyvenimo dėsnius, pateikti išvadų ir sprendimų. Realistų vaizduojami veikėjai buvo būdingi kurio nors visuomenės sluoksnio atstovai. Kai kurių realistų kūrinuose gausu to meto visuomenės kritikos. Šiai srovei atstovavo anglų rašytojas Čarlzas Dikensas (*Dickens*), prancūzų rašytojai Žorž Sand (*Sand*), Viktoras Hugo (*Hugo*) (5), Onorė de Balzakas (*de Balzac*), rusų rašytojai Nikolajus Gogolis, Levas Tolstojus ir kiti. Lietuvoje žymesni realistinės literatūros atstovai buvo Žemaitė, Vincas Kudirka.

MUZIKA.

Romantinė muzika vyravo visą šimtmetį. Jai ypač didelę reikšmę turėjo vokiečių rašytojų kūriniai. Kompozitoriai pradėjo kurti kūrinius, kurie simbolizavo asmenybės ir tautų kovą už laisvę. Jų kūrinių herojus dažnai buvo paprastas žmogus (pvz., Džoakino Antonijaus Rosinio (*Rossini*) operoje „Vilhelmas Telis“). Muzikos kūrėjai iškėlė liaudies dainų vertę ir įtvirtino originaliosios kūrybos dainą kaip visuomenei reikšmingą žanrą. Romantinės operos repertuare atsirado politinių ir istorinių temų, ryškėjo baleto fragmentai. XIX a. baletas išsivystė į atskirą žanrą.

XIX a. muziką (2) daugiausia kūrė vokiečiai kompozitoriai: Francas Pėteris Šubertas (*Schubert*), Karlas Marija fon Vėberis (*von Weber*) ir kiti. Vokiečių kompozitorius Liudvigas van Bethovenas (*van Beethoven*) (6) laikomas romantizmo muzikos pradininku. L. van Bethovenas tikėjo, kad visuomenė gali būti pertvarkyta pagal Prancūzijos revoliucijos idėjas. Visuose jo kūrinuose pabrėžiamas žmogaus heroizmas, dažnai naudojami maršų, liaudies dainų motyvai. Daugelyje literatūros kūrinių, kurių pa-

5. Barikados Parįžiuje – scena iš filmo „Vargdieniai“, pastatyto pagal to paties pavadinimo Viktoro Hugo romaną (1982 m., rež. R. Hoseinas)

grindu L. van Bethovenas kūrė muziką, buvo rašoma apie žmogaus maištą prieš tironiją.

Romantinės muzikos kulminacija – vokiečių kompozitoriaus Richardo Vagnerio (*Wagner*) kūryba, kuri skelbė, kad muzika turi išreikšti tam tikras idėjas ir tarnauti visuomenei. Beje, per 1849 m. revoliuciją Vokietijoje R. Vagneris pats kovėsi Dreseno miesto barikadose. XIX a. viduryje Lietuvoje žymiausias romantinės muzikos kūrėjas buvo Stanislavas Moniuška (*Moniuszko*), XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje – Česlovas Sasnauskas, Juozas Naujalis ir kiti.

XIX a. pabaigoje išryškėjo naujų muzikos krypčių (pvz., impresionizmas), tačiau jos plačiai nepaplitė ir romantizmo galutinai neišstūmė. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje kompozitoriai romantikai dažniausiai kūrė pjeses. Muzikos kūrinius atlikdavo dideli orkestrai. Kompozitoriai įkvėpimo sėmėsi iš literatūros kūrinių, siekė muzika perteikti kūrėjų jaudinančias temas. Muzikos kūriniuose pradėjo nykti iš ankstesnių amžių paveldėtas vientisumas. Kiekvienas kompozitorius ieškojo naujų būdų išreikšti savo santykį su pasauliu.

6. Liudvigas van Bethovenas

XX a. pradžioje koncertus ėmė lankyti vis daugiau žmonių, didėjo koncertų ir operų repertuaras. Kūrinius pradėjus įrašinėti, muzika taip pat tapo labai svarbia paprastų žmonių kasdienio gyvenimo dalimi.

1. Kaip romantizmas paveikė architektūrą ir literatūrą?
2. Kodėl romantizmas buvo itin stiprus vokiečių menininkų kūryboje?
3. Dėl kokių priežasčių XIX a. viduryje Europos kultūroje suklestėjo realizmas?
4. Kodėl XX a. pradžioje muzika taip pat tapo labai svarbia paprastų žmonių kasdienio gyvenimo dalimi?
5. *Kuris iš temoje aptariamų meno stilių jums priimtinausias? Kodėl?
6. **Įrodykite arba paneikite teiginį, kad XIX a. Bažnyčia, valdovai ir bajorai nustojo būti vieninteliai meno kūrinių užsakovai ir naudotojai.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Britų meno istorikas Ernstas Hansas Gombrichas apie menininko statusą ir padėtį XIX a. visuomenėje:

Menininko gyvenime niekada netrūko rūpesčių ir nerimo, bet buvo vienas dalykas, dėl kurio galima geru žodžiu paminėti „senus gerus laikus“ – nė vienam menininkui nereikėjo klausti savęs, kam jis iš viso gyvena šiame pasaulyje. Tam tikru būdu jo gyvenimas buvo apibrėžtas kaip ir bet kuris kitas pašaukimas. Buvo tapomi altorių paveiksai, reikėjo tapyti portretus, žmonės norėjo pirkti paveikslų savo gražiausiems kambariams ir užsakydavo freskų užmiesčio viloms. Visa tai dailininkas galėjo daryti pagal daugiau ar mažiau nustatytas gaires. XIX a. dailininkai prarado šį saugumą. Tradicijų nutrūkimas jiems atvėrė neribotų pasirinkimo galimybių. Jie patys galėjo nuspręsti, taps peizažus ar dramatiškas istorines scenas. Tačiau juo didesnę pasirinkimą menininkas turėjo, juo mažiau buvo tikimybės, kad jo skonis sutaps su žiūrovo pomėgiais. Žmonės, kurie perka paveikslus, paprastai žino, ko nori. Jie nori gauti ką nors panašaus į tai, ką jau yra matę. Praeityje menininkams buvo labai lengva įvykdyti šį užsakymą, nes visi to paties laikotarpio kūriniai būdavo panašūs. Dabar, kai šis tradicijų vientisumas buvo prarastas, menininko santykiai su užsakovu pernelyg dažnai būdavo įtempti: užsakovas turėjo savo susiformavusį skonį, o menininkas nebuvo linkęs jo tenkinti. Sėkmę patyrusio verslininko požiūriu menininkas nedaug tesiskyrė nuo apgaviko, reikalaujančio juokingai aukštų kainų už tai, ką vargu ar galima pavadinti garbingu darbu.

Pagal E. H. Gombricho kn. *Meno istorija*, Vilnius, 1997, p. 501–502.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia pagrindinė problema iškilo menininkui XIX amžiuje?
- b) Ką konkrečiai autorius vadina senais gerais laikais? Ar pritariate tokiai nuomonei?
- c) Kaip suprantate sakinį: „tradicijų nutrūkimas jiems atvėrė neribotų pasirinkimo galimybių“?
- d) Pakomentuokite paskutinį šaltinio sakinį. Kiek pagrįstas šis teiginys?
- e) Kokią išvadą galite padaryti apie to meto kultūros padėtį Europoje?

2. Anglų muzikologė Alan Kendal (*Kendall*) apie XIX a. muziką:

XIX a. pradžioje svarbiausias muzikos centras vis dar išlieka Viena, nors netrukus į pirmą vietą (ypač dėl operos pastatymų), išsiverš Parįžius. Romantizmo amžius ypatingas tuo, kad pirmą kartą moderniosios kultūros istorijoje vienas kultūrinis sąjūdis užvaldo visus menus, o muzikos ir literatūros saitai tampa ypač tvirti. Iki šiol muzika buvo kuriama Europos aristokratams; dabar muzikinis gyvenimas sparčiai demokratėja. Visai neatsitiktinai muzikantai suvaidina lemiamą vaidmenį amžiaus viduryje žemyną sukrėtusiose revoliucijose. Ilgainiui muzika tampa esminiu besiformuojančių nacionalinių tapatybių bruožu, ypač Šiaurės ir Rytų Europoje, ir turtingą klasikinės muzikos repertuarą pagyvina naujovių dvelksmas.

Pagal A. Kendall kn. *Klasikinės muzikos metraštis*, Vilnius, 2007, p. 129.

*Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Paaškindite teiginį: „Iki šiol muzika buvo kuriama Europos aristokratams; dabar muzikinis gyvenimas sparčiai demokratėja.“
- b) Ką galite pasakyti apie muzikos vaidmenį to meto europiečių gyvenime? Atsakymą pagrįskite.

A P I B E N D R I N A M I E J I K L A U S I M A I

1. Kuo britams buvo svarbios rinkimų reformos?
2. *Kodėl Didžiojoje Britanijoje kilo čartistų judėjimas?
3. Koks buvo svarbiausias dekabristų sukilimo tikslas?
4. Kas laimėjo Rusijos ir Japonijos karą?
5. *Kodėl XIX a. antrojoje pusėje JAV kilo pilietinis karas?
6. Kuo skyrėsi Monro ir Ruzvelto doktrinos?
7. Nurodykite JAV galios išaugimo XIX a. antrojoje pusėje priežastis.
8. Nurodykite imperializmo epochos pradžios ir pabaigos datas.
9. *Kuo skiriasi metropolija nuo kolonijos, o protektoratas nuo dominijos?
10. Kurioms Afrikos žemyno valstybėms pavyko išlaikyti nepriklausomybę iki Pirmojo pasaulinio karo?
11. *Kodėl boksininkai pralaimėjo sukilimą Kinijoje?
12. Pasakykite keletą svarbiausių XIX a. mokslo revoliucijos požymių.
13. *Kodėl XIX a. Europos kultūroje suklestėjo romantizmas?
14. Kuo realizmas skyrėsi nuo romantizmo?
15. *Įrodykite arba paneikite teiginį, kad XIX a. kultūra tapo prieinamesnė žemesniesiems gyventojų sluoksniams.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Eidintas, A., *Lietuvių kolumbai*, Vilnius, 1993.
- Fuksas, E., *Papročių istorija. Buržuazinis amžius*, Vilnius, 1995.
- Gaigalaitė, A., *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917 metais*, Vilnius, 2006.
- Gellner, E., *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius, 1996.
- Gombrich, E. H., *Meno istorija*, Vilnius, 1997.
- Lietuva pasaulinėje Paryžiaus parodoje 1900 metais*, sud. R. Misiūnas, Vilnius, 2006.
- Ogijienė, A., Šakienė, A., *Aprangos raida nuo senovės iki XX a.*, Kaunas, 1995.
- Stowe, H., B., *Dėdės Tomo trobelė*, Vilnius, 2004.
- Tolstojus, L., *Karas ir taika* (įvairūs leidimai).
- Trumpa, V., *Napoleonas. Baltija. Amerika*, Vilnius, 1989.

PIRMASIS

PASAULINIS KARAS

1914 m.

rugpjūčio 1 d. kilęs Pirmasis pasaulinis karas buvo didžiųjų valstybių iš anksto apgalvotų veiksmų padarinys. Tuo laikotarpiu Europa buvo susiskirsčiusi į du karinius blokus – Trilypę sąjungą ir Antantę. Vokietijos vadovaujamas pirmasis blokas siekė perdalyti pasaulį. Antrasis, į kurį įėjo Didžioji Britanija, Prancūzija ir Rusija, stengėsi išlaikyti turimas pozicijas. Karinių blokų sukūrimas reiškė, kad tarp nesutariančių valstybių bet kuriuo metu galėjo kilti karas.

1914 m. birželio 28 d. Sarajeve buvo nužudytas Austrijos-Vėnrijos imperijos sosto įpėdinis Pranciškus Ferdinandas. Reaguodama į tai, Austrijos-Vėnrijos valdžia paskelbė ultimatumą Serbijai: buvo pareikalaujama pasmerkti žmogžudystę ir atsiprašyti. Nors Serbija ir priėmė šias sąlygas, su ja Austrija-Vėnrija nutraukė diplomatinius santykius. Į serbų pusę stojo Rusija, į Austrijos-Vėnrijos – Vokietiją. Rugpjūčio 1 d. buvo pradėti karo veiksmai. Pamažu į karą įsitraukė vis daugiau Europos valstybių ir jis virto pasauliniu.

Nors Vokietija ir turėjo didelių ambicijų užimti kuo daugiau kitų valstybių teritorijų, nė vienam iš karinių blokų nepavyko įgyti bent kiek didesnio pranašumo. Karo lūžis įvyko tik 1917 m. balandžio mėn., kai JAV įsitraukė į karą Antantės pusėje. Antantei palaužus vokiečių kariuomenę Vakarų fronte, 1918 m. lapkričio mėn. Vokietiją buvo priversta pasirašyti kapituliacijos sutartį. Tokias sutartis turėjo pasirašyti ir Vokietijos sąjungininkės.

Vykstant karui, Rusijoje taip pat įvyko didelių sukrėtimų. Šalies ginkluotosioms pajėgoms patyrus nesėkmę Rytų fronte, caras Nikolajus II atsisakė sosto savo brolio naudai. Kai ir šis nesutiko užimti Nikolajaus II vietos, valdžią perėmė Laikinoji vyriausybė. Pirmą kartą šalies istorijoje buvo paskelbtos spaudos, žodžio, susirinkimų ir kitos demokratinės laisvės. Tačiau Rusijos kariuomenei nesėkmingai kovojant karo fronte ir laikinajai valdžiai vis nepavykstant stabilizuoti padėties šalyje, 1917 m. spalio mėn. V. Lenino vadovaujami bolševikai įvykdė valstybės perversmą ir įvedė diktatūrą. Naujosios valdžios sprendimu rusų kariuomenė pasitraukė iš karo. 1918 m., kilus pilietiniam karui tarp bolševikų ir jų priešininkų, V. Leninas, siekdamas išsilaikyti valdžioje, kovo 3 d. su Vokietija pasirašė Bresto taikos sutartį. Pagal ją bolševikai Vokietijai atidavė apie trečdalį Rusijos. Vokietijai pralaimėjus karą, ši sutartis nustojo galioti.

Permainomis Rusijoje ir Vokietijos susilpnėjimu pasinaudojo lietuvių tauta. 1917 m. rugsėjo mėn. Vilniaus konferencijoje buvo išrinkta Lietuvos Taryba, kuri 1918 m. vasario 16 d. paskelbė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą.

51.

Pirmojo pasaulinio karo priežastys ir eiga (iki 1917 m.)

- Dėl kokių priežasčių 1914 m. rugpjūčio 1 d. kilo Pirmasis pasaulinis karas?
- Kodėl iki 1917 m. kare niekam nepavyko pasiekti esminės pergalės?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

POZICINIS KĀRAS – KARO VEIKSMAI, KAI FRONTO LINIJA NUSISTOVI.

ULTIMĀTUMAS – GRIEŽTAS DOKUMENTU ARBA ŽODŽIU PAREIKŠTAS REIKALAVIMAS, KURIAME GRASINAMA IMTIS TAM TIKRŲ PRIEMONIŲ, JEI TAS REIKALAVIMAS NEBUS NURODYTU LAIKU ĮVYKDYTAS.

KARO IŠVAKARĖS.

Prieš prasidedant Pirmajam pasauliniam karui, pasaulyje viešpatavo Europa (1). Prancūzija, Didžioji Britanija ir Rusija kontroliavo 80 proc. pasaulio teritorijos. Prancūzija, Didžioji Britanija ir Vokietija valdė daugiau kaip pusę pasaulio pramonės ir pusę tarptautinės prekybos. Dar nebuvo šalies, kuri būtų pajėgusi varžytis su šiomis Europos valstybėmis. Galbūt todėl visos kitos valstybės stengėsi kiek įmanydamos greičiau joms prilygti (ypač industrializacija). Iki Pirmojo pasaulinio karo tai padaryti beveik pavyko Japonijai ir JAV. Tačiau jų industrializacija neprilygo europinei: Japonija tik iš pirmo žvilgsnio priminė europietišką pramonės kraštą, o JAV vis dar buvo užsisklendusi. Amerikiečių prekės dar menkai veikė Europos rinką, todėl pasaulinėje rinkoje JAV dar nebuvo grėsminga varžovė.

Nors Europos valstybės nekariavo nuo 1871 m., daug kartų skambėjo pavojaus signalai. Ypač kai didžiosios Vakarų valstybės ėmė ginkluotis (2), ieškoti sąjungininkų ir burtis į karines sąjungas (3).

Vokietijos pastangomis 1882 m. buvo įkurta Trilypė sąjunga (dar vadinama Trijų sąjunga), į kurią, be Vokietijos, įėjo Austrija-Vėngrida ir Italija. Karo pradžioje dėl teritorinių nesutarimų su Austrija-Vėngrida iš Trilypės sąjungos išstojo Italija (ji vėliau prisijungė prie Antantės), jos vietą užėmė Osmānų imperija. Trilypė sąjunga siekė perdalyti pasaulį ir užvaldyti kuo daugiau kitų šalių žemių. Beje, „vietos po saule“ Vokietija reikalavo nuo 1871 m. susivienijimo, ji turėjo nedaug kolonijų ir siekė „pada-lyti pasaulį“.

Kaip atsakas Trilypei sąjungai XX a. pradžioje ėmė kurtis karinis blokas – Antantė. 1902 m. iš pradžių ją sudarė Didžioji Britanija ir Prancūzija, 1907 m. į ją įsitraukė Rusija. Antantė siekė atsilai-kyti prieš Trilypę sąjungą ir išsaugoti turimą padėtį Europoje. Tačiau šių abiejų bloko narių tarpusa-vio įsipareigojimai labai nevaržė. Vokietija buvo įsipareigojusi padėti savo sąjungininkei Austrijai-Vėngridai, jeigu ją kas nors užpultų. Bet Austrijos-Vėngridos niekas nepuolė. Antantė taip pat nebu-

EUROPA PIRMOJO PASAULINIO KARO IŠVAKARĖSE (1914 M.)

1. Europa Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1914 m.)

vo tvirta sąjunga. Rusija ir Prancūzija įsipareigojo padėti viena kitai, jei kuri jų būtų užpulta, tačiau Didžioji Britanija oficialiai nepažadėjo griebtis ginklo joms ginti.

KARO PRADŽIA IR VAKARŲ FRONTAS.

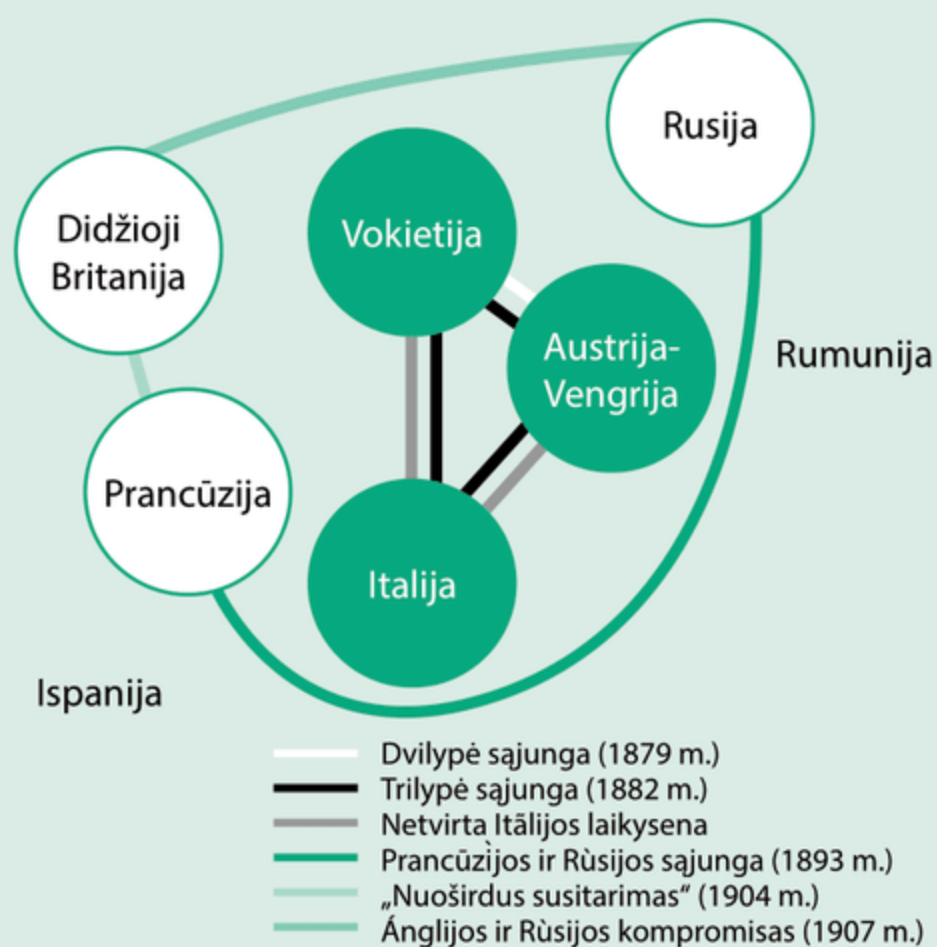
Dingstimi pradėti karą tapo Austrijos-Vengrijos sosto įpėdinio erchercogo P. Ferdinando nužudy-

mas (4). 1914 m. birželio 28 d. Sarajeve slaptos serbų teroristų organizacijos narys studentas Gavrilas Principas, keršydamas Austrijos-Vengrijos vadovybei už Bosnijos ir Hercegovinos prisijungimą (1908 m.), nušovė krėnprinčą ir jo žmoną. Tuo visų pirma siekė pasinaudoti Vokietiją. Liepos 5 d. ji paragino Austriją-Vengriją imtis veiksmų prieš Serbiją. Pagaliau liepos 23 d. Austrija-Vengrija

2. Didžiųjų pasaulio valstybių demografinė, pramoninė ir karinė galia 1913 m.

VALSTYBĖ (BE UŽJŪRIO VALDŲ)	GYVENTOJŲ SKAIČIUS (MLN.)	DALIS PASAULIO PRAMONINĖS GAMYBOS (PROC.)	SAUSUMOS KARIŲ IR JŪREIVIŲ SKAIČIUS (TŪKST.)	KARINIO JŪRŲ LAIVYNO TONAŽAS (TŪKST. T)
Rusija	175,1	8,2	1 352	679
JAV	97,3	32	164	985
Vokietija	66,9	14,8	891	1 305
Áustrija-Veňgrija	52,1	4,4	444	372
Japònija	51,3	-	306	700
Didžioji Britànija	45,6	13,6	532	2 714
Prancūzija	39,7	6,1	910	900
Itàlija	35,1	2,4	345	498

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys: XX amžius*, Vilnius, 2002, p. 11.

3. Europos valstybių sąjungos po 1890 m.

įteikė Serbijai **ultimatumą**, kuriame, be kita ko, reikalavo, kad austrams būtų leista dalyvauti ieškant žudikų. Serbijos vadovybė sutiko su dauguma reikalavimų, tačiau vengė atsakyti ir paskelbė dalinę mobilizaciją. Liepos 28 d. Austrija-Vengrija paskelbė karą Serbijai, rugpjūčio 1 d. Vokietiją paskelbė karą Serbijos sąjungininkei Rusijai ir rugpjūčio 3 d. – Prancūzijai. Kai Vokietiją pradėjo pulti Prancūziją, šios ginti stojo Didžioji Britanija (1). Vėliau į karą įsitraukė Japonija, Osmānų imperija, Bulgarija, Italija, Rumunija ir kitos valstybės. Visos didžiosios valstybės, išskyrus Italiją, dalyvavo kare nuo jo pradžios. Konfliktas virto pasauliniu ir vėliau buvo pavadintas Pirmuoju pasauliniu karu.

Britų istoriko Alano Teiloro (*Taylor*) teigimu, karas buvo kova dėl viešpatavimo. Kareiviai kovėsi dėl pergalės, kiti – siekė apginti savo tėvynę (ar bent jau taip manė). Visus pagavo karo įkarštis, nustebinantis ir nuviliantis revoliucionierius, kurie tikėjosi, kad karas virs socialine revoliucija. Vokiečiai gynė tėvynę nuo rusų, šie gynė savo tėvynę nuo vokiečių. Prancūziją gynė savo tautos teritoriją. Britai, kuriems tiesiogiai niekas negrasino, gynė mažąją Belgiją. Ir visi tikėjo, kad saugią ateitį galima užtikrinti tik nugalėjus priešą ir jį ilgam išsekinus. Galutinė pergalė buvo laikoma vienintele gynybos priemone.

Siekdamas išvengti karo dviem frontais, dar 1892 m. Vokietijos kariuomenės generalinio štabo vadas Alfredas fon Šlyfenas (*von Schlieffen*, 1833–1913 m.) parengė vadinamąjį Šlyfeno planą. Jis skelbė: „Nuo puolimo iš šono (rusų pusės) turėsime gintis silpnomis pajėgomis, kad galėtume pulti kitoje pusėje. Ši antroji pusė visada bus tik Prancūziją. Ten galima tikėtis greito sprendimo, kai tuo tarpu¹ gynybinis karas iš rusų pusės yra be išeities... Tik žygiuojant per Belgiją galima tikėtis atakuoti ir sumušti prancūzų armiją kampanijos metu. Iš tiesų yra būtina iš vienos pusės padidinti Vokietijos aktyvias jėgas, o iš kitos – mūsų fortifikacijas² Rytuose.“

Karo pradžioje Šlyfeno planą įgyvendinti beveik pavyko, tačiau ne visą. Rugpjūčio 4 d. vokiečių kariuomenė veržėsi į Prancūzijos gilumą, beje, per neutralią Belgiją (5), ir buvo sustabdyta tik už kelių šimtų kilometrų į rytus nuo Parįžiaus, ties Marnos upe, praėjus penkioms dienoms nuo karo pradžios. Paskui ji truputį atsitraukė ir abi kariaujančios šalys (prancūzų gretos labai padidėjo – įsiliejo Belgijos kariuomenės likučiai ir Didžiosios Britanijos į Europą permesti daliniai) įsirengė lygiagrečiai viena su kita gynybinių apkasų ir įtvirtinimų linijas, ku-

¹ Sprendimo, o gynybinis karas.

² Fortifikacija – karo inžinerijos statinys, įtvirtinimas.

4. Erhercogas Pranciškus Ferdinandas ir jo žmona valandą prieš jų nužudymą važinėjasi po Sarajevą 1914 m. birželio 28 d.

5. Vokiečių artilerijos pulkas joja per Briuselį 1914 m.

rios netrukus nutįso nuo Pa de Kalė sąsiaurio Flandrijoje iki pat Šveicarijos sienos; vokiečiams atiteko didelė dalis Rytų Prancūzijos ir Belgija (6).

1914 m. rugsėjo 5–12 d. prie Marnos upės vyko mūšis, kuriame dalyvavo apie 2 mln. kareivių. Vokietijos kariuomenė buvo sustabdyta ir priversta truputį atsitraukti. Mat Rusija netikėtai įsiveržė į Vokietijai priklausančią Rytų Prūsiją ir užėmė dalį jos teritorijos. Vokiečių vadovybė kovai su Rusija buvo priversta dalį savo kariuomenės iš Vakarų fronto permesti į Rytų frontą. Nuo tada Vokietiją buvo priversta kariauti dviem frontais, nors to labiausiai ir bijojo. Vakarų fronte po kelių abiejų šalių nesėkmingų bandymų įsivyravo **pozicinis k̄aras**, fronto linija nusidriekė daugiau kaip 700 km – nuo Lamanšo iki Šveicarijos. Kareiviai abipus fronto linijos iškasė apkasų, įrengė įtvirtinimų, aptvėrė juos spygliuotomis vielomis. Iš pradžių Serbijos kariuomenė sugebėjo atsilaikyti prieš Austrijos-Vėnrijos puolimą. Nė vienas iš kariaujančių šalių nepavyko būti pranašesnei.

Kad ir kaip stengėsi vokiečių kariuomenė (1915 m. pavasarį Ipro mūšyje ji pirmą kartą panaudojo chemines dujas), ji taip ir neįgijo persvaros Vakarų fronte. Vokiečių bandymas 1916 m. vasario–liepos mėn. pralaužti frontą ties Verdenu virto dviejų milijonų karių mūšiu. Milijonas žuvo ar buvo sužeisti. Britai puolė vokiečius prie Somos, kad priverstų juos mūšį nutraukti (6, 2). Verdano mūšyje Vokietiją neteko apie 600 tūkst., Prancūziją – 358 tūkst. žmonių. Ir po Verdano kautynių fronto linija nepasistūmėjo nei į vieną, nei į kitą pusę. Vakarų fronte padėtis nekito iki 1917 m. (3), tokią padėtį atspindėjo posakiu virtęs Ėricho Marijos Remarko (*Remarque*) romano „Vakarų fronte nieko naujo“ pavadinimas (7).

Apskritai Pirmojo pasaulinio karo aukų, iš jų ir civilių (4), skaičius išaugo pradėjus naudoti nuodingąsias dujas (pirmieji panaudojo vokiečiai) (8), tankus (pradėjo naudoti britai), povandeninius laivus ir kitą naują karo techniką.

EUROPA PER PIRMAJĄ PASAULINĮ KARĄ

6. Europa per Pirmąjį pasaulinį karą

KARO VEIKSMAI RYTŲ FRONTE.

Vakarų fronte nusistovėjo galių pusiausvyra, o Rytų fronte padėtis nuolat kito. Kai 1914 m. rugpjūčio mėn. Rusijos kariuomenė įsiveržė į Rytų

Prūsiją, kiti jos daliniai pietuose įsiveržė į Galiciją, kuri priklausė Austrijos-Vėnrijos imperijai. Vokiečių karinė vadovybė pergrupavo savo karines pajėgas (visų pirma dalį savo karinių dalinių per-

7. Vakarų frontas (scena iš filmo „Vakarų fronte nieko naujo“, 1930 m., rež. L. Mailstounas)

metė į Rytų frontą) ir rugsėjo mėn. prie Mozūrijos ežerų jos sutriuškino šiaurinius rusų kariuomenės pulkus. Pietiniai rusų kariuomenės pulkai buvo sustabdyti prie Krokuvos. 1915 m. gegužės mėn. Rytų fronte įvyko lūžis, kai vokiečių kariuomenė palaužė rusų karines pajėgas Galicijoje. Rugpjū-

8. Vokiečių kareiviai ir jų šunys su dujokaukėmis (apie 1916–1918 m.)

čio mėn. vokiečiai užėmė Varsuvą ir susigrąžino Lvovą. Rudenį vokiečiai okupavo kai kurias carinės Rusijos vakarines gubernijas: dabartinės Lietuvos, Baltarusijos ir dalis Latvijos teritorijos buvo prijungtos prie Vokietijos. Tačiau visiškai palaužti Rusijos Vokietijai nepavyko.

Rusijos caras pats ėmėsi vadovauti savo kariuomenei. 1916 m. vasarą Rusijos kariuomenė pradėjo puolimą pietvakariuose ir užėmė dalį Galicijos ir Bukoviną. Rugpjūčio pabaigoje puolimas buvo sustabdytas, o vokiečių kariuomenė tų metų gruodžio mėn. užėmė Rumūnijos sostinę Bukarėštą.

Balkanų pusiasalyje Austrijos-Vėnrijos imperijos karinės pajėgos 1915 m. spalio mėn. užėmė Belgradą, 1916 m. – Juodkalniją ir Albāniją. Kautis su serbais austrams pagelbėjo Bulgārija, tačiau kariauti su italais austrams ne itin sekėsi. Per trejus metus trukusias kovas Italijos teritorijoje abi šalys prarado ne mažiau kareivių nei Vakarų fronte. Pavyzdžiui, 1917 m. pabaigoje prie Kaporeto vietovės žuvo pusė milijono kareivių. Austrų pralaimėjimas buvo skaudus smūgis Trilypei sąjungai, jos pozicijos Vakarų fronte ėmė svyruoti.

1. Nurodykite Trilypės sąjungos ir Antantės karinių blokų pagrindinius tikslus?
2. Paaškindite žodžius: „Vakarų fronte nieko naujo.“
3. Kokios svarbiausios kovos vyko Vakarų fronte?
4. Kodėl karo pradžioje Rusijos kariuomenė įsiveržė į Rytų Prūsiją?
5. *Dėl kokios priežasties prasidėjus karui iš Trilypės sąjungos pasitraukė Italija?
6. **Palyginkite Vokietijos kariuomenės karo veiksmus Vakarų ir Rytų karo frontuose.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Britų plakatas „Tu reikalingas savo šaliai“:

Remdamiesi plakatu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia šio plakato paskirtis?
 - b) Kuriais metais galėjo būti sukurtas šis plakatas?
 - c) Paaškindite žodžius: „Tu reikalingas savo šaliai“.
 - d) Ką galite pasakyti apie plakato autoriaus politines pažiūras?
- Atsakymus pagrįskite.

2. Verdeno mūšis:

– Visa tai baikis³, vyručiai, – sako sustojęs kitas seržantas, kuris ėjo pro šalį. – Kad jūs būtumėte matę, kuo mus vaišino prie Verderno, kur aš buvau. Miškai nukirsti lyg javų laukai, visos priedangos pramuštos, išrausiotos, net jeigu ant jų buvo uždėta trys eilės sienojų ir užpilta žemių; visos sankryžos palaistytos plieniniu lietumi, keliai sušiaušti, nusėti kažkokiomis ilgomis sudaužytų vežimų kupromis, visur matyti sužaloti pabūklų lavonai, tarytum kastuvų sumesti krūvomis vienas ant kito. Kryžkelėje vienu sviediniu buvo užmušta trisdešimt žmonių; kai kuriuos išmesdavo penkio-

³ Niekai.

lika metrų į viršų, o suplėšytų kelių skiautės tabalavo ant išlikusių medžių viršūnių. Verdene 380 milimetrų kalibro sviediniai pataikydavo į namus pro stogą, pramušdavo du tris aukštus, sprogdavo apačioje, ir visas didžiulis namas išlėkdavo šipuliais į viršų, o laukuose ištisi batalionai iškrikdavo ir slėpdavosi nuo šio viesulo, tarytum vargšai, negali apsiginti žvėreliai. Laukai kas žingsnis nusėti skeveldromis, didžiulėmis, storomis, kaip žmogaus ranka; kad pakeltum tokią geležies⁴ šukę, reikėtų keturių vyrų. O laukai... greičiau uolų krūvos!.. Ir taip ištisus mėnesius.

– Ak, tai bent buvo, tai bent buvo! – pakartoja seržantas ir nueina toliau, tikriausiai norėdamas dar su kuo nors pasidalyti savo prisiminimais.

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, Vilnius, 2002, p. 12–13.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kuo Pirmojo pasaulinio karo metais buvo svarbios Verderno kautynės?
- Kuriais metais jos įvyko?
- Kuo Verderno kautynės buvo svarbios šaltinyje minimam seržantui?
- Ką iš pateikiamo aprašymo galite pasakyti apie Vakarų fronto mūšius Pirmojo pasaulinio karo metais?

3. Iš 1917 m. prancūzų kareivio laiško, sulaikyto pašto kontrolės:

Mes atsisakome eiti į linijas, nenorėjome eiti, ir daugelis kitų pulkų pasielgė taip pat. Jie mus laiko galvijais ir verčia eiti, ne kažin ką duodami valgyti ir dar daužydami per veidus už nieką; mes pakilome į ataką, liko pusė ir todėl nepajudėjome. Galbūt jūs negausite mano laiško, jie galbūt atplėš ir perskaite, apie ką pasakojama, sulaikys arba sudegins. Aš tyčiojuos iš jų, man jau pakanka jų karo.

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, Vilnius, 2002, p. 16.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- Kokiam tikslui parašytas šis laiškas?
- Kam laiškas galėjo būti adresuotas?
- Ką galite pasakyti apie laiško autorių ir jo pažiūras?
- Kodėl laiškas buvo sulaikytas pašto kontrolės?
- Pasvarstykite, koks galėjo būti laiško turinys, jei jis būtų buvęs parašytas Pirmojo pasaulinio karo pradžioje. Atsakymus pagrįskite.

4. Civilių padėtis per Pirmąjį pasaulinį karą:

Daugiau skausmo karas sukeldavo paliesdamas civilinius gyventojus, – iš dalies todėl, kad jis paliesdavo juos skaudžiau, negu ankstesni karai; daugiau todėl, kad dabar civiliai buvo piliečiai, kurie galėjo išsakyti savo jausmus ir kurių jausmai buvo svarbūs. Vieni vokiečiai užkariavo ištisas tautas – Belgiją ir šiaurę Prancūziją vakaruose bei Lenkiją Rūsijos rytuose – ir nors jie elgėsi ne blogiau negu prancūzai esant panašioms aplinkybėms Napoleono laikais, jie elgėsi ir ne geriau. Tiesioginiai civilinių gyventojų užpuolimai buvo naujas dalykas. Vokiečiai, apšaudydami iš laivų ir numesdami bombas ant Anglijos miestų, kad ir menkus nuostolius padarydami, sukėlė Anglijoje didesnę isteriją, negu skerdynės Vakarų fronto miestuose.

Pagal A. J. P. Tayloro kn. *Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa, 1914–1945*, Vilnius, 1994, p. 25–26.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kuo Pirmasis pasaulinis karas buvo ypatingas Europos civiliams?
- Paaiškinkite žodžius: „dabar civiliai buvo piliečiai, kurie galėjo išsakyti savo jausmus ir kurių jausmai buvo svarbūs“.
- Kuriais metais vokiečių kariuomenė okupavo Belgiją ir šiaurę Prancūziją vakaruose bei Lenkiją Rūsijos rytuose?
- Kodėl Vokietijos numestos bombos taip smarkiai išgąsdino Anglijos gyventojus?

⁴ Geležinę.

52.

Rūsija dramatiškais 1917 metais

- Kodėl 1917 m. vasario mėn. Rūsijoje įvesta demokratinė santvarka tų metų spalio mėn. buvo panaikinta?
- Kuo ypatingas V. Lenino vaidmuo 1917 m. Rūsijos įvykiuose?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DEKRĖTAS – VALSTYBĖS AUKŠČIAUSIOSIOS VALDŽIOS POTVARKIS, TEISĖS DOKUMENTAS.

INFLIACIJA – PINIGŲ PERKAMOSIOS GALIOS MAŽĖJIMAS DĖL PINIGŲ PERTEKLIAUS APYVARTOJE.

KOMISĀRAS – TAM TIKRAS VADOVAUJANTIS PAREIGŪNAS, PAPRASTAI TURINTIS YPATINGŲ ĮGALIOJIMŲ.

KOMUNIZMAS – POLITINĖ TEORIJA, SKELBIANTI, KAD VISUOMENĖS RAIDĄ YRA DĖSNINGA; PRIVATI NUOSAVYBĖ, KAIP VISUOMENĖS BLOKYBIŲ PRIEŽASTIS, TURI BŪTI PANAIKINTA IR SUKURTA BENDRA NUOSAVYBĖ; KOMUNIZMU BUVO SIEKIAMA SUKURTI BEKLASĘ VISUOMENĘ, KURIOJE VISI ŽMONĖS BŪTŲ LYGŪS, TAČIAU KOMUNISTINĖS VALSTYBĖS PARODĖ, KAD KOMUNIZMO IDĖJOS, DĖL KURIŲ BUVO NUŽUDYTI MILIJONAI ŽMONIŲ, BUVO NEĮGYVENDINAMOS.

RŪSIJA PIRMOJO PASAULINIO KARO PRADŽIOJE.

Pirmasis pasaulinis karas parodė carinio valdymo silpnybes – režimą jau buvo sukrėtę 1905–1906 m. revoliucijos įvykiai ir nusilpninusi nenuosekli politika: nuolaidas visuomenei keitė valdžios siekiai sustiprinti caro valdžią, t. y. grįžti prie senos tvarkos. Prasidėjęs karas smarkiai susilpnino nuo užsienio valstybių kapitalo įplaukų ir technikos naujovių labai priklausomą šalies ekonomiką. Kitaip nei tikėjosi caro vyriausybė, karas užsitęsė ir jame patirtos nesėkmės turėjo skaudžių padarinių. Praradusi vakarines provincijas (jas 1915 m. okupavo Vokietijos ir Austrijos-Vėnrijos kariuomenės), Rūsija neteko Lenkijos pramonės, kuri buvo labiausiai išvystyta visoje imperijoje. Šalies pramonei skaudų smūgį sudavė 1915 m. sutrikusi geležinkelių transporto

sistema (garvežių, vagonų ir kelių remontui trūko detalių). Po kelių mėnesių pradėjo stigti pramonės gaminių. Šalyje įsivyravo nepriteklis ir **infliacija**. Kaimuose padėtis taip pat sparčiai blogėjo: valstybė nesuteikė valstiečiams kreditų, buvo nutraukta 1906 m. pradėta P. Stolypino žemės ūkio reforma, vyko visuotinė vyrų mobilizacija, maisto produktų rekvizicija, nutrūko miesto ir kaimo mainai. Miestuose ėmė trūkti maisto produktų. Vyriausybė nepajėgė tinkamai organizuoti šalies valdymo ir aprūpinti kariuomenės.

Caras Nikolajus II pagrindinį dėmesį skyrė fronto reikalams. 1915 m. rugsėjo mėn. jis perėmė kariuomenės vyriausiojo vado pareigas. Tačiau Rūsijos pajėgas fronte ir toliau lydėjo nesėkmės (1). Tai dar labiau smukdė valdžios autoritetą. Atsiskyręs savo

1. Sužeistam Rūsijos kariui bando padėti gydytojas ir medicinos sesuo (scena iš filmo „Daktaras Živago“, 1965 m., rež. D. Lynas, J. Živago vaidina O. Šarifas)

specialiame traukinyje prie Mogiliavo, kur buvo įsikūręs Rūsijos kariuomenės generalinis štabas, jau nuo 1915 m. rudens caras iš tikrųjų nebevaldė šalies. Valstybės reikalams didelę įtaką darė jo žmona Aleksandra Fiodorovna, jos pagrindinis patarėjas buvo apsimetėlis ir apgavikas Grigorijus Rasputinas (2). Jis tapo caro šeimos numylėtiniu, kai Nikolajaus II žmona pakvietė jį į caro rūmus tikėdamasi, kad jis išgydys hemofiliją¹ sergantį caraitį Aleksejų (sosto įpėdinį). Caro žmonos globojamas G. Rasputinas su pertraukomis gyveno caro rūmuose. Konservatyviai ir labai pamaldžiai Rūsijos visuomenei kėlė didelį nepasitenkinimą caro žmonos draugystė su šventuoju apsimešančiu G. Rasputinu (1916 m. gruodžio mėn. caro artimieji jį nužudė) ir jos pačios vokiška kilmė. Pamažu valstybės vidaus padėtis darėsi nebevaldoma, ėmė gausėti streikų. Pavyzdžiui, dėl užtrukusio karo nesėkmių ir dėl maisto bei kitų reikalingų prekių trūkumo kilo neramumų Petrogra-

¹ Hemofilija – paveldima kraujo nekrešėjimo liga; ligonis smarkiai kraujuoja ne tik nuo paviršinių žaizdų, bet ir nuo vidinių.

de (Sankt Peterburge). 1916 m. sausio 22 d. (sausio 9 d.) įvyko demonstracija 1905 m. Kruvinajam sekmadieniui paminėti. Skirtingais duomenimis, demonstracijoje dalyvavo nuo 40 tūkst. iki 100 tūkst. žmonių. Apsieita be didesnių susirėmimų.

1917 m. VASARIO REVOLIUCIJA.

Dėl nesėkmės fronte, bado, smunkančio šalies ūkio, kurį dar labiau žlugdė varginančių šalčių banga, kilo streikų ir demonstracijų. 1917 m. vasario 23 d. į Petrogrado gatves išėjo apie 200 tūkst. žmonių – darbininkų ir bedarbių. Kilo susirėmimų su policija. Kovo 10 d. (pagal senąją rusų kalendorių vasario 25 d.) caras įsakė kariuomenei nuraminti minią. Imta šaudyti, tačiau netrukus

2. Karikatūroje „Rūsijos karališkoji šeima“ vaizduojami caras Nikolajus II ir jo žmona Aleksandra Fiodorovna kaip marionetės Grigorijaus Rasputino rankose (dail. N. Ivanovas, 1915 m.)

3. Barikados gatvėje per Vasario revoliuciją (1917 m. vasario 27 d.)

kareiviai atsisakė vykdyti įsakymą ir perėjo į minios pusę. Sostinėje prasidėjo sukilimas (3).

Atsižvelgdama į įvykius kovo 12 d. Valstybės Dūma sudarė laikinąją Valstybės Dūmos komitetą, kairiosios partijos (eserai, menševikai ir kt.) pradėjo rinkti darbininkų ir kareivių deputatų sovietus (tarybas) (vėliau jos susijungė). Nikolajus II įsakė pasitelkti kariuomenę sukilimui malšinti, bet netrukus, susipažinęs su tikrąja padėtimi, kariškiams patarus, perdavė sostą savo sūnui, vėliau – broliui Michailui. Tačiau šis, nežinodamas, kaip suvaldyti padėtį, taip pat pasitraukė. Valdžia perėjo į Laikinosios vyriausybės rankas, taip baigėsi daugiau kaip tris šimtmečius trukęs Romanovų dinastijos valdymas. 1917 m. rugsėjo mėn. Rusija buvo oficialiai paskelbta respublika.

LAIKINOSIOS VYRIAUSYBĖS VALDYMAS.

Po Vasario revoliucijos valdžia Rusijoje atiteko Valstybės Dūmai. 1917 m. kovo 15 d. ji pavedė kunigaikščiui Georgijui Lvovui sudaryti Laikinąją vyriausybę (1). Aleksandrui Kerenskiui atiteko teisingumo ministro postas. Beje, lietuviui Valstybės Dūmos atstovui Martynui Yčui atiteko švietimo

viceministro postas. Iki spalio mėn. pasikeitė trys Laikinosios vyriausybės (pirmosioms dviem vadovavo G. Lvovas, trečiajai – A. Kerenskis). Visi naujos valdžios atstovai – liberalai kadetai, kurie turėjo daugumą pirmose dviejose vyriausybėse, menševikai ir eserai (socialistai revoliucionieriai), kurie gavo daugumą trečiojoje vyriausybėje, – siekė šalyje įvesti demokratiją. Jau valdymo pradžioje buvo paskelbta nemažai demokratinių laisvių: visuotiniai rinkimai, panaikinta religinė ar rasinė diskriminacija, tautinėms mažumoms pažadėta autonomija, pripažintos Lenkijos ir Suomijos teisės į savarankišką apsisprendimą. Valdžia siekė sukelti patriotizmo bangą, suvienyti visuomenę, užtikrinti karinę pergalę kovoje su Trilype sąjunga ir priartinti šalį prie Vakarų demokratijos.

Tačiau naujoji valdžia gana neryžtingai siekė teisėtumo ir skleidė demokratines laisves, ji nesprendė taikos, žemės, nacionalinių klausimų. Vis dar strigo tiekimas, vyravo nepritekliai, infliacija, nedarbas – visa tai didino įtampą tarp valdžios ir gyventojų. Maža to, rugpjūčio pabaigoje vokiečių kariuomenė užėmė Rygą, iškilo grėsmė Petrogradui. Padėtis buvo kritinė, todėl vyriausiasis ka-

riuomenės vadas Lavras Kornilovas, palaikomas kai kurių kariškių, pareikalavo Petrogrado apylinkėse sutelkti daugiau karinių dalinių ir mieste paskelbti karo padėtį. L. Kornilovo reikalavimą A. Kerenskis įvertino kaip maištą ir atleido jį iš vyriausiojo vado pareigų. L. Kornilovas atsisakė paklusti, apkaltino vyriausybę ryšiais su Vokietija ir paragino gelbėti šalį. Tačiau jis nesulaukė kariuomenės ir politinių partijų pritarimo. Maištas žlugo, L. Kornilovas buvo suimtas. Šis įvykis parodė, kad valdžia, kaip ir visuomenė, nebuvo vieninga. Tai buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios V. Lenino vadovaujami bolševikai spalio mėn. pajėgė užgrobti valdžią (4).

RŪSIJOS SOCIALDEMOKRATŲ PARTIJOS SKILIMAS. BOLŠEVIKAI IR MENŠEVIKAI.

K. Markso „Kapitalas“ pasirodė Rūsijoje 1872 metais. Marksizmo idėjos pamažu tapo populiarios. 1898 m. įvyko I steigiamasis Rūsijos socialdemokratų darbininkų partijos (RSDDP) suvažiavimas. Po dvejų metų trys jauni revoliucionieriai – Vladimiras Leninas, Levas Martovas ir Aleksandras Po-

4. Bolševikų požiūris į karą: kenčianti liaudis neša carą, Bažnyčią ir turtuolį

tresovas – užsienyje įsteigė pirmąjį rusų marksistų laikraštį „Iskra“ („Žiežirba“), bendradarbiauti sutiko ir žinomi marksizmo vadai – Georgijus Plechanovas ir Vera Zasulič. „Iskra“ buvo slapta įvežama į Rūsiją ir platinama pogrindžio agentų.

Nesutarimai dėl tolesnės partijos taktikos ir tikslų ypač išryškėjo II RSDDP suvažiavime 1903 metais. Suvažiavimas prasidėjo Briuselyje, bet turėjo persikelti į LONDONĄ. Išsiskyrė dvi grupės: viena – Georgijaus Plechanovo, Levo Martovo ir Pavelo Akselrodo, kita – Vladimiro Lenino. Kilus nesutarimų, V. Leninas pagrasino išstosiąs su savo grupe iš partijos. Jis pareikalavo jo grupę vadinti bolševikais (dauguma), o kitą grupę – menševikais (mažuma). Renkant partijos Centro komitetą (CK), V. Lenino dauguma turėjo 25 balsus, kita grupė – 23. Abi grupės varžėsi dėl įtakos partijoje iki pat 1912 m., kai V. Leninas, jausdamasis pakankamai stiprus, nutraukė santykius su menševikais.

Bolševikų (2) ir menševikų nesutarimus lėmė akivaizdūs abiejų politinių grupių skirtumai. Menševikai buvo tradicinė socialdemokratų partija, kuri siekė į valdžią ateiti taikiai, per demokratinius rinkimus, o bolševikai šio tikslo siekė revoliucija, naudodami prievartą. Taip pat bolševikai atmetė bet kokias moralės normas ir veikė vadovaudamiesi nuostata „tikslas pateisina priemones“. Skyrėsi abiejų partijų vadovavimas. Menševikų partija viduje tvarkėsi kaip demokratinė partija, o bolševikų partija buvo paremta griežtu, „nuleistu iš viršaus“ centralizmo principu, t. y. eiliniai partijos nariai turėjo klausyti savo partijos vadų, antraip buvo šalinami iš partijos. Be to, menševikai laikėsi nuostatos, kad Rūsijos pramonė atsilikusi ir proletariatas dar labai silpnas. Jų teigimu, prieš socialistinę revoliuciją turi įvykti buržuazinė, kapitalizmas turi įsitvirtinti ir darbininkų klasė išaugti. Todėl proletariatas dar ilgą laiką turės remti kapitalizmą plėtojančią buržuaziją. Menševikai manė, kad ne laiku įvykdytas proletariato sukilimas naudingas būtų tik buržuazijai ir vidurinėms klasėms, o proletariatas, kaip mažuma, būtų visai sunaikintas. Menševikai rėmėsi K. Marksu, kuris sakė, kad socialistinė revoliucija gali įvykti tik labai išplėtos pramonės kraštuose. Todėl menševikai buvo nusistatę atidėti

revoliuciją, kol susidarys jai tinkamos sąlygos, kol revoliucija bus įvykdyta pažangesniuose pramonės kraštuose. Kitaip tariant, menševikai linko bendradarbiauti su kitomis (vadinamosiomis buržuazinėmis) partijomis. Visai kitokios nuomonės buvo bolševikų vadai. Jie teigė, kad tokiam atsilikusiam krašte kaip Rūsija pramonininkai per silpni, kad galėtų įtvirtinti kapitalizmą, todėl jie turės remtis proletariatu. Bolševikų vadų manymu, jei Rūsijoje laimėtų revoliucija, proletariatas galėtų paimti valdžią į savo rankas anksčiau, nei buržuazija atsikvošėtų ir suprastų, kas įvyko. Kitaip negu menševikų vadai, Vladimiras Leninas ir Levas Trockis pasisakė už „nenutrūkstamos revoliucijos“ idėją – Rūsijos revoliucija išaugs į pasaulinę revoliuciją, kuri vyks tol, kol visame pasaulyje įsigalės **komunizmas**.

DRAMATIŠKI 1917 M. ĮVYKIAI RŪSIJOJE. SPALIO PERVERSMAS.

Bolševikai siekė pasinaudoti 1917 m. Rūsijoje prasidėjusia suirutė. Jie iš pradžių palaikė Laikinąją vyriausybę, bet reikalavo, kad vyriausybė sudarytų taiką ir revoliucija vyktų toliau. Bolševikų lyderis V. Leninas, priverstinai gyvendamas Šveicarijoje, kūrė planus, kaip Rūsijoje įvykdyti valstybės perversmą. Karas Rytų fronte užtruko. Vokiečiai turėjo sukaupti jėgų, kad pajėgtų atremti Rūsijos puolimą. Tiesa, prie Tanenbergo 1914 m. rugpjūčio 2 d. 2-oji Rūsijos armija buvo sutriuškinta, tačiau Vokietijos kariuomenė patyrė daug nuostolių, todėl jai reikėjo imtis priemonių, kad pajėgtų sulaikyti kitas Rūsijos armijas. Vakarų frontui reikėjo daug karių. Be to, iki 1915 m. pabaigos Vokietijos kariuomenei nepavyko pasiekti pergalės Rytų fronte ir kitais metais, norėdama sulaikyti rusų kariuomenės puolimą, turėjo didelę dalį savo kariuomenės atitraukti iš Prancūzijos fronto. Todėl Vokietiją, siekdama laimėti karą, nutarė, be savo karinės jėgos, prieš Rūsiją panaudoti jos pačios žmones. Vokiečių agentai, stebėję V. Leniną, priėjo išvadą, kad jis gali būti naudingas Vokietijai, sukeldamas revoliuciją Rūsijoje. Taigi V. Leninas suartėjo su Vokietijos valdžios atstovais.

Rūsijos valdžios pralaimėjimo siekiančių bolševikų lyderis gavo finansinę paramą iš Vokietijos valdžios. Jos padedamas 1917 m. balandžio 16 d.

5. Šturmuojami Žiemos rūmai (1917 m. spalio 26 d.)

užplombuotu traukiniu per Vokietijos okupuotą Europą atvyko į Rūsiją, turėdamas pagrindinį tikslą – nuversti Laikinąją vyriausybę. Vokietijos valdžia V. Leninui suteikė galimybę įgyvendinti jo planus.

Parvykęs V. Leninas iš pradžių paskelbė vadina-
mąsias balandžio tezes, kuriose buvo reikalaujama visą valdžią perduoti darbininkų, kareivių ir valstiečių sovietams, nusavinti dvarininkų žemę ir išdalyti ją valstiečiams, įvesti pramonės darbininkų kontrolę. Tai lėmė, kad bolševikų partijos narių skaičius išaugo nuo kelių tūkstančių 1917 m. kovo mėn. iki ketvirčio milijono tų pačių metų vasario pradžioje. 1917 m. liepos mėn. bolševikams nepavyko surengti valstybės perversmo Rūsijoje ir paimti valdžios į savo rankas. Sumanymo organizatorius V. Leninas turėjo bėgti į Suomiją.

Spalio pradžioje slapta į Petrogradą parvykęs V. Leninas įtikino bolševikų CK priimti nutarimą, pagal kurį partija artimiausiu laiku Rūsijoje turėjo įvykdyti ginkluotą sukilimą. Spalio pabaigoje

Petrogrado sovietas sukilimui rengti (jam vadavo bolševikas L. Trockis) sudarė Karinį revoliucinį komitetą. Į visus dalinius ir laivus buvo pasiūsti **komisārai**. Laikinoji vyriausybė, siekdama išvengti sukilimo, bandė stiprinti vyriausybinių objektų apsaugą, bet nesėkmingai. Spalio 24 d. bolševikai užėmė svarbiausias vyriausybės įstaigas, geležinkelio stotis. Spalio 25 d. Petrograde, Smolno rūmuose, darbą pradėjo Visos Rūsijos II sovietų suvažiavimas, kuriame daugumą sudarė bolševikai. Spalio 26 d. naktį beveik niekam nesipriešinant buvo užimti Žiemos rūmai, kuriuose posėdžiavo Laikinoji vyriausybė (5, 3). Ministrai buvo suimti, A. Kerenskis pabėgo. Per perversmą žuvo ne daugiau kaip dvidešimt žmonių.

Spalio 25 d. suvažiavimas paskelbė **dekrėtą**, pagal kurį valdžią šalyje perėmė suvažiavimas, konkrečiose vietose – darbininkų, valstiečių ir kareivių sovietai. Tos pačios dienos vakare suvažiavimas išleido dekretus dėl taikos (4) ir žemės (5). Sudarytos vyriausybės – Liaudies komisarų tarybos – pirminku buvo išrinktas V. Leninas (6). Pažadėta įgyvendinti tautų apsisprendimo teisę, nors naujoji valdžia šių nuostatų laikytis neketino. Antra vertus, viešai skelbiamas tautų apsisprendimo principas ir

6. Vladimiras Leninas kalba Raudonojoje aikštėje (Maskvojė), praėjus metams nuo Spalio perversmo

7. Rūsijos Steigiamojo susirinkimo sudėtis

PARTIJA	VIETŲ SKAIČIUS
Bolševikų	185
Kairiųjų socialistų revoliucionierių	40
Dešiniųjų socialistų revoliucionierių (eserų)	375
Menševikų	25
Ukrainiečių socialistų revoliucionierių	75
Musulmonų	60
Žydų sionistų	20
Kazokų	25
Kadetų	20
Dešiniųjų	10

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, Vilnius, 2002, p. 54.

pertvarkymai buvo naudingi tautoms (iš jų ir lietuvių tautai), siekiančioms išsivaduoti iš Rūsijos.

Bolševikai spalio mėn. nuvertę teisėtą Laikinąją vyriausybę ketino laimėti rinkimus. 1917 m. gruodžio mėn. rinkimus į Steigiamąjį susirinkimą bolševikai laimėjo tik Maskvojė ir Petrograde. Visoje Rūsijoje iš 36 milijonų balsavusių žmonių už bolševikus pasisakė tik 9 milijonai, t. y. maždaug 25 procentai. Daugiausia balsų gavo dešinieji socialistai revoliucionieriai (eserai) (7). 1918 m. sausio 18 d. pirmame Steigiamojo susirinkimo posėdyje V. Leninas pasiūlė suteikti specialių įgaliojimų vyriausybei. Dauguma tam prieštaravo ir teigė, kad pagrindinis uždavinys yra įtvirtinti konstituciją. Kitą dieną bolševikų vyriausybė Steigiamąjį susirinkimą paleido. Į posėdžių salę deputatų neįleido bolševikams ištikimi kariškiai. Valdžią į savo rankas galutinai paėmė bolševikai. Kurį laiką bolševikai save vadino Rūsijos socialdemokratų darbininkų (bolševikų) partija, bet, užgrobę valdžią Rūsijoje, prieš pat 1918 m. vasarą jie pasiskelbė esą Rūsijos komunistų partija (bolševikų) ir pabrėžtinai atsiribojo nuo visų socialistinių (pirmiausia nuo socialdemokratinių) Rūsijos ir Vakarų Europos judėjimų.

1. Kodėl Rūsijoje kilo 1917 m. Vasario revoliucija?
2. Kokie pagrindiniai bolševikų ir menševikų nuostatų skirtumai?
3. Kodėl Vokietiją iki 1917 m. Spalio perversmo labai palankiai vertino V. Lenina?
4. Dėl kokių priežasčių V. Lenino vadovaujami bolševikai išvaikė Steigiamąjį susirinkimą?
5. *Pasamprotaukite, kodėl 1917 m. dar iki Spalio perversmo sparčiai išaugo bolševikų partijos gretos.
6. **Kodėl sakoma, kad 1917 m. Spalio perversmas Rūsijai buvo lemtingas.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš 1917 m. kovo 4 d. naujosios Rūsijos vyriausybės programos:

Veikdamas kabinetas vadovausis šiomis nuostatomis: 1) Visiška ir greita visų politinių ir religinių bylų, tokių kaip teroristų pasikėsinimai, kariniai sukilimai, agrariniai nusikaltimai ir t. t., amnestija². 2) Žodžio, spaudos, sąjungų, susirinkimų ir streikų laisvė. 3) Panaikinamas visų luominių, nacionalinių ir tikėjimo laisvių suvaržymas. 4) Rengimasis surengti visuotinius, lygius, tiesioginius ir slaptus rinkimus į Steigiamąjį susirinkimą, kuris nustatys šalies konstituciją ir valdymo formą. 5) Policija keičiama liaudies milicija su renkama vadovybe, pavaldžia vietos savivaldos organams. 6) Nenuginkluojami ir neišvedami iš Petrogrado kariniai daliniai, dalyvavę revoliuciniame judėjime. Ministrų tarybos pirmininkas kunigaikštis G. Lvovas.

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, Vilnius, 2002, p. 35.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiomis aplinkybėmis buvo paskelbta ši programa?
 - b) Kokiam tikslui ji buvo paskelbta?
 - c) Įvardykite asmenį, kuris tuo metu vadovavo vyriausybei.
 - d) Įrodykite arba paneikite teiginį, kad pagal šią programą pirmą kartą Rūsijos istorijoje siekta įvesti demokratinę santvarką šalyje.
 - e) Kada (kuriais metais ir kurį mėnesį) įgyvendinama programa neteko prasmės? Kodėl taip įvyko?
-

2. Iš Rūsijos komunistų partijos (bolševikų) programos:

Partijos padėtis yra tokia, kad griežčiausias centralizmas³ ir griežčiausia drausmė yra absoliučiai būtini. Visi aukštesniosios instancijos nutarimai yra absoliučiai privalomi žemesniosioms. Visos partijos įstaigos (leidybos, propagandos ir kt.), kurias galima centralizuoti, turi būti centralizuojamos.

Būtina padaryti didelį valymą ir tarybinėse, ir partinėse organizacijose. Būtina, kad visi iki vieno partijos nario griežtai laikytųsi drausmės. Visi partijos nariai, kad ir kokius svarbius valstybinius postus užimtų, yra besąlygiškai partijos kontroliuojami.

Pagal kn. *Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija, 1918–1945*, sud. J. Skirius, Kaunas, 1994, p. 22–23.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kaip Rūsijos komunistų partija (bolševikai) buvo vadinama iš pradžių?
- b) Kuriais metais buvo įkurta Rūsijos komunistų partija (bolševikų)?
- c) Kokiomis aplinkybėmis buvo įkurta ši partija?
- d) Nurodykite šios partijos lyderį.
- e) Kuo lemtingas šiai partijai buvo 1917 m. ruduo?
- f) Koks buvo pagrindinis bolševikų partijos tikslas?
- g) Pasvarstykite, kuo bolševikų partija skiriasi nuo kitų jums žinomų partijų.

² Amnestija – atleidimas nuo teismo paskirtos bausmės.

³ Centralizmas – kai valdoma iš vieno centro; griežta priklausomybė nuo centro.

3. Petrogrado darbininkų ir kareivių atstovų tarybos revoliucinio komiteto atsišaukimas:

Laikinoji valdžia nuversta. Valstybės valdžia perėjusi į rankas Petrapilio⁴ darbininkų ir kareivių atstovų tarybos organo – Revoliucinio karo komendanto, kuris stovi priešaky Petrapilio proletariato ir garnizono⁵.

Tas, už ką žmonės kovojo, – kad tuojaus⁶ būtų pasiūlyta demokratinė taika, panaikinta dvarininkų žemės nuosavybė, įvesta darbininkų kontrolė ir Tarybų valdžios steigimas – visa tai yra užtikrinta.

Tegyvuoją Darbininkų, kareivių ir valstiečių revoliucija!

Pagal kn. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 3, sud. O. Adomonienė, A. Gaigalaitė, Vilnius, 1958, p. 21.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kuriam Rūsijos istorijos įvykiui nagrinėti skirtas šis atsišaukimas?
 - Kaip šis įvykis paveikė šalies ateitį?
 - Nurodykite atsišaukimo parašymo metus ir mėnesį.
 - Kam galėjo būti adresuotas atsišaukimas?
 - Kaip suprantate žodžius: „demokratinė taika, panaikinta dvarininkų žemės nuosavybė, įvesta darbininkų kontrolė ir Tarybų valdžios steigimas“?
- Atsakymus pagrįskite.

4. Iš „Dekreto dėl taikos“:

Darbininkų ir valstiečių vyriausybė, sukurta revoliucijos ir besiremianti Darbininkų, kareivių ir valstiečių deputatų tarybomis, siūlo visoms kariaujančioms tautoms ir jų vyriausybėms nedelsiant pradėti derybas dėl teisingos demokratinės taikos. Teisinga, arba demokratinė, taika, kurios trokšta visų kariaujančių šalių karo išsekintų, iškankintų ir iškamutų darbininkų ir darbo žmonių klasių didžioji dauguma, – taika, kurios aiškiausiai ir atkakliausiai reikalavo Rūsijos darbininkai ir valstiečiai, nuvertę caro monarchiją, – tokia taika vyriausybė laiko nedelsiamą taiką be aneksijų (t. y. be svetimų žemių užgrobimo, be prievartinio svetimų tautybių⁷ prijungimo) ir be kontribucijų⁸.

Pagal kn. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 3, sud. O. Adomonienė, A. Gaigalaitė, Vilnius, 1958, p. 23–24.

5. Iš „Dekreto dėl žemės“:

1. Dvarininkų žemės nuosavybė nedelsiant panaikinama be jokio išpirkimo. 5. Eilinių valstiečių ir eilinių kazokų žemės nekonservuojamos. Valstiečių priesakas dėl žemės. Teisingiausias žemės klausimo išsprendimas gali būti toks:

1. *Žemės privatinės nuosavybės teisė panaikinama visiems laikams*; žemė negali būti nei parduodama, nei perkama, nei išnuomojama arba įkeičiama, nei kuriuo kitu būdu perleidžiama. Visa žemė *nusavinama neatlyginamai*, paverčiama visos liaudies nuosavybe ir pereina į visų ją dirbančiųjų naudojimąsi. Nukentėjusiems nuo turinio perversmo pripažįstama tik teisė į visuomeninę paramą laikui, reikalingam prisitaikyti prie naujųjų gyvenimo sąlygų.

Pagal kn. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 3, sud. O. Adomonienė, A. Gaigalaitė, Vilnius, 1958, p. 21–22.

*Remdamiesi šaltiniais ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Koks įvykis paskatino paskelbti šiuos dekretus?
 - Kokiam tikslui šie dekretai buvo išleisti?
 - Kas buvo pagrindinis dekretų išleidimo iniciatorius?
 - Kokia, anot bolševikų vadovybės, buvo teisinga demokratinė taika? Pasvarstykite, kodėl ji buvo nepriimtina kitoms valstybėms.
 - Kodėl bolševikai naikino dvarininkų žemės nuosavybę?
 - Pasvarstykite, kokią įtaką to meto Rūsijos visuomenei padarė šie dekretai.
- Atsakymus pagrįskite.

⁴ Taip lietuviai vadino Petrogradą.

⁵ Garnizonas (ntk.) – įgula.

⁶ Nedelsiant.

⁷ Tautų.

⁸ Kontribucija – suma, kurią nugalėtoji valstybė turi sumokėti ją nugalėjusiai valstybei.

53.

Kaizerinės Vokietijos okupuota Lietuva

- Kokie svarbiausi vokiečių okupacinio valdymo Lietuvoje ypatumai?
- Kokiomis priemonėmis lietuvių inteligentija mėgino švelninti okupacinį šalies valdymą?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

ANTRĖSIS REIČAS – TAIP DAR VADINAMA 1871–1918 M. VOKIETIJOS IMPĖRIJA.

FILANTRŖPINIS – TOKS, KURIS SUSIJĘS SU LABDARA, ŠALPA, GLOBA.

MEMORÁNDUMAS – DIPLOMATINIS RAŠTAS, DOKUMENTAS, KURIAME IŠDĖSTYTA VYRIAUSYBĖS NUOMONĖ KURIUO NORS REIKALU.

PŲLIAVA – JAVŲ DUOKLĖ.

LIETUVÁ PIRMOJO PASAULINIO KARO PRADŲIOJE.

Pirmasis pasaulinis karas jau pirmosiomis dienomis sukrĖtĖ LĖtuvą. CarinĖ Rűsija pradĖjo telkti savo kariuomenę prie Lietuvos ir Vokietijos sienų. Kadangi Lietuvą nuo 1795 m. buvo sudĖtinĖ Rűsijos dalis, Rűsijos valdžia LietuvojĖ pradĖjo vykdyti skubią mobilizaciją, rekvizuoti arklius, veŲimus ir ypač rusų kariuomenei reikalingą maistą. Netrukus Lietuvos teritorijoje jau vyko karas. Pagal naują įstatymą visi pasienio gyventojai turĖjo pasitraukti 16 km nuo fronto linijų. DĖl šio įstatymo daug pasienio gyventojų neteko namų ir kito turto.

Kai 1914 m. rugpjűčio 17 d. Rűsija pradĖjo verŲtis į Rytų Prűsiją, MaŲsios Lietuvos lietuviai ir vokiečiai pateko į itin sunkiá padĖtį: gyventojų paliktus namus plĖšĖ, turtą grobstĖ besitraukiantys vokiečių kareiviai ir atŲygiuojantys rusų kareiviai – pirmosiomis karo savaitĖmis juos lydĖjo sĖkmĖ. Rűsijos okupuotos teritorijos gyventojai patyrĖ

daug skriaudų: daug Rytų Prűsijos gyventojų neteko savo turto, rusų kariuomenĖ sudegino daug namų. Kai 1914 m. rudenį vokiečių kariuomenĖ ėmĖ verŲtis į LĖtuvą, ji, savo ruožtu, ėmĖsi grieŲtų priemonių prieš vietos gyventojus. Tam tikri miestai ar gyvenvietĖs privalĖjo sumokĖti vokiečiams nustatytą kontribuciją. Antai 5 tűkst. markių kontribucija buvo űždĖta TauragĖs miestui, 25 tűkst. markių – RasĖiniams. Šių miestų gyventojai nepajĖgĖ sumokĖti tokios sumos, todĖl vokiečių vadovybĖ trűkstamą sumą leido sumokĖti maisto produktais.

Lietuvos gyventojams ypač daug nuostolių pridarĖ pozicinis karas, kai kuriose Suvalkų–Kalvarijos–Liudvinávo–MarijámpolĖs paplentĖs vietose frontas išsilaikĖ net pusĖ metų. TodĖl tų apylinkių vietovĖs ypač nuskurdo. Fronto teritorijose, kur karas űžtruko, be gyventojų ir pastatų, smarkiai nukentĖjo ir laukai: juose buvo išrausta gilių apkasų, duo-

1. Vokiečių sugriauta Bažnyčios gatvė Šiauliuosė (1915–1918 m.)

2. Rūsijos ir Vokietijos karo frontas 1915–1917 m.

bių nuo artilerijos sviedinių, pasėliai buvo sutrypti ar nupjauti pašarui arkliams.

1915 m. gegužės mėn. Vokietijos kariuomenė vėl pradėjo puolimą. Atsitraukdama rusų kariuomenė naikino geležinkelius, tiltus, plentus, iškraustė svarbesnių pramonės įmonių turtą. Tūkstančiai lietuvių pasitraukė į Rūsijos gilumą.

VOKIETIJOS KARIUOMENĖ LIETUVOJĖ, VOKIEČIŲ OKUPACIJOS YPATUMAI.

1915 m. kovo pabaigoje vokiečių kariuomenė pradėjo stumti rusų kariuomenę iš Vokietijos ir per 1915 m. vasarą bei rudenį okupavo vakarines carinės Rūsijos gubernijas. 1915 m. rugpjūčio 3 d. vokiečiai užėmė Šiaulius (1), rugpjūčio 8 d. – Pānevėžį, rugpjūčio 31 d. – Kauną. Vėliau, spalio 2 d., Vokietijos kariuomenė įsiveržė į Vilnių ir netrukus dabartinė Lietuvės teritorija buvo okupuota. Tų pačių metų spalio mėn. nusistovėjusi fronto linija nusidriekė išilgai Dauguvos iki Daugpilio, toliau – Naručio ežeru, Biarezinos upe, Pinsko, Pripetės upės link ir išsilaikė iki 1918 m. pabaigos (2).

1915 m. rugsėjo 18 d. vokiečių kariuomenė (3) įžengė į Vilnių. Vokiečių karinė administracijos vadovybė pirmosiomis okupacijos dienomis rusų, vokiečių ir lenkų kalbomis paskelbė atsišaukimą į Vilniaus miesto gyventojus (4). Atsišaukime

3. Vokiečiai Lietuvoje (1915–1918 m.)

Vilnius vadinamas Lėnkijos miestu (5). Lietuviai sudarė delegaciją (jos gretose buvo J. Basanavičius, kuri paaiškino vokiečių vadovybei, kad Vilnius yra Lietuvės miestas. Buvo duotas įsakymas nuplėšti iškabintus atsišaukimus. Tokio požiūrio į Vilnių laikytasi per visą vokiečių okupaciją (2).

1915 m. rudenį Vokietijos valdžia Rytų fronto kariuomenės okupuotose žemėse įkūrė teritorijos administracinį vienetą, kurį pavadino Oberostu (vok. *Ober-Ost*). Oberostą valdyti buvo pavesta Vokietijos Rytų fronto vadui feldmaršalui Pauliui fon Hindenburgui (*von Hindenburg*) ir generolui Ėrichui Liudendorfiui (*Ludendorff*) (6). Laikytasi nuostatos, kad okupuota teritorija ir jos ištekliai, maistas ir kitokie turtai turi tarnauti Vokietijos kariuomenei ir Vokietijos gyventojams. Vietos gyventojai gali tenkintis likučiais.

Į šį naują teritorijos administracinį darinį įėjo Suvalkų, Kauno, beveik visa Vėlniaus, Gardino ir Kuřšo gubernijos. Oberosto apygardos buvo suskirstytos į apskritis (iš viso 34) (7), šios – į valsčius (iš viso 230). Tik Vėlniaus ir Kauno miestai be apskričių sudarė administracinius vienetus. Aukščiausioji administracijos valdžia priklausė vokiečiams. Pavyzdžiui, apskričių viršininkais paprastai

4. Iš 1915 m. rugsėjo 18 d. vokiečių valdžios atsišaukimo į Vėlniaus miesto gyventojus

Vokiečių karinės pajėgos išlaisvino Vėlnių iš Rūsijos kariuomenės apsiausties ir įžengė į šį šlovingą ir tradicijų kupiną miestą.

Jis visuomet buvo šlovingosios Lėnkijos Karalystės perlas. Ši Karalystė susibičiuliavusi su vokiečių tauta. Vokiečių kariuomenė nuoširdžiai užjaučia lenkus ir gyventojus dėl jiems tekusių sunkių išmėginimų. Su pasibaisėjimu vokiečių kariuomenė stebi tokius brutalius ir negarbingus darbus, padarytus rusų valdžios vardu kenčiantiems gyventojams ir jų turtui. Svarbiausia yra visiems paskelbti, kad degantys kaimai geriausiai nušviečia rusų kariuomenės paliktus pėdsakus. Vokiečių karinės pajėgos stengsis sušvelninti Lėnkijos gyventojams karo primetus sunkumus. Taip pat Vėlniuje. Kasdieniniai rūpesčiai ir visuotinis ramus darbas sulauks pritarimo. Rūpinimasis saugumu, tvarkos ir ramybės priežiūra turi pasilikti patyrusiose ligšiolinėse miesto valdžios rankose.

Tiktai tvarkos pažeidimo atveju, valdžiai nepajėgiant susitvarkyti, bus panaudota karinė jėga.

Iš taiką ir ramybę mylinčių Vėlniaus gyventojų tikimės, kad jie nesiims jokių veiksmų prieš karinius vokiečių dalinius ir jų dabartinę atstovybę. Už tokius veiksmus kariniai nuostatai numato sunkias bausmes, iki mirties bausmės imtinai. Pageidaučiau Vėlniuje išvengti baudžiamosios jėgos panaudojimo.

Tegul Dievas saugo Lėnkiją.

Pagal kn. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 62.

5. Etnolingvistinė padėtis Oberoste ir aplink jį (vokiečių duomenimis)

buvo skiriami Vokietijos karininkai ir prieš karą valdiškose įstaigose tarnavę asmenys.

Vokiečių okupacija Lietuvės gyventojams buvo sunki: valdžiai reikėjo mokėti rekvizicijas, **pỹliavas**, ūkių savininkai kasmet turėjo atiduoti nustatytą kiekį javų. Be šių prievolių, ūkininkai dar buvo verčiami duoti kiaušinių, medaus ir kt. duokles. Kariuomenė nusavino daug gyventojų arklių (8, 9). Vokiečių valdžia įvedė daug draudimų (1): pavyzdžiui, buvo uždrausta kepti pyragus, avižomis šerti arklius, išeiti už savo seniūnijos ribų ar važiuoti į kitą apskritį be paso, vaikščioti naktimis. Su asmens liudijimu ar pasu buvo galima keliauti pėsčiomis ar važiuoti arkliais savo apskrityje, tolimesnei, nors ir vienkartinėi, kelionei reikėjo aps-

krities viršininko leidimo. 1915 m. lapkričio 23 d. vokiečių valdžia uždraudė parduoti ar kitaip perleisti ūkius kitiems savininkams. Pagal tų metų gruodžio 5 d. išleistą įstatymą kiekvienas laikraščio numeris, prieš jį spausdinant, turėjo būti pateiktas okupacinės valdžios cenzūrai. Nuo okupacijos pradžios gyventojai buvo imami dirbti įvairių priverstinių darbų. Jei neatsirasdavo savanorių, valdžios žmonės sugaudydavo reikiamą darbininkų skaičių. Per vokiečių okupacijos laikotarpį prievarta, pagal įsakymus, iš dalies ir savo noru į darbo būrius įstojo apie 130 tūkst. Lietuvės vyrų. Apie 12 tūkst. iš jų buvo išvežti priverstiniais darbais į Vokietiją. Dauguma dirbo vokiečių administruojamuose daruose, kirto miškus, tiesė geležinkelius, taisė ar

6. Paulius fon Hindenburgas ir Ėrichas Liudendorfas Pirmojo pasaulinio karo metais

7. Lietuvės administracinis padalijimas vokiečių okupacijos laikotarpiu:

1. Kretingės, 2. Sedos, 3. Akmėnės, 4. Šiaulių, 5. Joniškėlio, 6. Bėrų, 7. Telšių, 8. Kuršėnų, 9. Kėdėinių, 10. Pānevėžio, 11. Vėžaičių, 12. Skaudvilės, 13. Pajūrio, 14. Rasėinių, 15. Kūpiškio, 16. Utenos, 17. Rėkiškio, 18. Saldūtiškio, 19. Ukmergės, 20. Kaūno (miestas), 21. Kaūno apskr., 22. Naūmiesčio (Kudėrkos), 23. Vilkaviškio, 24. Marijāmpolės, 25. Suvalkų, 26. Seinų, 27. Augustavo, 28. Kaišiadorių, 29. Širvintų, 30. Molėtų, 31. Pabradės, 32. Vėlniaus (miestas), 33. Vėlniaus apskr., 34. Alytaūs. Į šių apskričių skaičių nepateko Zarasų, Švenčionių ir Trākų apskričių tam tikros dalys kaip priklausančios karo zonai

8. Gyvulių skaičius Lietuvojė

GYVULIAI	1914 m.	1918 m.
Arkliai	451 000	298 000
Galvijai	918 000	480 000
Kiaulės	1 138 000	750 000
Avys	1 152 000	806 000

Pagal P. Čepėno kn. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Vilnius, 1992, t. 2, p. 91.

statė tiltus. 1916 m. buvo įvestas Oberosto rublis, vėliau šį piniginių vienetą pakeitė Oberosto markė, kurią gyventojai ėmė vadinti ostmarke.

LIETUVIŲ PASTANGOS SUŠVELNINTI OKUPACINĮ VALDYMĄ.

Kaizerinė Vokietijà siekė suvokietinti Lėtuva ir įtraukti ją į **Añtrąjį reičą** (3), todėl jau karo pradžioje Vėlniuje įvairių partijų atstovai įkūrė Lietuvėjų politikos centrą, kuris daug dėmesio skyrė karo nulemtoms bėdoms ir Lietuvės ateities klausimams. Šis centras stengėsi padėti nuo karo nukentėjusiems Lietuvės gyventojams. Jo pastangomis 1914 m. lapkričio 14 d. buvo įregistruoti Lietuvėjų laikinojo komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti įstatai. Gruodžio mėn. komiteto pirmininku išrinktas Martynas Yčas, vicepirmininkais – Antanas Smetona ir kun. Juozapas Kukta. Komitetas veikė kaip **filantròpinė** labdaros organizacija nuo karo nukentėjusiems Lietuvės gyventojams gelbėti. Vokiečių okupacijos pradžioje M. Yčas ir kai kurie kiti Lietuvėjų laikinojo komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti nariai pasitraukė į Rūsiją, komiteto pirmininku tapo A. Smetona.

Lietuvių politikos centras buvo įpareigotas ginti Lietuvės gyventojų reikalus vokiečių valdžios įstai-gose. Pavyzdžiui, 1916 m. liepos viduryje lietuvių visuomenės veikėjai Antanas Smetona, Steponas Kairys ir Jurgis Šaulys kreipėsi su **memorándumu** į Rytų fronto vyriausiąjį karo vadą Paulių fon Hindenburgą reikalaudami panaikinti visus gyventojų suvaržymus, leisti lietuviškai susirašinėti ir naudotis susisie-kimo priemonėmis. Vokiečių valdžia į šį raštą nieko neatsakė. Sunkiomis okupacinio valdymo sąlygomis maždaug iki 1917 m. nebuvo galimybės viešai kelti ir Lietuvės valstybingumo klausimo, jį vokiečių valdžia vertino atsargiai (4).

9. Vokiečiai iš valstiečių atima arklių (Rokiškio raj., 1915 m.)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Su kokiomis problemomis susidūrė Lietuvos gyventojai Pirmojo pasaulinio karo pradžioje?
2. Palyginkite rusų ir vokiečių kariuomenių veiksmus okupuotose teritorijose.
3. Pasvarstykite, kodėl vokiečių okupacinė valdžia Vilnių iš pradžių laikė Lenkijos miestu (4 šaltinis).
4. Koks buvo pagrindinis Lietuvos politikos centro įkūrimo tikslas?
5. *Palyginkite carinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos okupacinį valdymą okupuotoje Lietuvoje.
6. **Remdamiesi tekstu ir žiniomis, įrodykite arba paneikite teiginį, kad kaizerinės Vokietijos valdžia į okupuotą Lietuvą žiūrėjo „kaip į savo kariuomenės maisto produktų sandėlį“.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš Vilkaviškio apskrities gyventojo atsiminimų apie Pirmojo pasaulinio karo metus:

Kai vokiečiai pasidarė tikri¹, kad rusai daugiau negrįšią, Lietuvoje jie ėmė savaip šeimininkauti ir savaip visą kraštą tvarkyti. Visus kelius reikėjo eiti kasti, tvarkyti. Prie šio darbo buvo varomi visi vyrai.

Su didžiausia grasa buvo skelbiami visoki įsakymai ir įsakymėliai. Jie mums buvo nepaprasti ir nemalonūs: prie kiekvieno vežimo ir rogių turi būti prikaltas lentelė, ir tai ne bet kokia, bet baltai šlifluota su juodom raidėm arba juodai šlifluota su baltom raidėm; kiekvienas turi įsitaistyti išeinamąją būdelę; kiekvienas nuo karvės turi duoti per savaitę po pusantro svaro sviesto ir tiek pat varškės, o nuo kiekvienos vištos po porą kiaušinių, mėsos; pagaliau, duoti kiaules, gyvulius, arklius². Joks, nors ir mažiausias daiktas, vokiečių nebuvo pamirštas. Toliau: mokėt žemės mokesčius, mokėt už šunis, kuriuos apkrovė labai brangiai. Uždraudė kiaules skersti, uždraudė duoną pikliavoti³, uždraudė aliejų spausti. Pagaliau duonai leido ne daugiau kaip po pusvarį⁴ miltų vienam žmogui per dieną. Ir taip be galo pabaigos. Nieko nevalia buvo nei pirkti, nei parduoti.

Pagal kn. *Lietuva Didžiajame kare*, sud. ir red. P. Ruseckas, Vilnius, 1939, p. 34–35.

¹ Įsitikino.

² Duoti kiaušių, gyvulių, arklių.

³ Pikliavoti (ntk.) – malti javus pikliumi (malūno įtaisu, kuris buvo skirtas javams smulkiai malti).

⁴ Apie 200 gramų.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kokiomis aplinkybėmis Lietuvoje buvo įvesta šaltinyje minima tvarka?
 - Kokias prievoles turėjo vykdyti Lietuvos gyventojai kaizerinės Vokietijos okupacijos metais?
 - Kodėl vokiečių okupacijos metais „nieko nevalia buvo nei pirkti, nei parduoti“?
 - Kokią išvadą galite padaryti apie to meto Lietuvos gyventojų padėtį?
-

2. Iš 1916 m. kovo 16 d. lietuvių atstovų pareiškimo dėl gyventojų surašymo:

Mūsų giliausiu įsitikinimu, žmonių sąrašo pateiktieji tautų surašymo duomenys nieku būdu neatitinka tikrybės, o štai dėl kurių priežasčių:

Vilniaus mieste, lietuvių ir gudų krašto centre, be žydų, yra masės⁵ gyventojų, kuriuos nuolatos papildo lietuvių ir gudų gyventojai ir iš artimųjų apskričių. Iš Lėnkijos atkeliavusių lenkų gyventojų čia yra tik mažytė mažuma. Tačiau beveik visi Vilniaus miesto gyventojai katalikai yra užrašyti lenkais.

Tas nuostabus lietuvių ir gudų pakeitimas lenkais paaiškinamas paliktomis politikos ir visuomenės gyvenimo sąlygomis, taip pat lenkų pasiturinčių klasių ekonomine viršenybe.

Pasinaudojant atgyvenusiais rusų įstatymais miestui tvarkyti (1892 metų), lenkams pasisekė paimti į savo rankas miesto valdymą ir susodinti į visas miesto organų ir įmonių vietas savo žmones, kurie neretai buvo kviečiami iš Lėnkijos. Pagal tuos įstatymus žydai neturi jokios teisės miesto valdyme⁶.

Bažnyčios vyriausybė irgi yra patekusi į lenkų dvasininkų rankas.

Vokiečiams užėmus miestą, agresyvi lenkų politika dar labiau įsigalėjo. Lenkams pavyko, baigus organizuoti milicijos policiją, pasiimti jos vadovybę ir beveik vienais lenkais apstatyti.

Dėl šių aplinkybių lenkai pasidarė tarpininkais tarp gyventojų ir vokiečių valdininkų, o lenkų kalba įsiviešpatavo Vilniuje ir apskritai, kiek yra žinoma, visoje buvusioje Vilniaus gubernijoje. Be to, lenkų organizacijos dar anksčiau prieš tą susirašinėjimą išplėtė stropią agitaciją žodžiu ir raštu tarp gyventojų Vilniuje ir jo srityje. Buvo išleisti instrukcijų pavidalo agitaciniai raštai ir atsišaukimai, kuriuose gyventojams katalikams buvo nurodoma įsirašyti tikrai lenkais.

Dėl visų tų aplinkybių lietuviai ir gudai negalėjo pareikšti savo tautybės. Tokiomis sąlygomis negali būti gauti tikri tautybės duomenys tiek Vilniuje, tiek jo apskrityse, net tuomet, jeigu ir visiškai nepartiniai valdininkai imtų surašinėti gyventojus.

Pagal kn. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 64–65.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kokiam tikslui buvo parašytas šis pareiškimas?
 - Kas buvo pareiškimo adresatas?
 - Nurodykite argumentus, kuriais remdamasis pareiškimo autorius teigia, kad Vilniaus miesto gyventojų surašymo pateikta gyventojų tautinė statistika neatitinka tikrovės.
 - Pasvarstykite, ar pareiškimo autorių priekaištai buvo argumentuoti. Atsakymą pagrįskite.
-

3. Iš 1917 m. rugpjūčio 9 d. Vokietijos reichskanclerio ir Vyriausiosios kariuomenės vadovybės pasitarimo Bad Kroicnache:

10. *Kuřšo ir Lietuvos klausimas.*

Reichskancleris ir Vyriausioji kariuomenės vadovybė sutiko, kad Kuřšo hercogija⁷ ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė turi būti tvirtai prijungtos prie Vokietijos. Prijungimo forma kol kas lieka nenustatyta.

⁵ Daugybė.

⁶ Neturi jokios teisės į miesto valdymą.

⁷ Kuřšo kunigaikštystė.

Vyriausioji kariuomenės vadovybė, atsakydama į užklausimą, pareiškia, kad *negalime pasitenkinti Nėmuno linija⁸ ne tik politiniais (nacionalistiniais), bet ir kariniais sumetimais, kaip ir kariniu požiūriu neleistina Vėlnių atiduoti lenkų valstybei*. Vyriausioji kariuomenės vadovybė pažymi Bažnyčios įtaką Lietuvojė: trijų vyskupijų administracija turi būti atiduota į lietuvių rankas, lenkų įtaka turi būti neutralizuota, taip pat Seinų vyskupija atskirta nuo Vėršuvos. Nedera Lietuvojė vykdyti germanizacijos proceso⁹; apgyvendinimo klausimas reikalauja didelio atsargumo.

11. Pabaltijo provincijos ir Sėomija.

Reikia užkirsti kelią anglų įtakai. Dėl to būtinas kontaktas su Pabaltijo ir Sėomijos vadovaujančiais veikėjais.

Pagal kn. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 152.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Palyginkite Vokietijos valdžios planuotą politiką prieš lenkus ir lietuvius.
- Pasvarstykite, kodėl Vokietijos valdžia manė, kad Vėlniaus lenkų valstybei atiduoti negalima.
- Kuo remdamasi Vokietijà laikėsi nuostatos, kad nedera Lietuvojė vykdyti vokietinimo.
- Pasvarstykite, kodėl šaltinyje išdėstyti planai nebuvo įgyvendinti.

4. Iš 1916 m. gegužės 12 d. aukšto Vokietijos pareigūno dienoraščio tautinės politikos Vėlniuje klausimu:

Tarp lietuvių, jie sudaro pagrindinę kaimo gyventojų dalį, prisiminimai apie Lietuvės Didžiosios Kunigaikštystę¹⁰, per kovas su Vokiečių ordinu išaugusią į stiprią militarinę¹¹ valstybę, nevėsiškai išnyko; lietuvių tauta ir literatūra puoselėjama tik maždaug 50 metų. Nepaisant to, nereikia menkinti lietuvių judėjimo. Lietuvybė daugiausia išliko tik valstietijoje¹². Lietuvių judėjimas, valdomas daugiausia valstietiškos kilmės dvasininkų, buvo judėjimas, kurį sukėlė tik vieno luomo poreikiai. Lietuvių judėjimas silpnas todėl, kad apsiriboja vienu visuomenės sluoksniu. Taip pat neįtikėtina, kad ateityje šiuo atžvilgiu gali įvykti kokios nors permainos. Mat ši liaudis yra pernelyg negausi, o kalba nepakankamai išvystyta. Rėsiijos valdžia ją priverė vartoti vien tik rusų kalbą, tačiau kadangi rusų kalbą vokiečių valdžia uždraudė mokyklose ir įstaigose, lenkų kalba savaime įgijo neįtikėtiną reikšmę, ypač todėl, kad vokiečių kalba yra menkai paplitusi ir todėl nekreiptinas į ją dėmesys. Apie kokią tai¹³ ypatingą lietuvių simpatiją vokiškumui negali būti nė kalbos, nes tam prieštarauja ne tik jų veiksmai, bet ir priklausomybė Romos katalikų bažnyčiai; be kita ko, su lietuvių atstovais dėl jų išpažįstamų radikalių politinių nuostatų, kurioms pritaria ir dauguma dvasininkijos, reikia laikytis ypač atsargiai.

Pagal kn. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 72.

*Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokius lietuvių tautos bruožus nurodo šaltinio autorius?
- Įrodykite arba paneikite teiginį, kad „lietuvių tauta ir literatūra puoselėjama tik maždaug 50 metų“.
- Pasvarstykite, kodėl aptariamuoju laikotarpiu lietuviai nuolatos prisimindavo Lietuvės Didžiąją Kunigaikštystę, kovas su Vokiečių ordinu.
- Remdamiesi žiniomis, atsakykite, kuriame amžiuje kilo tautinis lietuvių judėjimas, vadovaujamas daugiausia valstietiškos kilmės dvasininkų.
- Pasvarstykite, kodėl lietuviams buvo nepriimtina vokiečių kalba.
- Kaip suprantate žodžius: „su lietuvių atstovais dėl jų išpažįstamų radikalių politinių nuostatų, kurioms pritaria ir dauguma dvasininkijos, reikia laikytis ypač atsargiai“?

⁸ Vadinamosios Nėmuno linijos idėją vokiečiai naudojo daugiausia kaip lietuvių spaudimo ir bauginimo priemonę, kai šie nenorėdavo besąlygiškai vykdyti okupacinės valdžios įgeidžių. Įgyvendinus šią idėją, Lietuvės etnografinė teritorija būtų perskirta. Linija ėjo nuo Daugpilio Šventėsios ir Neriės upėmis (maždaug Lietuvės ir Vėlniaus karinių apygardų ribomis) iki Kaūno ir toliau Nėmuno upe iki Gardino.

⁹ Vokietinimo.

¹⁰ Apie Lietuvės Didžiąją Kunigaikštystę.

¹¹ Karinę.

¹² Tarp valstiečių.

¹³ Kokią nors.

54.

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas

- Kuo lietuvių tautai svarbi 1917 m. rugsėjo mėn. įvykusi Vilniaus konferencija?
- Kuo Lietuvai ypatinga 1918 m. vasario 16 diena?

– SAVOKŲ ŽODYNELIS –

GINTARINĖ DEKLARACIJA – 1914 m. RUGPJŪČIO 17 D. VILNIAUS INTELIGENTŲ PRIIMTA DEKLARACIJA, KURIOJE LIETUVIŲ TAUTOS VARDU BUVO PAREIKŠTA IŠTIKIMYBĖ RUSIJOS IMPERIJAI PRASIDĖJUSIAME PIRMAJAME PASAULINIAME KARE IR NORAS, KAD MAŽŲJI LIETUVÀ, VADINTA RYTŲ PRŪSIJA, BŪTŲ PRISKIRTA LIETUVAI, KURIAI BŪTŲ SUTEIKTA AUTONOMIJA RUSIJOJE.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS IDĖJA, XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA.

Nors caro laikais lietuvių tauta sukildavo ar kitaip priešinosi Rusijos valdymui, apie nepriklausomą Lietuvą (dabartine prasme) vengta kalbėti (1). Iš tikrųjų Lietuvos nepriklausomybės idėjos pradininkais nebuvo ir negalėjo būti nei 1830–1831 m., nei 1863–1864 m. sukilimų vadai. Nepriklausomos Lietuvos idėja XIX a. pabaigoje atrodė neįgyvendinama net tokiems lietuvių tautos patriotams kaip J. Basanavičius ar V. Kudirka. Išimtis – pavieniai išeivijos lietuviai. Apie politinės nepriklausomybės poreikį ir istorinį atskyrimą nuo lenkų vienas pirmųjų pradėjo kalbėti J. Šliūpas (1). JAV 1887 m. lenkų kalba išleistoje knygelėje „Lietuviai ir lenkai“ („Litwini i polacy“) jis pirmasis iškėlė Lietuvos politinės nepriklausomybės nuo Lenkijos idėją. Lietuvoje vienas pirmųjų apie nepriklausomą Lietuvą XX a. pradžioje prabilo P. Višinskis. 1901 m. P. Višinskis rašė: „Mūsų idealas: laisva, ne-

prigulminga¹ Lietuvà, nusikračiusi svetimų ir savų despotų, pamynusi po kojų tamsybes, išvien su kitomis liuosomis² tautomis rūpinasi apie pagerinimą³ savo ekonomišką būvį ir žengia pirmyn...“ Panašias nuostatas skelbė ir 1902 m. įkurta LDP. Po trejų metų Didžiajame Vilniaus seime susirinkę tautiečiai pasisakė už autonomiją carinės Rusijos imperijoje. Reikalavimai nekito iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS KLAUSIMAS PIRMOJO PASAULINIO KARO METAIS IR LIETUVIŲ IŠEIVIJA.

Vokiečių karinė vadovybė 1915 m. liepos 28 d. uždraudė bet kokią politinę veiklą vokiečių valdomoje Lietuvos teritorijoje. Todėl lietuvių ir kitų svetimos valdžios kontroliuojamų tautų atstovams tinkamia-

¹ Nepriklausoma.

² Laisvomis.

³ Rūpinasi pagerinimu.

1. Jonas Šliūpas (1906 m.)

sia vieta laisviau išsakyti savo politines nuostatas tapo neutrali Šveicarija. Čia per karą keliose konferencijose lietuviai pasisakė už Lietuvės nepriklausomybę. Tokių pat tikslų siekė ir JAV lietuviai (2).

Padėtis keitėsi ir Rūsijoje, į kurią karo pradžioje iš Lietuvės pasitraukė apie 300 tūkst. lietuvių. Iš pradžių vietos lietuviai buvo už Lietuvės autonomiją Rūsijoje, visos lietuvių tautos vardu **Gintarinės deklaracijos** autoriai pasisakė už paramą Rūsijai. Bet 1917 m. pradžioje padėtis iš esmės pasikeitė. Vasario mėn. Rūsijoje kilusi demokratinė revoliucija suteikė naujų galimybių ir vietos lietuviams. Kovo mėn. Petrograde buvo sudaryta Lietuvių tautos taryba. Ji sumanė sušaukti visų lietuvių, gyvenančių Rūsijoje, seimą. 1917 m. gegužės 27 d. – birželio 3 d. į Petrogradą susirinko lietuvių iš visų Rūsijos gubernijų. Vadinamajame Petrapilio lietuvių seime buvo iškelta nepriklausomos Lietuvės valstybės idėja. Panaši nuostata išsakyta ir grupės Rūsijos lietuvių 1918 m. JAV prezidentui Tomui Vudrui Vilsonui (*Wilson*) adresuotame memorandume (2).

VILNIAUS KONFERENCIJA IR LIETUVĖS TARYBA.

Vokiečiams, planuojantiems Lietuvą prijungti prie Vokietijos, reikėjo ir tam tikros lietuvių atstovybės, t. y. tarpininkės tarp Lietuvės gyventojų ir vokiečių. Buvo siekiama sudaryti „pasitikėjimo tarybą“, kuri uoliai vykdytų vokiečių vadovybės valią. Valstybingumu rūpinosi ir patys lietuviai, ypač kai

2. Lietuvės valstybingumo idėjos raida Pirmojo pasaulinio karo metais

KONFERENCIJOS AR DEKLARACIJOS PAVADINIMAS	DATA	NUTARIMAS, JO IŠTRAUKA
Gintarinė deklaracija	1914 08 17	Politinė ir kultūrinė autonomija Rūsijoje
JAV lietuvių konferencija	1914–1915 m.	Lietuvės nepriklausomybė
Berno konferencija*	1915 08 03–04	Reikalauti lietuviams ir latviams plačios tautinės autonomijos Rūsijoje
Lietuvių delegatų deklaracija, pristatyta trečiajai Tautų Lygos konferencijai Lozanoje	1916 m.	„Mato aiškią ateitį ir pakankamai garantuotą laisvę tik turėdama visišką nepriklausomybę“
Petrapilio lietuvių seimas	1917 05 27–06 03	„Visa etnografinė Lietuvą privalo tapti nepriklausoma valstybe, nuolatinei neutraliai“**
Vilniaus konferencija	1917 09 18–22	„Nepriklausoma, demokratiniais principais sutvarkyta valstybė“
Antroji lietuvių konferencija Stokholme	1917 10 18–20	„Lietuvės valstybės atnaujinimas nepriklausomybės pamatais“
Antroji lietuvių konferencija Bėrne	1917 11 06	„Nepriklausoma Lietuvės valstybė, sutvarkyta demokratiniais būdais“***

* Vyko bendra lietuvių ir latvių konferencija.

** Nuolatos neutrali.

*** Demokratiškai.

3. Dabartinis Rusų dramos teatro pastatas, kuriame 1917 m. vyko Vılniaus konferencija

1916 m. lapkričio mėn. Vokietiją ir Áustrija-Veňgrija paskelbė, kad iš buvusių Lėnkijos karalystės žemių sukurama sąjunginiais ryšiais su jomis susieta Lėnkijos karalystė. Tokiomis aplinkybėmis lietuvių inteligentai priėmė vokiečių valdžios pasiūlymą sudaryti tarybą, tačiau ne iš vokiečių valdžios parinktų žmonių, bet iš tų, kuriuos išrinks tam tikslui sušaukta lietuvių atstovų konferencija.

Lietuvių politiniai veikėjai pasiekė, kad 1917 m. rugsėjo mėn. Vılniuje būtų sušaukta konferencija. Jai atsakingai ruošiasi. Vokietijos valdžiai leidus, rugsėjo 18–22 d. Vılniuje, dabartiniame Rusų dramos teatro pastate (3), įvyko vadinamoji Vılniaus konferencija. Į ją buvo pakviesti 264 atstovai iš visos Lietuvės, atvyko 222 lietuviai. Iš pakviestųjų dėl nežinomų priežasčių neatvyko 29, kiti – dėl ligos ar okupacinės valdžios trukdymų. Dalis atvykusiųjų buvo išrinkti tam tikruose vietos susirinkimuose. Ten, kur vyko atstovų rinkimai, buvo renkami pasitikėjimą pelnę žmonės, spėję pasižymėti anksčiau ar vokiečių okupacijos metais. Tarp jų buvo keletas dvarininkų, atsisakiusių pritarti politiniams Lėnkijos siekiams. Nors dvarininkų, net ir Lėtuvai palankių, nekviesta, nes konferencija buvo lietuvių, o dauguma dvarininkų buvo sulenkėję. Konferencijos dalyviai atstovavo įvairiems visuomenės sluoksniams. Istoriko Antano Tylos apskaičiavimu, pagal profesiją ir socialinę padėtį didžiausias konferencijos dalyvių grupes sudarė katalikų dvasininkai (68, t. y. 31,1 proc.), ūkininkai (67, t. y. 30 proc.), mokytojai (20, t. y. 9 proc.) (3). Konferencijos da-

4. Lietuvės Taryba (iš kairės: sėdi – J. Vileišis, J. Šaulys, kun. J. Staugaitis, S. Narutavičius, dr. J. Basanavičius, A. Smetona, kun. K. Šaulys, S. Kairys, S. Smilgevičius; stovi – K. Bizauskas, J. Vailokaitis, D. Malinauskas, kun. V. Mironas, M. Biržiška, kun. A. Petrulis, S. Banaitis, P. Klimas, A. Stulginskis, J. Šernas, P. Dovydaitis) (1918 m.)

5. Lietuvos Tarybos prezidiumas. Iš kairės į dešinę: sekretorius Jokūbas Šernas, pirmininkas Antanas Smetona, pirmasis vicepirmininkas Jurgis Šaulys, antrasis vicepirmininkas Justinas Staugaitis (1918 m.)

lyviai atvyko iš 32 apskričių ir dviejų miestų. Iš Aukštaitijos su Kauno miestu buvo 66 (29,7 proc.), iš Žemaitijos – 45 (20,3 proc.), iš Suvalkijos – 36 (16,2 proc.) ir iš Dzūkijos – Pietryčių Lietuvos be Vilniaus – 27 (12,2 proc.), o su Vilniumi – 75 (33,8 proc.) dalyviai (4).

Konferencijos dalyviai pasisakė už demokratinę nepriklausomą Lietuvą. Šiam tikslui įgyvendinti slaptu balsavimu buvo išrinkta 20 asmenų Lietuvos Taryba (4), jos pirmininku tapo A. Smetona (5). Lietuvos Taryba pasitikėjo viso krašto gyventojai, jos siekius rėmė išeivijos lietuviai.

Taigi Vilniaus konferencija išreiškė iš atskirų partijų programų perkeltą viso krašto gyventojų siekimą sukurti nepriklausomą Lietuvą. Praėjus metams apie Vilniaus konferencijos svarbą lietuvių spauda rašė: „Konferencijos žodis yra visos Lietuvos žodis.“

Lietuvos Taryba nepateisino vokiečių valdžios lūkesčių. Nuo pat savo veiklos pradžios ji stengėsi ginti Lietuvos gyventojų interesus: palengvinti krašto gyventojų ekonominę ir kultūrinę padėtį, skleisti nepriklausomos valstybės atkūrimo idėją Lietuvoje ir užsienyje, vesti politines derybas su vokiečių okupacine valdžia. Lietuvos Taryba išsiuntė vokiečių okupacinei valdžiai daugiau kaip penkis šimtus raštų, o gavo tik 306 atsakymus. Tik

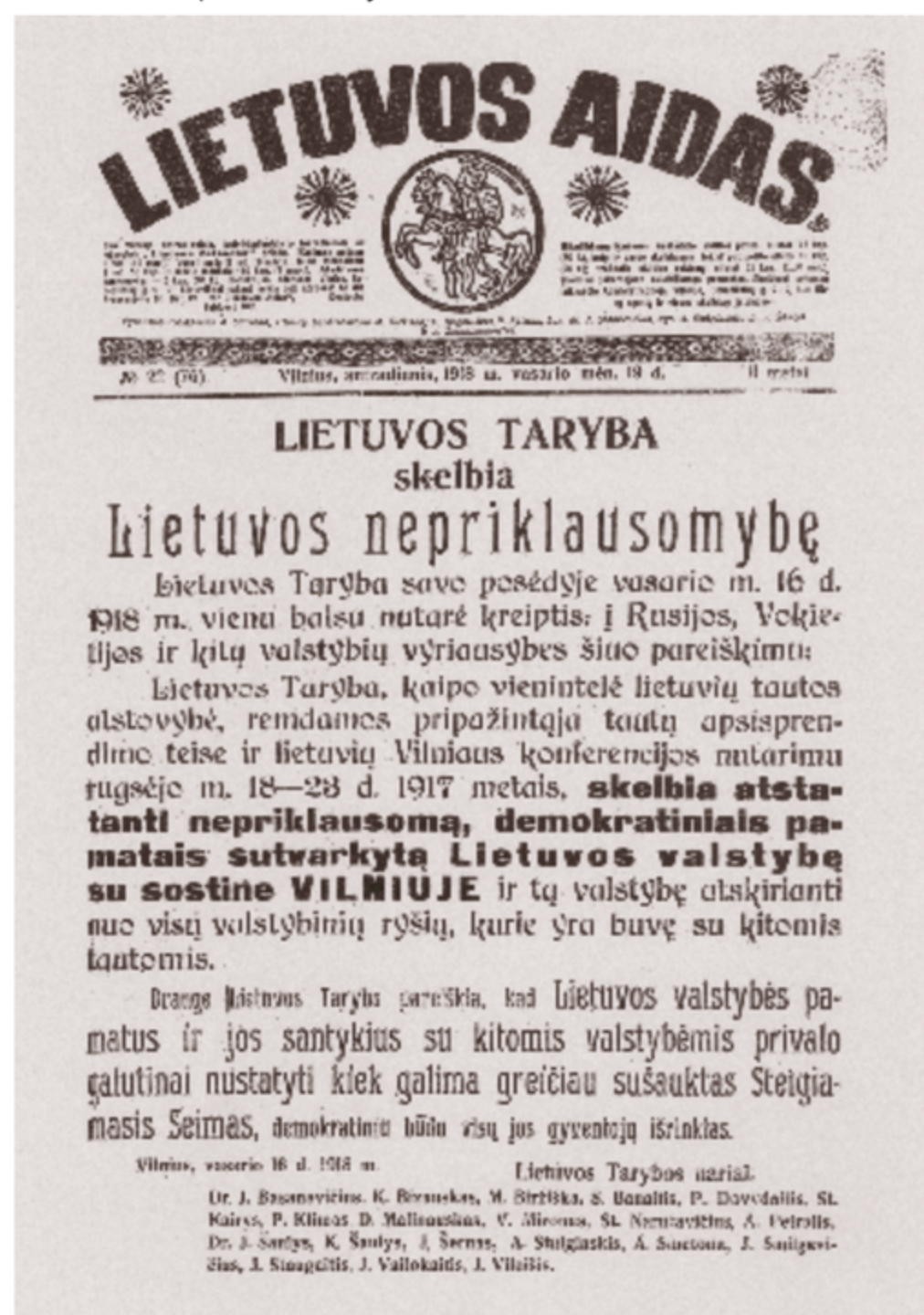
65 prašymai buvo visiškai ir 68 iš dalies patenkinti, 155 prašymai buvo griežtai atmesti, 18 raštų buvo informacinio pobūdžio.

LIETUVŲS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMAS.

1917 m. gruodžio pradžioje Lietuvos Taryba pradėjo derybas dėl tolesnės valstybės ateities. Vokiečių valdžiai darant spaudimą Lietuvos Tarybai, gruodžio 11 d. buvo priimtas aktas, kuris Lietuvą su Vokietija turėjo susieti glaudžiais ryšiais (5).

Toks Lietuvos Tarybos sprendimas sukėlė daug diskusijų ir nepasitenkinimo ne tik tarp gyventojų, bet ir pačioje Lietuvos Taryboje. Kairieji jos nariai: Steponas Kairys, Mykolas Biržiška, Jonas Vileišis ir Stanislovas Narutavičius, pasitraukė protestuodami prieš tokį nutarimą. Lietuvos Taryba patyrė krizę. Tačiau 1918 m. vasario mėn. Lietuvos Tarybos nariai pavyko susitarti ir iš jos pasitraukę kairieji grįžo, vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvos

6. „Lietuvos aidas“ (1918 m. vasario 19 d.); šiame laikraštyje buvo paskelbtas 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Aktas

Nepriklausomybės Aktą (6, 7). Vokietijos valdžia kovo mėn. pripažino Lietuvą, tačiau ne pagal vasario 16 d., o pagal gruodžio 11 d. aktą. Lietuvės nepriklausomybės nepripažino nė viena Europos valstybė.

TOLESNĖ LIETUVŲS TARYBOS VEIKLA IR PIRMOJI LIETUVŲS VYRIAUSYBĖ.

Lietuvės Tarybos 1918 m. vasario 16 d. paskelbtas Lietuvės Nepriklausomybės Aktas nepakeitė okupacinio valdymo. Vokietijà ir toliau siekė Lietuvą prijungti prie vokiečių žemių – Prūsijos arba Saksonijos. Lietuvės Tarybai, 1918 m. liepos mėn. pasivadinusiai Lietuvės Valstybės Taryba, reikėjo laviruoti ir gelbėti valstybę. Ji ryžosi užmegzti santykius su katalikiška Viūrtembergo valstybe ir pakviesti jos kunigaikštį Vilhelmą fon Urachą tapti Lietuvės karaliumi Mindaugu II. Tokiu sprendimu Lietuvės Valstybės Taryba siekė išvengti Lietuvės prijungimo prie Vokietijos. Liepos 13 d. Lietuvės Valstybės Taryba išrinko Vilhelmą fon Urachą Lietuvės karaliumi, bet Vokietijà jo nepripažino. Tik kai 1918 m. lapkričio mėn. Vokietijà pralaimėjo Pirmąjį pasaulinį karą, Lietuvai pasitaikė proga tapti iš tiesų nepriklausomai. Monarchijos idėja atkrito ir Lietuvà, kaip ir skelbė vasario 16 d. Lietuvės Nepriklausomybės Aktas, tapo demokratine parlamentine respublika, kurios neskubėjo pripažinti kitos valstybės.

1918 m. lapkričio 11 d. buvo sudaryta pirmoji Lietuvės vyriausybė, vadovaujama profesoriaus Augustino Voldemaro. Be A. Voldemaro, kuris ėjo ir užsienio reikalų ministro pareigas, vyriausybę sudarė: Vladas Stašinskas – vidaus reikalų ministras, Petras Leonas – teisingumo, Martynas Yčas – finansų, Aleksandras Stulginskis – žemės ūkio, Juozas Purickis – švietimo. Tačiau kilo vidaus nesutarimų ir pasitraukusio Juozo Purickio vietą užėmė Jonas Yčas, o krikščionių demokratų partijos atšaukto Aleksandro Stulginskio vietą užėmė Juozas Tūbelis. Taip pat nutarta paskirti laikinus krašto apsaugos, susisiekimo ir maitinimo bei viešųjų darbų ministrus. Laikinei krašto apsaugos ministerijai vadovauti ėmėsi pats A. Voldemaras, susisiekimo ministerijai – finansų ministras M. Yčas ir maitinimo bei viešųjų darbų ministerijai – vidaus reikalų ministras V. Stašinskas.

7. Dabartiniai Signatarų namai Vilniuje; juose 1918 m. vasario 16 d. buvo priimtas Lietuvės Nepriklausomybės Aktas

Pirmosios vyriausybės vadovas A. Voldemaras iš pradžių daugiausia dėmesio skyrė šalies vidaus valdymui, ketino sukurti valstybės valdymo organus, teismų, švietimo sistemą, savivaldybes, plėtoti gamybą, prekybą. Todėl pristatydamas savo vyriausybės programą A. Voldemaras nurodė, kad artimiausias vyriausybės uždavinys – apsaugoti šalį nuo netvarkos, kad kovai su įsisiautėjusiais plėšikais kuo skubiau turi būti sukurta „ginkluota pajėga – milicija ar policija“. Tarptautinė padėtis A. Voldemarui neatrodė grėsminga. Lietuvės sienų klausimą, tarptautinį pripažinimą ir saugumo klausimą vyriausybės vadovas siejo su Vakarų demokratinėmis valstybėmis, su Parįžiaus taikos konferencija. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad lūkesčiai neišsipildys – į Lietuvą pradėjo veržtis bolševikų karinės pajėgos.

1. Kodėl XIX a., išskyrus pavienius atvejus, lietuvių inteligentai nekėlė nepriklausomos Lietuvos idėjos?
2. Kodėl savo valstybės nepriklausomybės siekiančiai lietuvių tautai buvo ypač svarbus pagrindinis Petrapilio lietuvių seimo nutarimas?
3. Kodėl Vokietijos valdžia 1917 m. rugsėjo mėn. leido sušaukti Vilniaus konferenciją?
4. Kodėl 1918 m. Lietuvos Valstybės Taryba Vürtembergo valstybės kunigaikštį Vilhelmą fon Urachą kvietė tapti Lietuvos karaliumi?
5. *Kodėl Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuvos nepriklausomybės idėją pirmieji iškėlė išeivijos lietuviai?
6. **Pasvarstykite, kodėl 1918 m. vasario 16 d. paskelbto Lietuvos Nepriklausomybės Akto nepripažino kitos valstybės.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Nepriklausomos Lietuvos idėjos istorija:

Yra įprasta aiškinti, kad lietuvių judėjime nepriklausomos valstybės idėja subrendo jau XIX amžiaus paskutiniuose dešimtmečiuose, tačiau tie planai viešumon negalėjo būti iškelti dėl įvairių politinių sumetimų: visiems buvo aišku, kad savo menkomis jėgomis lietuviai negalės nusikratyti Rusijos viešpatystės. Išsivadavimo iš rusų priespaudos siekimas, kaip jau buvo minėta, matėsi per visą XIX a. Lietuvos istoriją, tačiau nepriklausomos valstybės atkūrimo planai pynėsi su tradicinių Lenkijos ir Lietuvos santykių ateities vaizdu, kuris buvo apmąstomas XX a. pradžios lietuvių veikėjų. Čia būtina skirti lietuvių valstybingumo problemą apskritai nuo nepriklausomos valstybės sukūrimo klausimo. Pirmoji problema – tai išsivadavimas iš Rusijos ir buvusios valstybės restauracija; antroji – kilusi dar esant rusų imperijos dalimi – tai modernios lietuvių tautos pasirinkimas unijos su Lenkija. Nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimo planai tuo metu reiškė lietuvių politinių interesų atskyrimą nuo lenkų išsivaduojamojo judėjimo arba norą nutraukti istorinę uniją ir gyventi nepriklausomą nuo Lenkijos politinį gyvenimą.

Pagal E. Aleksandravičiaus str. „Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m.“, *Metmenys*, 1991, nr. 27, p. 32.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiai temai nagrinėti skirtas šis šaltinis?
- b) Paaškindite žodžius: „nepriklausomos valstybės atkūrimo planai pynėsi su tradicinių Lenkijos ir Lietuvos santykių ateities vaizdu“.
- c) Įrodykite arba paneikite teiginį, kad tarp lietuvių nepriklausomos valstybės idėja subrendo jau XIX a. paskutiniais dešimtmečiais.
- d) Kodėl XX a. pradžioje ėmė blogėti lietuvių ir lenkų santykiai?

2. Iš lietuvių veikėjų Rusijoje kreipimosi į JAV prezidentą Tomą Vudrą Vilsoną dėl paramos Lietuvos nepriklausomybei:

Lietuvių Tautiniam komitetui Rusijoje, siūlančiam ypatingam Jūsų dėmesiui pridėtą memorandumą „Tautoms ir valstybėms“, atrodo labai svarbu šiuo raštu kreiptis į Jus, pone Prezidente, [siekiančiam] visiško Lietuvos išlaisvinimo. Didelių ir mažų valstybių bei silpnų tautų lygios teisės į laisvės idėja, kurią Jūs iškėlėte prieš agresyvius tikslus ir siekius, sudavė pastariesiems smarkius smūgius. Su dideliu pasitenkinimu lietuvių tauta skaitė Jūsų žodžius, kad ateityje visoms tautoms, gyvenančioms valdant valstybei, išpažįstančiai kitą tikėjimą ir šių tautų atžvilgiu netgi turinčiai priešišką ketinimą, turi būti garantuota visiška laisvė. Lietuvių tauta buvo linkusi tai visų pirma traktuoti kaip tarptautinę kalbą Báltijos tautoms ir konkrečiai Lietuvai ginti, nes visame pasaulyje nėra kitos tautos, tiek daug kentėjusios, kaip lietuvių tauta. Šiuo metu lietuvių tauta yra labai susirūpinusi savo tėvynės ateitimi. 1795 m. praradusi savo nepriklausomybę, šimtmetį šventai saugojo savo istorines bei valstybines tradicijas; tris kartus su ginklu rankoje ji bandė vėl atgauti savo nepriklausomybę. Ir dabar, siekdama visiškos nepriklausomybės, ji nesitrauks prieš jokią galybę. Taigi mes manome, kad ponas Prezidentas, žinodamas keturis milijonus turinčios lietuvių tautos nepalaužiamą valią [atgauti] nepriklausomybę ir objektyvias šios išraiškos

formas, matyt, suras geriausias būdus, kaip nedelsiant konkrečiai iškelti visiško Lietuvos išlaisvinimo klausimą ir ateityje tarptautiniais santykiais garantuoti jai nepriklausomybę.

Pagal kn. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 563, 565.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokiam tikslui buvo sukurtas šis šaltinis?
- b) Šaltinyje sakoma, kad Lietuvą 1795 m. prarado nepriklausomybę. Kokiomis aplinkybėmis tai įvyko?
- c) Nurodykite ne mažiau kaip tris datas, kada 1795–1918 m. lietuvių tauta jėga bandė atgauti nepriklausomybę.
- d) Kodėl lietuviams buvo svarbi JAV valdžios parama?

3. Vėlniaus konferencijos dalyviai pagal profesiją:

PROFESIJA, VERSLAS	SKAIČIUS	PROC.	PROFESIJA, VERSLAS	SKAIČIUS	PROC.
Intelligentai	136	61,3	Tarnautojai	5	2,2
Advokatai, teisininkai	7	3,2	Vaistinininkai	3	0,4
Agronomai	3	1,3	Veterinarai	1	0,4
Buhalteriai	5	2,2	Žurnalistai	2	0,9
Dailininkai	4	1,8	Ūkio verslo atstovai	86	38,7
Dvasininkai	69	31,4	Amatininkai	2	0,9
Felčeriai	1	0,4	Dvarininkai, dvarų ekonomai	6	2,7
Gydytojai	6	2,7	Įmonių savininkai	1	0,4
Inžinieriai	4	1,8	Prekybininkai	7	3,1
Miškininkai	1	0,4	Spaustuvinininkai	2	0,9
Mokytojai	20	9,0	Technikai	1	0,4
Studentai	5	2,2	Ūkininkai	67	30,2

Pagal A. Tylos kn. *Lietuva prie vasario 16-osios slenksčio*, Vilnius, 2004, p. 19.

4. Vėlniaus konferencijos dalyvių pasiskirstymas pagal gyvenamąją vietą:

APSKRITIS	DALYVIŲ SKAIČIUS	PROC.	APSKRITIS	DALYVIŲ SKAIČIUS	PROC.
Vėlniaus m.	48	21,6	Rasėinių	4	1,8
Akmėnės	2	0,9	Rōkiškio	9	4,0
Alytaūs	12	5,2	Saldūtiškio	6	2,7
Bėržų	3	1,4	Sedōs	2	0,9
Joniškėlio	5	2,3	Seinų	10	4,5
Jurbarko	1	0,5	Skaudvilės	7	3,2
Kaūno m.	6	2,7	Suvalkų	-	-
Kaūno aps.	2	0,9	Šiaulių	9	4,0
Kaišiadorių	6	2,7	Širvintų	1	0,5
Kėdāinių	6	2,7	Švenčionių	2	0,9
Kretingōs	4	1,8	Tauragės	-	-
Kūpiškio	2	0,9	Telšių	5	2,3
Kuršėnų	5	2,3	Trākų	10	4,5
Lydos	1	0,5	Ukmergės	4	1,8
Marijāmpolės	9	4,0	Utenōs	10	4,5
Molėtų	4	1,8	Vėžaičių	-	-
Naūmiesčio	9	4,0	Vilkaviškio	8	3,6

Pabradės	1	0,5	Vilniaus aps.	-	-
Pānevėžio	6	2,7	Karo veiksmų zona: Dievėniškės, Geranainys	2	0,9
Rodūnios	1	0,5	Iš viso	222	100

Pagal A. Tylos kn. *Lietuva prie vasario 16-osios slenkščio*, Vilnius, 2004, p. 21.

Remdamiesi lentelėmis ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kokių profesijų atstovų daugiausia dalyvavo Vilniaus konferencijoje? Kuo tai galima paaiškinti?
- Dėl kokios priežasties net 30,2 proc. visų konferencijos dalyvių buvo ūkininkai?
- Kodėl tarp Vilniaus konferencijos dalyvių buvo daug Vilniaus miesto gyventojų?
- Įrodykite arba paneikite teiginį, kad Vilniaus konferencijos žodis buvo visos Lietuvos žodis.

5. Iš Lietuvos Tarybos pareiškimo:

I.

Lietuvos Krašto Taryba, krašto ir užsienio lietuvių pripažinta vienintelė įgaliota lietuvių tautos atstovybė, remdamasi pripažinta tautų apsisprendimo teise ir 1917 [m.] vykusios Lietuvių konferencijos nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilniuje ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis tautomis.

II.

Šiai valstybei tvarkyti ir jos interesams ginti taikos derybose Krašto Taryba prašo Vokietijos imperijos apsaugos ir pagalbos. Atsižvelgdama į Lietuvos gyvybinius interesus, reikalaujančius skubiai užmegzti nuolatinis ir artimus ryšius su Vokietijos imperija, Krašto Taryba pasisako už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos imperija, kuri visų pirma bus įgyvendinama per karinę, susisiekimo, muitų ir pinigų [sistemos] sąjungą⁴.

Pagal kn. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006, p. 254.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Nurodykite tikslią datą, kada buvo priimtas pareiškimas.
- Kokioms aplinkybėmis buvo priimtas šis pareiškimas?
- Nurodykite mėnesį ir dieną, kada buvo sušaukta šaltinyje minima konferencija.
- Kodėl pareiškinge išskirtinis dėmesys skiriamas Vokietijai?
- Pasvarstykite, kodėl šis pareiškimas Lietuvos Taryboje ir to meto Lietuvos visuomenėje sukėlė prieštarų vertinimų.

6. Remdamiesi 6 iliustracija ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kokioms aplinkybėmis buvo paskelbtas šis šaltinis?
- Kuo jis skyrėsi ar buvo panašus į 1917 m. gruodžio 11 d. aktą?
- Nurodykite miestą, kuriame buvo priimtas šis šaltinis. Pasvarstykite, kodėl tai įvyko būtent šiame mieste.
- Kokia šio šaltinio reikšmė lietuvių tautai?

7. Remdamiesi 2 lentele, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kuris iš pateiktų nutarimų lietuvių tautai buvo svarbiausias? Kodėl taip manote?
- Kokioms aplinkybėmis buvo paskelbta Gintarinė deklaracija?

⁴ Kuri visų pirma bus įgyvendinama karine, susisiekimo, muitų ir pinigų [sistemos] sąjunga.

55.

Vokietijos pralaimėjimas ir Pirmojo pasaulinio karo padariniai

- Kodėl 1917 m. įvyko Pirmojo pasaulinio karo lūžis?
- Kaip pasikeitė politinis Europos žemėlapis pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui?

– SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS –

DEMILITARIZUOTI – PAGAL TARPTAUTINĮ SUSITARIMĄ NUGINKLUOTI VALSTYBĘ ARBA JOS DALIES TERITORIJĄ; DRAUSTI VALSTYBEI TURĖTI KARO PRAMONĘ, LAIKYTI GINKLUOTĄSIAS PAJĖGAS, STATYTI KARINIUS ĮTVIRTINIMUS.

GENOCIDAS – GYVENTOJŲ GRUPIŲ NAIKINIMAS VADOVAUJANTIS RASINIAIS, TAUTINIAIS, POLITINIAIS AR RELIGINIAIS MOTYVAIS.

KAPITULIACIJA – ŠALIES GINKLUOTŲJŲ PAJĖGŲ ARBA JOS DALIES PASIDAVIMAS NUGALĖTOJUI JO PADIKTUOTOMIS AR SUTARTOMIS SĄLYGOMIS: KAPITULIAVUSIOS ŠALIES KARO TECHNIKA, ĮTVIRTINIMAI IR UŽIMTOS TERITORIJOS ATITENKA NUGALĖTOJUI, KAREIVIAI TAMPA JO BELAISVIAIS.

REPARACIJA – KARO NUOSTOLIŲ ATLYGINIMAS, KURĮ NUGALĖTOJUI MOKA KARĄ SUKĖLUSI NUGALĖTA VALSTYBĖ.

JAV ĮSITRAUKIA Į KARĄ. ANTANTĖS PERGALĖ.

1917 m., vykstant Pirmajam pasauliniam karui, įvyko didelių pokyčių. Visų pirma, Rusijoje vasario mėn. įvyko revoliucija ir caras pasitraukė iš valdžios. Šalį ėmusi valdyti Laikinoji vyriausybė pagrindinį dėmesį skyrė šalies vidaus reikalams. Antantė prarado galingą partnerį mūšio laukuose ir, silpnėjant Rusijos pasipriešinimui, Vokietiją su savo sąjungininkėmis galėjo vis daugiau Rytų fronto karių ir išteklių permesti į Vakarų frontą. Tačiau 1917 m. balandžio mėn. į karą Antantės pusėje stojo JAV – tai gerokai susilpnino Vokietijos ir jos sąjungininkių pajėgas. JAV stoti į karą paskatino vokiečių povandeniniai laivai, kurie skandino amerikiečių prekinis laivus, ir Vokietijos noras įsiga-

1. Trumpalaikė pergalė: Vokietijos delegacijos vadovas Richardas fon Kiūlmanas pasirašo Bresto sutartį, stebi Austrijos-Vėnrijos užsienio reikalų ministras Otokaras Černinas (1918 m.)

2. Deividas Loidas Džordžas, Viktoras Emanuelis Orlandas, Žoržas Benžamenas Klemanso ir Tomas Vudras Vilsonas Parįžiaus taikos konferencijoje (1919 m.)

lėti Europoje. Be to, vokiečiai į savo pusę siekė patraukti Meksiką ir panaudoti ją prieš JAV. Apie šį vokiečių mėginimą JAV sužinojo 1917 m. vasario mėnesį.

Vokietiją neketino pasiduoti, pirmiausia sutvarkė Rytų fronto reikalus. Kai derybos su Sovietų Rusija

nutrūko, 1918 m. pradžioje Vokietiją ir Austrija-Vengriją okupavo likusią Latvijos ir Baltarusijos dalį, Estiją ir Ukrainą. 1918 m. kovo 3 d. tarp Sovietų Rusijos ir Vokietijos bei jos sąjungininkių buvo sudaryta Bresto taikos sutartis (1), kurios sąlygas padiktavo Vokietijai. Ji buvo suinteresuota taika Rytuose, nes norėjo visas pajėgas mesti į Vakarų frontą ir ten pasiekti jėgų persvarą. Pagal Bresto taikos sutartį Sovietų Rusija neteko maždaug trečdalis savo teritorijos (1 mln. kv. km) – perleido ją Vokietijai. Šiai atiteko: Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija, dalis Baltarusijos ir Monzundo salyno (dab. Vakarų Estijos salyno). Sovietų kariuomenė turėjo pasitraukti iš Ukrainos, Suomijos ir Alandų salų. Arda, Karsas ir Batumis atiteko Osmānų imperijai. Be to, Sovietų Rusija turėjo demobilizuoti savo kariuomenę (paleisti karius iš karo tarnybos į atsargą) ir sumokėti Vokietijai 6 mlrd. markių kontribuciją. Nors Bresto sutartį pasmerkė dauguma Rusijos politinių jėgų, bolševikai, sudarydami sutartį, vadovavosi ne patriotiniais jausmais savo šaliai, bet, prasidėjus pilietiniam karui, bet kokia kaina siekė išsilaikyti valdžioje. Be to, V. Leninas suprato, kad Vokietiją anksčiau ar vėliau karą pralaimės ir visos sutartys su ja bus anuliuotos, todėl pasirinko Bresto

3. Iš prezidento Tomo Vudro Vilsono Keturiolikos punktų programos, paskelbtos JAV Kongrese 1918 m. sausio 8 d.

I. Atviros taikos derybos, po kurių neturi būti jokių slaptų tarptautinių susitarimų, o diplomatija ateityje turi veikti atvirai ir viešai. VII. Belgija, su tuo sutiks visas pasaulis, turi būti evakuota ir atkurta be jokių bandymų apriboti jos nepriklausomybę, kuria ji naudojasi kaip ir kitos laisvos valstybės. VIII. Visa prancūzų teritorija turi būti išvaduota ir užimtos jos sritys sugrąžintos, o skriauda, kurią Prancūzijai padarė Prūsija 1871 m. dėl Elzaso ir Lotaringijos ir tuo beveik 50 metų sutrukdė pasaulio stabilumą, turi būti ištaisyta, kad, atsižvelgiant į visų interesus, būtų garantuota taika. X. Austrijos-Vengrijos tautoms, kurias mes turime matyti kaip pasiturinčias ir stiprias tarp kitų tautų, reikia suteikti visas laisvos autonominės raidos galimybes. XI. Rumūnija, Serbija ir Juodkalnija turi būti evakuotos, okupuotos jų teritorijos turi būti sugrąžintos, Serbijai reikėtų suteikti laisvą prieigą prie jūros, Balkanų valstybių santykiai turi būti pagrįsti draugiškais susitarimais, atsižvelgiant į istoriškai susiformavusią pavaldinių ištikimybę ir tautybę. Visoms Balkanų valstybėms būtina nustatyti politinės ir ekonominės nepriklausomybės ir teritorinio vientisumo tarptautines garantijas. XIII. Turi būti sukurta nepriklausoma lenkų valstybė, kuri jungtų teritorijas, neginčijamai apgyvendintas vien lenkų. Lenkija turi gauti laisvą ir patikimą prieigą prie jūros, o jos politinė ir ekonominė nepriklausomybė ir teritorinė neliečiamybė turi būti garantuota tarptautine sutartimi. XIV. Ypatinga sutartimi turi būti įkurta visuotinė tautų asociacija, kuri suteiktų tiek didelėms, tiek mažoms valstybėms politinės nepriklausomybės ir teritorinio neliečiamumo abipusiškai naudingas ir vienodas garantijas.

Pagal kn. *Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija, 1918–1945 m.*, sud. J. Skirius, Kaunas, 1994, p. 5–6.

4. Didžiųjų valstybių siekiai Parįžiaus taikos konferencijoje

JAV	DIDÞIÓJI BRITÁNIA	PRANCÚZIJA
Įkurti tarptautinę organizaciją ir per ją vadovauti pasauliui. Nesiekė visiškai susilpninti Vokietijos, net siūlė prie jos prijungti Áustriją. Prieštaravo britų norams gauti naujų kolonijų ir italų norams prisijungti kai kurias pietų slavų žemes.	Nenorėjo, kad, Vokietijai nusilpus, Europoje įsigalėtų Prancūziją, todėl pasisakė prieš Vokietijos suskaldymą. Siekė supriešinti Vokietiją su Prancūzija ir Rūsija. Norėjo užvaldyti Vokietijos kolonijas. Labiau nei kitos šalys palaikė Báltijos ir Užkaukazės valstybių pastangas įtvirtinti savo nepriklausomybę.	Suskaldyti Vokietiją, kad ji būtų tokia, kokia buvo iki Vestfalijos taikos, sudarytos viduramžiais. Kairiajame Reino krante įkurti atskiras vokiečių valstybėles, dešinįjį Reino krantą demilitarizuoti . Reino valstybėlėse, kol Vokietiją sumokės reparācijas , laikyti Prancūzijos kariuomenę. Nuginkluoti Vokietiją. Prancūzijai grąžinti Elzasą bei Lotaringiją ir jai pavesti kontroliuoti Saro akmens anglių baseiną.

Pagal V. Pukienės kn. *XX amžiaus Europos istorija*, Vilnius, 2004, p. 8.

taiką. Kai 1918 m. pabaigoje Vokietiją karą pralaimėjo, Soviėtų Rūsija Bresto taiką paskelbė negaliojančia.

Vakarų fronte Vokietijos padėtis darėsi kritinė. Vokiečiai ryžosi iki liepos mėn., t. y. prieš JAV kariuomenei išsilaipinant Europoje, sumušti prancūzus ir britus. 1918 m. kovo mėn. jie pradėjo puolimą prie Parįžiaus, bet didesnių pergalių nepasiekė. Liepos mėn. puolė britai ir prancūzai. Po mūšių prie Marnos ir Amjeno (Šiáurės Rytų Prancūzijoje) jie privertė vokiečius trauktis. Itálija sėkmingai puolė Áustriją-Veňgriją. Trilypės sąjungos šalys viena po kitos pasidavė Antantės valstybėms.

Lapkričio pradžioje Vokietijoje kilo revoliucija ir imperatorius Vilhelmas II buvo nuverstas. Lapkričio 11 d. prie Parįžiaus, Kompjenės miške, Vokietiją su Antantės šalimis pasirašė paliaubas, jos reiškė Pirmojo pasaulinio karo pabaigą.

PARÝŽIAUS TAIKOS KONFERENCIJA IR DIDÞIÚJŲ VALSTYBIÚ PLANAI.

Kai 1918 m. lapkričio mėn. Vokietiją pasirašė Kompjenės paliaubas ir kapituliācijas sutartį, tolesnį

jos likimą sprendė Parýžiaus taikos konferencija, kuri buvo sušaukta kitų metų pradžioje. Antantės valstybės susirinko spręsti Vokietijos klausimo ir aptarti pokario Europos reikalų. Panašiai elgėsi didžiosios Europos valstybės, sutriuškinusios Prancūzijos imperatorių Napoleoną Bonapartą (*Bonaparte*), kai 1814–1815 m. susirinko į Vėnos kongresą spręsti tuometės Prancūzijos ir Europos likimo. Vėnos kongrese didžiausią įtaką turėjo vokiečių valstybė Prūsija su Áustrija, Rūsija ir Didžioji Británija. Parýžiaus taikos konferencijoje didžiųjų valstybių statusas ir vaidmuo gerokai pasikeitė. Nors 1919 m. sausio mėn. prasidėjusioje Parýžiaus taikos konferencijoje dalyvavo daugelio pasaulio valstybių atstovai (į konferenciją buvo pakviestos 27 valstybės; nebuvo pakviestos nugalėtosios šalys), svarbiausias vaidmuo atiteko Prancūzijai, Didžiajai Británijai ir JAV, kuri anksčiau nebuvo dalyvavusi tokiuose reikšminguose pasaulio politiniuose įvykiuose. Didžiajai Británijai atstovavo ministras pirmininkas Deividas Loidas Džordžas (*Lloyd George*), Prancūzijai – ministras pirmininkas Žoržas Benžamenas Klemanso (*Clemenceau*), JAV – prezidentas

5. Sąjungininkių* gaunamos reparacijos procentais

IŠ VOKIETIJOS	1 str. Británijos impėrija – 22 proc., Prancūziją – 52 proc., Itália – 10 proc., Japónia – 0,75 proc., Beľgia – 8 proc., Portugália – 0,75 proc., Graĩkia, Rumúnia, Seřbų, Kroātų ir Slovėnų valstýbė (nuo 1929 m. vadinama Jugoslāvija) ir kitos valstybės, turinčios teisę į reparācijas ir nepasirašiusios šio nutarimo, – 6,5 proc.
IŠ ÁUSTRIJOS-VEŅGRIJOS IR BULGÁRIJOS	2 str. Pusė sumos – pagal proporcijas, nurodytas 1-ame str.; antra pusė – Itáliai skirta 40 proc., Graĩkijai, Rumúnijai, Seřbų, Kroātų ir Slovėnų valstýbei – 60 proc.

Pagal kn. *Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija, 1918–1945 m.*, sud. J. Skirius, Kaunas, 1994, p. 138.

* JAV atsisakė savo reparacijų dalies.

Tomas Vudras Vilsonas (2), kuris visame pasaulyje išgarsėjo 1918 m. sausio 8 d. paskelbęs Keturiolikos punktų programą (3). Nors oficialiai visų trijų valstybių lyderiai kalbėjo apie Vokietijos nuginklavimą ir taikos pasaulyje išsaugojimą, kiekviena iš valstybių turėjo ir savo planų, apie kuriuos viešai nebuvo kalbama (4). Be to, JAV, siekdama ateityje užkirsti galimybę kilti naujam karui, pasiūlė įkurti Tautų Sąjungą – tarptautinę organizaciją, kuri turėtų užtikrinti taiką pokario pasaulyje.

VERSALIO TAIKOS SUTARTIES NUOBAUDOS VOKIETIJAI.

Prieš penkiasdešimt metų, 1871 m., O. fon Bismarkas, kuris Vokietiją paskelbė imperija, priverstė Prancūziją pasirašyti žeminančią taikos sutartį. 1919 m. birželio 28 d. Prancūziją ir jos sąjungininkės atsilygino Vokietijai Versalio rūmų Veidrodžių salėje pasirašydamos taikos sutartį, kurioje pagrindine karo kaltininke įvardijo Vokietiją ir jai numatė griežtų nuobaudų. Pagal sutartį Vokietiją neteko 13 proc. ikikarinės teritorijos. Aukštutinė Silezija (po 1921 m. plebiscito) buvo atiduota atsikūrusiai Lenkijai, kuri dar gavo išėjimą prie Baltijos jūros ir žemes prie Poznanės – vadinamąjį Lenkijos koridorių, kuris atskyrė Rytų Prūsiją nuo likusios Vokietijos. Dancigo (Gdansko) miestas gavo laisvojo miesto statusą, jį turėjo prižiūrėti Tautų Sąjunga. Vokietiją prarado visas kolonijas – jos taip pat buvo perduotos Tautų Sąjungai prižiūrėti.

Prancūziją atgavo Elzasą ir Lotaringiją, kurių buvo netekusi 1871 m., po karo su Prūsija. Belgijai teko dvi nedidelės Eupeno ir Malmedi apygardos. Pagal Versalio taikos sutarties 99-ą straipsnį Klaipėdos kraštas buvo atimtas iš Vokietijos ir perduotas Tautų Sąjungai prižiūrėti, valdyti – Prancūzijai. Vokietijai uždrausta turėti įtvirtinimų tiek kairiajame, tiek dešiniajame Reino krante, riba buvo 50 kilometrų į vakarus nuo upės. Ši Vokietijos ir Prancūzijos pasienio teritorija pradėta vadinti demilitarizuota Reino zona, ji turėjo būti visiškai nuginkluota, čia buvo uždrausta bet kokia Vokietijos veikla. Kaip kompensaciją už sugriautas anglių kasyklas šiaurėje ir reparaciją iš Vokietijos už padarytus per karą nuostolius demilitarizuotą Rei-

no zoną ir Saro sritį valdyti pavesta Tautų Sąjungai (po 15 metų minėtos teritorijos gyventojai turėjo būti apklausti, kuriai valstybei jie norėtų priklausyti). Prancūziją gavo Saro anglių kasyklas.

Vokietijos karinį pajėgumą gerokai sumažino Versalio taikos sutartyje numatyti kariniai apribojimai: sausumos kariuomenės jai leista turėti 100 tūkst. karių, įskaitant ir policijos pajėgas vidaus tvarkai palaikyti, laivyno – tik 6 kreiserius ir kelis mažesnius laivus, karininkų, įskaitant ir įvairių rikiuočių štabų personalą, negalėjo būti daugiau nei 4 tūkstančiai. Panaikinta visuotinė privalomoji karo tarnyba. Vokietijai uždrausta turėti puolamųjų ginklų – povandeninių laivų, lėktuvų, tankų ir sunkiosios artilerijos. Buvo išformuotas jos generalinis štabas. Be to, Vokietiją privalėjo atlyginti karo nuostolius nuo jos nukentėjusioms valstybėms, t. y. išmokėti reparacijas (1), kurių dauguma turėjo atitekti Prancūzijai ir Belgijai (kaip labiausiai per karą nukentėjusioms valstybėms) (5).

LIETUVŲS DELEGACIJA PARYŽIAUS TAIKOS KONFERENCIJOJE.

Kadangi 1918 m. vasario 16 d. nepriklausomybę paskelbusi Lietuva stengėsi pasinaudoti tarptautine situacija ir gauti tarptautinį pripažinimą (2), nustatyti Lietuvos sienas ir tapti kuriamos Tautų Sąjungos nare, į Paryžiaus taikos konferenciją buvo išsiųsta pirmininko A. Voldemaro vadovaujama delegacija. Tačiau Lietuvos atstovams, kitaip nei Lenkijos, oficialiai dalyvauti konferencijoje neleido. Jiems savo tikslų teko siekti aplinkiniais keliais: neoficialiuose susitikimuose su žymiais Vakarų šalių politikais kelti Lietuvos valstybės pripažinimo klausimą, pabrėžiant, kad lietuvių tauta nenori turėti nieko bendro su Lenkija, kuri siekia atkurti ATR. Tokios Lenkijai priešiškos lietuvių delegacijos kalbos Vakarų valstybių atstovams nebuvo priimtinos. Prancūziją konferencijoje rodė išskirtinį dėmesį Lenkijai, kuri, prancūzų valdžios supratimu, pokario Europą turėjo saugoti nuo Rusijos bolševizmo pavojaus ir iš Rytų prižiūrėti nusilpusią Vokietiją. Vis dėlto per Paryžiaus taikos konferenciją Vakarų valstybių atstovai pirmą kartą atkreipė dėmesį į lietuvių ir lenkų nesutarimus, lietuvių tautos siekį turėti savo

nepriklausomą valstybę. Tai buvo nemažas lietuvių delegacijos laimėjimas. Tuo metu Rūsijoje vyko pilietinis karas, jo baigtis, kartu ir tolesnis visos valstybės likimas buvo neaiškūs, todėl Vakarų valstybės į 1918 m. paskelbtą Lietuvės ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybę žiūrėjo atsargiai.

TAIKOS SUTARTYS SU BUVUSIOMIS VOKIETIJOS SAJUNGININKĖMIS.

1919–1920 m. su buvusiomis Vokietijos sąjungininkėmis Austrija, Vengrija, Bulgarija ir Turkija (6) Antantės valstybės sudarė taikos sutartis. Pagal šias sutartis buvusios Vokietijos sąjungininkės įsipareigojo sumažinti savo kariuomenes, sumokėti tam tikrą sumą reparacijų, taip pat atsisakė dalies savo teritorijų po karo susikūrusių valstybių labui. Tačiau šios sutartys neprilygo Versalio taikos sutarčiai, pagal kurią Vokietiją buvo pripažinta pagrindine karo kaltininke ir turėjo nukentėjusioms nuo karo valstybėms išmokėti beveik visą kontribucijų ir reparacijų sumą. Tikslus mokėjimas buvo nustatytas 1920 m. birželio mėn. Spa (Belgijoje) vykusioje konferencijoje.

6. Antantės ir valstybių nugalėtojų taikos sutartys

DATA	SUTARTIS	VALSTYBĖ
1919 m. birželio 28 d.	Versalio taikos	Vokietiją
1919 m. rugsėjo mėn.	Sen Žermeno	Áustrija
1919 m. lapkričio mėn.	Neji	Bulgàrija
1920 m. birželio mėn.	Trianono	Veñgrija
1920 m. rugpjūčio mėn.	Sevro	Tuřkija

KARO PADARINIAI.

Pirmasis pasaulinis karas truko ketverius metus, žuvo maždaug 10 mln. žmonių, dar apie 20 mln. buvo sužeisti ar tapo invalidais (3). Valstybių patirti nuostoliai (amerikiečių – 116 tūkst., prancūzų – 1,6 mln., britų – beveik 800 tūkst., vokiečių – 1,8 mln.) aiškiai parodė karo absurdiškumą.

Galima palyginti JAV nuostolius, patirtus per Pirmąjį ir Antrąjį (1939–1945 m.) pasaulinius karus. Antrajame pasauliniame kare JAV neteko 2,3–3 kartus daugiau karių negu Pirmajame, nes 1917–1918 m. karinės amerikiečių pajėgos kariavo tik pusantų, o Antrajame pasauliniame kare – pusketvirtų

7. Europa po sutarčių

8. Kariaujančių šalių skolos

VALSTYBĖ	1914 M.	1919 M.
Vokietiją (mlrd. markių)	5	156
Prancūziją (mlrd. frankų)	33,5	219
Didžioji Britanija (mlrd. svarų sterlingų)	650	7 400
JAV (mlrd. dolerių)	1	25
Italiją (mlrd. lirų)	15	94

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, 2002, p. 37.

metų. Be to, tai darė tik viename nedideliame karo ruože, t. y. Vakarų fronte, o ne visame pasaulyje.

Per karą neišvengta visuotinių pavienių tautų žudynių. Antai 1915 m. gegužės mėn. Osmánų impėrijos vyriausybė paskelbė, kad armėnai turi būti iškeldinti iš Rytų Anatolijos. Manoma, kad krikščionys armėnai slapta palaiko rusus Kaukazo fronte ir ketina atkurti vientisą Armėniją, kurią gintų Rūsija. Dėl šio valdžios nutarimo pradėtas vykdyti armėnų tautos **genocidas**, per kurį buvo sunaikinta apie 1,5 mln. gyventojų (4).

Karas iš esmės pakeitė politinį Europos žemėlapi. Per jį ar iš karto jam pasibaigus iš žemėlapių išnyko Rūsijos, Osmánų, Áustrijos-Vėngrijos ir Vokietijos imperijos. Jų vietoje atsikūrė ar susikūrė naujos valstybės: Súomija, Áustrija, Lietuva, Lėn-

kija, Lātvija, Čekoslovākija, Vėngrija, Ėstija, Seřbų, Kroātų ir Slovėnų valstybė (7). 1920 m. Osmánų impėrijos nacionalistai, vadovaujami Mustafos Kemalio, įvykdė valstybės perversmą, nuvertė sultoną ir Tuřkiją paskelbė respublika, kurią 1923 m. pripažino didžiosios pasaulio valstybės.

Po Pirmojo pasaulinio karo pasaulyje pasikeitė galių pusiausvyra. Iki karo didžiojoje pasaulio politikoje svarbiausios buvo Europos valstybės: Didžioji Britanija, Prancūziją, Rūsija, Vokietiją, Áustrija-Vėngrija, Italija. Karui pasibaigus, be gerokai susilpnėjusių Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos, į pirmą vietą iškilo JAV, kuri prieš karą beveik nedalyvavo didžiojoje pasaulio politikoje. Nuo tada svarbiausi tarptautinės politikos sprendimai negalėjo būti priimami be JAV. Be to, JAV finansinė padėtis per karą pagerėjo: skolininkė (karo pradžioje JAV kitoms valstybėms buvo skolinga apie 4 mlrd. dolerių) po karo tapo skolintoja. JAV, palyginti su didžiosiomis Europos valstybėmis, patyrė mažiau siai nuostolių, nes vėliausiai įstojo į karą. Kitos didžiosios Europos valstybės, įskaitant ir imperijų karaliene vadintą Didžiąją Britaniją, per karą gerokai prasiskolino (8). Tolesnis europiečių likimas turėjo priklausyti nuo JAV ir nuo Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos sugebėjimo susitarti dėl stabilumo ir taikos Europoje.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Palyginkite didžiųjų valstybių siekius Parįžiaus taikos konferencijoje: nurodykite panašumų ir skirtumų (4 lentelė).
2. Kurias teritorijas po Pirmojo pasaulinio karo prarado Vokietiją?
3. Nurodykite svarbiausius Pirmojo pasaulinio karo padarinius.
4. Kodėl Versalio taikos sutartis buvo pasirašyta Parįžiuje Versalio rūmų Veidrodžių salėje?
5. *Pasvarstykite, kodėl Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjo Vokietiją ir jos sąjungininkės.
6. **Įrodykite arba paneikite teiginį, kad Pirmojo pasaulinio karo nugalėtoja buvo JAV.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Iš Versalio taikos sutarties:

231 str. Sąjungininkės ir Susivienijusios vyriausybės pareiškia, o Vokietiją pripažįsta, kad Vokietiją ir jos Sąjungininkai atsakingi už visą žalą ir visus nuostolius, kuriuos Sąjungininkėms ir Susivienijusioms vyriausybėms ir piliečiams padarė Vokietijos ir jos Sąjungininkų sukeltas karas.

233 str. Dydį minėtų nuostolių, kuriuos Vokietiją turi atlyginti, nustatys Tarpsąjunginė¹ komisija, kuri vadinsis Reparacine komisija, kuri iki 1921 m. gegužės 1 d. parengs nuostolių padengimo 30-iai metų planą. Kartu bus išklaudyti ir Vokietijos atstovai.

235 str. 1919, 1920 metais ir iki 1921 m. gegužės 1 d. Vokietiją turi išmokėti Sąjungininkams reparaacijų 20 milijardų aukso markių auksu, prekėmis, laivais, vertybiniais popieriais ar kaip kitaip, kaip nustatys Reparacinė komisija.

Pagal kn. *Naujausiųjų laikų istorijos chrestomatija, 1918–1945*, sud. J. Skirius, Kaunas, 1994, p. 130.

***Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:**

- a) Kada (nurodykite metus, mėnesį, dieną) ir kuriam tikslui buvo pasirašyta Versalio taikos sutartis?
- b) Apie kokią žalą kalbama 231-ame sutarties straipsnyje?
- c) Kodėl buvo pareikalauta, kad Vokietiją mokėtų ne kontribuciją, o reparacijas?
- d) Pasvarstykite, kodėl Reparacinė komisija reparacijas mokėti privertė tik Vokietiją.
- e) Pagalvokite, kaip Reparacinės komisijos sprendimą galėtų vertinti tų laikų vokiečiai, prancūzas, britas. Atsakymą pagrįskite.

2. Iš Lietuvos delegacijos Parįžiaus taikos konferencijoje 1919 m. rugpjūčio 5 d. paskelbto oficialaus laiško (deklaracijos):

Lietuvės vyriausybė, žydų atstovų sutikimu², priėmė sekančius³ principus, kurie sudaro ir sudarys bazę tokiems pagrindiniams įstatymams:

1. Žydų tautos nariai lygiai su kitais piliečiais, be nacionalinių, tikybos ir kultūros skirtumų, naudojami visomis pilietinėmis ir nacionalinėmis teisėmis. 2. Žydai turi ir turės proporcingą atstovavimą visose įstatymų leidžiamose⁴ įstaigose. 3. Žydai dalyvauja valdžioje ir teismų institucijose. Jų reikalų tvarkymui⁵ sudaryta speciali ministerija. 5. Žydai turi teisę laisvai naudotis⁶ savo kalbomis viešuose renginiuose, spaudoje, teatre, mokyklose, sudarant⁷ įvairius teisinio pobūdžio aktus, teismo ir valstybės įstaigose. 8. Žydų autonominiams⁸ organais skelbiamos vietinės bendruomenės ir jų suvažiavimas. Į juos bus žiūrima kaip į valstybinius organus.

Pagal S. Atamuko kn. *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius, 1998, p. 127.

***Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:**

- a) Kokiomis aplinkybėmis buvo paskelbtas šis laiškas?
- b) Kokiam tikslui buvo parašytas šis laiškas?
- c) Kodėl lietuvių delegacija Parįžiuje daug dėmesio skyrė Lietuvės žydams?
- d) Ką galite pasakyti apie tuometės Lietuvos valdžios požiūrį į žydų tautybės gyventojus?

3. Per Pirmąjį pasaulinį karą mobilizuotų, žuvusių, mirusių nuo sužeidimų bei ligų karių ir šaukiamojo amžiaus vyrų skaičius:

VALSTYBĖS	ŽUVĘ IR MIRĘ (TŪKST.)	MOBILIZUOTI (TŪKST.)	IŠ VISO 15–49 METŲ AMŽIAUS VYRŲ (TŪKST.)
Antantė ir jos sąjungininkės			
Rūsija	1 811	15 798	40 800
Prancūzija	1 327	7 891	9 981

¹ Sąjunginė.
² Žydų atstovams sutikus.
³ Šiuos.
⁴ Įstatymų leidžiamosiose.
⁵ Jų reikalams tvarkyti.
⁶ Kalbėti.
⁷ Sudarydami.
⁸ Savivaldos.

Didžioji Britanija	715	5 704	11 539
Italija	578	5 615	7 767
JAV	114	4 273	25 451
Rumunija	250	1 000	1 900
Serbija ir Juodkalnija	278	750	1 225
Kanada	61	629	2 320
Australija	60	413	1 370
Belgija	38	365	1 924
Naujoji Zelandija	16	129	320
Pietų Afrikos Sąjunga	7	136	1 700
Trilypės sąjungos blokas			
Vokietija	2 037	13 200	16 316
Áustrija-Vėngrija	1 100	9 000	12 176
Turkija	804	2 998	5 425
Bulgàrija	88	400	1 100

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, 2002, p. 37.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kurių valstybių karių Pirmajame pasauliniame kare žuvo daugiausia? Kodėl?
- Palyginkite Antantės valstybių žuvusiųjų skaičių su Trilypės sąjungos. Kokią išvadą galite padaryti iš šių duomenų?
- Pasvarstykite, kodėl Pirmajame pasauliniame kare dalyvavo Kanados, Australijos, Naujosios Zelandijos ir Pietų Afrikos Sąjungos karių.
- Pagal pateikiamą statistiką padarykite ne mažiau kaip dvi išvadas apie Pirmąjį pasaulinį karą.

4. Istorikas Algis Kasperavičius apie armėnų genocidą Pirmojo pasaulinio karo metais:

Palankių sąlygų genocidui atsirado prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui. Turkija stojo į Vokietijos pusę prieš Antantę – Rusiją, Didžiąją Britaniją ir Prancūziją. Tad pastarųjų protestai neturėjo reikšmės, o Vokietiją netrukdyt. Pirmoji auka buvo armėnai. Jų išnaikinimui Turkijos valdžia ruošėsi iš anksto ir apgalvotai. Visus tinkamus karo tarnybai armėnus pašaukė į armiją, tačiau netrukus nuginklavo ir pradėjo naikinti. Tiesa, jų likimas buvo dar ne pats baisiausias – juos sušaudė. Turkijoje tai reiškė lyg ir malonę. Armėnų gyvenvietėse liko nedaug vyrų. Tuo pat tikslu 1915 m. balandžio mėn. žymiausi armėnų kultūros veikėjai Konstantinopolyje buvo suimti, ištremti į Mažosios Azijos gilumą ir ten beveik visi išžudyti. Atėjo eilė taip pat moterims, vaikams ir seneliams. Kai kuriose vietose žudynės vyko jau 1914 m. pabaigoje, bet visuotinės tapo 1915 m. balandžio mėn. Tada valdžia įsakė ištremti armėnus į Siriją ir Mesopotamiją, dingstis – jie padeda puolančiai rusų kariuomenei.

Deportacija⁹ reiškė sunaikinimą: išvargusių ir alkanų armėnų kolonų paskirtose vietose laukdavo specialūs budelių būriai. Jie tūkstančiais žudydavo nelaiminguosius.

Genocidas buvo nukreiptas taip pat prieš kitus krikščionis. Turkai asirų sunaikino beveik 0,5 mln., graikų – 300 tūkst. Pagal dydį ir žiaurumą žudynės Turkijoje buvo siaubingiausios ligtolinėje žmonijos istorijoje.

Pagal A. Kasperavičiaus ir kt. kn. *Dokumentų rinkinys. XX amžius*, 2002, p. 38.

Remdamiesi šaltiniu, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- Kodėl Pirmojo pasaulinio karo metais vykdytas armėnų genocidas?
- Pasvarstykite, kodėl turkai pirmiausia pradėjo naikinti armėnus vyrus.
- Kodėl pasibaigus karui turkų vykdytas armėnų ir kitų tautų genocidas liovėsi?
- Nurodykite konkretų istorinį pavyzdį, kai kuri nors tauta patyrė panašią tragediją.

⁹ Deportacija – ištrėmimas.

A P I B E N D R I N A M I E J I K L A U S I M A I

1. Kodėl kilo Pirmasis pasaulinis karas?
2. Kokia Šlyfeno plano esmė?
3. *Kuo skiriasi pretekstas nuo priežasties?
4. Kuriais metais į Pirmąjį pasaulinį karą įstojo JAV?
5. *Kodėl caras Nikolajus II atsisakė sosto Rūsijoje?
6. Dėl kokių priežasčių buvo nužudytas G. Rasputinas?
7. Išvardykite svarbiausius Laikinosios vyriausybės darbus Rūsijoje.
8. *Kokia pagrindinė Gintarinės deklaracijos mintis? Kas ją paskelbė?
9. Kodėl lietuvių tauta iškilmingai mini 1918 m. vasario 16 d., o ne 1917 m. gruodžio 11 dieną?
10. Kokiam tikslui buvo sušaukta Parýžiaus taikos konferencija?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA

- Courtois, S., ir kt., *Juodoji komunizmo knyga. Nusikaltimai, teroras, represijos*, Vilnius, 2000.
- Čepėnas, P., *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992.
- Gaigalaitė, A., *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999.
- Gilbert, A., *Iliustruota Pirmojo pasaulinio karo istorija*, Vilnius, 2001.
- Hobsbawm, E. J. E., *Kraštutinių amžių. Trumpasis XX amžius: 1914–1991*, Vilnius, 2000.
- Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915–1918. Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006.
- Lopata, R., *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996.
- Skirius, J., *Lietuvos užatlantės diplomacija 1918–1929 metais*, Vilnius, 1995.
- Taylor, A. J. P., *Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa, 1914–1945*, Vilnius, 1994.

**Rak-
tas**

Istorijos vadovėlių serija „Raktas“ VII–X klasėms

(projekto vadovas – Mindaugas Tamošaitis)

ISTORIJOS VADOVĖLIS VII KL., I–II D.

Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo seniausių laikų iki V a. po Kr.

(autoriai – N. Kostinienė, M. Ščavinskas, M. Tamošaitis)

ISTORIJOS VADOVĖLIS VIII KL., I–II D.

Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo V a. iki XVII a. vidurio

(autoriai – D. Karvelis, N. Kostinienė, S. Lukšys, M. Ščavinskas, M. Vitkūnas)

ISTORIJOS VADOVĖLIS IX KL., I–II D.

**Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo XVII a. vidurio
iki XX a. pirmosios pusės**

(autoriai – R. Butvilaitė, D. Karvelis, N. Kostinienė, S. Lukšys, S. Pivoras,
M. Tamošaitis)

ISTORIJOS VADOVĖLIS X KL., I–II D.

**Integruota Lietuvos ir pasaulio istorija nuo XX a. pirmosios pusės
iki šių dienų**

(autoriai – R. Kraujelis, A. Streikus, M. Tamošaitis)

Išleido UAB „Baltų lankų“ vadovėliai“

Gedimino pr. 28, LT-01104 Vilnius

vadoveliai@elankos.lt

www.baltulankuvadoveliai.lt

Spausdino „Booksfactory“

ul. Cukrowa 22

71-004 Szczecin

Poland